

LA NARRACIÓ ORAL A LES COMARQUES DE CASTELLÓ: RECOPIACIÓ I ANÀLISI DEL CORPUS DE FOLKLORE NARRATIU

Tània Muñoz Marzá

ADVERTIMENT. L'accés als continguts d'aquesta tesi doctoral i la seva utilització ha de respectar els drets de la persona autora. Pot ser utilitzada per a consulta o estudi personal, així com en activitats o materials d'investigació i docència en els termes establerts a l'art. 32 del Text Refós de la Llei de Propietat Intel·lectual (RDL 1/1996). Per altres utilitzacions es requereix l'autorització prèvia i expressa de la persona autora. En qualsevol cas, en la utilització dels seus continguts caldrà indicar de forma clara el nom i cognoms de la persona autora i el títol de la tesi doctoral. No s'autoritza la seva reproducció o altres formes d'explotació efectuades amb finalitats de lucre ni la seva comunicació pública des d'un lloc aliè al servei TDX. Tampoc s'autoritza la presentació del seu contingut en una finestra o marc aliè a TDX (framing). Aquesta reserva de drets afecta tant als continguts de la tesi com als seus resums i índexs.

ADVERTENCIA. El acceso a los contenidos de esta tesis doctoral y su utilización debe respetar los derechos de la persona autora. Puede ser utilizada para consulta o estudio personal, así como en actividades o materiales de investigación y docencia en los términos establecidos en el art. 32 del Texto Refundido de la Ley de Propiedad Intelectual (RDL 1/1996). Para otros usos se requiere la autorización previa y expresa de la persona autora. En cualquier caso, en la utilización de sus contenidos se deberá indicar de forma clara el nombre y apellidos de la persona autora y el título de la tesis doctoral. No se autoriza su reproducción u otras formas de explotación efectuadas con fines lucrativos ni su comunicación pública desde un sitio ajeno al servicio TDR. Tampoco se autoriza la presentación de su contenido en una ventana o marco ajeno a TDR (framing). Esta reserva de derechos afecta tanto al contenido de la tesis como a sus resúmenes e índices.

WARNING. Access to the contents of this doctoral thesis and its use must respect the rights of the author. It can be used for reference or private study, as well as research and learning activities or materials in the terms established by the 32nd article of the Spanish Consolidated Copyright Act (RDL 1/1996). Express and previous authorization of the author is required for any other uses. In any case, when using its content, full name of the author and title of the thesis must be clearly indicated. Reproduction or other forms of for profit use or public communication from outside TDX service is not allowed. Presentation of its content in a window or frame external to TDX (framing) is not authorized either. These rights affect both the content of the thesis and its abstracts and indexes.

**UNIVERSITAT
ROVIRA i VIRGILI**

La narració oral a les comarques de Castelló: recopilació i anàlisi del corpus de folklore narratiu

TÀNIA MUÑOZ MARZÀ

TESI DOCTORAL

2023

UNIVERSITAT ROVIRA I VIRGILI

FAIG CONSTAR que aquest treball, titulat "LA NARRACIÓ ORAL A LES COMARQUES DE CASTELLÓ: RECOPIACIÓ I ANÀLISI DEL CORPUS DE FOLKLORE NARRATIU", que presenta Tània Muñoz Marzá per a l'obtenció del títol de Doctor, ha estat realitzat sota la meua direcció al Departament de Filologia Catalana d'aquesta universitat.

[Tarragona], [2/03/2023]

Maria Del Carme Oriol
Carazo - DNI
40909268L
(TCAT)

Firmado digitalmente por
Maria Del Carme
Oriol-Carazo - DNI
40909268L (TCAT)
Fecha: 2023.03.02
11:50:54 +02'00'

VALRIU LLINAS
CATERINA - DNI
43003461Q

Firmado digitalmente por
VALRIU LLINAS CATERINA
- DNI 43003461Q
Fecha: 2023.03.02
19:46:58 +01'00'

El/s director/s de la tesi doctoral
El/los director/es de la tesis doctoral
Doctoral Thesis Supervisor/s

«Nit d'hivern, nit de tempesta,

La mare ja llesca pa.

L'agüelo conta rondalles

La xicalla està sopant.»

(ENRIC SOLER I GODES, *I el cel és blau*, 1993)

«For the first time she saw a big city. Her fantasy, which knew so well how to infuse life into a world never seen, was revived reality. She arrived at night, by car, seeing the lights of the city and the wonders which seemed to have been wishes fulfilled made her become silent.»

(LINDA DÉGH, Sobre la narradora Zsuzsánna Palkó a *Story-telling in a Hungarian Peasant Community*, 1969).

«Los que viajan al corazón mismo de las tinieblas,
regresan coronados por una pequeña llama.»

(GUSTAVO MARTÍN GARZO, *Caperucita Roja y otros cuentos*, 2006).

AGRAÏMENTS

El gust per les bones històries m'acompanya des de sempre. A través de les paraules he conegut el món i he viscut moltes vides. M'he guarit de la tempesta i l'avorriment. He sentit que valia la pena endinsar-se en el bosc i fer front a la por. I que la vida, com les històries, pot estar plena de meravelles, si tens el coratge per a trobar el teu propi camí. Les històries d'aquesta tesi són un regal que m'ha arribat gràcies al recolzament de molta gent. Per això, vull dedicar unes línies i agrair el suport, la dedicació i l'estima que totes aquestes persones m'han fet arribar d'una manera o altra.

A la Dra. Carme Oriol Carazo i la Dra. Caterina Valriu Llinàs, per haver acceptat dirigir aquesta tesi. M'han acompanyat amb rigor i generositat durant tot el procés de recerca. El seu mestratge m'ha ensenyat que la ciència és autèntica quan es fa amb humilitat, perseverança i passió.

A les seixanta-cinc persones que m'han contat històries. El llegat de les seues veus és el veritable tresor que s'amaga darrere d'aquestes pàgines.

A Henri Bouché Peris, Tomàs Escuder Palau, Aurèlia Bengochea Morancho i Glòria Olivares Muñoz, que han tingut per bé compartir amb mi i de manera desinteressada els seus materials i recerques.

A Elvira Safont Pitarch de Vistabella, Imma Castell Tolos de Canet lo Roig, Gertrudis Juan Orenge d'Atzeneta del Maestrat, Emma Guardiola Climent d'Ares del Maestrat, Noemí Carmona Fuentes i Óscar Anglès Querol de Càlig, Iraidà Martínez Parriego de Vilafamés i totes les persones que han buscat contactes i m'han acompanyat en les entrevistes. M'han obert les portes de les cases dels seus familiars, amics i veïns i m'han ajudat en tot tipus de circumstàncies. La seva confiança i disponibilitat ha fet de la recerca un projecte col·lectiu.

A Carme Rovira Monfort i Víctor Jiménez Naranjo, del CRA Penyalgosa i a l'equip docent de l'IES Vilafranca, per recolzar la narració oral d'històries als seus centres educatius.

A l'entitat cultural Maestrat Viu i especialment a Josep Messeguer-Carbó. Gràcies al festival Conta'M vaig trobar moltes persones amb ganes de contar rondalles.

Als ajuntaments de Vistabella, Atzeneta del Maestrat, Càlig, Canet lo Roig i Castell de Cabres, per l'interès i el suport que han donat a aquesta recerca.

A les famílies, pares, mares i xiquets que han dedicat una estona a contestar les meues preguntes i a gaudir de les rondalles contades de viva veu.

Als companys i les companyes de l'Arxiu de Folklore i del Departament de Filologia Catalana de la Universitat Rovira i Virgili pel seu recolzament durant l'elaboració de la tesi.

A Verónica Fabregat Sebastian, per ajudar-me amb tots els dubtes gràfics i de maquetació que he tingut mentre redactava la tesi.

Als narradors i les narradores orals, companys de vida i d'ofici, que estimen les bones històries per damunt de moltes coses.

Als amics i a les amigues. Quina sort poder compartir la vida amb els altres i aprendre a estimar sense deixar de ser lliure.

A la meua família, que m'abraça en els dies difícils i m'acompanya en cada petita victòria.

A Leo, que em recorda que no hi ha res més important que viure aventures i no deixar mai de jugar.

CONTINGUTS

INTRODUCCIÓ

1. Estat de la qüestió i justificació del treball	14
2. Descripció dels objectius	26
3. Metodologia	27
4. Estructura del treball	30
5. Criteris d'edició i de transcripció	32
6. Abreviatures	32

PRIMERA PART: LA NARRACIÓ ORAL A LES COMARQUES DE CASTELLÓ

1. El context de la recerca: narració oral i societat	36
1.1. De la Plana a Penyagolosa: el context geogràfic, social i econòmic	37
1.2. Les comarques castellonenques a principis del segle XX	41
1.2.1. El treball del camp	41
1.2.2. L'artesanat	45
1.2.3. La família tradicional	49
1.3. La narració oral d'una societat rural i tradicional	51
1.3.1. Els espais i les ocasions per a contar històries oralment	51
1.3.2. La narració oral en l'àmbit familiar	56
1.3.3. La figura del narrador oral popular	58
1.4. Entre la tradició i la modernitat	70
1.4.1. La crisi del món rural i l'aparició del sistema fabril	71
1.4.2. L'aparició dels mitjans de comunicació de masses	75
1.4.3. Les famílies del segle XXI	77
1.5. La narració oral en l'actualitat	78
1.5.1. La narració oral en l'àmbit familiar	80
2. El folklore narratiu a les comarques de Castelló	85
2.1. Els inicis del folklore com a disciplina	94
2.2. El folklore durant el franquisme (1939-1975)	96
2.3. Període de renovació i normalització	96
2.3.1. L'obra de Tomàs Escuder i Palau	96
2.3.2. Henri Bouché Peris: una col·lecció de rondalles inèdita	102
2.3.2.1. El corpus de rondalles: transcripció i catalogació	106

2.4. El folklore castellanenc des de finals del segle XX	125
2.4.1. Rondalles del Maestrat	125
2.4.2. La Plana Baixa	131
2.4.3. La Plana de l'Arc	133
2.5. Altres gèneres: llegendes i relats d'experiència real	143
2.5.1. El llegendari castellanenc	143
2.5.2. Els relats d'experiència personal	145
 SEGONA PART: EL CORPUS D'HISTÒRIES	
1. Descripció i anàlisi del corpus	150
1.1. El sistema de gèneres etnopoètics	150
1.1.1. La rondalla	152
1.1.1.1. La contarella	153
1.1.1.2. La rondalla d'animals	155
1.1.1.3. La rondalla meravellosa	156
1.1.1.4. La rondalla religiosa	157
1.1.1.5. La rondalla d'enginy	157
1.1.2. La llegenda	158
1.1.3. El relat d'experiència reals	159
1.2. Els narradors orals	160
1.2.1. Distribució dels informants per localitats	161
1.2.2. Organització dels informants segons el seu gènere	163
1.2.3. Organització dels informants per edats	164
1.3. Criteris d'ordenació i catalogació	166
2. Corpus de relats	166
Rondalles d'animals	168
Rondalles meravelloses	204
Rondalles religioses	256
Rondalles d'enginy	260
Contarelles	270
Tipus no inclosos a ATU	358
Llegendes del passat	362
Llegendes contemporànies	378
Llegendes sacres	373

Relats sobre experiències reals	384
Anècdotes	386
Relats d'experiència personal	394
Succèits	410
CONCLUSIONS	414
REFERÈNCIES BIBLIOGRÀFIQUES	424
ANNEXOS	440

INTRODUCCIÓ

1. Estat de la qüestió i justificació del treball

Aquesta tesi doctoral és un estudi sobre la narració oral a les comarques castellonenques. Les persones entrevistades així com la bibliografia analitzada es vinculen fonamentalment amb les comarques de la Plana Alta, la Plana Baixa, l'Alt Maestrat, el Baix Maestrat i els Ports. Com s'observa en el següent mapa, totes aquestes comarques formen part de la província de Castelló i són una mostra prou significativa d'un territori ampli i divers.

Això no obstant, l'estudi és una aproximació al folklore d'aquestes comarques. Per aquest motiu, la recerca no ha estat exhaustiva, sinó que s'ha realitzat una tria de poblacions en què s'han realitzat entrevistes. Roman pendent un estudi futur més ampli tant del folklore de cadascuna d'aquest poblacions i comarques com d'aquelles altres que per motius de temps i espai no formen part d'aquesta recerca. Aquest és el cas de les comarques de l'Alcalatén, l'Alt Palància i l'Alt Millars.

A propòsit del tema, aquesta recerca se centra en l'anàlisi de les manifestacions artístiques de base verbal que produeix la gent en el si d'aquestes comunitats, destacant especialment aquelles mostres que pertanyen al folklore narratiu: la rondalla, la contarella, la llegenda i els relat sobre experiències reals. El folklorista nord-americà William Bascom (1965) va anomenar aquesta categoria com a *prose narratives* o narratives en prosa, amb l'objectiu de distingir aquests gèneres d'altres tipus de folklore en què no es contava una història (en són un exemple les parèmies). En aquesta categoria

incloïa també «Reminiscences or anecdotes, humorous or otherwise, and jokes or jests» (Bascom 1965: 5). Efectivament, aquest estudi recull i analitza diferents expressions d'aquest art verbal narratiu així com el context comunicatiu en què aquestes manifestacions han tingut lloc. Conseqüentment, el marc analític d'aquest treball es basa en les darreres aportacions que s'han realitzat en l'àmbit dels estudis etnopoètics i de folklore. A més a més, també hem tingut en compte les principals aportacions que s'han donat en l'àmbit del folklore castellanenc des de la seua aparició com a disciplina fins l'actualitat.

A continuació desenvolupem una breu síntesi de l'evolució del folklore amb l'objectiu d'establir els principis teòrics que regeixen aquest treball, posant especial èmfasi en les darreres aportacions del folklore contextual i l'etnopoètica. *Folklore* és un terme d'ús generalitzat tot i que el seu significat ha causat des dels seus inicis una certa confusió a més de controvèrsia (Dorson 1972: 1) o una certa equivocitat, en paraules de Josep Maria Pujol (1989; Oriol/Samper 2013: 54) i sovint queda restringit a un tipus de manifestació que habitualment es relaciona amb quelcom tradicional i antic. Jaume Guiscafré (2016: 17) s'hi refereix d'aquesta manera:

En primer lloc, en l'ús col·loquial de la llengua, tant el substantiu folklore com l'adjectiu folklòric ja hi han adquirit un sentit despectiu clar, que molt probablement s'havia gestat durant la dictadura com a conseqüència de la instrumentalització que el franquisme va fer del folklore (Capmany, 1983: 19-20; Noyes, 2012: 20-21; Ortiz, 2012) i que –com tantes altres seqüeles d'aquell règim– és encara ben vigent avui dia.

El *Diccionari de la llengua catalana de l'Institut d'Estudis Catalans* (DIEC) defineix folklore com: «un conjunt de tradicions, de creences, de llegendes i de dites populars»¹ així com «l'estudi d'aquestes tradicions, creences, etc.» Aquesta definició s'ajusta prou a l'accepció que va oferir William J. Thoms l'any 1846. Thoms va crear la paraula *folklore* precisament per designar el *saber de poble*, substituint així les denominacions *Popular Antiquities* i *Popular Literature* que s'havia utilitzat fins aquell moment (Oriol 2002: 17). Tal i com assenyalen autors com Dorson (1968, 1972); Guiscafré (2016); Oriol (2002); Prat (1997) i Vidal (2016), Thoms encunya un nou terme per fer referència a un conjunt de coneixements, vinculats a les classes incultes de les nacions civilitzades, que es conceben com a vestigi del passat i que per tant cal recuperar. A més, assenta les

¹ <<https://dlc.iec.cat/>> [data de consulta: setembre de 2021].

bases d'una nova disciplina científica amb un mètode propi de recol·lecció de materials i investigació, que es desenvoluparà a partir d'aquell moment.

Wilson (2005: 4) va anomenar aquest corrent encetat per Thoms, «estudis de folklore anglo-americans». Tanmateix, un temps abans de l'aparició del concepte de folklore i del desenvolupament d'aquest corrent, els germans Jakob i Wilhelm Grimm publiquen l'any 1812 a Alemanya el primer volum d'un recull de rondalles anomenat *Kinder- und Hausmärchen*.² Aquesta recopilació de rondalles va tenir una gran influència en el folklore i la literatura infantil europea.

Els *Kinder- und Hausmärchen* (KHM) són un conjunt de materials de tipologia i origen divers, que els Grimm van compilar, reelaborar i canviar en les successives edicions publicades. Les modificacions operades en les rondalles van ser realitzades sobretot per Wilhelm Grimm. Aquests canvis eren principalment lingüístics i temàtics i es van donar per les crítiques que van rebre a les primeres edicions, pel desig d'incorporar nous materials i per la necessitat d'adequar els continguts de les rondalles a la concepció identitària, educativa i moral que tenien del folklore.

Precisament, el seu interès per la literatura popular s'havia incrementat a partir del contacte amb els escriptors Clemens Brentano i Achim von Arnim, que al seu torn, havien incorporat a la seva obra,³ les aportacions de Johann Gottfried Herder i Friedrich Wilhelm Schelling (Uther 2012: 21). Wilson (2005: 4) assenyala que aquests erudits estaven interessats en el folklore, no només per a entendre les formes de vida del passat, sinó perquè concebien que aquestes manifestacions artístiques pertanyien al «Volkgeist» o esperit del poble. Immersos en el nacionalisme romàntic, el seu objectiu era recuperar aquesta essència que romania intacta en els camperols, per a reconstruir la seva identitat nacional a través de la recopilació de cançons (gènere que constituïa la «Poesia Popular» de Herder) rondalles i llegendes. Segons Alan Dundes (1977/1980: 1): «Closely tied to currents of romanticism and nationalism, the serious study of folklore found an

² El primer volum de *Kinder- und Hausmärchen* es va completar amb la publicació del segon volum l'any 1815. Segons assenyala Uther (2012: 25), l'any 1819 es publica una segona edició dels dos volums que conté nous relats i modificacions de les rondalles ja publicades. Abans de la publicació d'aquest llibre, ja havien aparegut alguns aplecs de rondalles a Alemanya, encara que la majoria eren traduccions de contes francesos, narracions novel·lístiques o narracions romàntiques sobre bandolers i cavallers. (Uther 2012: 21).

³ Brentano i von Arnim havien publicat entre 1806 i 1808 una col·lecció de cançons populars *Des knaben Wunderhorn* (*El corn meravellós del minyó*), i per suggeriment d'Arnim, Brentano demana als germans Grimm una recopilació de rondalles per a ser publicades (Zipes 2005: 30). Encara que els Grimm van enviar una còpia de diferents rondalles, aquestes mai van ser publicades per Brentano. Aquest primer corpus va ser l'origen dels KHM dels Grimm.

enthusiastic audience among individuals who felt nostalgia for the past and/or the necessity of documenting the existence of national consciousness or identity».

Les rondalles dels Grimm⁴ va tenir un important ressò i influència en l'obra de folkloristes de tota Europa.⁵ Pel que fa a l'origen d'aquestes rondalles, Uther (2012: 37) destaca: «Tanmateix, i en contra d'una creença molt estesa, el que realment no varen fer va ser recórrer el país amb un bloc i un llapis a la mà, recollint les tradicions populars orals de boca de llurs informants: molt de material els va arribar per escrit o bé procedia de fonts literàries de divers origen». Amb el temps van aparèixer altres recopilacions de rondalles en què temes, arguments i motius freqüentment eren similars als presentats pels Grimm. Així sorgeix la necessitat de comparar i explicar les semblances entre les narracions recopilades sovint amb criteris dispars, ja que no es destriaven les narracions recollides de la tradició oral d'aquelles de la tradició escrita i es barrejaven els gèneres. En definitiva, mancava: «Un mètode autònom que permetés enfrontar el problema de la diversitat i alhora les semblances argumentals detectades entre les rondalles amb unes mínimes garanties d'objectivitat» (Oriol / Pujol 2003: 9).

A finals del segle XIX i principis del segle XX apareix un mètode que intentarà pal·liar aquestes mancances: el mètode historicogeogràfic. Aquest mètode es va originar a Finlàndia i tenia com a propòsit reconstruir la història de cada rondalla per tal d'establir-ne l'origen i les vies de difusió (Oriol: 2002 146 i Dorson 1972: 7-12). L'origen d'aquest mètode cal situar-lo en el procediment que crea el deixeble d'Elias Lönnrot, Julius Krohn, per estudiar les cançons orals del *Kalevala*.⁶ Krohn tenia com a objectiu distingir l'arquetip de cada versió, que ell definia com la forma primigènia de la narració. Per a fer-ho, analitzava les diferents versions de cada cançó i descomponia els seus elements narratius, establint d'aquesta manera els canvis que aquesta cançó havia sofert en l'espai i el temps. L'any 1886, el fill de Julius Krohn, Kaarle Krohn, va aplicar aquesta metodologia a un corpus de rondalles d'animals en la seva tesi doctoral. Aquest treball va estimular la unificació internacional de la rondallística per la necessitat de comparar les diferents versions i va conduir finalment a la creació d'un catàleg internacional per Antti

⁴ A més dels *Kinder- und Hausmärchen*, cal destacar altres publicacions rellevants com *Aldänische Heldenlieder, Balladen und Märchen* (1811), traduït per Wilhelm Grimm; *Deutsche Sagen* (1816), de Jakob i Wilhelm Grimm; *Deutsche Mythologie* de Jakob Grimm (1835).

⁵ Sobre la recepció de les rondalles dels Grimm en català, vegeu Oriol (2012: 73-110).

⁶ *Kalevala* és el poema èpic nacional finès, escrit per Elias Lönnrot. Aquest poema es basa en un recull de balades de la tradició oral que Lönnrot va recopilar i esmenar (García Calvo 1992: 22).

Aarne, deixeble de Krohn: *Verzeichnis der Märchentypen*, publicat l'any 1910 (Pujol / Oriol 2003: 10).

En un principi aquesta proposta va gaudir d'una gran acceptació⁷ i va esdevenir un mètode de classificació dels materials folklòrics que ha tingut una llarga tradició. Així i tot, les crítiques van posar de relleu les singularitats i incongruències d'aquesta proposta. Dorson (1972: 12) apunta que les monografies obtingudes a través d'aquest mètode són extenses, exhaustives i resulten esgotadores per a l'investigador. Autors com Grimalt i Goldberg (citats per Vidal 2016: 43) indiquen que aquest mètode ha fallat a l'hora d'assolir el seu objectiu principal, que era determinar la història i forma originària o *Urform* de la rondalla, però alhora destaquen les seves aportacions metodològiques encara vigents i de referència per al folklorista actual: parlem de conceptes com *tipus*, *variant*, *arquetip*, *motiu* i *ecotip*. El *tipus* es defineix com l'argument genèric d'una rondalla al qual s'associen diferents variants (Oriol 2002: 147). Com hem esmentat anteriorment, l'any 1910, el folklorista finès Antti Aarne va publicar el catàleg internacional *Verzeichnis der Märchentypen*, que va ser ampliat pel folklorista nord-americà Stith Thompson els anys 1928 i 1961. Hans-Jörg Uther en va fer una darrera revisió i ampliació l'any 2004. Des d'aleshores és conegut com el catàleg Aarne-Thompson-Uther. Cal subratllar que aquests catàlegs constitueixen un instrument de referència molt pràctic per als investigadors. N'és un exemple la publicació de l'*Índex tipològic de la rondalla catalana*, elaborat per Carme Oriol i Josep Maria Pujol, que conté: «tots els reculls rondallístics formats a partir de la recol·lecció de testimonis orals i referits al domini lingüístic català publicats en forma de llibre des de 1853 fins a finals del 2001» (2003: 12).

En relació amb el tipus apareix el concepte de *variant*. Caterina Valriu (2008:19) explica que la variant d'una rondalla serveix per a: «designar la relació integrada per una seqüència d'elements comuns a una sèrie de versions que s'assemblen més entre si que altres sèries», mentre que versió fa referència a cadascuna de les realitzacions d'una rondalla. Pel que fa al concepte d'*arquetip*, en l'actualitzat s'utilitza però amb el significat de forma bàsica que ha influït en les versions que podem trobar en una zona concreta (Oriol 2003: 147).

⁷ Segons Dorson (1972: 8) i Oriol (2003: 146), alguns dels investigadors que han destacat en la utilització d'aquest mètode són Stith Thompson, amb «The Star Husband Tale» (1953); Warren E. Roberts amb «The Tale of The Kind and Unkind girls» (1958, 1994); Walter Anderson, amb «Kaiser und Abt» (1923); Aurelio M. Espinosa, amb «El muñeco de breia» (1947).

Una altra aportació rellevant del mètode historicoregogràfic és el concepte de *motiu*. Stith Thompson (1977: 415) el va definir com «la unitat de contingut més petita que té el poder de persistir en la tradició». Per a la seva sistematització es va crear el catàleg internacional *Motif-Index of Folk-Literature* (Thompson 1955-1958). Autors com Ronald Grambo (1976) i Josep Antoni Grimalt (1978) han trobat algunes incoherències en aquest concepte i el seu catàleg, ja que la classificació dels motius no és unitària i alguns d'ells es poden dividir en unitats més senzilles encara (Oriol 2002: 147).

Per últim, cal esmentar el concepte d'*ecotip*. El folklorista suec Carl von Sydow, creador d'aquest concepte, considerava que els factors històrics i culturals donaven forma a *ecotips* d'un tipus rondallístic internacional en zones concretes i que aquests ecotips tenien la seva pròpia història (Dorson 1972: 9).

Concretament com a crítica a aquest mètode i en la recerca d'un mètode d'anàlisi alternatiu de la rondalla, apareix la publicació del llibre *Morfologija Skazky* l'any 1928, escrit per Vladimir Propp. L'objectiu d'aquesta obra era esmenar el catàleg d'Antti Aarne perquè Propp considerava que el criteri de classificació de la rondalla per contingut no era un sistema suficientment consistent: «He felt that classifying folktales by dramatis personae as Aarne did, was misleading, for the same action in variant tales could be performed by an ogre, a dragon, the devil, a giant, or a bear» (Dorson 1972: 34). Per a assolir aquest objectiu, Propp va analitzar un centenar de rondalles russes del recull d'Aleksander Afanàssiev⁸ i va descobrir que hi havia uns elements constants que es repetien i que ell va anomenar «funcions». Caterina Valriu (2008: 22) ho explica així:

El gran mèrit de V. Propp rau a haver demostrat la gran unicitat de la rondalla meravellosa des del punt de vista estructural. Segons Propp, les rondalles meravelloses estan constituïdes per funcions. Una funció és l'acció d'un personatge definida des del punt de vista de la seva significació en el desenvolupament de la intriga. És a dir, una funció és una acció significativa, que influirà en el desenvolupament de les altres accions que confirmen el relat. Des d'aquesta òptica, la rondalla se'ns presenta com un conjunt lògic i ordenat de funcions que van des de l'inici de la peripècia —amb la presentació de la situació inicial—, l'aparició del conflicte o la mancança, l'adquisició dels elements necessaris per a resoldre el problema, l'enfrontament i la resolució, fins arribar a un final positiu, on el conflicte o la mancança han estat superats.

Per tant, Propp assenyala que els elements constants de les rondalles són aquestes funcions, que a més a més són limitades (n'hi ha 31) i segueixen un ordre idèntic. Aquesta anàlisi també s'aplica a la tipologia dels personatges que intervenen en les històries, ja que els personatges no s'estudien pels seus atributs sinó des del punt de vista de les

⁸ Aleksander Afanàssiev (1829-1871) va ser un folklorista rus. Va publicar vuit volums de rondalles des de l'any 1855 a 1863. (Zipes 2005).

funcions que comprenen i que Propp anomena «d'esfera d'acció». En el model de Propp hi ha set personatges: l'agressor, el donador, l'auxiliar, l'heroi, el fals heroi i la princesa o el príncep (Oriol 2002: 148). El llibre de Propp no va ser gaire conegut en el món occidental, fins que es va traduir a l'anglès l'any 1958 amb el títol *Morphology of the Folktale*. Precisament és aquesta dècada la que marca el desplaçament cap a les tesis estructuralistes i que genera alguns treballs destacables,⁹ clarament influïts pel treball de Propp com el realitzat pel folklorista nord-americà Alan Dundes, *The morphology of North American Indian folktales* (1962).¹⁰ En aquest cas, una de les crítiques més remarcables a l'obra de Propp arriba de la mà de l'antropòleg estructuralista francès Claude Lévi-Strauss. En el seu article *Structure and form: reflexions on a work by Vladimir Propp* (1976), criticava que Propp no havia tingut en compte les versions de cada rondalla i els elements culturals en què aquestes versions s'havien produït. Rodríguez Almodóvar (1989: 64) apunta: «Lévi Strauss, en definitiva, lo que reprocha a Propp es que haya dividido la realidad de los cuentos en forma y contenido y que este último le haya parecido arbitrario y pendiente de una explicación histórica». És en aquest sentit que per a Lévi-Strauss Propp és formalista i no estructuralista. Tal i com recullen Dundes (1976: 75), Oriol (2002: 149) i Vidal (2016: 45), la diferència fonamental entre Propp i Lévi-Strauss radica en què la finalitat de Propp era trobar l'estructura lineal de l'argument del relat (perspectiva sintagmàtica) i Lévi-Strauss reordena els diferents elements per trobar oposicions estructurals que permeten determinar un model comú per a tot el relat (perspectiva paradigmàtica). A partir d'aquest moment, es desenvolupen diferents corrents teòrics per a erigir-se com a marc conceptual del folklore. Algunes propostes es consideren actualment superades, altres conviuen en el temps i el seu ús no sempre és exclouent. De totes elles es desprenen perspectives i aportacions que poden resultar útils per als folkloristes. Dorson (1972: 13) identifica dotze perspectives d'estudi del folklore: a més del mètode historicogeogràfic i l'estructuralisme ja apuntats, destaquen la perspectiva de reconstrucció històrica; la ideològica; la teoria psicoanalítica; l'oral-formulística; la «cross-cultural»; la «folk-cultural»; la «mass-cultural»; el mètode

⁹ En l'àmbit català, Oriol (2002: 149) destaca les propostes formalistes dels llibres *Galàxia Propp. Aspectes literaris i filosòfics de la rondalla meravellosa* de Josep Temporal (1998); *De princeses i herois. La rondallística meravellosa d'Enric Valor* de Gemma Lluch (1988) així com *La rondallística de Joan Amades: catalogació i fonts* (1984); *Les fonts de documentació de Joan Amades com a rondallista* (1986) i *El model formalista en l'estudi de textos rondallístics* (1996) de la pròpia Oriol.

¹⁰ Dundes contribueix a refinar la teoria de Propp amb l'aportació de conceptes com *motivema*, que utilitza en lloc de *funció* i *al·lomotiu*, per fer referència a les realitzacions concretes del *motivema* (Oriol 2002: 150).

hemisfèric i per últim les perspectives funcional i contextual. Per a concloure aquesta revisió de l'evolució del folklore com a disciplina acadèmica des de la seva aparició fins als nostres dies, ens detindrem breument en les perspectives funcional i contextual. Aquesta elecció no és arbitrària o casual atès que l'aparició d'aquests dos enfocaments ha suposat una veritable renovació dins del món de la folklorística.

Durant més d'un segle, els estudis de folklore s'havien centrat sobretot en la recopilació de materials de tres grans gèneres del folklore: la rondalla, la llegenda i la balada. Les anàlisis d'aquests materials havien estat, com hem vist, múltiples i diverses però, en general, centrats en uns materials que, una vegada recopilats i fixats, no es distingien tant d'altres manifestacions literàries. En aquest sentit, la perspectiva funcional va contemplar per primera vegada el paper que el folklore representa en una cultura. Segons William Bascom (1954: 350), el més important ja no eren els textos sinó la funció que aquests textos generen en una cultura determinada. En aquest sentit, el folklore servia per a entretenir, per a validar les institucions i rituals d'una cultura, per a educar i per a mantenir (i en ocasions subvertir i/o criticar) les pautes de comportament acceptades. Per una altra banda, la percepció que l'objecte d'estudi del folklore, i amb ell la pròpia disciplina, s'esgotava, va començar a instal·lar-s'hi inclús més enllà dels cercles acadèmics. Els canvis socials i econòmics que va experimentar el món al llarg del segle XX van afectar també les expressions de folklore que durant segles havien acompanyat la humanitat. Amb l'aparició dels mitjans d'informació, els processos d'escolarització i abandonament de l'entorn rural, la gent va anar deixant de contar i escoltar rondalles i llegendes de la manera que ho havia fet durant segles. (Pujol 1989; Oriol / Samper 2013: 54) Quin sentit tenia parlar de folklore sinó com una romanalla del passat a punt de desaparèixer?

La crítica i la renovació del folklore van arribar de la mà d'un grup d'estudiosos nord-americans a partir dels anys 60 del segle passat. Aquests estudiosos, entre els que cal destacar Alan Dundes, Dan Ben-Amos, Jan Brunvand, Richard Bauman o Roger Abrahams, provenien principalment de la universitat d'Indiana i van ser deixebles de Richard M. Dorson. Inlluïts per ciències com l'antropologia, la lingüística, la psicologia o la sociologia, els seus treballs són diversos però coincideixen en dos aspectes. Per una banda, aquests folkloristes prenen consciència de la dificultat i de la imprecisió de les

definicions de folklore que s'havien realitzat fins aquell moment, basades en el caràcter tradicional, anònim o oral dels materials considerats com a folklòrics.¹¹

The difficulties experienced in defining folklore are genuine and real. They result from the nature of folklore itself and are rooted in the historical development of the concept. Early definitions of folklore were clouded by romantic mist and haunted by the notion of popular antiquities, which Thoms sought to replace. Implicit in these definitions are criteria of the antiquity of the material, the anonymity or collectiveness of composition, and the simplicity of the folk –all of which are circumstantial and not essential to folklore (Ben-Amos 1971: 3).

En l'article *Who are the folk?* (1977/1980:1-19), Alan Dundes reflexionava sobre l'objecte d'estudi del folklore, aquest *folk* que superant: «les connotacions obsoletes que relacionaven aquesta disciplina amb les antiguitats del passat» (Oriol 2002: 21) va definir de la següent manera:

The term 'folk' can refer to any group of people whatsoever who share at least one common factor. It does not matter what the linking factor is – it could be a common occupation, language or religion — but what is important is that a group formed for whatever reason will have some traditions which it calls its own. (Dundes 1977/1980: 6)

Per l'altre costat, la perspectiva que aporten aquests autors insisteix en la concepció de folklore com a acte comunicatiu, que pertany a un moment i un grup en concret, és a dir, un text isolat no és folklore sinó que cal tenir en compte també el context de l'esdeveniment que es produeix en un moment i lloc determinat. Va ser Dan Ben-Amos (1971) qui, partint d'aquesta perspectiva contextual, va definir el folklore com a acte de comunicació artística en el si d'un grup petit. Aquesta definició va generar una gran controvèrsia entre els folkloristes nord-americans fins i tot abans de la seva publicació, la qual cosa ens informa de la importància i caràcter innovador d'aquesta proposta.¹² Per primera vegada, s'atorga al folklore una dimensió artística en què l'ésser humà és capaç de trobar una manera creativa de «dir les coses d'una manera diferent de com les diríem en una situació normal» (Pujol 1989; Oriol / Samper 2013:20), indicant així la dimensió estètica de l'acte comunicatiu. A més, es tracta d'un tipus d'art performatiu, ja que es produeix en la interacció humana d'un grup en un lloc i moment determinat. Precisament autors com Richard Bauman (1975), Charles L. Briggs (1988, 1990), Roger Abrahams (1976) o Dell Hymes (1964) han posat el focus en aquest aspecte de *performance* o actuació entesa com una forma de comunicació oral:

¹¹ Altres folkloristes rellevants, que han portat a terme el seu treball en el marc dels estudis etnopoètics a Nord-amèrica són Elizabeth C. Fine, Elaine Lawless, John Mc Dowell, John Miles Foley o Barre Toelken.

¹² Sobre les circumstàncies i característiques del debat que va generar la definició de folklore com a comunicació artística, vegeu Ben-Amos (2014: 9-28).

Folkloric performances are not simply repetitions of time-worn traditions; they rather provide common ground between a shared textual tradition and a host of unique human encounters, thus preserving the vitality and dynamism of the past as they endeavor to make sense of the present (Bauman 1975: 290).

Des d'aquesta perspectiva contextual, Dundes (1962: 251-265) va proposar tres nivells per a l'estudi del folklore: el text, la textura i el context. Aquests nivells han estat exposats per Carme Oriol (2002: 29) de la següent manera: el text es defineix com el contingut del missatge o substància lingüística de l'acte de comunicació. En canvi, la textura es relaciona amb l'estructura del missatge i amb els seus trets lèxics, estilístics i prosòdics com poden ser la mètrica, la rima o l'estil. Per últim, el context es vincula a la situació concreta en la qual es desenvolupa una actuació folklòrica com per exemple les característiques de l'espai, el narrador o l'audiència.

Per una altra banda, Ben-Amos (1993) va proposar l'estructuració del context en dues categories: el context cultural i el context de situació.¹³ Amb referència al context cultural, aquest comporta una perspectiva més extensa en la qual destaquen aspectes com la representació dels coneixements compartits pel narrador i la comunitat, les convencions morals i ètiques així com els sistemes de creences, la consciència històrica o els tipus de metàfores i gèneres que més valora. En canvi, el context de situació inclou característiques relatives al narrador com l'edat, estatus o gènere així com altres aspectes que també tenen a veure amb la pròpia *performance* narrativa: el codi, l'estil, la mesura, l'entonació, la dramatització, el gènere etnopoètic emprat, el temps i l'espai (Ben-Amos, 1993: 218). Tots aquests aspectes contextuais influeixen de diferents maneres en la narració i són, per tant, una part rellevant de cada manifestació de comunicació artística en petit grup. Certament, la perspectiva contextual del folklore ha generat una sèrie d'importants aportacions teòriques i analítiques que han contribuït a modernitzar aquesta disciplina i justificar l'existència i necessitat del folklore en el segle XXI. Tanmateix, aquesta renovació encara no ha transcendit del tot l'àmbit acadèmic i existeix una certa confusió respecte al concepte de folklore. En l'actualitat, s'utilitzen termes com *literatura oral*, *literatura popular* o *literatura tradicional* de manera pràcticament sinònima encara que caldria matisar el seu significat. Pel que fa al concepte de *literatura oral*, aquest és proper a la narració oral d'històries, però també inclou altres gèneres i formes d'interacció que depassen aquesta matèria. Per posar un exemple, la *literatura*

¹³ Sobre les aportacions dels darrers anys amb relació al concepte de «context», vegeu Mary Hufford (1995: 528-549).

oral també inclouria els audiollibres. En canvi, si parlem de *literatura tradicional* és la paraula *tradicional*, ja qüestionada per folkloristes com Jan Brunvand, Barre Tolken i posteriorment també pel folklorista català Josep Maria Pujol, el que suposa un entrebanc (Oriol 2002: 27). Així, la *tradicionalitat* d'un acte comunicatiu és considerada per aquests autors com un atribut constatable però no imprescindible.

En l'àmbit català, Josep Maria Pujol (1985) i posteriorment Carme Oriol (2002) han introduït i difós el terme *etnopoètica*, desenvolupat per la folklorista israeliana Heda Jason en les obres *Ethnopoetics. A multilingual terminology* (1975) i *Ethnopoetry: form, content function* (1977). Per a Jason (citada per Oriol 2016: 22) l'etnopoètica és:

una branca de la folklorística que s'ocupa d'estudiar l'art verbal realitzat per persones amb talent en un procés d'improvisació. Per tant, seran objecte d'estudi de l'etnopoètica aquelles produccions que s'expressin a través de l'art de la paraula (amb els recursos propis del llenguatge poètic), que siguin realitzades per persones amb habilitat comunicativa i que permetin la improvisació (amb els corresponents canvis textuais, gestuals o d'altra mena derivats de les necessitats comunicatives del moment).

Es tracta d'una definició molt propera a la de folklore entès com a art verbal tal i com el van definir Jason (1975, 1977); Bauman (1977); Bauman i Briggs (1990) i com a forma de comunicació artística segons Ben-Amos (1971).¹⁴ En les obres esmentades, Jason aplica el marc de l'etnopoètica per a crear un sistema de gèneres de l'art verbal. Hi té en compte quatre factors: el mode, la forma, el contingut i l'aspecte social. Influïda pel formalisme rus, i especialment per les contribucions de Vladimir Propp, Heda Jason considera els processos que permeten crear i recrear les produccions etnopoètiques així com el significat i la funció que aquestes assoleixen en una determinada societat. Carme Oriol (2002: 42) va sintetitzar aquest model proposat per Jason de la següent manera. Pel que fa al mode etnopoètic, aquest reflecteix la relació que es dona entre l'ésser humà i el medi en què s'insereix en el text etnopoètic.

Des d'aquesta perspectiva es poden distingir tres modes: el mode fabulós, el mode realista i el mode simbòlic. En aquelles manifestacions d'art verbal en què l'ésser humà es relaciona amb el món fantàstic, ens trobem en el mode fabulós. Així, tot allò que passa en aquest mode té a veure amb la intervenció d'un poder fabulós que influeix en la forma d'actuar de l'ésser humà. Alhora, dins del mode fabulós, existeixen dos submodes: el submode meravellós i el submode numinós. La rondalla meravellosa pertany al submode

¹⁴ La pròpia Heda Jason assenyalava (1977: 5) la importància del tret artístic en aquest tipus de comunicació: «Not every text passed on by oral tradition has the quality of being oral literature. For an orally transmitted text to be considered "literature" it must possess an artistic form. A traditional greeting, a weather prediction or a technical instruction, for example, although conveyed orally, do not necessarily have such a form»

meravellós, que es caracteritza per l'existència de personatges reals i fantàstics que segueixen unes normes pròpies i alienes al món que coneixem. En el submode numinós, en canvi, els éssers humans es relacionen amb poders sobrehumans que d'alguna manera pertanyen a la societat i al sistema de creences establert. En conseqüència els relats d'aquest mode són creïbles i d'ells es pot obtenir un coneixement ètic o moral. Al mateix temps, el submode numinós presenta tres nivells diferenciats. En primer lloc, tenim el nivell mítico-creatiu, que s'ajusta als mites. En aquestes històries uns éssers sobrenaturals, que actuen en un temps anterior al dels humans, creen diferents aspectes del món que ens envolta. En segon lloc, es presenta el nivell miraculós, que alhora es pot tenir com una manifestació sacra, satànica o màgica. En aquest nivell es mostren les creences i els valors de la religió oficial d'una determinada societat. En són un exemple les llegendes hagiogràfiques o de vides de sants. Un altre mode característic dels gèneres etnopoètics és el mode realista. En aquest mode, les històries es regeixen per la realitat del món social i natural i els poders que tenen a veure amb les qualitats humanes. Una bona mostra són les rondalles d'enginy o les contarelles. El simbòlic és el tercer dels modes apuntats per Heda Jason al qual s'adscriuen gèneres com el proverbi, l'endevinalla i l'acudit, que es caracteritzen perquè no són ni del món real ni del fabulós. Respecte a la forma de la composició dels gèneres etnopoètics, Jason afirma que aquesta forma està composta pels patrons de composició i pels aspectes paratextuals.

Per una banda, cal remarcar que depenent del gènere etnopoètic pot variar l'estructura narrativa en què podem apreciar precisament els patrons de composició. Entre aquests patrons es distingeixen unes unitats primàries i unes altres unitats més complexes. Pel que fa a les unitats primàries, aquestes estan formades per dos components: el rol narratiu i l'acció narrativa. En l'àmbit del contingut, aquestes unitats corresponen als personatges i els actes narratius. Els connectius són un altre tipus d'unitat primària i poden ser de diferents tipus: informatius, de transformació, espacials i temporals. Per una altra banda, les unitats complexes són la funció, la seqüència i la rondalla. Segons aquest model, la funció es compon de dos rols narratius i una acció mentre que la seqüència està formada per un conjunt de funcions que es relacionen entre sí. Per últim Jason esmenta la rondalla, que estaria formada per la confluència de seqüències i connectius que enllacen les diferents funcions i seqüències entre altres funcions. Un altre element que afecta a la forma són els elements paratextuals, es a dir, tots aquells elements que envolten la composició etnopoètica: els aspectes orals, cinètics i visuals. Amb referència al contingut cal remarcar que les diferents unitats de contingut es relacionen amb els aspectes culturals

i en conseqüència mostren els trets del lloc en el qual s'explica aquesta narració. Així, cal tenir en compte que els gèneres etnopoètics tenen habitualment un ús i una funció que determinen la situació o context comunicatiu en què s'empra cadascun d'aquests gèneres. Al capdavant, les darreres aportacions en els camps del folklore contextual i l'etnopoètica proveeixen aquest treball d'un marc teòric que dota de sentit i estructura la recerca i la interpretació de les fonts orals.

2. Descripció dels objectius

Des de finals del segle XX, la recopilació i anàlisi de folklore narratiu ha experimentat una notable empena (Borja/Vidal 2018: 433) al País Valencià. Això no obstant, la publicació de col·leccions de rondalles i d'estudis monogràfics, pràcticament no recull materials provinents de les comarques castellonenques. En efecte, fins el moment, els materials publicats són escassos i esparsos. Per tant, es tracta d'un àmbit que ofereix moltes possibilitats de recerca.

Amb aquest punt de partida, l'objectiu principal d'aquesta tesi és recopilar i analitzar diferents manifestacions de folklore narratiu de les comarques castellonenques. A més, aquesta tesi prioritza la recopilació d'aquells materials que en l'actualitat, es troben en un procés de deteriorament i desaparició del seu context comunicatiu original. Per tant, la recopilació de rondalles i de tots els seus subgèneres ha estat un objectiu preferent d'aquest estudi.

Un segon objectiu ha estat conèixer el context en què es produeix el folklore narratiu, característic de les comarques castellonenques. L'estudi del context posa especial atenció en les transformacions, econòmiques, socials i culturals que han viscut aquestes comunitats en els últims cent anys, ja que s'han modificat profundament l'estructura d'aquestes comunitats i les formes que tenen aquestes persones de relacionar-se entre elles. Conseqüentment, també s'han modificat els relats explicats en el si d'aquestes comunitats.

Per últim, el tercer objectiu d'aquesta tesi és aprofundir en el coneixement sobre el folklore narratiu, a través de l'estudi dels principals autors i dels materials publicats fins la data. Considerant que no s'ha realitzat cap estudi exhaustiu sobre aquest tema anteriorment, aquesta anàlisi es fa necessària per a millorar la comprensió que tenim en aquest àmbit.

Al capdavant, es tracta d'un treball que considerem necessari i pertinent per a reivindicar la vigència dels estudis etnopoètics, així com la importància del patrimoni oral que aquestes comunitats atresoren, i que cal difondre i posar en valor.

3. Marc de recerca i metodologia

Aquesta tesi doctoral s'emmarca en el projecte d'I+D+I: «Literatura Popular Catalana: Gèneres, Conceptes i Definicions»,¹⁵ finançat per MCIN/ AEI/10.13039/501100011033/ i per FEDER Una manera de fer Europa. Es tracta d'un projecte de recerca interuniversitari coordinat des de la Universitat Rovira i Virgili i dirigit per la professora Carme Oriol Carazo. El projecte s'ha desenvolupat al voltant de dos eixos d'actuació. Per una banda, ha elaborat un repertori terminològic especialitzat que conté els gèneres, els conceptes i les definicions relatives a la literatura popular i al folklore. Per una altra banda ha proposat investigar les relacions i les diferències entre gèneres propers, particularment entre la rondalla i la llegenda. La present tesi s'emmarca principalment en el segon d'aquests eixos. Així, es proposa recopilar un corpus de relats orals a través de la investigació de camp i analitzar-lo tenint en compte la funció dels relats i la relació que s'estableix entre els diferents gèneres etnopoètics.

La realització d'aquesta tesi ha estat possible amb el suport del Ministerio de Ciencia y Universidades (MICINN) i del Fons Social Europeu (FSE), a través d'un contracte com a personal investigador predoctoral en formació (ref. PRE2019-089183).

Així mateix, la tesi també s'insereix en diferents projectes de recerca i divulgació de les pròpies comarques. En primer lloc cal destacar el projecte Les Veus de Penyagolosa, impulsat conjuntament amb el Centre d'Estudis de Penyagolosa, que compta amb la col·laboració dels diferents ajuntaments de la Mancomunitat de Penyagolosa i la Universitat Jaume I.¹⁶ Aquest projecte té com a objectiu crear un inventari de patrimoni immaterial a través d'un procés de recopilació participatiu, que involucri els propis habitants d'aquestes localitats. En segon lloc, cal esmentar el projecte Elles habiten la ciutat, impulsat pel Museu de la Ciutat de Castelló (MUCC). Es tracta d'una proposta de recerca i mediació cultural que té com a objectiu principal fomentar el coneixement de la història i el patrimoni cultural de Castelló des d'una perspectiva de gènere. A partir de les entrevistes realitzades per a aquest projecte s'han pogut identificar

¹⁵ PGC2018-093993-B-I00, MCIU/AEI/FEDER, UE.

¹⁶ Sobre el projecte Les veus de Penyagolosa, vegeu <<http://www.cepenyagolosa.org/les-veus-de-penyagolosa-sescampen/>> [data de consulta: setembre de 2022].

diferents dades contextuals sobre els espais i la narració oral d'històries a la ciutat de Castelló.¹⁷ Per últim cal esmentar el Conta'M. Festival de contes al Maestrat. Aquest esdeveniment cultural, organitzat per l'associació Maestrat Viu, s'ha celebrat a les poblacions d'Atzeneta del Maestrat (2019), Càlig (2020) i Canet lo Roig (2021). El festival Conta'M ha estat fonamental per entrar en contacte amb les administracions d'aquestes poblacions i, en última instància, amb els mediadors i informants que han participat en aquesta recerca.¹⁸ La participació en aquests projectes ha estat útil per a promoure la transferència de coneixement d'aquesta recerca i ha articulat el marc de relació amb les diferents comunitats i les seues administracions.

Respecte a la metodologia emprada en aquest estudi, cal destacar en primer lloc la recerca bibliogràfica inicial. Aquesta recerca ha tingut com a objectiu presentar l'estat de la qüestió i realitzar una aproximació al context històric, econòmic i social de les localitats en què es porta a terme l'estudi. La recerca bibliogràfica va començar a partir de tres publicacions. En primer lloc, el ja clàssic manual *Introducció a l'etnopoètica. Teoria i formes del folklore en la cultura catalana* (Oriol 2002). En segon lloc, el recull d'articles de Josep Maria Pujol: *Això era i no era. Obra folklòrica de Josep M. Pujol* (Oriol/Samper 2013). Per últim, *Història de la literatura popular catalana* (Oriol/Samper 2017). Aquestes referències han articulat en gran mesura la recerca bibliogràfica i han marcat les bases metodològiques d'aquest treball. Per a la recerca bibliogràfica també he consultat el fons del Centre de Recursos per a l'Aprenentatge i la Investigació (CRAI) de la Universitat Rovira i Virgili, que compta amb un ampli fons de monografies i estudis sobre folklore i etnopoètica. D'altra banda, també he consultat el fons de la Biblioteca de la Universitat Jaume I, i de la Biblioteca Pública de Castelló, ja que compten amb bibliografia especialitzada sobre Castelló. També he consultat el fons digitalitzat de la Biblioteca Valenciana Nicolau Primitiu, que m'ha permès accedir a diferents reculls històrics de premsa castellanenca de la primera meitat del segle XX. A més, he consultat diversos repositoris i arxius. Pel que fa als repositoris, cal esmentar especialment el Repositori Digital de la Universitat Jaume I, que m'ha permès accedir a l'Arxiu Digital de Castelló així com a les diferents recerques realitzades per l'alumnat d'aquesta institució. També vull esmentar la *Biblioteca Virtual de Premsa Històrica*, que és una

¹⁷ Per a més informació sobre el projecte Elles habiten la ciutat, consulteu < <https://mucc.castello.es/elles-habiten-ciutat/> > [data de consulta: setembre de 2022].

¹⁸ ¹⁸ En referència al festival Conta'M, podeu consultar < <https://www.maestratviu.org/category/festival-contam/> > [data de consulta: setembre de 2022].

hemeroteca digital amb un ampli repertori de premsa històrica i revistes culturals. A propòsit dels arxius, he visitat l'Arxiu Municipal de Castelló amb l'objectiu de revisar totes aquelles publicacions de l'hemeroteca històrica de la província que no han estat encara digitalitzades. Per últim, cal fer referència a l'Arxiu fotogràfic de Vistabella del Maestrat, que m'ha permès accedir a imatges que han servit per a enriquir i contextualitzar aquesta recerca.

A banda de la recerca bibliogràfica, cal destacar que l'estratègia principal per a l'obtenció dels materials objecte d'estudi, ha estat la realització d'entrevistes individuals i grupals. A més a més, també he dissenyat i implementat un qüestionari per a famílies, amb l'objectiu d'obtenir informació sobre la narració oral en l'àmbit familiar. Amb referència a la realització d'entrevistes individuals i grupals, val a dir que els informants entrevistats han explicat relats però també han proporcionat una important informació contextual sobre la figura del narrador, els espais narratius i les circumstàncies històriques i socials que han experimentat les comunitats a les quals pertanyen durant les darreres dècades.

Aquestes fonts orals s'han recollit en format audiovisual a través d'entrevistes organitzades gràcies a la mediació de les diferents persones i entitats col·laboradores. El tipus d'entrevista més utilitzat ha estat el de l'entrevista individual semi dirigida, segons la classificació emprada per Manel Català (2010: 35). Es tracta d'un tipus d'entrevista flexible que comporta l'ús d'un qüestionari previ en què s'apunten diversos temes a partir de preguntes, per tal de detectar aquells aspectes o tipus de narracions pels quals l'entrevistat té preferència.¹⁹ En aquest cas: «la funció de l'entrevistador és dirigir l'entrevista, encaminant i reconduint l'informant per obtenir els objectius plantejats. Per la seva banda, l'informant gaudeix de plena llibertat per expressar-se en el seu llenguatge i al seu ritme» (Català 2010: 36) També s'han realitzat entrevistes individuals no dirigides, que han estat útils per a establir un primer contacte amb l'entrevistat i per detectar per quins aspectes o gèneres sentia preferència aquesta persona. Finalment s'han realitzat entrevistes grupals, que han resultat especialment interessants per les pròpies característiques del tema treballat. Les entrevistes grupals reproduïxen unes condicions més properes a la conversa quotidiana en què un grup de persones pot narrar una història. L'entrevistat se sent recolzat en el seu relat i té a qui explicar aquest relat. Segons les característiques de la comunicació artística apuntades per Ben-Amos (1971: 7), el públic

¹⁹ Vegeu l'annex 1, que inclou un model de qüestionari.

és un element fonamental en la creació ja que el narrador adapta el seu relat al públic present, de manera que un narrador pot explicar el mateix argument amb variacions depenent del format d'entrevista i la situació en què aquesta història es conta. Aquesta variable ha estat presa en consideració durant el treball de camp, de manera que algunes de les persones entrevistades en format grupal, després també han protagonitzat entrevistes en profunditat o temàtiques (Català 2010: 38). En casos molt puntuals, els enregistraments s'han donat de manera natural en algunes situacions en què, de manera espontània, alguna persona ha explicat històries a un grup. En aquestes situacions, l'enregistrament sovint s'ha realitzat mitjançant el telèfon mòbil, i sempre s'ha comptat amb el permís de les persones involucrades.

A més a més, s'han portat a terme quatre entrevistes a investigadors que han treballat en l'àmbit de la recopilació de materials del folklore narratiu a les comarques castellonenques. Les persones entrevistades són Tomàs Escuder Palau, Henri Bouché Peris, Aurèlia Bengochea Morancho i Glòria Olivares i Muñoz. D'aquestes quatre persones, Aurèlia Bengochea i Glòria Olivares presenten un estatus peculiar, ja que, a més del seu treball com a investigadores, les entrevistes també recopilen narracions orals, que formen part del seu repertori personal.

Per últim, cal fer referència al qüestionari. Mitjançant l'aplicació Google Forms, he dissenyat un qüestionari que han contestat 53 persones. Existeix, dins del món de la recerca en antropologia, etnologia i folklore, una extensa tradició de realització de formularis i enquestes. Ja des finals del segle XIX s'utilitzaven com a eines per a recollir materials etnogràfics i eren redactades per especialistes en la matèria que enviaven corresponsals per a recopilar la informació en un territori més extens (Tinoco; Jiménez; Losada 2018: 118). Ara bé, en aquest cas, la utilització del formulari no ha anat dirigida a la recopilació de materials. L'objectiu fonamental d'aquest formulari ha estat obtenir informació contextual sobre la narració oral en l'àmbit familiar. Per aquest motiu, les preguntes van dirigides a persones que en aquests moments tinguen fills i que habitualment els narren històries de forma oral.

4. Estructura i organització del treball

Aquest treball s'organitza en dues parts diferenciades. La primera part presenta un estudi teòric de la narració oral com a manifestació d'art de base verbal des de la perspectiva de l'etnopoètica i el folklore contextual. La segona part està dedicada a la descripció i l'anàlisi del corpus de relats recopilats al llarg del treball de camp.

La primera part s'inicia amb un primer capítol que presenta el context històric, geogràfic i social de les comarques castellonenques i estableix la relació que aquest context manté amb la narració oral. El segon capítol se centra en l'anàlisi dels moviments, autors, institucions i publicacions referides a l'àmbit del folklore a les comarques de Castelló, des de finals del segle XIX, en què s'inicien els estudis de folklore, fins el moment actual.

La segona part es dedica al corpus de relats recopilats. Per començar, descriu i analitza el corpus a partir de les bases proporcionades pel marc teòric del folklore i els estudis etnopoètics. Aquesta anàlisi inclou la classificació i l'estudi dels diferents gèneres així com les relacions que s'estableixen entre aquests gèneres. He transcrit i organitzat aquests materials atenent a uns criteris d'edició i transcripció que explico amb detall en el següent apartat.²⁰ Organitzo els materials atenent al gènere etnopoètic a què pertanyen i per al cas de les rondalles, he seguit la classificació de tipus rondallístic proposada per Aarne / Thompson / Uther (2004). En el cas de rondalles que no es troben incloses en aquest catàleg, s'han classificat segons el sistema de la web del projecte RondCat. Cal destacar que RondCat és una base de dades en línia que forma part del projecte de catalogació de les rondalles catalanes. Aquest projecte ha estat dirigit per Carme Oriol i Josep Maria Pujol (1947-2012)²¹ i és una eina de gran utilitat per a l'investigador.

Hi ha un darrer apartat que conté rondalles que no apareixen en cap de les dues classificacions per a les que he preferit proposar un lloc aproximat dins del catàleg d'ATU, atenent a les característiques de la pròpia rondalla.

Presento els resultats de la recerca en l'apartat de les conclusions. A continuació detallo les referències bibliogràfiques que he emprat en la redacció d'aquesta tesi. Finalment, he inclòs una sèrie d'annexos que contenen diferents documents relatius al treball de camp com són els qüestionaris, la documentació relativa al projecte Veus de Penyagolosa així com una sèrie de fotografies que recullen informació sobre els narradors i narradores que han participat en aquest estudi així com sobre els espais i les ocasions en què els narradors i les narradores han explicat les seves històries.

²⁰ Vegeu l'apartat 5 d'aquesta introducció: «Criteris d'edició i transcripció»

²¹ El projecte de RondCat va ser finançat per la Universitat Rovira i Virgili (URV) i pel Centre de Promoció de la Cultura Popular i Tradicional Catalana (CPCPTC) de la Generalitat de Catalunya entre els anys 2000-2002 i 2005-2007.

5. Criteris de transcripció

Per a l'elaboració dels criteris de transcripció dels documents recopilats mitjançant el treball de camp, m'he basat en les aportacions del llibre *Introducció a l'etnopoètica. Teoria i formes del folklore en la cultura catalana* (Oriol 2002).

Cada document s'ha transcrit a partir de l'enregistrament realitzat durant l'entrevista. Per a la transcripció de cadascun d'aquests documents s'ha seguit un criteri de tipus ortogràfic que alhora respectés els trets dialectals fonètics, morfològics i sintàctics de la parla de la persona entrevistada. En cap cas s'han elaborat versions a partir de les proporcionades pels informants diferents o s'han resumit les versions recollides. Els criteris aplicats són els següents:

1. He omès les falques lingüístiques i els errors que el mateix informant esmena de forma espontània.
2. He aplicat les adaptacions corresponents a les grafies catalanes per als castellanismes integrats i pronunciats a la catalana.
3. No he assenyalat els barbarismes. Escric les frases o expressions completes en castellà i les marco en cursiva. També he escrit en cursiva aquelles paraules pronunciades amb fonemes castellans que no tenen equivalent en català.
4. En els diàlegs entre l'entrevistat i el col·lector, les inicials que els identifiquen, van seguides de dos punts, sense guió, per introduir la intervenció de cadascun d'ells.
5. He emprat les cometes per a les frases que reflecteixen el pensament d'un personatge. Els aclariments de l'entrevistat van entre parèntesis, mentre que les anotacions de l'investigador van entre claudàtors.
6. He transcrit les pauses a l'interior de mateix discurs amb punts suspensius.
7. Els fragments en què la transcripció no és possible els he transcrit amb tres guions inclosos entre dues barres inclinades: /---/.
8. Els fragments que no tenen relació amb el discurs narratiu principal i que l'investigador considera que es poden ometre s'indiquen mitjançant tres punts inclosos entre claudàtors: [...]

6. Abreviatures

ATU	Aarne/Thompson/Uther (2004)
CRAI	Centre de Recursos per a l'Aprenentatge i la Investigació
KHM	Kinder- uns Hausmärchen

PRIMERA PART

LA NARRACIÓ ORAL A LES COMARQUES DE CASTELLÓ

1. EL CONTEXT DE LA RECERCA: NARRACIÓ ORAL I SOCIETAT

Aquest capítol estudia la relació entre la societat de les comarques castellonenques i la narració oral d'històries. Com a activitat que expressa la cultura d'una comunitat, la comunicació artística en petit grup es troba estretament lligada al tipus de societat en què es desenvolupa (Dégh 1969). Així doncs, aquesta recerca havia d'incloure no només la recopilació i catalogació d'uns textos d'origen oral sinó també, i necessàriament, els diferents aspectes contextuals que configuren l'acte de comunicació artística analitzat (Bascom, 1954). Ara bé, ¿què entenem per context? La folklorista Mary Hufford (1995) ha sintetitzat les aportacions en el camp del folklore contextual dels darrers anys a partir de dos eixos principals: el context cultural i el context situacional. Amb referència al context cultural, aquest comporta una perspectiva més extensa en la qual destaquen aspectes com la representació dels coneixements compartits pel narrador i la seua comunitat, les seues convencions morals i ètiques així com els seus sistemes de creences, la seua consciència històrica o els tipus de metàfores i gèneres que més valora. En canvi, el context de situació inclou característiques relatives al narrador com la seua edat, status o gènere així com altres aspectes que també tenen a veure amb la pròpia *performance* narrativa (Bauman 1975: 293): el codi, l'estil, la mesura, l'entonació, la dramatització, el gènere etnopoètic emprat, així com el temps i l'espai. Tots aquests aspectes contextuals influeixen de diferents maneres en la narració i són per tant una part rellevant de cada manifestació de comunicació artística en petit grup. (Ben-Amos, 1993: 218). Així doncs, aquest apartat s'emmarca dins de l'àmbit d'estudi del context cultural.

D'entrada, cal assenyalar que des dels primers contactes i entrevistes amb persones de diferents localitats de Castelló, l'any 2019, vaig tenir clar que la recopilació de rondalles i llegendes seria complicada. La majoria dels informants coneixien poques rondalles, per més que declaraven que durant la seua infància havien escoltat molts relats d'aquest tipus. I els tipus de rondalles que recordaven es reduïen generalment a un nombre prou limitat d'arguments. Moltes d'aquestes persones feia temps que no contaven aquestes narracions i, en conseqüència, sovint no recordaven bé la història o alguna de les parts. De fet, no recordaven les històries en si mateixes, però sí els moments i circumstàncies en què aquestes històries eren contades i com, a poc a poc, es van deixar de contar. Aquesta primera dificultat, és a dir, la impossibilitat de recopilar els gèneres etnopoètics amb més tradició d'estudi, va tenir diverses conseqüències. En primer lloc, gràcies a les lectures sobre els estudis etnopoètics actuals, vaig eixamplar, amb més fermesa encara, l'objectiu d'incloure en el meu recull altres gèneres més enllà de la

rondalla. Faig referència especialment al relat d'experiència real. En segon lloc, una sèrie de preguntes sorgia dels records compartits pels informants: ¿En quin context es contaven els contes antigament? ¿Per què en poc més d'una generació s'havien oblidat relats contats durant segles? ¿Ja no es conten contes en l'actualitat? Amb l'objectiu de donar una possible resposta a aquestes preguntes, ha estat necessari recórrer a autors i plantejaments més enllà del folklore i els estudis etnopoètics: autors i obres dels àmbits de l'antropologia, la geografia, la història i la sociologia han contribuït a construir una sèrie d'hipòtesis basades, d'altra banda, en els testimonis aportats pels informants. Així, aquest capítol conté una primera introducció socio-econòmica sobre les terres de Castelló, que es centra especialment en la dicotomia entre la zona costanera i l'interior i el procés d'industrialització. Efectivament, la sobtada industrialització d'aquestes comarques ha tingut un impacte en el folklore sense precedents. Per aquest motiu, analitzem les característiques d'aquest procés i la transició d'un món rural i tradicional a la modernitat de la societat urbana i globalitzada que vivim en l'actualitat. Hem posat especial atenció a la transmissió d'aquest folklore en l'àmbit familiar, i també a l'aparició de nous contextos narratius en què es conten històries: l'àmbit educatiu i l'àmbit de la narració oral professional.

1. De la Plana a Penyagolosa: el context geogràfic, social i econòmic

Des d'una perspectiva geogràfica, les comarques septentrionals del País Valencià es caracteritzen per la varietat de la seua topografia. Les planes litorals, com la de Vinaròs-Benicarló o la Plana de Castelló, esdevenen gradualment serralades i valls cap a les zones de l'interior, que sovint culminen en els altiplans que marquen el límit amb Terol. El contrast que assenyalen les muntanyes també es trasllada als àmbits demogràfic, econòmic, social o cultural. Així ja ho assenyalava Antoni Josep Cavanilles l'any 1795 (citat per Romero/Domingo 1979: 1):

La grande idea que se tiene de lo fértil, ameno y poblado del reyno de Valencia, parece exagerada y aun falsa si se entra por Aragon. A cada paso se ven pruebas evidentes que la destruyen, y se multiplican al recorrer el norte del reyno. Erizado de montes los mas altos y frios, sembrado de cerros que dexan entre sí barrancos y cañadas, privado en fin de las aguas que podian facilitar mejoras en los campos, cuenta pocos vecinos respecto a su extension, y estos reducidos á mantenerse un corto número de producciones.

A propòsit de la demografia, cal assenyalat que el repartiment de la població a les comarques de Castelló és marcadament desigual. A partir de les dades proporcionades

pel Banc de Dades Municipal del Portal Argos,²² hem elaborat el següent quadre amb la informació referent al nombre d'habitants i la densitat de població de les comarques estudiades per a l'any 2021:

Comarca	Població (persones que consten al padró)	Densitat de població (hab./ km²)
La Plana Alta	256.413	267,85
La Plana Baixa	192.495	318,09
L'Alt Maestrat	6.668	10,05
El Baix Maestrat	83.143	68,08
L'Alcalatén	15.649	24,12
Els Ports	4.373	4,84

Observem que les comarques costaneres són espais de concentració de la majoria de la població. Aquest és el cas de les comarques de la Plana Baixa i la Plana Alta i les localitats de Benicarló i Vinaròs en la comarca del Baix Maestrat. En canvi, els nivells de densitat de població dels Ports, l'Alt Maestrat i l'Alcalatén estan per sota de la majoria de comarques valencianes i en alguns casos es dona un alt risc de despoblament. No es tracta però d'un fenomen aïllat o recent sinó d'un procés progressiu de pèrdua de població rural per l'envelliment de la població i l'abandonament del camp en favor de les ciutats i l'estil de vida urbà que afecta territoris de tota Europa. Segons Romero/Domingo (1979: 183), aquest procés de despoblament de les comarques castellonenques s'inicia a principi del segle XX. En el període de 1960 a 1975, s'intensifica la concentració de població a la ciutat de Castelló i uns quants municipis de la Plana com Vila-Real o la Vall d'Uixó mentre que la resta de comarques es despoblen. La situació esdevé especialment greu a zones com la Tinença de Benifassà (part del Baix Maestrat) que al llarg del segle XX perd al voltant del 50% de la seua població, mentre que l'Alt Maestrat i Els Ports perden entre el 20 i el 50%. En canvi, les zones més properes a la costa com algunes localitats del Baix Maestrat perden entre un 10 i un 20% de la seua població o inclús menys del 10% com

²² Argos és una web oficial gestionada per l'Àrea de Documentació i Anàlisi de Dades de la Presidència de la Generalitat Valenciana. El seu Banc de Dades Municipal conté dades estadístiques sobre aspectes territorials, econòmics i demogràfics entre altres.
 <http://www.argos.gva.es/bdmun/pls/argos_mun/DMEDB_UTIL.INDEXV> [data de consulta: setembre de 2022].

és el cas de la sub-comarca del Pla de l'Arc²³ (Romero/Domingo 1979: 184). Per consegüent, s'observa que les zones més allunyades dels centres urbans són les que més pateixen els efectes del despoblament mentre que les zones intermèdies, com poblacions rurals de la Plana o el Baix Maestrat, aconsegueixen mantenir la seua població (Viruela 1991: 124). Aquest procés de despoblament és experimentat en primera persona per algunes de les persones entrevistades per a la recerca, que almenys durant uns anys abandonen la seua localitat d'origen per a buscar un lloc de treball a La Plana o a altres poblacions industrials. Així ho expressen, per exemple, Paquita Segura Vilalta (1959) i Carmen Vilalta Gil (1937) dues informants provinents de Castell de Cabres, que actualment resideixen a La Sénia (comarca del Montsià, Tarragona):²⁴

I¹: Només estàvem de xiques ma germana i jo. Vam quedar ma germana i jo i prou. Los quatre, que ara n'hi ha, [...] van marxar cap a Vinaròs. [...] Va arribar un moment que només ma germana i jo i ja està. I els de Caseta de Sabino, algun masover i ja està. Però al poble, natros dos. No res... va ser afonar els pobles. Ara els volen tornar, ara els volen tornar a fer per amunt. Dic:

— Sí, ara ja estan ferits de mort.

[...] Natros allí, quan vivíem allí, és que no n'hi havien festes, va arribar un punt que s'havien acabat les festes, s'havien acabat los xiquets, s'havie acabat tot. Lo únic que feem, mira, a fer labores tot lo dia allí de cara a la paret o a passejar-mos per allí. No... és que no...

I²: No n'hi havie res.

I¹: No n'hi havie res de res de res. [...] Conforme ma germana, que no va voler estudiar, pos als catorze anys cap aquí baix a treballar. Pensen que vam baixar aquí per ganes, pos vam baixar aquí perquè n'hi havie faena. Allà dalt, ¿què havies de fer? No res. És que no n'hi ha vida. Ni agricultura ni ramaderia. Pals tres o quatre que queden ara, sí. Però pa... pa viure tota la gent, no. Pa fer granges, no n'hi ha aigua. Ara n'hi ha, ara n'han buscat, però quan natros vivíem allí, sempre vam patir per l'aigua. Ara han buscat més... mitjos. Però clar, ara, si n'hi ha tres o quatre ramaders de vaques i ovelles i això, bé, però pa tota la gent que érem entones tampoc no n'hi havie. Allò és terreno de secà i lo únic que es fa són pataques i blat i poca cosa més. Pobresa.

Precisament en els darrers anys, el fenomen del despoblament ha estat objecte de recerca i debat per part de diversos autors i institucions.²⁵ Fernando Collantes i Vicente Pinilla,

²³ Agrupació de poblacions dins de la comarca de la Plana Alta que s'estructuren al voltant de la denominada Plana de l'Arc. Inclou Cabanes, Vall d'Alba, Benlloc, Vilafamés, La Pobla Tornesa, Sant Joan de Moró, Borriol, La Serra d'en Galceran, Torreblanca, Orpesa i Benicàssim.

²⁴ Castell de Cabres és el poble més menut del País Valencià en què resideixen tot l'any al voltant de vuit persones.

²⁵ La publicació del llibre *La España vacía*, del periodista Sergio del Molino (2016) i l'emissió de diferents programes sobre el tema del despoblament rural han despertat una certa consciència entre l'opinió pública i les administracions, que han començat a destinar fons per a combatre aquest problema. Les manifestacions que reivindiquen una solució per al despoblament es produeixen des de 2019, mentre que des de gener de 2017 existeix un comissionat del Govern d'Espanya per al repte demogràfic que es centra en el despoblament rural. Aquell mateix any la Diputació de Saragossa en col·laboració amb la Universitat de Saragossa crea la Càtedra sobre Despoblament i Creativitat. (Collantes/Pinilla 2019: 10). A Castelló, la majoria d'administracions locals i provincials de les comarques de l'interior tenen programes i fons

en la seua obra *¿Lugares que no importan? La despoblación de la España rural desde 1900 hasta el presente* (2019), assenyalen les claus econòmiques d'aquest procés: la industrialització comença a desenvolupar-se des del segle XIX de manera molt més pausada que a la resta d'Europa, dibuixant una economia que l'any 1950 encara és bàsicament agrària. Tanmateix, les dècades següents es caracteritzen per una ràpida transició cap a la modernitat econòmica i social, produint-se així i només en l'espai d'una generació «un dels processos de despoblació rural més extrems d'Europa» (2019: 16). Per al cas valencià, Agustí Hernández Dolç (2013: 43) sintetitza el procés d'abandonament i despoblament del medi rural de la següent manera:

La causa més important i representativa de l'abandonament del món rural valencià és l'esgotament o fi de la societat tradicional. Estem parlant de l'emigració del segle XX, quan molts pobles, masades i llogarets van arribar a buidar-se. Abans de la Guerra Civil es va produir la primera emigració. La postguerra va suposar una reruralització de la societat, i una vegada arribats a finals dels anys cinquanta ja es va produir el gran èxode de l'interior. Fruit d'aquest segon procés les grans àrees metropolitanes van créixer, i a la muntanya i l'interior pràcticament va eliminar-se el poblament dispers, que anava concentrant-se en entitats de població majors que la vivenda aïllada o el menut conjunt de cases. Aquest tipus d'abandonament el podríem estendre a tot l'interior valencià sense distinció.

Aquests canvis incideixen especialment en les comarques del nord castellanenc. De nou segons Hernández Dolç:

Les comarques septentrionals del País Valencià, més muntanyenques, han sofert un major buidatge en termes absoluts. És el cas, per exemple, dels Ports de Morella, que han patit una forta emigració i al mateix temps una concentració entre els murs de la ciutat. Ara Morella manté més d'una dotzena de nuclis reconeguts pel *Nomenclàtor*, a banda del centre de població, però cap dels primers supera els cent cinquanta habitants, i la majoria estan entre vuit i quaranta. Nuclis de població com ara la Pobla d'Alcolea (tretze habitants) ja fa anys que han tancat les portes de l'escola, i d'altres com ara les Alberedes de Portell (a Portell de Morella) han experimentat un fort procés de restauració els darrers temps, després d'haver estat abandonat. L'Avellà (Catí), el despoblat de la Salvassòria (Morella) o l'aldea de la Llàcova, també a Morella (Querol, 1995), ens il·lustren aquest procés.

Per tant, el desequilibri poblacional entre les comarques costaneres i l'interior castellanenc es va accentuar amb el procés d'industrialització-urbanització del litoral castellanenc, que atreu les generacions de joves de l'interior, especialment des de la dècada dels anys 50 del segle XX. Els historiadors Lluís Torró i Joaquim Cuevas (2002: 22) ho sintetitzen així:

El desenvolupament del capitalisme al País Valencià és un fenomen ben singular. La seua peculiar evolució econòmica, marcada entre d'altres coses, per un pes important de les

destinats a lluitar contra el despoblament. Aquest és el cas del Fons contra la Despoblació de la Diputació de Castelló o l'Oficina contra el Despoblament AVANT que actua a la comarca de Els Ports.

activitats agràries i per un procés d'industrialització lent i difús, ha estat objecte d'un gran nombre de reflexions historiogràfiques que han tractat d'explicar-ne les claus.

D'aquesta manera, el conreu de regadiu de cítrics, la indústria, i el turisme s'han concentrat majoritàriament a les zones costaneres (Viruela 1991: 123), mentre que la base econòmica tradicional de les zones d'interior ha sigut l'agricultura de secà —olivera, ametller, garrofera i vinya— la ramaderia i en algunes zones la indústria tèxtil. En les darreres dècades s'ha desenvolupat àmpliament un altre sector econòmic: el turisme rural. En conseqüència, trobem una zona prou polaritzada en què o bé s'ha produït una industrialització accelerada, que ha atret un gran volum de recursos i població, o bé aquesta industrialització no s'ha donat en absolut. En aquestes zones, la pèrdua de població i els nous usos en el treball agrícola i ramader també ha significat un important canvi que ha transformat les relacions i lligams comunitaris. A continuació, veiem les característiques d'aquests canvis i com han afectat les manifestacions de comunicació oral.

1.2 Les comarques castellonenques a principis del segle XX

1.2.1 El treball del camp

La societat de les comarques del Nord del País Valencià ha sigut durant segles essencialment agrària i ramadera. Aquestes dues activitats estan directament connectades amb el medi natural en què s'insereixen i s'han desenvolupat atenent a les especificitats del paisatge: marjal, horta, muntanya. També cal tenir en compte el desenvolupament històric, polític i econòmic específic de cadascuna de les comarques i poblacions. Tanmateix, i més enllà d'aquestes diferències, hom pot caracteritzar la societat de la primera meitat del segle XX com a tradicional i rural, una societat en què els lligams de solidaritat i veïnatge eren molt importants per a la supervivència del grup, tant si es tractava de comunitats de poblament dispers com els masos (Hernández Sesé 2008) o bé eren nuclis urbans més grans, posem per exemple Castelló o Vila-Real. De fet, aquests nuclis més grans es caracteritzaven pel pes que les activitats agràries tenien en l'economia familiar, almenys durant la primera part del segle. Aportem el testimoni de Dolores Gual Badenes, nascuda a Castelló de la Plana l'any 1936, que ens dona una idea d'aquest ambient de treball col·lectiu i rural dins d'un entorn urbà:²⁶

Jo me'n recorde que nosaltres mateixa teníem al pantano un garroferal. Teníem armeles, garroferes, raïm, tot això... i teníem una caseta. Pos quan ere collir les armeles o les d'això,

²⁶ Entrevista CS-05/2022.

(en carro, pujàem en carro, que no n'hi havien cotxes, ¿eh?) Mo n'anàem... a lo millor estàem pa quatre dies. Mo n'anaèm mosatros i les dones del carrer, d'això mos ajudàem i se'n venien en mosatros, collien, feem d'això i de nit mos quedàem allí. Bueno, ¿ho passàem poc bé! I els homes en els carros heu baixaen lo que... i ells en els carros heu baixaven a casa. I ho passàem bomba eixos dies.

Així, durant molt de temps, el treball es portava a terme de forma manual i col·lectiva. Cada època de l'any suposava una tasca diferent atenent al tipus de conreu: sembrar, segar, batre, garbejar, moldre en el cas del cereals o preparar la terra, recollir l'oliva, molturar i emmagatzemar en el cas de l'oli, per donar alguns exemples. La collita i la lògica de la plantació era la de l'abastiment del nucli familiar, encara que també existia una certa orientació cap al mercat, especialment important en el cas del conreu dels cítrics a les zones costaneres. Sabem que al camp hi havia el costum d'acompanyar les feines amb cants. Hi havia cants de segar, de llaurar o de batre, que s'interpretaven individualment o col·lectivament segons la tasca que es realitzés. Solien ser cançons improvisades o romanços (Oriol 2002: 108) que es cantaven precisament mentre es realitzaven aquestes tasques o posteriorment, en els moments de trobada. Aportem el testimoni de Tere Boix Ferrando, nascuda a Albocàsser (Alt Maestrat) l'any 1954, que recorda quan batien el blat a l'era del poble:²⁷

Estaen a la era perquè ere temps de batre i el temps de batre als pobles... n'hi havie molta moguda, ere molt important... de carros cap ací, de segar, de batre, de palla, de bueno... molta calor. Tots ajudant i estaen a la era. Estaen a la era hòmens, dones, xiquets (perquè els xiquets anaen davant i detràs sempre). Fee molta calor i estaen allí. Pués un dia de treball, en els cants de batre i en tot el *jaleo* que comporte una família, allí tots junts treballant.

A més de les cançons, també hi havia temps per a contar històries. En aquest sentit és interessant el testimoni de José Querol Lacruz, nascut l'any 1929 a Càlig (Baix Maestrat) que recorda els moments de plegar olives amb la seua família:²⁸

I plegàvem... i allí, pos els nostres agüelos, els nostres pares mos contaven quientos, cançons i quientos. Lo que més mos agradave [...] [eren] los quientos.

D'altra banda, l'organització i el treball de la terra estaven regits per la lògica de l'autoconsum i la comercialització de l'excedent, en un context de petits propietaris i jornalers sense terra, que treballaven per a altres persones. L'hàbitat dispers era predominant en les comarques dels Ports i l'Alt Maestrat. En aquest hàbitat, la unitat de poblament i centre productiu era el mas. Ángel Hernández Sesé (2008: 99) dona una

²⁷ Entrevista ALB-01/2020.

²⁸ Entrevista CAL-02/2022.

definició acurada dels masos per a Terol, que considerem totalment idònia per als masos de l'interior castellanenc:

El hábitat disperso es una constante histórica en el medio rural turolense; las masías o masadas, que dependiendo de área geográfica también son denominadas como torres y mases, se constituyen en una realidad paisajística, en un modelo de ordenación del territorio que, basado en la autosuficiencia y sobre un modelo económico eminentemente agropecuario, permiten la gestión del entorno y el cultivo y explotación de todas las tierras del término municipal paliando entre otras, las dificultades propias de las grandes distancias de la época.

Les zones costaneres es caracteritzaven per la coexistència d'espais de marjal, regadiu i secà i la tendència cap a un hàbitat més concentrat. Grans propietaris convivia amb petits propietaris o llauradors, que s'enriquien progressivament gràcies a la introducció de cultius orientats al mercat i l'exportació. Això no obstant, en aquesta època també existeix un nodrit grup d'agricultors sense terra o jornalers, que treballen de manera estacional i atenen a la demanda. Així ho explica Nel·lo Navarro del Alar, nascut l'any 1960 a la Vall d'Uixó:²⁹

La gent que treballava al camp ací a La Vall, els que no eren propietaris o no treballaven sempre per a un propietari determinat, el que feien era que a les cinc del matí se n'anaven ací a una plaça, la plaça de l'Assunció i se posaven allí davant d'una casa. I apareixien els majorals (o els encarregats o els procuradors), de diferents propietaris i:

—Ira, tu, tu i tu, von en veniu en mi.

Els llogaven. Aleshores, mentres era la època que ací n'hi havia faena, ells anaven... vull dir quan s'havia de plegar la garrofa, pràcticament tenien faena tots a plegar la garrofa.

Els períodes d'inactivitat al camp, per les pròpies característiques de les tasques agràries i els cicles dels conreus, així com per la dificultat d'accedir a la propietat de la terra de molts jornalers, donaven lloc a un alt grau de mobilitat. Sovint els jornalers passaven temporades fora de casa per a realitzar treballs estacionals. Aquests desplaçaments podien ser de més curta distància, com quan anaven a segar a un mas relativament proper, o bé a indrets més llunyans i per més temps. Ens ho explica Nel·lo Navarro, fent referència al seu iaio Manuel Navarro Garcia:

Ací, en aquell moment, escomençava la taronja, escomençava... Si poguérem vore la Vall [d'Uixó] d'aquella època no voríem horts de tarongers, voríem sobretot horts de garroferes, voríem vinyes, voríem amelers, voríem a lo millor encara algo de canyamel, canya de sucre. Llevat d'eixes faenes puntuals, sobretot quan venie l'estiu... Ells a l'estiu, a finals d'estiu no tenien en què guanyar-se el jornal. Aleshores el que feien era, ves a saber des de quan... Tenien unes relacions laborals o comercials, o com vulgues dir-li, i en el cas de m'agüelo, ells se n'anaven a la plana de Vic, se n'anaven colles senceres de jòvens o d'hòmens, casats i fadrins a la plana de Vic a segar. Allí anaven empalmant d'un poble a un altre, de un propietari a un altre i a lo millor se tiraven dos o tres mesos segant i tornaven ací en el sou.

²⁹ Entrevista VALL-01/2022.

A les zones del Maestrat, aquests moviments estacionals també eren molt importants. Ho explica José Ramón Segura Giner (1958) de Castell de Cabres:³⁰

Al giner, la gent, si havien anat a lo gorrino, no tenien faena o no havien matat lo gorrino o eren una casa que tenien faena aquí, (però gent jove que no estaen lligats) se n'anaen a plegar olives a la Plana o a l'Aragó. I a lo millor anaen dos o tres mesos a l'any, eixe giner, febrer i març, (que aquí fee mal hora o que no tenien res que fer) se n'anaen a plegar olives [...]. Se n'anaen a la oliva [...] Després a la primavera venie l'asbordar, (l'asbordar és una cosa que li lleven a la vinya [...]) i entonces anaen a l'asbordà. Después de l'asbordà anaen a Catalunya, posa-li Vilafranca, la zona del Penedés. Mon germà hi va anar-hi. Después de l'asbordà anaen a l'avellana i l'avellana també anaen a Catalunya. Anaen les dones a plegar avellana, que això ere agost, i después anaven a la verma. La eixida així forta, forta de la gent del terreno era la verma, la verma també anaen a Catalunya. Catalunya parlem del Penedés, tota la comarca del Penedés. I anaen quinze dies u tres setmanes. I después de la verma, a lo millor n'hi havie gent que se n'anae a treballar la fusta i se n'anaen a treballar a Andorra o al Pirineu o a on n'hi havie faena, però això ja ere més hòmens que dones. A la verma anaen tots igual homes que dones. I a treballar la fusta anaen a tallar pins, a lo millor anaen pos fadrins o caps de casa [...] Entonces se n'anaen a treballar la fusta. I això ere les èpoques que se n'anaen a treballar fora d'aquí.

Entre aquestes migracions, destaquem la importància de la plega de l'oliva per a les comarques més septentrionals. Les plegadores i plegadors d'olives anaven a les planes de Tortosa per a guanyar-se el jornal. Segons indiquen Pilar Ibáñez i Teresa Izquierdo (1997: 42) en el seu article sobre el món de l'oli a la comarca del Montsià:

La manera nòmada de plegar corresponia a les colles de gent que venien d'altres pobles. La majoria procedien de les comarques del nord del País Valencià; els Ports i el Maestrat. Vallibona, el Boixar, Coratxà, Bel, Rossell, Benicarló i Càlig en són alguns exemples. Estes colles de forasters rebien el nom de barcellers perquè anaven a tant la barcella, és a dir, que anaven a estall, com més plegaven més cobraven, tenint present la classe d'oliva i el terreny.

Aquesta mobilitat de la població per a plegar olives, (però també per a la verema o la sega, que hem comentat anteriorment) resulta especialment interessant des de la perspectiva de la comunicació artística, ja que presentava una oportunitat d'un contacte temporal però estable amb persones d'altres localitats i, per consegüent, una possible ocasió per a escoltar i contar històries. De fet, el jornalер agrari, juntament amb l'artesà, venedor o soldat són alguns dels perfils que Linda Dégh (1969: 69) assenyala com a prototip de narrador popular. Per causa de la seua professió, aquestes persones es veien obligades a treballar fora de les seues localitats d'origen. Treballaven de forma itinerant i entraven en contacte amb persones d'altres comunitats amb qui havien de conviure durant temporades i de qui aprenien rondalles, anècdotes o cançons que després portaven als seus pobles. En el cas de les plegadores i plegadors d'olives de les planes de Tortosa,

³⁰ Entrevista CDC-03/2022.

la temporada anava del novembre fins al maig. El propietari de les terres recollia els barcellers als seus pobles i se'ls emportava en carro. Quan arribaven a les planes s'establien a unes casetes en què dormien. En aquelles casetes, era l'*ama* l'encarregada de preparar els àpats, sovint *farinetes* o *sèmola cruga*. Ibáñez/Izquierdo (1997: 43) afirmen:

La nit a les casetes podia arribar a ser molt divertida: les plegadores podien asseure's sobre *pilans* o troncs de fusta a la vora del foc per fer puntilla a la llum d'un cresol. Una altra opció era anar per les casetes a cantar i ballar. Hem sentit l'expressió anar de bureo per tal de designar aquest fet.

La importància d'aquestes trobades rau en el fet que narradors i narradores de diferents poblacions es posaven en contacte i, per tant, era una ocasió per escoltar i aprendre noves històries que després explicar a casa. Consegüentment, la plegada itinerant de l'oliva, com la verema al Penedès o la sega a Catalunya, podria considerar-se com una de les formes en què el folklore es transmetia entre comunitats properes de les comarques castellonenques.

1.2.2 L'artesanat

A més de les activitats estrictament relacionades amb el treball de la terra i la cura d'animals, també es donaven altres tipus d'ocupacions relacionades amb la manufactura i l'artesanat. A les comarques castellonenques, com a la resta d'Europa, es van desenvolupar una sèrie d'activitats artesanals que, des de l'Edat Mitjana (Aparici 2010: 182), van més enllà del consum familiar i s'enfoquen a un mercat incipient. En alguns casos, aquestes activitats van esdevenir oficis que en les poblacions més grans es van organitzar en corporacions gremials. Els treballadors artesans es van convertir en professionals a temps complet: ferrers, fusters, canterers, sastres, albarders, carnisers, espardenyers, teixidors i filadors en són un bon exemple (Del Molí 2011:6). Amb ells, van aparèixer altres professions com les dels traginers, faixers³¹ i venedors ambulants que posaven en circulació els productes artesans. Les característiques del treball artesanal, així com les possibilitats de mobilitat que oferien aquests oficis, serien especialment propicis per a la transmissió i narració oral d'històries. De fet, Linda Dégh (1969: 67) va considerar que la tradició de contar històries estava molt arrelada entre els artesans europeus:

³¹Aquests homes venien les faixes que havien estat confeccionades pels telers d'algunes localitats dels Ports. Venien les faixes per tota la península. Arribaven fins a Cadis i Madrid (Rovira 2012: 37).

The craftsman sits at his workbench, stands at the file stock, often for days on end at the same spot. There is always somebody around who observes his work and who talks. He always knows all the news because relatively more people come and go in his shop. Or then he went—or goes—on his rounds which gives him an occasion to enter all the houses, getting to know all the households better than a peasant...The craftsman—and I am specially thinking of the cobbler, the tailor, or the house painter—is surrounded by children in whom he finds a grateful public. The fact, which takes him, for a few years, to another village or another regions, may be of importance. In former times the craftsmen took off their wandering years, met here and there with colleagues, and everywhere heard the telling of stories, folktales and folk legends.

Durant les primeres dècades del segle XX, aquestes activitats artesanals continuen sent una part bàsica de l'economia de les comarques de Castelló. Cal tenir en compte les característiques d'aquest artesanat. Entre els exemples més destacats d'activitats artesanals podem esmentar la manufactura tèxtil de la llana als Ports, la ceràmica de l'Alcora o el treball del cànem i la confecció d'espardenyes tant a Castelló com a altres localitats dels Ports. Tractem, a continuació, el cas del treball artesanal amb el cànem.

A la ciutat de Castelló, el conreu i transformació del cànem va ser una activitat de gran pes econòmic des del segle XVIII (Ribes 1998: 6), gràcies a la realització de sogues per a l'Armada però també de lones i espardenyes. Encara a principis del segle XX, l'activitat d'espardenyers, solers, puntilladores i rodadores era portada a terme de forma habitual per molts habitants de la ciutat de Castelló. Així ho expliquen els testimonis de Rosa Melià Bauzà (I¹), nascuda l'any 1927 a Castelló i la seua filla Conchín Beneyto Melià, nascuda l'any 1955 (I²):³²

I¹: Castelló és això: espardenyers i soleros. [...] Eixos [treballaven] a casa. Treballaen i feen la faena, la tornaen, els pagaen i se n'anaen a fer-ne més.

I²: N'hi have com un encarregat, per exemple m'agüela... l'encarregat d'ella era el Gualo, que vivie al carrer Sant Fèlix. I entonces ell li donave l'espardenya ja feta en això i li donae.

La producció artesanal d'espardenyes també es portava a terme a altres indrets de les comarques de l'interior, com Villories, La Todolella, Forcall o La Mata (els Ports). Es tracta d'un mode de producció que es realitzava a casa o si feia bon temps al carrer. Sovint es repartien les tasques entre els diferents membres de la família, que ocupaven l'espai del carrer més proper a la casa familiar i que compartien amb els veïns el temps de treball. Guillermina Montserrat Gimeno, nascuda l'any 1940 a La Mata, aporta el seu testimoni sobre la realització d'espardenyes als carrers del poble:³³

³² Entrevista CS-03/2022.

³³ Entrevista MAT-01/2021.

Ací a treballar, fent espadnyes, totorros de gent fent espadnyes, treballant i s'ajuntaen. Este carrer Major, que diem natros, jo encà el recordo en el home fent l'espadnya lo que és la sola, i la dona fent lo que és la careta, la cara. La dona [...] assentave la sola i la tancave. I els xiquets, me'n recordo que ratllàvem per baix la sola. O sigue que estave el pare, la mare i el xiquet. Jo me'n recordo de tot este carrer Major, que eixien a la porta a l'estiu per eixe panorama.

Rafael Aracil Martí (1982: 259) subratlla que gran part de la producció artesanal d'aquest moment és una activitat estacional que aporta recursos suplementaris i que parteix d'un petit productor rural que acumula capital, es dedica al comerç i organitza la producció sobre bases capitalistes. Per tant, moltes persones realitzen aquestes tasques per a complementar els ingressos familiars, mentre que altres es dediquen a temps complet, depenent de les circumstàncies personals i conjunturals del moment. En aquest sentit, resulta oportú compartir un altre fragment del testimoni de Rosa Melià Bauzà, que ens relata com la seua mare compaginava la tasca de rodadora,³⁴ per a complementar l'economia familiar:³⁵

Mon pare ere llauraor sense terra. Si el llogaven, bé, i, si nos, a casa. La que treballae ere ma mare. Rodae les espadnyes pa de nit i de dia al almacén de taronja o sea que... i això que mon pare no ere viciós, perquè hi havie qui... el plateret i a la taverna i van a casa sense res. O siga que la dona és la que portae la pallissa. Això és cert com un Padre Nuestro.

També bordar i cosir deixen de ser activitats exclusivament destinades al consum propi. Les dones cosien i apedaçaven la seua roba, però també realitzaven encàrrecs i cosien a canvi d'una remuneració econòmica. Aquest tipus d'indústria rural (Aracil 1983: 259) era habitual a les poblacions de l'interior de Castelló i contribuïa a complementar els ingressos obtinguts del camp. Francisca Marzá Martínez, de Canet lo Roig,³⁶ cosia per a una manufactura de Barcelona a través d'un agent del poble o *capsera*:

Jo sí que tenia la capsera a ca Dionisio. La tia Dionisia era la capsera i treballava. A ella li portaven la faena de Barcelona i ella repartia a la gent. Si era d'hivern, a casa, i, si era d'estiu al carrer. Les veïnes parlàvem i fíem faena i guanyàvem dos quinzets. Tot misèria.

Tant en el cas de la confecció artesanal de les espadnyes com en el treball amb el tèxtil, observem que les característiques i organització de les tasques a realitzar permetien una comunicació entre les persones treballadores i en conseqüència un espai per a socialitzar i comunicar-se, també artísticament. En aquest sentit, presentem un altre fragment del

³⁴ Les rodadores eren les encarregades de fer el rivetat de la lona de l'espadnya. Reforçaven la punta i el taló i cosien les cintes.

³⁵ Entrevista CS-03/2022.

³⁶ Entrevista CAN-07/2022.

testimoni de Dolores Badenes Gual,³⁷ en què fa referència al treball de les dones quan cosien al carrer Historiador Escolano de Castelló:

Detrás la iglésia els flares mateixa. Ere un carrer curtet com este d'ací que tenim, un carrer ample i si n'hi havien dotze cases, posem-li que n'hi hagueren... perquè entonces eren... No eren pisos, eren cases de llauradors. Tenien la planta baixa, el primer piso, cases de llauradors en entrà de carro i lo que sigue. I uns carrers amples. No estaen asfaltats i regaen. Después de dinar regaen... Quan de vesprà te pegae el solet a un puesto, te n'anaes a la sombreta i eixien totes les dones a cosir al carrer, en cadiretes cosir i xarraen les dones de tot lo que venie bé ¿no? hasta allà les sis o les set que venien els hòmens en els carros. I entonces ja tots cap a dins de casa. [...] Cada una contaes les seues penes o les seues alegries, lo que farien, lo que no, lo que havien pogut, lo que l'altra no anae, lo que cada u... Això ja no me'n recorde, molta més misèria que ara.

Un altre exemple el trobem als obradors de tèxtil que van proliferar a les comarques dels Ports i El Maestrat des de l'Edat Mitjana.³⁸ Es tracta d'un tipus de manufactura que amb el temps s'especialitza i localitza en petits tallers en què el soroll augmentaria amb la seua progressiva mecanització. Conseqüentment, les possibilitats de comunicar-se durant la feina no eren moltes. Tot i així, Joan Josep Rovira Climent, al seu llibre *Faixeros, els rodamons cinctorrans* (2012: 33) recorda l'existència de telers a Cinctorres i ens aporta un valuós testimoni sobre aquest treball i la manera en què es portava a terme:

Si tanco els ulls i revifo la memòria, se'm fa present el "catric-catrac" dels telers, a les vesprades, quan eixiem d'escola i anàvem a voltar-la. Era un soroll compassat i familiar que sortia de l'obrador.[...] Les teixidores i els teixidors s'estaven hores eternes assegudes al teler. Ara penso que durant les jornades hivernals degueren passar fred; al meu poble poden passar setmanes senceres amb temperatures inferiors als zero graus, si no és que t'arreceres al solet. Però, és clar, no podien traure el teler al sol. Un braser ben curull era tot el que podien tindre per mitigar el fred. En temps més moderns es van posar de moda les estufes de llenya. [...] Algunes vesprades gelades, anaves pel carrer i veies aquelles fumaroles envoltades pel silenci hivernal dels pobles serrans que no es pot descriure; s'ha de viure. Quan arribava el bon temps, els pardalets refileaven per les branques i les teulades, i les teixidores, de tant, en tant cantaven. Vet ací una altra folia:

—Asómate a la ventana,
Cara de setrill de pobre;
Que, encara que tu no vullgues,
Ton pare ha de ser mon sogre.

Abans de les naus industrials, els treballadors cantaven al treball; ara ja no canten, si de cas poden sentir cançons per la megafonia d'alguns llocs de treball. No és el mateix, però, escoltar que cantar.

³⁷ Entrevista CS-04/2022.

³⁸ Segons Carles Rabassa (2006:151) a la comarca dels Ports, la importància de la ramaderia explica l'existència d'una manufactura tèxtil llanera des de l'Edat Mitjana, que es desenvolupa primordialment a la vila de Morella però també a les poblacions de Vilafranca o La Mata. En primer lloc, es dirigeix a la demanda interna, però durant el segle XIV s'especialitza i entra en circuits comercials.

1.2.3 La família tradicional

Segons l'antropòleg Joan Bestard (1996:43), la família és un lloc de socialització, que actua com a medidora entre l'individu i la societat. En el si de la família es produeixen els primers aprenentatges de l'individu: les primeres passes i les primeres paraules. També s'escolten les primeres cançons i els primers relats. Aquells que expliquen la funció i motiu de les coses o també serveixen per a advertir-nos sobre els perills, calmar-nos i explicar-nos la naturalesa del món i les persones que l'habitarem. Sandra Obiols Francés (2014: 131) sintetitza l'estructura de la família tradicional, característica de la primera meitat del segle XX, basada en la diferenciació entre l'espai públic i l'espai privat, assignat a homes i dones respectivament. Aquesta estructura que durant molt de temps es va identificar com a única realitat possible, es va perpetuar durant el franquisme, de manera que les dones van continuar majoritàriament recloses a casa, si exceptuem les dones de classe treballadora que, en qualsevol cas, rebien una remuneració inferior pel seu treball. Pel que fa a l'àmbit rural, el repartiment de rols de gènere coincidia bàsicament amb allò descrit anteriorment: les dones es feien càrrec de les cures dels familiars i la casa mentre que els homes treballaven la terra. Això no obstant, dones i xiquets portaven a terme certes tasques agrícoles i treballaven conjuntament amb els homes durant alguns moments determinats del cicle agrari: la recollida de les olives, la sega o la batuda del blat. A més a més, com hem vist anteriorment, també contribuïen a l'economia familiar amb la realització d'algunes tasques artesanals. En la família tradicional (Cordero 2010: 130) els valors dominants eren les relacions parentals esteses,³⁹ amb un ampli nombre de fills, que en l'entorn rural especialment esdevenien una estratègia reproductiva i una força de treball molt importants. Cal destacar també la importància de la residència unifamiliar, l'autoconsum i la jerarquització dels membres de la família: el pare era el cap de família i habitualment la màxima autoritat. Per tal d'il·lustrar alguns d'aquests aspectes, exposem a continuació un fragment del testimoni de Carmen Marín Traver, nascuda a Atzeneta del Maestrat l'any 1942.⁴⁰ Ja des de ben menuda, Carmen va ajudar la seua família en la cura de set germans i les tasques domèstiques:

Soc la major de vuit germans i... molta tarea i en uns anys molt durs. [...] Hai treballat molt perquè me va tocar molt jove. Perquè tu imagina't que ma mare té quatre fills que se porten dos anys cada un, hasta el quart germà. D'ahí els altres tres ja se porten un poquinyo

³⁹ Una família estesa compren una sèrie de famílies nuclears que conviuen en la mateixa casa mentre que una família troncal és una família nuclear amb l'adició d'un o més parents (Barfield 2001: 281).

⁴⁰ Entrevista ATZ-07/2022.

més [...]. Dona't conter! [...] El meu germà, que mos portem vuit anys, pués en vuit anys ja me feen anar com un... pos ajudar a lo que puguérem en casa i avant.

Respecte als vincles entre els diferents membres de la família, s'observa una relació més estreta amb la família estesa, ja que sovint conviuen en la mateixa casa o a prop. Era prou habitual que els avis i alguns oncles visqueren amb els seus fills, nets o nebots, encarregant-se de vegades de la seua cura, sobretot si eren dones. Conchín Beneyto Melià recorda la seua iaia que va viure amb ells durant molts anys:⁴¹

La meua xiqueta és l'ama,
del corral i del carrer,
de son pare i de sa mare,
i de la flor del taronger.

Això cantae m'agüela.

C: ¿I quan vos ho cantae?

I: Pos pa dormir-mos, però de vegaes que jo ja no cabie al braç, però ella volie agarrar-me al braç, jo:

— Güela, que no cap.

I me cantave eixa cançó, ¿eh? [...] Això cantae m'agüela. Ho cantae als nets. I als meus fills ja ere molt major i els amagae els sugus a la messita d'ella de nit. I entonces entraen corrents a vore a l'agüela, a vore els sugus. *Fija't* tu si tenia picardies.

Com ja hem comentat adés, els veïns d'un mateix carrer eren considerats pràcticament també com a part de la família i existia una relació de confiança, amiat i solidaritat que, a més dels treballs estrictament agrícoles, també incloïa compartir les cures de grans i menuts, el temps lliure i d'oci. Ana Salvador Moliner, nascuda l'any 1946 a Vistabella, recorda la seua infantesa i la relació amb les veïnes:⁴²

Me vaig criar ací al poble, al carrer Sant Roque, al raval de sant Roque. [...] Allí eren tots veïns com si foren tots família, perquè ere un carrer que estae tancat, no tenie eixida. I allí jo era la xiqueta de totes les dones, perquè totes les dones tenien xics i jo era la xiqueta de totes. I després va nàixer Elvireta i les seues germanes. I jo de casa s'agüela, com si fora filla d'ella. I aixina mos ham criat. [...] Jo era la xiqueta de totes. Una m'ensenyae a cosir, l'altra m'ensenyae a bordar, l'altra m'ensenyae a fer calça, l'altra a fer puntilla. I me contaen qüentos i jo pos... ma mare estae al Pla i jo a soles pa aquell carrer.

Així, la família i el veïnatge constituïen l'espai prioritari de la socialització de l'individu des de la infància fins la vellesa. En aquest context, l'entreteniment o l'educació depenien moltes vegades de les capacitats i coneixements dels diferents membres de la comunitat, que, a més a més, eren els portadors d'un repertori que havien heretat gràcies a la

⁴¹ Entrevista CS-03/2022.

⁴² Entrevista VIST-08/2022.

transmissió oral per part dels seus majors. Veiem l'exemple que ens aporta Hermenegildo Salvador Torres, nascut l'any 1924 a Canet lo Roig.⁴³

Resulte que tenie una tia, que ere germana de ma mare i venien dos dones velles a velar en aquella casa, i, l'home, tres. Eren dos dones d'estos Miralles. [...] Li dien la Gila, li dien, i un altra que ere tia de mon tio Hermenequildo Quesús, que vivien allí. I són algo família. Venien totes les nits. Estave mon tio Cinto, el matrimoni i elles dos. Mira, i pa entretindre'm a mi, me contaven tots estos xistes.

Alhora, les generacions més joves absorbién aquests coneixements per a quan arribés el moment de l'adultesa, transmetre'ls als descendents, perpetuant així la cadena de transferència i preservant un patrimoni familiar i comunitari.

1.3 La narració oral d'una societat rural i tradicional

A les comarques castellonenques, almenys pel que fa a la primera meitat del segle XX, la narració oral es caracteritzava per ser espontània, informal, comunitària i molt vinculada als cicles del treball de la terra i a un treball artesanal que permetia la socialització de l'individu en el context familiar i comunitari. Segons la situació, l'espai i el públic, es contaven rondalles, acudits, contarelles o succeïts que entretenien, educaven o servien per a criticar l'estupidesa humana i denunciar les injustícies del voltant. A través d'un llenguatge simbòlic, aquests relats transmetien una visió del món i de la naturalesa de l'ésser humà amb qui narradors i oients s'identificaven profundament.

1.3.1 Els espais i les ocasions per a contar històries oralment

Per començar, hem constatat que la narració oral es donava de manera espontània en el marc d'altres activitats de treball, oci i els moments de trobada de la comunitat. Així ho indica el testimoni proporcionat per Antoni Porcar Gómez, nascut l'any 1951 a Castelló:⁴⁴

Mosatros érem una família de llauradors i, de nit, sempre teníem faena. Clar, pos després de sopar o abans de sopar. Se fee de nit, ja d'hivern que estaes a casa, o bé triaes fesols o desfees panolles de panís o pelaes cacaues... sempre... i allí en rogle, a la taula, pués d'algo havie que parlar. O venie algun tio meu i també eren graciosots i també contaen anècdotes o, per exemple, anàvem a vore la tia Doloretas, que ere viuda, o l'altra tia, que la seua filla ere fadrina i aquelles dones també mos contaen. Sí, la gent conta històries i els xiquets allí ho escoltaven, menos quan mos aviaen a escampar el poll, però sí, en casa se contaven les històries, a l'alqueria a l'agost, a la fresca, quan eixíem al carrer a la fresca. Anècdotes o històries antigues i, a vegaes, històries repetides, però sempre fan gràcia, encara que les sàpigues, això sempre fa gràcia.

⁴³ Entrevista CAN-02/2022.

⁴⁴ Entrevista CS-01/2022.

El calendari i les diferents tasques agrícoles marcaven la vida de les persones i en conseqüència també els espais i ocasions en què s'explicaven històries. Quan era hivern, el fred, la inactivitat al camp i les llargues nits afavorien reunir-se a la vora del foc. A les comarques castellonenques, aquestes vetllades es van donar de forma generalitzada i sobretot abans de l'arribada de la televisió. Habitualment, la gent del poble anava a vetllar a casa d'algun familiar, veí o amic, després de sopar, o bé es quedaven a casa amb els familiars més propers. Paca Martínez Marzá, nascuda l'any 1933 a Canet lo Roig recorda aquestes *velaes* d'hivern:⁴⁵

Oi, pos en acabar de sopar, anàvem a *velà*. A casa de qui venia bé, per qui prop. I venien aquí ca meua. Xarràvem, no fiem res. [...] Oi, lo que venie bé parlàvem, lo que mos pareixia, o passava o això o allò o allò altre i parlàvem d'això. Molt feliços érem a llavors perquè no es criticava com ara. Parlàvem del que hi havia i avant. A llavors estaven les cases plenes. I venien les onze i a dormir. Tots els carrers plens. En acabar de sopar, a velà i a les onze a dormir i a llavors vies gent pel poble, que mos víem perquè se n'anava cada u pa ca d'ell. Però això ja no tornarà mai.

La narració de contes a l'hivern i la tardor sembla ser una constant a tota l'Europa pre-industrial. Segons Dégh (1969:77) diversos folkloristes han recopilat exemples d'aquest tipus de vetllades per tota Europa: a Irlanda, i les illes d'Aran es contaven contes des de setembre al març; A França, aquestes reunions s'anomenaven *veillée* i duraven de les cinc de la vesprada a mitjanit. A la zona germànica reunions similars s'anomenaven *Maisstube* o *Märchenschatz*. En l'àmbit castellà les reunions hivernals per a contar, cantar i ballar s'anomenaven *filandar*, *fiadeiro*, *filandón* o *serano* (Martín, 2014). Segons el testimoni de Trinitat Moliner Olsina, nascuda a Tírig (l'Alt Maestrat) l'any 1962:⁴⁶

L'hivern, l'hivern ere el temps dels contes, perquè a l'hivern al meu poble fa molt de fred, fa molt de vent. Entonces mos quedàem a casa, i allí els agüelos, els meus avis, i les meues àvies, pués mos contaen contes. A vegaes em contaven contes a mi soles i a vegaes a mi i a les meues amigues. I allí a la vora del foc, l'agüela contae contes, l'agüelo contae contes i natros no paràem:

— ¡Un altre, güela, un altre, güela!

I d'ahí me venen tots els contes que sé, que en sé uns quants i tinc bona memòria i per això els puc explicar.

També hi havia moments en què veïns i familiars s'ajuntaven durant el dia i explicaven històries mentre es realitzava alguna tasca manual com brodar, pelar panolles, trencar ametlles o desfer les garbes de fesols. A més de les ocasions especials i festivitats, també es contava als estables i a les *spinning rooms* o sales en què les dones brodaven. Trobem diverses referències entre els informants a aquestes jornades en què es realitzaven tasques

⁴⁵ Entrevista CAN-05/2022.

⁴⁶ Entrevista TIR-01/2021.

agràries a casa, com hem vist a l'inici d'aquest apartat. Hermenegildo Salvador Torres, nascut a Canet lo Roig l'any 1924,⁴⁷ ho explica així:

Ca ma mare, sempre estava ple de gent. Ma mare, ere la casa que més venia. Mon pare, collíem d'això... fesols. Venien tots los veïns a casa i a llevar los d'aixòs. Mon pare encetava los melons. Se fotien uns melons i tots contents. Era una vida, que ara no... no som.

Eren faenes relativament senzilles i repetitives en què participava tota la família i veïns, de manera que habitualment es propiciava el relat oral de diferents gèneres narratius. Segons el testimoni d'Aurèlia Bengoechea Morancho, nascuda a Canet lo Roig l'any 1952:⁴⁸

Jo recorde de xicoteta, els veïns mos ajudàvem molt uns als altres. Quan un anava a plegar ameles i, després rum!, tota la montanya d'ameles allí a l'entrà; no cabien els sacs i anàvem pelant ameles. Pos venien els veïns i t'ajudaven. Però un altre dia era l'altre veí el que havia collit el panís, ¿no? i tenia tota la muntanya de panolles allí a l'entrà. I anaven i a desfer les panolles. I les xiquetes anàvem guardant tota la cabellera:

—Ui el monyo pa les nines. Mira este quin color més bonic.

Perquè les panolles, la veritat és que tenen una cabellera de colors molt diferents i ho anàvem allí guardant i tal. Vull dir que hi havia, no sé, se fia molta més vida al carrer i en els veïns. O un altre, que havia anat a l'hort i havia collit els fesols, les garbes de fesols, pos a desfer les garbes i, ale, s'ajuntaven allí i anar llevant.

Respecte a brodar o cosir en companyia d'altres familiars, veïnes o amistats, aquest era un costum molt arrelat. Les dones cosien a la vora del foc, però també cosien de vesprada mentre els homes treballaven la terra. A diferència d'altres indrets europeus, de clima més fred, les activitats manuals es realitzaven també al carrer. Carmen Castell Beltran, nascuda l'any 1957 a Canet lo Roig,⁴⁹ afirma: «Sí, a l'estiu, on toca la *sombreta*, allà? pos en aquell...; en hivern era al revés, aquí toca el solet, pos aquí al receret del solet.» Dones i xiquets cosien i parlaven a la porta de casa mentre els homes estaven enfeïnats al bancal. Els dies de pluja o després de treballar, els homes potser jugaven la partida i es reunien amb amics a la taberna. Precisament la taberna era un altre dels espais en què tradicionalment es contaven històries. De nou recorrem a Dégh (1969: 77) que ens parla de l'existència dels *storytelling tavern hosts* o narradors de taberna, rellevants especialment a l'Europa Occidental. En aquest cas, veiem que els espais en què es contaven històries també s'estructuraven segons una perspectiva de gènere. Homes i dones no sempre compartien els espais laborals (el safareig és un espai femení mentre

⁴⁷ Entrevista CAN-02/2022.

⁴⁸ Entrevista CAN-01/2021.

⁴⁹ Entrevista CAN-07/2022.

que la taberna és masculí) o d'oci. Per al cas dels bars, Aurèlia Bengochea Morancho⁵⁰ ens explica:

Els hòmens anaven molt més al bar que les dones, per no dir que les dones no hi anaven gens. Les dones hi anaven alguna vegà si els seus hòmens, els seus marits, pués alguna festa o algun dumenge:

—Ui, pués nem a fer el vermut.

I anaven. En canvi, els hòmens:

—Ui, avui plou.

—Pos se n'anaven al bar i passaven allí el matí o la tarde, xarrant en uns altres que també acudien allí, en quatre cacaus i un got de vi i ja està. Tenien converses, pués diferents. A lo millor, claro, de la faena: si has plantat allò, si has anat a llaurar no sé on, si no sé quantos, si això va bé pa les carxofes... totes estes coses que les dones este tipus de converses no les tenien. Eren a lo millor, pos les dones tenien uns altres llocs, el safareig per exemple.

En canvi, les nits d'estiu eren un espai i moment per a un oci compartit. Es feien cercles o rogles de gent del mateix carrer i cadascú portava la seua cadira i hi acudien homes, dones i també xiquets. Aquest moment compartit al carrer no sembla donar-se a la resta d'Europa continental. Antigament les cadires eren de boga i els rogles molt més grans. Paca Marzá Martínez ens diu: «Rogles al carrer? Sí, sempre. Totes les nits, lo rogle. Totes les nits. De la punta del carrer hasta allà baix».⁵¹ Tere Boix Ferrando, d'Albocàsser, detalla com era l'espai i el moment d'eixir a la fresca durant la seua infància:⁵²

Un altra cosa molt dels pobles ere a l'estiu, ere la fresca, eixir a la fresca. Eixir a la fresca, com el seu nom ho diu, ere fer vida al carrer perquè fee calor, perquè s'estae bé. Entonces, n'hi havie com dos... com dos torns. Per la vesprà, allà después de dinar o a meitant vesprà, se eixien les dones i els xiquets, pa juar per allí, o a xarrar en la cadireta, qui no estae al bancal, i el temps s'aprofitae més pa treballar, pa traure la canasteta de la roba i pegar punts o fer calça o fer alguna... punt de ganxo o lo que sigue i se utilisae més pa això. També de vegaes els canyissos, (que els canyissos eren lo que se gastae en les portes pa que no entraren les mosques i entrare fresqueta, estae obert) [...] Per les vespraes, les dones, ere curiós perquè se posauen de cara la paret, pa estar més còmodes; no estaen tant de cara al qui passae... no anaen a vore qui passe, que eixa ere un altra.

— Anem a vore qui passe, estant al carrer.

Quan ere diumenge que eixien a la fresca ere ja a vore, a vore la gent quan passae, però ahí ere... se posauen al revés i estaen treballant d'una manera més còmoda. Se saludaen igual quan passae la gent, se quedaen a conversar i bé. Ere una vida social /---/. I després estae el torn de per la nit. Per la nit ere, no n'hi havie tele. I después de sopar, pos els xiquets eixien a la fresca.

D'aquesta manera, la narració es produïa de manera sovint improvisada en contextos informals i quotidians en què algú explicava una història a un grup de persones (Haggarty 1999: 93). Podia ocórrer que aquest grup estiguera compost només per adults

⁵⁰ Entrevista CAN-01/2021.

⁵¹ Entrevista CAN-07/2022.

⁵² Entrevista ALB-01/2020.

(homes/dones o tots plegats) o també per adults i xiquets. En qualsevol cas, aquest tipus d'activitat es realitzava en espais familiars i privats així com en espais públics i comunitaris. La seua transmissió oral estava assegurada, no només per l'existència de narradors amb més o menys habilitat per a contar aquestes històries, sinó per les nombroses ocasions en què la família i la comunitat es reunien. Aquestes trobades es feien en el temps de treball, però també en el temps lliure. Eren el moment i espai per a la conversa, per a posar-se al dia de les darreres novetats del poble i de la ciutat, per als comentaris sobre el bestiar, la collita i el temps. Però també eren fonamentalment l'espai on succeïa la transmissió de caràcter folklòric: es contaven llegendes, succeïts, anècdotes, rondalles o històries de vida. Es cantaven cançons per a dormir els més menuts i altres per a fer riure a tots i oblidar així els problemes.

Respecte a la consideració de la narració oral d'històries, cal destacar que es desenvolupava conjuntament amb altres activitats (es barrejava sovint amb la conversa, la cançó o el ball) i no va tenir mai un espai específic o persones que es dedicaren en exclusivitat o de manera professional a aquesta tasca. A priori, sembla que la tradició de contar històries no era tan important com a altres societats. Si posem per cas la cultura tradicional gaèlic-irlandesa o de les Terres Altes d'Escòcia, semblen donar-se algunes diferències. Segons de Prada Samper (1999: 26), en aquestes societats, la narració oral d'històries era un entreteniment per als adults, amb narradors especialitzats (*seanchaidhs*) les històries dels quals es podien allargar durant nits consecutives. En moltes ocasions, o bé es reunien a casa del narrador o bé es reunien en certes cases anomenades *céilidhe*:

La casa no tardaba en llenarse; la gente se sentaba en todas las sillas disponibles, en los peldaños de la escalera que conducía al altillo y hasta en el suelo; los que se quedaban sin asiento se apoyaban contra las paredes, y en el silencio que precedía al inicio del relato no se oía ruido alguno, salvo el cruir del fuego y el canto del grillo (Delargy 1945, citat per De la Prada 1999: 26).

Per contra, cal matisar alguns aspectes de la tradició irlandesa i escocesa per tal de fer una comparació equitativa. En primer lloc, i per més que els seus narradors foren descendents dels *fili* o poetes professionals de l'antiga aristocràcia gaèlica, a finals del segle XIX els narradors no poden considerar-se professionals, tal com apunta De la Prada (1994: XIV):

No eran profesionales en el sentido estricto de la palabra, aunque gozaban de un gran prestigio social gracias a sus habilidades [...] En la Irlanda moderna, los seanchaithe eran sencillos campesinos, pescadores o vagabundos que, encandilados por los recitales de sus predecesores, habían enriquecido sus vidas cultivando el arte de contar cuentos y lo practicaban para deleite de sus convecinos en cuantas ocasiones se presentaban: en largos recitales nocturnos a la vera del fuego hogareño, en los prolongados velatorios propios de la Irlanda rural o durante una pausa en las labores del campo.

Per una altra banda, les *céilidhe* no eren reunions en què exclusivament es narraren oralment rondalles i llegendes, ja que també es cantaven balades o es discutien temes d'actualitat. En aquest punt, podem veure que la diferència entre aquestes reunions i les vetllades que es donaven en l'àmbit peninsular no és tan gran com podia semblar en un principi. El que sí marca un contrast és la manca de recerca i difusió sobre la figura del narrador a les nostres terres, ja que pràcticament no disposem d'informació sobre aquest tema per al mateix període en què es realitzen els reculls de rondalles estudiats per De Prada Samper a Irlanda i Escòcia. En conseqüència ens ha arribat un corpus de rondalles prou deteriorat i narradors que en molts casos ja no contenen aquests repertoris. Això no obstant, la manca d'evidències indica més que la inexistència d'una tradició narrativa, la fulminant extinció d'aquesta tradició arran dels canvis del nou segle, agreujada, tot siga dit, per la manca d'estudis i la poca consideració o sensibilitat social sobre el tema.

1.3.2 La narració oral en l'àmbit familiar

L'espai privilegiat per a contar contes ha sigut l'espai de la vida quotidiana i familiar: des dels espais interiors de la casa com el menjador, la cuina, la sala d'estar o les habitacions als espais exteriors o públics, però propers a la família, com el llindar i la zona del carrer tocant a la casa. El primer àmbit del conte sempre era el familiar i les ocasions, tan íntimes i quotidianes, eren (i encara ho són) innumerables i difícils de quantificar: abans d'anar a dormir, el moment de descans després de dinar, una reunió d'amics, un viatge, etc. Carmen Castell Beltran, informant de Canet, recorda les nits en què son tio Cinto li contava contes:⁵³

Mon tio era el germà de mon pare; este que li guanyave vint-i-un anys. I és en lo que més vaig conviure de vell, perquè m'agüela quan tenia onze anys, va morir i mon tio no [...]. I tota la vida sentats a la vora del foc, ell en aquell cantó i jo en este. «Va tio, conta'm la Cotorreta de Benifallet». Me contava la Cotorreta de Benifallet i el Llobet, però la cotorreta se me va quedar marcada a fuego. No sé per què se me va quedar gravada a foc. Jo com si el veigue, en la seua gorreta, allí sentat al foc. «Tio, va, conta'm» «Altra vegada?» «vinga, tio». I era això, esta paciència i este amor. I ell, casi tots los dies contava la Cotorreta de Benifallet.

Durant la primera meitat del segle XX les cases de les comarques castellonenques no van tenir aigua corrent ni electricitat i això afectava fonament la vida quotidiana dels seus habitants. Algunes activitats com rentar la roba o fer pa es realitzaven en espais públics i de forma comunitària i, per tant, constituïen un espai de socialització i una oportunitat perquè es donés algun tipus de comunicació artística. En són un bon exemple els

⁵³ Entrevista CAN-05/2022.

safareigs, que a Canet es trobaven a la Font del Pou, la Font de la Roca o la Font de la Canal, tal i com recorda Aurèlia Bengoechea Morancho:⁵⁴

Perquè abans de l'aigua corrent... l'aigua corrent al meu poble... jo crec que tenia ja vint anys o vint-i-dos anys quan vam tindre aigua corrent. Abans, ¿com mos apanyàvem? Pos en dipòsits que teníem a les cases, que vam comprar dipòsits d'uralita abans de que sapiguérem que la uralita no era bona pa la salut. Bueno, pues mos apanyàvem així, vull dir que teníem els dipòsits a casa, anàvem a la font, omplíem el dipòsit i tal. Ho dic perquè abans de tindre aigua corrent anàvem a llavar al safareig públic. I el safareig, clarament eren tot dones les que llavaven. Allí no hi anava cap home i pués mentre estàs llavant, això no t'impedís conversar i, de fet, sí que solia haver converses molt animades i molt de rato.

Altrament, la falta d'electricitat implicava que el cresol, la llar de foc o el braser foren les úniques fonts de llum i calor, situades en una cambra de la casa. Paca Marzá Martínez, informant nascuda l'any 1933, ho explica així: «Primer estàvem en el cresol i sa mare de Plácido, i [...] velàvem en lo cresolet aquí detrás les cases».⁵⁵ Al voltant del foc es reunia tota la família en un ambient silenciós i de llum tènue que podria ser especialment propici per a contar segons quines històries de ficció. Així ho observava el folklorista hongarès István Tömörkeny (citada per Dégh 1969: 77). Durant el seu treball de camp a comunitats rurals hongareses que no tenien llum elèctrica, havia detectat que la foscor era important per a contar rondalles meravelloses ja que es generava un ambient propici per a la fantasia i es facilitava així que tot el món pogués veure les imatges màgiques que el narrador relatava. A més, cal tenir en consideració que a les cases de Canet, com a les de la majoria de poblacions durant aquesta època, no es disposava tampoc d'altres mitjans d'entreteniment que avui considerem habituals com la ràdio o la televisió.

D'una banda, val a dir que en aquestes vetllades sovint es convidava altres familiars, amistosats i veïns amb qui es tenia bona relació. Durant la primera meitat del segle XX, els grups familiars eren en general més nombrosos que en l'actualitat i sovint es tractava de famílies troncales o esteses.⁵⁶ Els lligams amb els parents eren més estrets. D'altra banda, cal subratllar la importància dels vincles amb el veïnat. Els veïns d'un mateix carrer eren considerats pràcticament com a part de la família i existia una relació de confiança, amistosat i solidaritat que incloïa compartir les cures de grans i menuts, el temps lliure i d'oci i la realització d'algunes tasques agrícoles. L'espai privilegiat per a aquestes relacions era el carrer, per més que les cases, sobretot a les nits d'hivern,

⁵⁴ Entrevista CAN-01/2021.

⁵⁵ Entrevista CAN-07/2022.

⁵⁶ Una família estesa compren una sèrie de famílies nuclears que conviuen en la mateixa casa mentre que una família troncal és una família nuclear amb l'adició d'un o més parents (Rhum 2001: 281).

estigueren sempre obertes per a familiars i veïns. Un carrer sense pràcticament cotxes, en què segons el moment del dia i de l'any, dones, homes i xiquets feien rogles i passaven l'estona junts. Segons el record de Carmen Castell Beltran, nascuda l'any 1957, quan era menuda:⁵⁷

Normalment estàvem assentats a la *acera* allí sentats pos berenant o lo que siga i escoltàvem. Pos hi havie dies que feem altres coses, jugàvem primeret, que també jugàvem. Però a mi m'encantava [escoltar les converses de les persones majors]. Estava *m'agüela* Carmen i quan no ma tia Pepeta allà a la plaça els bous, allí escoltant les coses d'elles. [...] Però vivíem al carrer, jo no sé. Vivíem al carrer, la gent a casa teníem molt poca estada.

En aquestes vetllades familiars, sempre hi havia algú que destacava per la seua capacitat de contar històries i fer passar una bona estona a les persones del seu voltant. A continuació, dediquem un espai per a analitzar la seua figura.

1.3.3 La figura del narrador oral popular

Entenem per narrador oral popular aquella persona especialment competent en la narració oral que ha après un relat per transmissió preferentment oral i que l'explica de forma espontània a un grup de persones, habitualment de la seua família o comunitat. Aquesta persona té la capacitat d'enriquir artísticament aquests relats, amb una utilització òptima dels seus recursos gestuals i de veu, així com amb la variació de la seva composició i estructura. Aquesta habilitat artística també està present en la tècnica de disposició de motius i la combinació de ficció i realitat (Dégh 1969: 179). Més encara, és capaç de narrar un repertori relativament ampli de relats, potser de manera especialitzada en un gènere o potser amb coneixement de diferents gèneres. A més, té l'habilitat de triar del seu repertori aquelles narracions que són adients al context comunicatiu de cada moment i allargar o escurçar la història segons les seues necessitats i les del seu auditori. Malauradament, no abunden els estudis sobre aquesta figura en el marc del folklore i els estudis etnopoètics, tradicionalment més centrats en la recopilació i l'anàlisi dels relats (Pujol 1989; Oriol/Samper 2013: 54), que no en els narradors o altres aspectes performatius i contextuals. En certa mesura, s'ha valorat molt més el paper de transmissor del narrador oral que no el seu rol com a artista. Probablement per aquest motiu, tenim molta més informació sobre els propis folkloristes que sobre les persones que els van contar aquestes històries. En canvi, el folklorista nord-americà Dell Hymes (1987: 49) ens recorda:

⁵⁷ Entrevista CAN-05/2022.

The narrators... create as well as preserve. When what they adequately recorded, and the devices and designs they have understood, we can recognize both a tribal art and a personal exact art which must be the foundation of our attention and interpretation.

Tot i aquest tradicional desinterès per la figura del narrador oral popular o tradicional, és cert que des dels anys 60 del segle XX, i en consonància amb la renovació del folklore i els estudis etnopoètics, han aparegut una sèrie d'estudis que inclouen d'una manera més o menys explícita la figura del narrador i el seu estudi. Tot seguit esmentem alguns dels treballs més importants realitzats sobre aquest tema, tant en el context internacional com en els àmbits més propers. Dels folkloristes nord-americans, comencem per fer esment de l'obra de l'hongaresa establerta als Estats Units Linda Dégh, ja comentada en ocasions anteriors. El seu llibre *Storytelling in a Hungarian Peasant Community* (1969) conté dos capítols sobre la figura i els trets fonamentals dels narradors orals de rondalles. En aquesta obra, analitza la trajectòria, el repertori i els recursos de quatre dels narradors que van ser informants seus. L'interès de Dégh per la figura del narrador així com per altres aspectes contextuals del folklore estan presents en tota la seva obra. Així, a més del llibre esmentat, també en són un exemple els llibres *Narratives in Society: A Performer-Centered Study of Narration* (1995) i el capítol anomenat «Legend-Tellers» (2001: 311-399), que forma part de la seua obra de referència *Legend and belief*. Un altre autor que ha treballat sobre la figura del narrador és el folklorista nord-americà Richard Bauman. En el seu llibre *Story, performance and event* (1986) destaca la figura del narrador texà Ed Bell, un dels principals informants de Bauman, a l'estudi del qual dedica gran part del cinquè capítol: «I go into more detail now, to be sure: Narrative variation and the shifting contexts of traditional storytelling» (1986: 78-111). Altrament cal tenir en consideració l'article publicat per Dan Ben-Amos sobre la relació entre els narradors orals de Benin amb el seu públic: «The Elusive of Benin Narrators» (1972). Cal destacar també dos articles en què el narrador oral és el centre de la recerca. Parlem de «Notes toward a European-American folk aesthetic. Lessons learned from singers and Storytellers» (1991), de Kenneth Goldstein, que tracta de la seva relació amb cantants i narradors de la zona de Newfoundland, al nord-est del Canadà. I «Narrator style and purpose in a story's crafting: two tellings of a tale from Acoma» (1995), de Karen Mc Duffy sobre narradors de la regió de Nou Mèxic. També als Estats Units trobem la publicació de la revista *Storytelling, Self and Society*, editada per Joseph Sobol i Jessica Senehi, que tot i que es centra més en la narració oral professional, també conté alguns articles sobre la figura del narrador oral popular. En són un exemple «The Storyteller in context», (2008) de Patrick Ryan o

«Storytelling in Northeast Thailand» (2008) de Prasong Saihong. En aquesta mateixa línia trobem a Europa l'article «The art and alchemy of traditional storytelling» (1999), escrita pel narrador professional anglès Ben Haggarty. Igualment, en l'àmbit europeu cal esmentar la tesi doctoral de Javier Cardeña Contreras sobre llanders escocesos: *La cultura oral de los hojalateros nómadas escoceses: las recolecciones de Duncan Williamson* (2013), així com els pròlegs que de De Prada Samper va redactar per als reculls de rondalles *Cuentos Populares irlandeses* (1994) i *Cuentos de las Tierras Altas escocesas* (1999) que ja hem esmentat. En aquest últim volum hi ha un apèndix amb informació sobre els narradors (271- 277). Hi ha més estudis sobre la figura del narrador en la zona de parla gaèlica: Jame Delargy va escriure *The Gaelic Story-teller* (1945); «Some Irish women storytellers and reflections on the role of women in the storytelling tradition» (Brennan Harveg 1989) i «The last of the shanachies and the professor» (Mc Cabe 2019). *El pájaro que canta el bien y el mal*, també De Prada Samper (2004) és el resultat d'una interessant recerca sobre Azcaria Prieto de Castro, una de les informants més destacades d'Aurelio M. Espinosa fill. Precisament des d'una perspectiva de gènere, trobem els articles sobre narradores italianes Agatuzza Mesia (2017 i 2019) i Elisabetta Sanfratello da Vallelunga (2020) de Marina Sanfilippo. L'autora també dedica un espai al narrador oral popular en la seua tesi doctoral (2016: 314-317) sobre narració oral contemporània. Des d'aquesta perspectiva també s'escriuen «“And I Turned Round to Her and Said...” A preliminary analysis of shape and structure in women's storytelling» (Bennett 1989); «Not just a pretty face: Women as storytellers and subjects in the folktales of Northern Sudan» (El Nour 2011) i «El cuento colorao: mujeres de la Manchuela y cuentos eróticos» (González 2017). En l'àmbit català aquest tema s'ha incorporat progressivament als estudis publicats en les darreres dècades. Caterina Valriu (2008: 31-33) sobre la figura del narrador, afirma:

El paper del narrador en la transmissió oral de la rondalla és fonamental. Ell és intermediari entre el relat i l'oient, però no és un intermediari mecànic, sinó que és un «manipulador» de la historia en tots els sentits, tant positius com negatius. De la memòria i a través de la veu el relat surt amb una expressió que implica tota la persona: els ulls, les mans, la posició del cos, el gest en definitiva.

Altres exemples els podem trobar a la tesi doctoral de Laura Villalba *Adelaida Ferré i Gomis, folklorista. Edició, catalogació i estudi del seu corpus rondallístic*. En aquest treball, es dedica un apartat a les informants d'aquesta folklorista (Villalba 2014: 213-125). De forma similar apareix un apartat dedicat als narradors a una altra tesi doctoral,

en aquest cas la titulada *El patrimoni rondallístic de Tàrbena (Marina Baixa) Recopilació, catalogació i estudi* (Monjo 2022: 672-677).

A les comarques del nord del País Valencià, com a la resta de l'àmbit cultural català i a la península ibèrica, i fent referència a la primera meitat del segle XX, hi havia persones reconegudes per la seua habilitat per explicar històries. Aquestes persones habitualment pertanyien a la pròpia comunitat i eren admirades per la seua capacitat narrativa. Aportem el testimoni de Rosa Ruplà Villar, nascuda a Canet lo Roig (Baix Maestrat) l'any 1952, que ens parla del seu iaio Martí Ruplà:⁵⁸

M'agüelo, si estiguésse, allò és que vos contarie de tot, de tot, de tot. Ell, tot, i com si li passés en ell, ¿saps? perquè ere una comparació... Venie Sant Antoni, pos allí baix a cal xòfer, allí tots a m'agüelo el convidaven tots a beure una miqueta i a esmorzar i a fer legües. I escomença a fer legües, a cantar legües i tot i la gent:

—¡Bien!

I a mi m'ho die molta gent, diu:

—T'agüelo era l'atracció de la gent del poble. Se va morir t'agüelo i ja va ser un enterro, ja.

Perquè ell, toca-li de tot, que ell te donave catre de tot. I tot com si li passés en ell. I contava unes historietes... que la gent, pos tots se quedaven parats i ixien conte que els passave en ell. I la gent s'ho creie:

—Ai, Martí ¿eixa t'ha passat?

I m'agüelo:

—Sí, m'ha passat eixa.

I:

—Hahahaha.

Un altre exemple el trobem en el testimoni Aurèlia Bengochea Morancho sobre la tia Ana de Canet lo Roig:⁵⁹

La tia Mari Ana, o la tia Ana, com li dien, era una dona amb una memòria excepcional. Ella se va quedar cega molt joveneta, als cinc anys, i, segurament per això, va estar més atenta a altres coses perquè ella era capaç de recordar-se'n, per exemple, d'un any, els nascuts aquell any, quin dia feien els anys, o siga, tenia una memòria excepcional. [...] Vivía allí pràcticament al meu carrer. Érem veïns i jo sabia que ella tenia, pués molta memòria... i també de cançonetes, també... la sentia jo per allí, i bueno, va ser així que li vaig demanar si me podia contar els contes que ella recordava, sí.

Probablement també hi hauria persones, que pel seu ofici itinerant, accedien regularment a les comunitats i eren portadors de relats i notícies. Entre els més destacats estarien els venedors ambulants. Rovira Climent ens explica per a la comarca dels Ports (2012: 123):

Hi havia mercaders que rondaven pels masos i bescanviaven productes d'utilitat casolana, com ara agulles, gabinets, fils i betes, espardenyas, etc., per ous de gallina, o formatge o altres coses de menjar. No se'n trencava ni un, d'ou. Es col·locaven dins d'una capseta amb palla: una tongada de palla, i damunt, una dotzena d'ous.

⁵⁸ Entrevista CAN-03/2021.

⁵⁹ Entrevista CAN-01/2021.

Freqüentment la necessitat de fer vendes i el coneixement de totes les poblacions que transitaven va fer que aquests venedors desenvoluparen una especial capacitat d'oratória. Tanmateix, el seu record ha quedat esvaït pel pas del temps i no tenim informació suficient per a reconstruir quins tipus de relats i/o en quines ocasions contaven, encara que places i tavernes eren amb seguretat alguns dels seus llocs d'acció. Més llunyà en el temps sembla quedar el record dels plecs de cordill i aquells artistes itinerants que interpretaven romanços i després els venien. Tot i això, hi hem trobat algunes referències. Elvira Safont Pitarch (nascuda l'any 1962), de Vistabella del Maestrat explica:⁶⁰

Ma mare només recorda que pujaven un home i un xiquet en un matxo i un carro damunt del qual portaven un orgue, que tenia una maneta i la movien. I feien música i ells cantaven. El xiquet venia fullets de paper en les lletres de les cançonetes escrites. I vivien d'això. Ma mare va nàixer el 1935 i això passava quan era xicoteta.

Un altre testimoni l'aporta Tere Boix Ferrando nascuda l'any 1954 Albocàsser, que ens parla dels comedians:⁶¹

Pos bueno, además acá, jo recuerdo quan ere xicoteta que ere una festa enorme quan senties dir:

— Ah, que esta nit n'hi han comedians a les Roquetes.⁶²

Comedians a les Roquetes volia dir que n'hi havie comèdia, que n'hi havie algo fora de lo normal [...]. N'hi havia vegades que ere una persona a soles, sinos, dos o tres. Venien en un carro, en un carro en vela, que ja ho senyalae i bueno, pués entraen i ja ere, Bueno... ¡una festa! [...] acá la gent veníem en una cadireta, a l'hora que dien i en una cadireta mos sentàem acá [...]. Venien vestits d'alguna altra manera, de vegades, que com ells consideraen de pintorescos. I feen jocs de mans. Jo recuerdo jocs de mans, que feen participar al públic també i alguna auca, alguna auca que te contaen una història. I pos això, a lo millor farien cinc o sis actuacions i bueno, aplaudiments i després cap a casa. Tots contents i bé.

Sembla que en general, aquests artistes itinerants i músics (que sovint eren encara denominats com a joglars), estaven presents a moltes fires i dies de festa dels pobles. Estrictament no eren narradors d'històries, per més que en algun cas relataren alguna història.

En l'actualitat, la majoria dels moments i situacions en què es contaven històries oralment descrits acá han desaparegut i amb ells la possibilitat d'observar i analitzar els narradors en els contextos en què es comunicaven artísticament. Ens han arribat notícia, això sí, de persones que eren valorades, per la seua comunitat o família, per la seua creativitat, per la seua memòria, el repertori de rondalles, el seu bon humor o la capacitat de fusionar elements de la ficció amb la realitat. Amb tot, Dégh (1969: 166) ja feia

⁶⁰ Entrevista VIST-13/2022.

⁶¹ Entrevista ALB-01/2020.

⁶² Les Roquetes és una plaça d'Albocàsser.

referència al fet curiós que per a moltes persones entrevistades pels recollidors de folklore, el millor narrador s'havia mort feia poc. Altrament, totes les persones entrevistades recorden haver escoltat rondalles, però això no suposa que les puguen contar automàticament. El procés és més complex. Així, hom pot distingir diferents tipus de narradors: des del narrador conscient de ser-ho a aquella persona que senzillament sap històries. Si atenem al folklorista Leza Uffer, (citada per Dégh 1969: 174), aquest darrer tipus es definiria com a narrador passiu, ja que és portador de la tradició, però no conta habitualment els relats que ha escoltat, perquè no sent una inclinació natural per fer-ho. Aquest tipus de persones mostra una reticència a contar o senzillament no recorda les narracions si se li pregunta directament. Això no obstant, quan escolta la rondalla contada per una altra persona, identifica que aquesta història ja l'ha sentit anteriorment. Veiem l'exemple d'Imma Castell Tolos, nascuda a Canet de Roig l'any 1986:⁶³

Mira, l'altre dia que va contar Martí lo de Patufet de ca la tia Ernestina en lo potet de safrà, me vaig dir:

—Ah, pos a mi este també me'l contaven.

Me va vindre al pensament, ¿saps?

En altres casos, la reticència amb el fet de contar té a veure amb el fet que es té una preferència personal per altres gèneres etnopoètics. Sovint ho hem observat amb la cançó, però també ens ha passat amb les anècdotes o els acudits. Moltes persones, que potser no poden contar cap rondalla, recorden i poden cantar cançons que han escoltat i après durant la seua infància i joventut, especialment aquelles cançons curtes, conegudes al País Valencià com coples. Veiem el testimoni d'Angelita Andrés Bellés, nascuda l'any 1939 a Atzeneta del Maestrat:⁶⁴

C: ¿I se'n recorde vostè quines cançons se cantaen? ¿Se cantaen cançons del poble, cançons de la ràdio?

I: Se cantaen cançons antigues, quan anaen a collir les olives, pués cantaen una cançó. Se die los olivaritos.

C: ¿Se'n recorde com ere?

I: —A los olivaritos,
a los olivaritos,
a los olivaritos,
se van los novios,
se van los novios.
Si la novia es bonita,
si la novia es bonita,
si la novia es bonita,
vamonos todos, vamonos todos.
Ole ole ya, que ya canta el sereno,
ole y ole la, que ya canta el sereno.

⁶³ Entrevista CAN-04/2022.

⁶⁴ Entrevista ATZ-05/2022.

Claro y sereno,
claro y sereno.
Los olivaritos.

C: Què bonic.

I: I además que no me'n recorde lo que hai menjat hui i ara dis-me de cançons. ¡Me done una ràbia!

Podem aventurar que la preferència d'un gènere o un altre per part del narrador té a veure amb els seus gustos personals i les seues habilitats. Linda Dégh i Andrew Vázsonyi (1975: 231) es van adonar que la personalitat dels narradors i els seus gustos determinaven la seua preferència per un gènere o un altre: «Fieldworkers in folklore can attest that tale-telling and legend-telling exhibit different attitudes. In most cases storytellers and legend tellers have distinct personalities». En aquest sentit, un altre factor a tenir en compte és el de la tradició concreta dins de la seua família o comunitat més propera. Així, Antoni Porcar Gómez, de Castelló, ens parla sobre la tradició narrativa de la seua família.⁶⁵

Jo vinc d'una família de narradors. M'agüelo, el Verdaero, ere un gran narraor i cantaor, el que passe que va morir quan jo ere molt xiquet, però me'n recorde com en un somni d'ell. Ma mare ere una gran narraora. T'heu fee vore. A més imitae... [...] ma mare imitae els parlars, quan contave anècdotes i coses dels pobles, imitae els parlars.

Altrament, allò que defineix un bon narrador no és una rica tradició familiar, tot i que aquesta tradició té el benefici de facilitar l'accés a un repertori més extens. En altres paraules, un bon narrador troba la manera de eixamplar el seu repertori sempre que té oportunitat, més enllà de si aquest repertori prové de la seua tradició familiar o no (Dégh 1969). De Prada Samper ho exemplifica perfectament, quan parla sobre la família de la extraordinària narradora Azcaria Prieto (2004: 201):

Como se ha visto en las páginas precedentes, Azcaria fue una narradora activa hasta el final de su vida. Todos los nietos que la trataron con asiduidad recuerdan haberle oído contar cuentos, aunque los relatos mismos los hayan olvidado. Tampoco sus hijos han conservado más que retazos del repertorio de su madre. Uno de los objetivos iniciales de mi investigación fue documentar la posible transmisión de los cuentos de Azcaria a sus descendientes, y determinar cuáles eran los relatos que Espinosa hijo no llegó a recoger. Como ya he dicho, constatar que esa transmisión no se había producido me causó al principio una gran decepción.

En qualsevol cas, sabem que els millors narradors solen tenir repertoris més abundants que aquells que narren de manera ocasional. Aquest era el cas d'Azcaria Prieto, que va contar-li a Aurelio Espinosa quaranta relats (De Prada 2004: 203) o Zsuzanna Palkó, estudiada per Dégh (1969: 192), que era capaç de contar fins a setanta relats, dels quals cinquanta eren rondalles. Pel que fa als informants d'aquesta recerca, cal destacar que els

⁶⁵ Entrevista CS-01/2022.

seus repertoris no són tan extensos. Destaquen José Ramón Segura Giner (27 relats); Paquita Segura Vilalta (24 relats) ambdós de Castell de Cabres, Antoni Porcar Gómez de Castelló (17 relats), Antonio Colomer Gil d'Atzeneta (9 relats), Glòria Olivares Muñoz de Borriana (8 relats), Kassim Carceller Esteban de La Mata (8 relats) i Nel·lo Navarro del Alar de la Vall d'Uixó (8 relats). Quan revisem el repertori de cada narrador, comprovem que hi ha narradors que coneixen menys narracions, però amb versions més riques i complexes. Aquest és el cas de Trinitat Moliner Olsina, de Tírig, que només ens conta dues rondalles, però ho fa amb una abundància de detalls i un desenvolupament narratiu clar i concís. La seua creativitat queda palesa en el següent fragment de la versió sobre el tipus 330A «El ferrer i el dimoni». Trini és capaç de dibuixar una imatge en què equipara el cel amb una reunió d'amics i dona una visió plena d'ironia sobre el caràcter del ferrer:

Però ell, ja vos dic que ere guilopo aquell home. Agarre la gorra, (que portae gorra el ferrer⁶⁶) i la tire allí als peus de Jesucrist, que estae allí en los amics fent-se unes cervesetes. Diu:

—Pere, m'ha caigut la gorra. Entro, l'agarro i isc.

—Que no.

—Vinga, va, no sigues aixina. Va, entro a buscar la gorra.

I al final s'esmuny i, agarre, i s'assente al costat de Jesucrist,⁶⁷ de seure allí tot quietet, tot com si fore una bona persona. I escomence a estirar-li els pelets de les cames.

Un altre exemple el veiem en aquest fragment de la versió contada per Aurèlia Bengoechea de la rondalla «Les falses ferides de la guineu» (ATU 3). En el seu relat, i a partir del motiu de l'allioli, la narradora incorpora la cançó popular «Napoleó tenia cent soldats». Aquesta cançó no apareix en la versió que Ana Gimeno Castell li va contar a Bengoechea, la qual cosa indica una decisió conscient de la narradora per tal d'enriquir el relat.⁶⁸

Però bueno, encara així van tornar a quedar un altre dia. Van quedar un altre dia. Diu:

—Avui farem allioli.

¿Ne sabeu fer d'allioli?⁶⁹ ¿Com se fa, a vore? ¿Què es posa primer pa fer allioli?

P: ¡Oli!

I: Oli, claro, que ja ho diu la paraula. ¿Però antes de l'oli què posem?

P: ¡All!

I: Un all ¿I l'all com se posa, sencer o s'ha de xafar?

P: S'ha de xafar.

I: S'ha de xafar. A vore si xafem bé, mireu. Pa fer allioli fas:

—Allioli, allioli, xup.⁷⁰

⁶⁶ Fa el gest de treure's la gorra del cap.

⁶⁷ Imita l'acció de seure molt dret.

⁶⁸ Entrevista CAN-01/2021.

⁶⁹ La narradora es dirigeix a les persones que l'escolten.

⁷⁰ Amb les mans imita el morter i colpeja quan arriba la paraula «xup». Canta els versos.

Allioli, allioli, xup.
Allioli, allioli, xup.
Allioli, xupa, xup.
¡Molt bé!

Pos mira, així se van posar lo llopet i la raboseta. Va fer allioli i en van fer un morter ple i els va sortir bo i se'l van menjar. Se'l van minjar, pos, pràcticament tot. I després, la raboseta estava tan farta,⁷¹ que no tenia ganes de caminar, no tenia ganes de caminar. I allavons, va agafar una miqueta d'allioli se'l va fregar pel front.⁷²

Aquesta creativitat també s'observa en la capacitat per adaptar les versions a llocs de referència per a la comunitat. Veiem l'exemple de la versió sobre la rondalla «El mig pollastre», (ATU 715), narrat per Carmen Monfort d'Atzeneta:⁷³

—Ui, tinc mig centimet. Un centimet. ¡I soc ric apoderat! Vaig a casar-me en la filla del rei.

Agarre el centimet i se'n va. Tipi-tape-tipi-tape.⁷⁴ Cap al Camí de l'Auia Nova.⁷⁵ Quan pujae pel camí de l'Auia Nova, se va vore que baixae la rambla, el barranc eixe de l'Auia Nova baixae molt fort.

També hem d'insistir en la manera d'enllaçar les històries i la riquesa de tipus argumentals que pot contenir un sol relat. Davant de versions breus i poc desenvolupades, observem que els bons narradors són capaços d'enriquir un únic relat amb més d'un argument que narren com a part d'una mateixa història. Posem per exemple la narració del tipus 57 «El corb, la guineu i el formatge». En la majoria de casos, la versió apareix de forma molt sintètica. En canvi, hi ha versions en què aquest tipus es combina amb altres en una mateixa narració, que, alhora, es subdivideix en episodis. Probablement en molts casos, la unió dels episodis en una mateixa història no sempre és una adaptació feta pel narrador que conta la història. En aquest sentit convé subratllar la existència d'altres estratègies del narrador, que davant d'un únic tipus argumental, desenvolupa la seua creativitat per a donar-li sentit a la història. Comparem així les versions narrades per José Ramón Segura Giner⁷⁶ i Josefa Meseguer Solas:⁷⁷

Versió I	Versió II
Però el corb i la raboseta i el formatge que va caure... El corb: —¿D'on eres? (I aquí és on diu):	Eren un llopet i una rabosa que anaven per un camí i, en un moment donat, anant per allí se troben un formatge. Veuen un formatge i el llop va ser més ràpid i agarre el formatge i se'l fica a la boca i la rabosa diu:

⁷¹ Obre els braços.

⁷² Es posa la mà al front.

⁷³ Entrevista ATZ-01/2021.

⁷⁴ Amb el cos i els braços fa el gest de caminar.

⁷⁵ Fa referència al camí que condueix cap al barranc de l'Aigua Nova a Atzeneta del Maestrat.

⁷⁶ Entrevista CDC-01/2020.

⁷⁷ Entrevista CAN-06/2022.

<p>— D'Albocàsser.⁷⁸ I li va caure el formatge. I després el corb: — Raboseta, raboseta, ¿d'on eres? — ¡De Tírig!⁷⁹</p>	<p>—Llopet, este formatge el podem compartir. Dona'm un trosset. I el llop que no, que no, que no. I la rabosa, com les raboses són molt bitxos... I la rabosa diu: —A voràs. Diu: —Llopet, llopet, que tu de quin poble eres? (És que jo sempre hai sentit dir d'Albocàsser. Hi ha qui diuen de Benlloch. Pos bueno, jo d'Albocàsser, però també hai sentit contar de Benlloch). I això, i li pregunta: —¿Que tu de quin poble eres? El llop, això, diu: —D'Albocàsser —diu—. ⁸⁰ I quan va allí a Albocàsser, va obrir una boca gran i la raboseta ¡gep!: li pillà⁸¹ lo d'això i s'ho fica aixins a la boca i allavontes el llop clar, volie, volie el formatge, diu: —Havies dit que compartiríem, que volies que el compartim. Va, compartim. Diu: —No, no, no. Aquella diu que feia en lo cap,⁸² que no, que no. —Pos a llavontes, ara li preguntaré el mateix que ella. I axines i va i li pregunta: —Raboseta, raboseta, ¿que tu de quin poble eres? I la raboseta, que ere molt viva, en la boca tancà diu: —De Tírig, de Tírig⁸³ El formatge va ser tot pa en ella.</p>
---	--

En aquest cas, el contrast de versions es dona entre dos narradors diferents, però caldria tenir en compte que un mateix narrador podria contar una versió més abreujada o més extensa, depenent de les circumstàncies en què narra aquesta rondalla: segons el tipus de públic, l'espai i el moment així com el seu estat d'ànim. Aquests són factors que els narradors experimenten i que afecten la seua manera de contar.

⁷⁸ Exagera la pronunciació de la vocal a. Obri molt la boca.

⁷⁹ Exagera la pronunciació de la vocal i, amb la boca molt tancada.

⁸⁰ Amb la boca molt oberta.

⁸¹ Imita el gest d'agafar amb les mans.

⁸² Nega amb el cap.

⁸³ Ho diu amb la boca molt tancada.

Respecte a la relació del narrador amb el públic, aquest és un dels trets que caracteritzen la narració oral, ja que es necessita una audiència per a poder explicar una història. Per al folklorista Dan Ben-Amos (1971: 13) l'art verbal és la suma de la creativitat de tota la comunitat, de manera que la reacció del públic s'ha de considerar una part de l'acte creatiu, de la mateixa manera que pot ser-ho la imaginació de l'artista. Ben-Amos introdueix així el concepte de passivitat creativa o *passive creativity*. Gràcies a la interacció directa que s'estableix durant la seua actuació (*performance*), el narrador conta *per* al grup però també *amb* el grup. En moltes ocasions, el narrador tria una història i la narra utilitzant uns recursos, un ritme o un estil concret, atenent (entre altres factors) a les característiques i reacció del públic. El folklorista Roger D. Abrahams (1976: 80) va proposar una estructuració dels gèneres etnopoètics depenent del grau d'interacció entre el narrador i el públic que va ser recollida per Carme Oriol (2007: 10). Aquesta estructuració suposa que la tria d'un gènere en detriment d'un altre depèn del tipus i grau d'interacció entre l'artista i el públic. Des d'aquesta perspectiva, Abrahams establia els següents grups de gèneres: els gèneres conversacionals, els gèneres de joc, els gèneres fictivals, i els gèneres estàtics. Els gèneres de joc, com l'endevinalla, suposen una major interacció comunicativa entre artista i públic, mentre que als gèneres estàtics la interacció és menor perquè l'autor realitza l'obra i es distancia, com passa amb els grafitis (Oriol 2007: 11). En canvi, la rondalla, la llegenda i el romanç es corresponen amb els gèneres fictivals. Aquests gèneres tenen un grau d'interacció intermèdia en què el narrador té un rol destacat i es dona més distància amb el públic. Al mateix temps, dins d'una mateixa categoria de gènere, poden donar-se diferències. Les rondalles tenen la capacitat de ser força intergeneracionals. La profunditat i alhora senzillesa del seu missatge és capaç de captivar persones de diferents edats al mateix temps. Per aquest motiu, també parlem d'una adaptació en la manera d'explicar una mateixa història: un mateix grup de persones, en circumstàncies diferents, pot requerir arguments però també gestos, ritmes i enfocaments alternatius d'un mateix relat. Si aquesta adaptació es realitza de manera eficaç, la narració resultarà interessant per a qui l'escolta.

És en aquest sentit que observem que la narració oral popular és un art performatiu únic i arrelat en el moment i les circumstàncies que envolten el narrador. Richard Bauman va estudiar el repertori del narrador Ed Bell al llarg del temps, ja que era conscient de la importància dels processos de continuïtat i canvi que afecten la narració oral, especialment en contextos diferents. Bell va modificar el seu repertori arran de la seua

participació en festivals de narració en què contava damunt d'un escenari, amb un equip d'amplificació i per a un públic nombrós:

In attempting to account for the greatly increased length and elaboration of Ed Bell's stories across the interval from the earliest recorded texts to the most recent ones, we have examined the proliferation of episodes, the insertion of new motifs and other elements of content, the increased use of direct discourse, the exploitation of repetitive devices such as syntactic and thematic parallelism, and the introduction of an important metanarrational dimension into the later tellings. (Bauman 1999: 101)

Cristina Lavinio (2007) ha estudiat alguns altres recursos que utilitzen els narradors orals. En primer lloc, fa esment de la combinació de l'estil indirecte amb la presència de diàlegs, de manera que, per moments, els personatges parlen pel cos i la veu del narrador, afegint, així, un cert grau de teatralitat a la narració, que varia segons el gust i l'habilitat del narrador. Una altra de les qüestions és el maneig del silenci i el ritme, ja siga a través de la velocitat en què determinades escenes són narrades o gràcies a la utilització d'altres recursos com la repetició, ja present a nivell textual en molts relats. Així mateix, és molt important recalcar la importància de tots aquells recursos no lingüístics que empenen els narradors, com la gestualitat i la tonalitat vocal. En general, hom pot afirmar que un narrador experimentat és capaç de modular la seua veu, no només per a posar veus als personatges sinó també per a generar i transmetre les emocions associades al relat: tendresa, por, tristesa, etc. Amb referència a la gestualitat, aquesta es produeix de manera inconscient, però amb un efecte extraordinari, ja que ajuda a generar les imatges que el narrador crea amb les seues paraules. Altrament, cal subratllar que el narrador no només il·lustra amb el seu cos allò que diu. Si estem al davant d'un bon narrador/a, aquest és capaç de complementar ambdós llenguatges, de manera que sovint les paraules no necessiten de grans moviments. En canvi, altres vegades un sol gest fa innecessària i reiterativa la paraula.

Un altre dels elements que sovint s'esmenta per a caracteritzar el narrador és la memòria. Cal recordar que la majoria de relats no són memoritzats paraula per paraula pels narradors. En realitat, es treballa a partir d'imatges mentals, que els narradors després transformen en paraules. Una excepció serien les fórmules i les rondalles formulístiques, sense la memorització de les quals, no és possible contar certes rondalles. Marina Sanfilippo (2017: 77) ha reflexionat àmpliament sobre la utilització de la memòria per part dels narradors:

Pero la memoria es un concepto abstracto y engañoso, que en realidad incluye contenidos dispares y heterogéneos. Dentro de este cajón de sastre, creo que conviene analizar no tanto la capacidad de retención de datos —un aspecto ya muy estudiado, sobre todo desde el punto de vista de las técnicas y recursos mnemotécnicos— sino la estrecha relación

entre la *memoria* del narrador oral y la *memoria autobiogràfica*, que tiene la tarea específica de ayudar a las personas a conservar y reelaborar continuamente el conocimiento de sí mismas,

En aquest sentit, val la pena aportar un fragment del testimoni de Glòria Olivares Muñoz,⁸⁴ que reflexiona sobre com fusiona un record propi amb la narració d'una rondalla:

Este conte m'agrada també per això, perquè m'imagino la casa dels meus iaios, que vivien al carrer Sant Josep, d'ací de Borriana. Jo anava a vorel's, tenien també un corral, una pallissa, un corredor llarg i me recordo molt a eixa època, que era tot gent d'ací del poble, les relacions familiars. [...] Sempre que el conte, sempre em ve al pensament eixa casa, el conte de Toneta.

En definitiva, la figura del narrador oral popular es dibuixa com una dimensió fonamental de l'ésser humà, que en el passat va exercir la funció d'educar, criticar o entretenir la societat de la qual formava part. En aquest món rural i tradicional, hi havia un corpus de relats que s'havia transmès durant generacions de forma oral i que es narrava de forma espontània. Les persones sentien gust per escoltar i contar històries oralment i tenien moltes i variades ocasions per a fer-ho. Així, a cada poble, a cada família, de tant en tant, apareixia una persona amb una capacitat innata per a recordar i contar històries. La seua capacitat narrativa, ja fora pel seu sentit de l'humor, la capacitat d'afegir i d'inventar fragments de la història o posar veus als personatges, enlluernava un públic que sabia gaudir i reconèixer com el temps del món s'atura quan algú conta una bona història. El record d'aquelles persones especialment dotades per a la narració de rondalles resta en la memòria de les persones que els van conèixer i aquells familiars que, passat el temps, expliquen en l'actualitat una part d'aquest repertori heretat oralment. A partir dels anys 60 del segle passat, els efectes de la sobtada modernització i industrialització es van estendre per les comarques més septentrionals del País Valencià. Aleshores es va produir el trencament d'una cadena de transmissió oral de folklore que s'havia mantingut vigent durant segles. Veiem tot seguit les característiques fonamentals d'aquest procés.

1.4 Entre la tradició i la modernitat: la societat castellanenca de finals del segle XX i principi del segle XXI

La societat en què vivim ha experimentat un sèrie de canvis que han transformat en molts aspectes la manera en què ens relacionem amb el nostre entorn. Vivim en un món hiperconnectat i globalitzat en què les possibilitats d'oci i entreteniment s'han diversificat com mai en la història de la humanitat. Per una altra banda, l'accés a una educació i una

⁸⁴ Entrevista BOR-02/2022.

cultura de manera més equitativa ha millorat la qualitat de vida de moltes persones. Emparades per les institucions públiques, les persones que vivim en aquest segle tenim accés de manera gratuïta a molts serveis que faciliten el nostre benestar. Les nostres famílies s'han reduït dràsticament i sovint no coneixem els nostres veïns, però tenim amics a l'altra banda del món i riem amb els mems que algú envia al nostre grup d'amics de WhatsApp. Això sí, no tenim molt de temps per a seure i contar històries, com ho feien els nostres avantpassats. Quan tenim ganes d'escoltar un bon relat, mirem una sèrie a una plataforma digital o busquem en els llibres aquelles històries que una vegada, no fa tant de temps, algú va contar de viva veu. Seguidament, hem desenvolupat la reflexió sobre algunes d'aquestes transformacions per a establir després com han afectat la comunicació artística de gèneres narratius a les comarques de Castelló.

1.4.1 La crisi del món rural i l'aparició del sistema fabril

Progressivament, a partir de la segona meitat del segle XX, es constata la pèrdua de pes de l'agricultura: els preus dels productes agrícoles i ramaders no poden competir amb els sous que es paguen a la construcció i les noves fàbriques que s'estableixen als nuclis urbans més grans. Per una altra banda, la introducció de la maquinària agrària transforma el treball: els estris tradicionals deixen d'utilitzar-se i ja no és necessària l'ajuda de familiars i veïns per a portar endavant la collita. Joan Monferrer Vicente, masover nascut a Vistabella del Maestrat l'any 1932, va ser testimoni d'aquest procés:⁸⁵

I en acabant la criba [...] Li ficaen la criba aixina, i cribàem zingui-zanga, zingui-zanga. I el blat estae ací baix a terra en un muntó. Això mos va tocar fer a muntó d'anys. Ara s'ha acabat, ha vengut la cosetxadora, s'ha acabat. De primer van vindre unes màquines, no era la cosetxadora, no, unes màquines. La màquina la plantaen allí plantà i natros portàem les garbes en un carro. Les portàem allí, en una filera tot rodat i la màquina allí al mig. I li tiràem la palla per una cinta que tenie i pa aquella cinta corrie la palla. I entrae allí i se la minjae. I después de l'altra punta eixie el blat. Això entonces, va estar molts anys, allò. I ara mira, va vindre la cosetxadora, la cosetxadora ja va per pla. I mira, ja només cal que arreplegues el blat i la palla i ja està embalat i tot. I això és lo més bonico que ha eixit, perquè només cal que ho arreplegues, ho arreplegues i au. I la sembradora del blat igual, li fiques el blat a la gronsa i en el tractor i en un rato ja està.

Es produeix per tant una millora de les condicions de treball en el camp que, tanmateix, no aconsegueix mantenir la població rural en el seu hàbitat tradicional, si més no al contrari. Ángel Hernández Sesé, en el seu estudi sobre els masos del Maestrat de Terol (1999: 109) apunta que aquests canvis, units a l'aparició del cotxe i la motocicleta porta

⁸⁵ Entrevista VIST-03/2021.

molts masovers a abandonar els seus habitatges per anar a viure als nuclis urbans amb totes les comoditats que no tenen als masos (aigua corrent, sanitaris, llum elèctrica, oci, etc.). Com a conseqüència de tot aquest procés, a partir dels anys 50 i 60 del segle XX, molts camps es van deixar de llaurar o es va modificar el model i l'enfocament dels conreus. La tendència en moltes zones va ser la de redirigir-se cap al monocultiu dirigit al mercat per poder sobreviure. Així ho relata Aurelia Bengoechea Morancho, informant de Canet lo Roig, nascuda l'any 1952:⁸⁶

En fi, ara tot això s'ha perdut perquè ja... per diverses raons. Una, el que he comentat abans, que la població ha minvat. Després també ha canviat l'economia. Esta economia que teníem en aquell moment, que era una economia d'autoabastiment i de suficiència. O siga, un tenia una miqueta de tot si podia. Ara això s'ha perdut. Ara la gent no té un trosset de blat, un trosset de vinya, un trosset de tal sinó que, bueno, els que es dediquen a l'agricultura allí a Canet, pos són les oliveres, ¿no?, el que rendeix una miqueta més. I els dediquen en això i altres coses s'han abandonat molt. Segueixen havent armelers, garrofers i algun tros de vinya i tal, però ja no és una unitat familiar la que té una miqueta de tot o no sol ser ja tan freqüent, ¿no? Però en aquell moment, sí, o siga que tenies faena tot temps de l'any.

Aquestes alteracions van afectar els costums i formes de socialització de les comunitats i, en conseqüència, també la manera en què aquests grups es comunicaven artísticament. En aquest cas és especialment remarcable la desaparició de les cançons de treballada, que progressivament ja només queden en el record de la gent que les va sentir cantar en la seua infantesa o joventut. Aquest gènere etnopoètic i la seua desaparició va cridar l'atenció i els esforços de nombrosos folkloristes des de principis del segle XX. L'any 1917, el folklorista Rossend Serra i Pagès va publicar un article titulat «El Cançoner musical popular català» en què, tal i com explica Carme Oriol (2022: 210), es recollia la necessitat de recopilar urgentment aquest corpus i s'assenyalaven algunes de les causes per les quals, segons Serra i Pagès s'havia abandonat la cançó popular: la introducció generalitzada de les màquines, però també l'aparició de noves diversions com els cinemes o els teatres, la imitació dels costums de la ciutat i el desplaçament de la gent per trobar una feina millor.

A partir de la dècada dels anys seixanta del segle XX, també arriba la modernització de la producció tèxtil. Amb la construcció de naus industrials als afores de les ciutats, algunes empreses tèxtils, com Dusen i Marie Claire a Castelló, van arribar a tenir un gran nombre de treballadores assalariades. Aquesta transformació no es produeix a les poblacions de l'interior en què l'existència prèvia de la manufactura tèxtil, si

⁸⁶ Entrevista CAN-01/2021.

exceptuem el cas de Vilafranca amb Marie Claire, no deriva en l'aparició de fàbriques de teixits. En conseqüència, es produeix el desenvolupament dels sectors de la producció fabril de tèxtil, però també d'altres com la ceràmica,⁸⁷ que es concentren sobretot en les poblacions més ben comunicades i properes a la costa. En canvi, algunes de les activitats artesanals, que durant segles han estat l'ocupació bàsica de moltes famílies, s'extingeixen: faixeros, espardenyers, solers, teixidores o filadores desapareixen dels carrers i els camins de pobles i ciutats. El testimoni de Guillermina Montserrat Gimeno, de La Mata⁸⁸ ens serveix de nou per a il·lustrar aquest procés:

L'espardenya va deixar poc i la gent va escomençar a emigrar a França. I entones se portave més... més diners, la realitat. I mira, la cosa entones va canviar perquè claró, el meu marit mateixa, pos ell ere de Villores, anave mig any a França i en mig any pos portaven més diners que tot lo que podies guanyar ací. Claro, entones la gent...molts se'n van anar del poble, d'ací va emigrar molta gent. Jo, mira, miro el llibre que tinc de La Mata i van arribar a viure més de nou-centes persones, cosa que ara, ¿quants devem de ser? ¿Ha d'haver un centenar? Cent-cinquanta.

Per una altra banda, el mode de producció fabril suposa una nova manera de produir i consegüentment, també de relacionar-se. Els empleats treballen freqüentment a estall i sense la possibilitat de poder parlar entre ells durant la jornada, tant pel soroll de les màquines com per la presència dels supervisors. Contràriament, apareixen noves maneres i espais per a relacionar-se: durant les pauses o després de la jornada laboral, les treballadores es junten per a compartir el seu temps d'oci. Mari Luz Basilio Calduch, nascuda a Castelló l'any 1958, explica la seua experiència a la fàbrica tèxtil de Dusen:⁸⁹

Jo arribava, mos posàem els baveros, xarràem un poquet les companyeres el moment de canviar-te. Entones ja te sentaves a la màquina, però encara no mos posàem a treballar, mos quedàem apoiades a lo millor cada una al seu lloc o a vegaes n'hi havien correts de companyeres de la mateixa fila, parlàvem un poquet i ja en eixe moment sonava la sirena i ja te sentaves a cosir, claró, i ja era pos tot el rato cosir o la faena que feres, perquè claró allí no almorzaves, pa almorzar no paraes, també com anaves a dies. Si anaves a dia, no paraes a almorzar. A dinar a casa, tornaves i altra vegà a la faena.[...] No mos deixaen parlar, perquè pensaen que si parlàvem atrassàem la faena, però, per exemple, en les planxes, com ere una cadena que anave una detràs de l'altra, pos tu estaves planxant i estàvem parlant. Si tu veies que l'encarregat te mirae, pos te callaes. Después teniem una ràdio que sol·licitàem cançons i ere molt graciós:
—Ai, esta és la cançó que jo he dit.

⁸⁷ Segons apunta Ana Maria Fuertes Eugenio (2008: 109), el sector industrial ceràmic a Castelló és el responsable de les altes taxes de creixement de la zona de la Plana, especialment des de la dècada dels anys 80 del segle XX. Aquest districte industrial conformat per 25 municipis, tan sols suposa un 16% de la superfície de la província i, en canvi, representava, a principis del segle XXI, el 80% de la seua activitat econòmica.

⁸⁸ Entrevista MAT-01/2021.

⁸⁹ Entrevista CS-04/2022.

Veiem, doncs, que les transformacions ocorregudes en l'agricultura, ramaderia i artesania són dràstiques i comporten la pràctica desaparició d'algunes de les situacions comunicatives en què es s'havien transmès els gèneres etnopoètics durant segles. Com a conseqüència d'això, alguns d'aquests gèneres pràcticament desapareixen, com és el cas de les cançons de treballada. Altres, en canvi, troben reduït el seu àmbit de transmissió, com podia ser el cas de la narració oral de rondalles, contarelles, anècdotes o succeïts. Tornem a Dégh (1969: 69) per a poder comparar aquest context amb el que va ser objecte de la seua recerca, les comunitats rurals szeklers d'Hongria des de finals del segle XIX als anys quaranta del segle XX:

When factory and city building activity increased in Hungary in the 'eighties, many peasants, and in some cases whole villages, went into the construction trade. The men worked as bricklayers, joiners, and construction trade. The men worked as bricklayers. Joiners, and construction workers and took their wives and daughters along as helpers. New narrative communities developed, and the folktale tradition of the craftsmen and peasant traditions became intertwined.

Així, és molt probable que aquesta transformació de l'espai de treball fora molt negativa per a la pervivència de determinats gèneres etnopoètics: la lògica del nou sistema fabril, el treball en cadena, la mesura del temps o el soroll feien molt difícil engegar una conversa i, més encara, contar una història més llarga, com podia ser una rondalla. Al mateix temps, apareixen noves circumstàncies i situacions en què la gent continua socialitzant. Com a Hongria, moltes persones provinents de les comarques de l'interior arriben a les ciutats per a treballar a les fàbriques. D'alguna manera, i sobretot en els primers anys, aquesta migració genera noves comunitats en què persones de diferents pobles vivien en els mateixos barris i compartien un mateix sentiment de pertinença i identitat. Aquest és el cas de la zona al voltant de l'avinguda de Morella i de l'avinguda de l'Alcora a Castelló. Una zona que era coneguda popularment com «dalt de la via», a la qual van arribar moltes persones i famílies de les poblacions de l'interior. Manuel Gual Edo, nascut l'any 1944 a Vistabella, va anar a viure a Castelló i explica la seua experiència:⁹⁰

Entonces donae gust viure a Castelló. [...] Jo allí vaig portar el mateix estil que ací, tota la vida. A treballar com un negre tot lo bé que podie, però per la nit a sopar jo al bar, hasta allà les onze o les dotze. El mateix estil d'ací, fer la partideta, a les onze o a les dotze a dormir. L'altre dia a les set o a les vuit del matí, arriba i a la faena però sempre la costum del poble. Ací dalt a la carretera Alcora, que vam viure ací dalt i vivien molta gent dels pobles, pues mos ajuntàem i a fer la vida del poble.

⁹⁰ Entrevista VIST-07/2021.

Posteriorment, el creixement de la població, amb els moviments migratoris, l'augment del parc automobilístic i un canvi generalitzat en els costums socials acaba, a poc a poc, amb aquesta manera de socialitzar basada en les relacions familiars i de veïnatge, que es manifestava en els espais públics, fonamentalment al carrer. José Ramón Segura Giner⁹¹ ho explica així:

A través de les màquines, estem comunicats al món, però estem sense comunicació a la vora. Això molt. No n'hi ha matances, no n'hi ha roglets, roglets de tarde... perquè aquí al poble de menut n'hi havien tres o quatre roglets de dones. Un eixia al cap del carrer, l'altre eixia a mitan, l'altre eixia al sol davall, lo roglet del pou, lo roglet de la placeta i allí eixien les quatre veïnes de turno i xarraven i cusien i apedaçaven i feen un capdell i filaven i passaen la tarde al sol. Quan se va fer el poble menut, menut, menut, com los roglets se van trencar tots, pos ja només ne feen un i entonces allí ja feen cap tots, los de cap d'amunt del poble i los del sol d'avall.

1.4.2 L'aparició dels mitjans de comunicació de masses

L'arribada dels mitjans d'informació de masses a les llars familiars al llarg del segle XX ha suposat una autèntica revolució. L'arribada de la ràdio i uns anys després la televisió, ha possibilitat l'inici d'un veritable nou temps: l'era de la comunicació universal en què la interactivitat entre persones que es troben allunyades s'ha intensificat enormement, culminant ara per ara amb l'aparició d'Internet. Tant l'aparició de la ràdio com la televisió suposen un accés a la informació sense precedents, mediatitzada en el nostre cas pel franquisme, que exerceix un control sobre els programes i altres continguts emesos. Això no obstant, persones que habiten indrets allunyats, per fi poden accedir a nous programes informatius, però també a noves possibilitats d'entreteniment. Les veus dels transistors conviuen en les vetllades hivernals amb les velles històries i a poc a poc les radionovel·les, les rondalles dramatitzades per actors i les cançons de moda es fan un lloc en la vida quotidiana de cada família. Aquest procés s'intensifica amb l'arribada de la televisió, que per les seues característiques, demanda més atenció. Si amb la ràdio hom podia realitzar altres tasques, les imatges de la televisió aconseguixen reunir al seu voltant, i amb dret d'exclusivitat, una comunitat sencera de persones àvids per veure i gaudir del nou invent. Hem recopilat nombrosos relats en què els informants expliquen les sensacions i situacions que van viure arran de la primera vegada que van veure la televisió. A les zones de l'interior, la gent caminava durant hores per poder veure una correguda de bous, un partit de futbol o el programa de danses de la Sección Femenina.

⁹¹ Entrevista CDC-03/2022.

Compartim un fragment del testimoni de Mateu Agut Montoliu, nascut l'any 1948 a Atzeneta del Maestrat, que va veure la primera televisió a una tenda de Barcelona:⁹²

Quan estàvem a Barcelona va ser quan va eixir la tele. I només n'hi havia a les cases que n'hi havien teles i algun bar ne tenie. Jo escrivia cartes ací a la família i els dia:

—Mira, ara n'hi ha una cosa ací, que és un aparato.

I els ho dibuixava.

—És un aparato que se veu la gent com cante, com balle dins.

En un primer moment, no tot el món pot aconseguir un aparell propi, de manera que es mira la televisió de manera col·lectiva, amb familiars o veïns d'un mateix carrer. També apareixen els Teleclubs. Ens ho explica José Ramón Segura Giner, de Castell de Cabres:⁹³

Això sí que ho hai viscut [el teleclub]. I a part de la primera televisió, que la van posar al poble. I hi havia una estufa aquí i venien a passar els domenges de tarde i nos portàem una galleta. I n'hi havia una dona que venie en una cistella. [...] Venie en una cistella i portae fantes, coca-coles, cerveses i a lo millor pipes o galletes. I un... pos compra una fanta, i l'altre comprave una coca-cola. I passave la tarde aquí en la estufa, cada u portae llenya i xarraves aquí. Cada u portave una cadira, que l'havies de portar de casa.

Tal i com indica Sonia Livingstone en el seu article «Half a Century of Television in The Live of Our Children» (2009: 153), la televisió porta com a conseqüència que l'espai i l'horari domèstic es reestructura al seu voltant. La gent passa més temps dins de casa i es deixen de banda altres activitats com anar al cinema o socialitzar amb altres persones. El seu caràcter col·lectiu s'esvaeix amb l'adquisició d'aparells televisius per part de les famílies i el visionat passa a ser una activitat cada vegada més individual. La seua capacitat per informar, però sobretot per entretenir i en certa mesura educar, és aclaparador. Com a conseqüència d'això, molts dels moments dedicats a la narració oral d'històries desapareix, ja que la gent prefereix mirar la televisió. Fet i fet, l'aparició de la televisió afecta especialment la narració de rondalles, que haurà de competir amb grans obres de ficció en forma de pel·lícules o dibuixos animats. El resultat d'aquest enfrontament el coneixem sobradament. Moltes rondalles, contades durant generacions no podran competir amb les pel·lícules de Walt Disney. Paradoxalment, gran part d'aquestes pel·lícules s'inspiren i/o són adaptacions de relats del folklore europeu. De fet, molts folkloristes han constatat que aquests mitjans de comunicació de masses es caracteritzen per la seua capacitat per a absorbir una part important del folklore. En aquest sentit cal esmentar l'obra *American Folklore and the Mass Media* de Linda Dégh (1994). En aquesta obra es dona una altra visió del rol que han exercit aquests mitjans de comunicació massius pel que fa a la recepció i difusió del folklore. Segons Rudolf

⁹² Entrevista ATZ-09/2022.

⁹³ Entrevista CDC-03/2022.

Schenda (citada per Dégh 1994: 2): «Never did folklore far better than under the flag of mass culture. In fact, folklore reproduced and placed in new contexts produces new folklore genres... it became evident that the mass media contributes to the maintenance and the creation of folklore».

Per tant, i paral·lelament a la pèrdua d'una part del folklore narratiu propi, l'arribada de la ràdio i especialment la televisió, també tenen una contrapartida. Suposen l'accés a unes obres de ficció audiovisual, fortament inspirades en relats d'origen folklòric, com és el cas de les rondalles recopilades pels germans Grimm i o Charles Perrault. En aquest sentit, tot sembla indicar que es perden uns referents de l'imaginari més proper i es produeix una homogeneïtzació d'aquest imaginari, gràcies precisament a la televisió.

1.4.3 Les famílies del segle XXI

El model de família tradicional experimenta una sèrie de canvis, que es produeixen especialment durant la segona meitat del segle XX. Per a Obiols (2014: 130) cal caracteritzar aquest procés a partir del concepte d'individualització:

La aceleración y expansión del proceso de individualización ha transformado las relaciones de pareja, y con estas, las familiares. Un cambio trascendente en nuestro país, donde la familia es el agente fundamental de provisión de bienestar a la vez que un importante elemento de significado de la cotidianidad.

Gina Zabludsky Kuper fa una síntesi del desenvolupament del concepte d'individualització en el seu article: «El concepto de individualización en la sociología clásica y contemporánea» (2013). Segons Zabludsky, aquest concepte es desenvolupa en l'àmbit de la sociologia per autors com Émile Durkheim o George Simmel (citats per Zabludsky 2013: 231) i fa referència a la moralitat de les societats industrialitzades occidentals: es donen noves formes de col·laboració que promouen la iniciativa, la valoració i autorealització de l'individu. La persona deixa de dependre de la família o la comunitat per agafar consciència del seu propi rol com a individu (2013: 234):

Los procesos de individualización y civilización se caracterizan por el paso de pequeñas agrupaciones hacia grandes conglomerados humanos. La movilidad aumenta conforme disminuye el encapsamiento dentro de familias, grupos ligados al parentesco y comunidades locales. El individuo deja de pertenecer a las pequeñas unidades sociales para integrarse paulatinamente a las grandes organizaciones. Las tareas de protección y control que eran ejercidas por uniones vitalicias e indisolubles, y grupos endógenos reducidos (como clanes, comunidades rurales o gremios), se transfieren a las agrupaciones estatales altamente centralizadas y cada vez más urbanas.

En el transcurso de este cambio, al llegar a la edad adulta, los seres humanos dependen cada vez menos de sus pequeñas colectividades para la protección de la salud, la

alimentación, el salvaguardo de lo heredado y lo adquirido y las posibilidades de obtener ayuda y consejos. La cohesión y armonía comunitaria se relajan y la actuación desde la «perspectiva del nosotros» se ve sustituida por una conciencia de la importancia de tomar decisiones de forma individual dentro de una sociedad crecientemente diferenciada.

A partir d'aquesta interpretació, podem afirmar que en l'actualitat, gran part dels rols que exercien familiars i/o veïns en la vida de cada persona, s'ha dissolt en favor de grups i institucions generalment d'abast més global, que cuiden, eduquen o entretenen els membres de la comunitat. En aquest marc, Luis Camareno (2009: 59) esmenta alguns altres trets de les famílies actuals que paga la pena recollir. En primer lloc, cal tenir en compte l'augment de les llars unipersonals, derivades de l'envelliment de la població, l'augment de la esperança de vida i el propi procés d'individualització. En segon lloc, cal destacar un descens important de les llars de parelles amb fills i l'aparició de llars multipersonals sense vincles familiars. Així mateix, han augmentat les llars monoparentals, especialment les dirigides per dones, constatant-se en definitiva un augment de la pluralitat de la composició de les llars i les famílies.

1.5 La narració oral en l'actualitat

L'any 1985 el folklorista Josep Maria Pujol va publicar un article anomenat «Literatura tradicional i etnopoètica: Balanç d'un folklorista»⁹⁴ en què realitzava un diagnòstic de l'estat del folklore en aquell moment. Pujol (1989; Oriol/Samper 2013: 29) va constatar la profunda remodelació que havia experimentat la nostra societat a partir del procés d'industrialització i com aquests canvis havien afectat les diferents manifestacions dels gèneres etnopoètics. Va examinar com el folklore d'un caràcter més elaborat i literari havia desaparegut pràcticament de la vida quotidiana en favor de la cultura de masses mentre que subsistia, això sí, un folklore de conversa que s'integrava de forma molt més inconscient en el discurs quotidià. Considerava que la llegenda tradicional havia desaparegut pràcticament del seu context comunicatiu original per a donar pas a les històries extraordinàries o llegendes urbanes. En segon lloc, la rondalla persistia sobretot de manera descontextualitzada, havent perdut en gran mesura el seu caràcter de folklore.

Així, podem afirmar que una de les característiques del folklore actual és que s'integra en la conversa i té una preferència pel relat de tipus o aparença realista. El corpus

⁹⁴ Aquest article es va publicar originàriament a partir d'una ponència per a l'Institut Català d'Antropologia. Apareix dins Dolores Llopart; Joan Prat; Llorenç Prats (eds.): *La cultura popular a debat*. Posteriorment, va ser inclòs dins Carme Oriol; Emili Samper (eds.): *Això era i no era. Obra folklòrica de Josep M. Pujol*. Tarragona: Servei de Publicacions de la Universitat Rovira i Virgili, (2013: 25-33.)

recopilat confirma clarament aquesta tendència, en detriment de gèneres que pertanyen al mode fabulós, segons la denominació d'Heda Jason (1977). Així, sembla que la necessitat de ficció i la presència d'elements meravellosos queda relegada als productes audiovisuals dels mitjans de comunicació massius com la televisió i, en els darrers temps, Internet. Altrament, la creixent importància de l'individu sembla estar en consonància amb la narració de relats d'experiència personal, que esdevenen una mena de folklore propi, que ens ajuda a explicar la nostra pròpia trajectòria personal. Una altra de les característiques que constatem és la brevetat. Probablement, pel ritme frenètic que caracteritza els temps actuals, no hi ha tants espais o moments per a contar una història oralment. I si es conten, les narracions solen ser breus. Amb la desaparició dels espais comunitaris, reduïts i transformats en les reunions de grups d'amics, l'àmbit familiar es presenta com un últim reducte de la narració oral espontània, que combina elements del folklore narratiu present en les famílies amb altres gèneres. Per la seua importància, desenvolupem aquest tema en el següent apartat.

Per últim, observem que en els últims anys han aparegut noves situacions en què es conten rondalles, com per exemple a les aules de les escoles o a les biblioteques. Aquestes activitats, no es consideren folklore, ja que no es produeixen de manera espontània, sinó que són activitats sovint programades en què es conten rondalles oralment. Les rondalles que es narren, no sempre provenen de fonts orals i sovint són adaptacions que els narradors realitzen a partir de diferents versions escrites.

Per una banda, cal fer referència a l'important moviment de renovació pedagògica que ha viscut el País Valencià des de la transició democràtica. Especialment en l'àmbit de l'ensenyament de llengües, la necessitat de materials i referents identitaris propis, ha fet que molts docents portaren a terme una sèrie d'iniciatives i activitats per a recuperar part del folklore narratiu propi. En aquesta línia precisament, desenvolupem l'apartat 2.4.3 dedicat al recull de contes del Centre Rural Agrupat El Trescaire *100 contes, llegendes i anècdotes d'ací i d'allà* (2003). Segonament, cal fer referència a l'aparició de narradors orals professionals. Aquests professionals narren les seues històries a un públic en un context escènic. Així, la narració oral professional ha esdevingut una disciplina artística que conviu amb la narració oral espontània que es dona en la nostra quotidianitat. Precisament, algunes de les denominacions d'aquests artistes són contacontes, narrador oral, narrador oral escènic, neonarrador, nou narrador o narrador urbà (Sanfilippo 2006: 156). A les comarques de Castelló, els inicis d'aquesta disciplina es donen als anys vuitanta del segle XX amb narradors com Felip Kervarec, Pep i Canto (Pep Castellano i

Canto Nieto), Mari Àngels la rodamon, Valentí Pinyot i Rosabel Canós. El seu desenvolupament s'ha d'emmarcar en un context d'efervescència d'aquesta disciplina arreu de tota Espanya, tal i com va constatar Marina Sanfilippo a la seua tesi doctoral *El renacimiento de la narración oral en Italia y España: (1985-2005)*. El tractament i context en què aquests professionals narren les seues rondalles els situa de manera molt propera a la narració oral popular i espontània de què hem parlat en línies anteriors. Per aquest motiu, tot i que aquest tema queda fora de l'objecte d'estudi de la present tesi, no podem deixar de reivindicar l'important rol que aquest col·lectiu ha jugat per a la difusió del folklore narratiu en la societat actual.

1.5.1 La narració oral en l'àmbit familiar

Tal i com apuntava Josep Maria Pujol (1989; Oriol/Samper 2013: 29) s'ha produït una dislocació d'un àmbit important de transmissió de materials etnopoètics per la reducció de les famílies, que també observem a les comarques castellonenques. La reducció de la cèl·lula familiar ha incidit en la desaparició de part del repertori de rondalles, ja que han desaparegut moltes de les relacions i situacions comunicatives que propiciaven aquestes narracions. El testimoni que aporta José Ramón Llopis Giner, de Castell de Cabres resulta significatiu:⁹⁵

- C: ¿A vosté li contaven contes? ¿Li han contat? ¿Son pare, sa mare li contaven?
I: Sí, sí que em contaven qüentos. A casa, algun qüento. A casa... Jo en sabia un de molt llarg i molt bonic, i al tindre pocs nebots i fills no cap, i no sé, la vida mos ha pegat moltes voltes en general. Aquell qüento me se va perde. I ere un qüento molt bonic.
C: ¿I se'n recorde de què anava un poquet?
I: Perquè ere de la terra. Ere un parell d' enamorats. I anave aixina en verset tot lligat. I l'acabament sí que me'n recordo, perquè l'acabament me'n recordo. Diu:
— Pos jo me'n tornaré llentugueta.
Pos jo em tornaré aigua i regaré.
Pos jo em tornaré morteta.
Pos jo me tornaré terra i de mi te taparan.
Una se morie, se volie morir. Pos diu jo... Ere que discutien o anae una discussió tot lo qüento i el final ere així, diu:
— Jo em tornaré morteta, —diu—, pos jo em tornaré terra i de mi te taparan. I de mi te taparan.
Ere més llarg i ere i anave aixina, que ere una discussió, que ere de dos. I anave, venie, anave, venie. I sé que al final ere així. Diu:
—Jo em tornaré terreta —diu—, jo em tornaré morteta —diu—, pos jo em tornaré terreta i de mi te taparan.
Però l'escomençament no sé on venie, ni si ere una perdiveta ni si ere un... Ere de dos, i el final ere eixe. Diu:
—Jo em tornaré morteta i de mi te taparan. Però ere més llarg.
C: Oh, què bonic.

⁹⁵ Entrevista CDC-1/2020

I: Això quan eres molt menut a lo millor una volta l'agarres, que vas creixent i l'agarres, a lo millor te'n recordes un munt d'anys. Però després, ¡busca-li!

Tanmateix, molts dels informants d'aquesta tesi contenen les mateixes rondalles als seus fills i nets que ells mateixos havien escoltat durant la seua infantesa. A continuació, adjuntem un fragment del testimoni de Josefa Meseguer Solas, nascuda a Canet lo Roig l'any 1957:⁹⁶

C: Pepita ¿recordes el conte de la raboseta i el llop?

I: Sí que me'n recordo perquè li conto als xiquets.

C: ¿Tu li contes aquest conte als teus nets?

I: Sí, primer els contave més quèntos. Eren més xicotets també. Però ara, Miquel mateixa està molt per la tele i jocs i coses, però és igual que a lo millor li conto quèntos a Abril i se'n ve Miquel aquí i jo també sempre m'ha agradat molt contar-los coses.

Per tant, no s'ha produït totalment la desaparició de la rondalla com a gènere etnopoètic en el seu context comunicatiu originari, per més que es constata la minva i el deteriorament d'aquest tipus de repertori. Compartim a continuació un fragment del testimoni d'Imma Castell Tolos, nascuda a Canet lo Roig l'any 1986:⁹⁷

C: ¿A ta casa hi havia algú que fora especialment contador?

I: No, no, és que a casa meua... jo no... lo dels contes... mira l'altre dia que va contar Martí lo de Patufet, de ca la tia Ernestina, en lo potet de safrà, me vaig dir:

—Ah, pos a mi este també me'l contaven.

Me va vindre al pensament, ¿saps? Vaig pensar, dic:

—Ostras —dic— este mon pare també me'l contava.

Però no n'hi ha res així... a lo millor si el sento, pos te diré, pos este també, ¿saps? Perquè, per exemple, Carmen, aquell que va contar de la Cotorreta de Benifallet, quan lo vaig sentir, també vaig dir, dic:

—Ah, jo este també l'havie sentit.

I segurament mo'l deguere contar ella perquè ella és amiga de ma mare, són de la colla d'amics i tal, i suposo que mo'l deguera contar ella. Però jo pa aixines ara... si el sento te dic:

—Um, pos sí.

Però no, però no.

C: O siga tens el record d'algunes històries...

I: Sí, d'algunes cosetes sí, però la veritat és que no, jo ja t'ho vaig dir que a casa meua no són o jo no recordo especialment que mos contaren contes.

C: ¿I llegits?

I: No, no, no. Jo no tinc record. [...] Jo és que de menudeta recordo que mon pare i ma mare treballaven molt, això sí... no, bueno... treballaven molt, pos com tots treballaven i avant, però no sé, com que este espai, que a lo millor jo intento passar en los meus fills, ells no el tenien o jo no me'n recordo de que el tenien, no ho sé.

Tanmateix sembla que en l'actualitat, la necessitat de cantar i contar, continua molt present en les famílies que tenen fills, inclús quan aquestes persones no tenen consciència

⁹⁶ Entrevista CAN-06/2022.

⁹⁷ Entrevista CAN-04/2022.

d'haver escoltat contes oralment durant la seua infantesa. Veiem un altre fragment del testimoni d'Imma Castell Tolos:⁹⁸

C: ¿Li contes contes als teus fills?

I: A Núria, sí. De molt molt xicoteta, que no m'entenia segur.⁹⁹ [...] Tenia mig any, que no s'enterava de res, però jo crec que de sentir la meua veu... li cantava cançons, això sí, li cantava cançonetes, però jo me sé moltes cançonetes, bueno, molts de *villancicos*, perquè són tipo nanes, són tipo cançons de bressol. Perquè jo, quan estàem a La Sénia, jo toco a la banda, i allí anàvem a música. I quan arribave el concert de Nadal, los xiquets fíem un coro de cançons de Nadal. I jo me'n se moltes en valencià. Jo me les sé totes en valencià, casi. En castellà me'n sé molt poquetes i com són tipo cançons de bressol, pos jo li cantava estes cançonetes, a en ella. I después, quan se va fer una mica més gran, ja no serà... mig any... ja veus tu... o un any. És que no me'n recordo, però llavontes mos assentàvem allà al sofà i li contave un conte: pos Caputxeta... los típics. I ara, cada dia li conto un conte, com a mínim. És una obligació ja.

Així, l'extinció de bona part del repertori que s'havia transmès oralment durant generacions no ha significat la desaparició del costum de contar-se històries en l'àmbit familiar. Més bé al contrari, en els darrers anys es constata una revalorització d'aquesta activitat en el si d'algunes famílies, a causa del prestigi com a valor cultural i literari de la rondalla del que va parlar Pujol (1989; Oriol/Samper 2013: 31). Per aquest motiu, al llarg de la recerca vam decidir realitzar un qüestionari¹⁰⁰ per a persones que tingueren fills en edat escolar en l'actualitat i així recopilar dades més concretes al respecte. De les 52 persones enquestades, destaca que una gran majoria narra rondalles habitualment i gaudeix de l'activitat, tot i que progressivament es deixa de fer segons els nens es fan majors. Hi ha la concepció generalitzada que la rondalla és un gènere infantil, poc apropiat per l'adolescent i l'adult. A propòsit del moment en què es conten rondalles, hi ha un percentatge elevat de persones que narren oralment abans d'anar a dormir. Aquesta sembla ser una diferència respecte als costums de principis de segle, ja que les rondalles es contaven per a tota la família a la vora del foc, probablement al menjador, la saleta o la cuina. En canvi, en l'actualitat, la majoria de famílies conten rondalles en l'habitació del nen, per tal de calmar i relaxar l'infant, precisament per a facilitar el seu descans i també per passar un moment plegats. Així, veiem que les rondalles ja no exerceixen només una funció educativa o d'entreteniment, sinó que resulten un bàlsam de temps compartit entre pares i fills. En aquesta línia, els recursos utilitzats per pares i mares són senzills, amb una clara presència del llibre. Resulta interessant també constatar que les

⁹⁸ Entrevista CAN-04/2022.

⁹⁹ Riu.

¹⁰⁰ El guió del qüestionari està disponible a l'annex.

mares contenen quantitativament més que els pares i que els iaïos i els propis xiquets també són narradors.

En general, les rondalles, històries i anècdotes narrades tenen un origen, això sí, molt més divers que a principi del segle XX: les rondalles majoritàriament no provenen d'una font oral, però en canvi sí de recopilacions i adaptacions de rondalles europees i locals que s'han posat per escrit. Moltes altres rondalles també provenen de la literatura infantil contemporània. Són històries reals o són una creació del propi narrador. Imma Castell Tolos ens parla sobre alguns dels contes inventats que li explica a la seua filla:¹⁰¹

C: Dels contes que contaves...¿Eren contes que tu t'inventes?

I: A vegades te'ls inventes, però jo d'inventar, d'inventar no soc molt inventora, però t'inventes algo. No sé, algo que els ha passat. Jo a lo millor els faig una historieta que els ha passat an ells i a voltes ho narro tipo conte. I els fa gràcia, perquè com són ells els protagonistes. [...]I ella me diu:

—Mama, conta'm la història de quan jo vaig nàixer.

I li conto pos aixina, tipo conte, saps, com una cosa de dir:

—Pos va nàixer tal dia. I li va passar això i no se quantos. I al final, mo'n vam anar pa casa i au.

Respecte a la invenció de contes, aquest és un hàbit que pares i mares han fet probablement des de sempre, però que és especialment destacable en l'actualitat, poguera ser que per la inexistència d'un repertori oral propi o heretat per via familiar. En qualsevol cas, sembla d'absoluta vigència avui en dia. Maria Sidro Guaita, nascuda l'any 1981 a Castelló, ens explica una història que ella mateixa es va inventar i que era la narració preferida del seu fill quan era molt menut:¹⁰²

Era un viatge a la lluna en coet. El conduïen ell i Ximo. Eixien de la nostra terrassa i Roser i jo els díem adeu. Passaven per Vilavella i els agüelos pujaven a la terrassa i li dien coses que normalment li diu la meua sogra (tipo: ¡sabut de l'agüela! ¡distinguit!) i després anaen a la villa i eixien al jardí els meus pares. Ana i Nero els saludaen també. D'ahí pujaen a la lluna i la lluna, que anae a berenar amb ells, s'havia deixat el berenar. Entonces anaen al supermercat de la lluna i li compraen berenar (el triae ell en cada conte), berenaen, se pegaen una becaeta i tornaen a baixar.

La narració oral de rondalles en el context familiar esdevé en l'actualitat un acte molt més íntim, en consonància amb un tipus de família més reduïda. En contraposició, el repertori que es desplega en l'actualitat en l'àmbit familiar va més enllà del que es pot considerar folklore. Així, sovint les famílies llegeixen les rondalles dels llibres. Tanmateix, la lectura no pot considerar-se com una manifestació de comunicació artística en el si d'un grup petit. En canvi, quan una rondalla és recreada oralment i fins i tot quan

¹⁰¹ Entrevista CAN-04/2022.

¹⁰² Qüestionari 001.

es inventada, sí que es pot considerar com a folklore. En definitiva, es tracta d'un corpus molt més divers, tant gràcies a la millora en l'accés a la literatura infantil escrita, com pel valor que els adults atorguen a les rondalles en l'educació de l'infant. Per últim hi ha també la consciència que el moment compartit durant la narració és inestimable (Lluch/Giménez 2014: 7).

2. EL FOLKLORE NARRATIU A LES COMARQUES DE CASTELLÓ

Aquest capítol té com a objectiu identificar i analitzar els estudis i recerques de folklore narratiu que s'han portat a terme en l'àrea geogràfica formada per les comarques septentrionals del País Valencià. Per aquest motiu, es presenten cronològicament els principals autors i obres escrites des de l'aparició del folklore com a disciplina acadèmica fins als nostres dies. A més a més, aportem la transcripció i recopilació d'un corpus de rondalles inèdit, que va ser recopilat per Henri Bouché Peris a finals dels anys 70 del segle XX. Per últim en aquells casos en què els materials recopilats no han estat estudiats prèviament, hem portat a terme la catalogació dels materials, segons l'índex internacional de tipus rondallístic d'Arne/Thompson/Uther.

Tal i com apunten Lluís Meseguer (2003:47) per a Castelló i Vicent Vidal (2016: 251) per a la resta del País Valencià, els gèneres etnopoètics narratius han estat prou desatesos pels folkloristes valencians durant molts anys. En aquest context, i en una primera aproximació, la trajectòria del folklore narratiu a les comarques castellonenques es mostra molt desigual, amb una clara escassetat de materials i estudis recopilatoris.

Efectivament, en aquests moments no hi ha cap estudi específic sobre la producció de folklore narratiu per aquesta zona. Amb tot, cal esmentar alguns estudis parcials o que des d'una perspectiva més ampla, han estat útils a l'hora d'estudiar aquest tema. Amb la relació entre el folklore i la literatura com a punt de partida, Lluís Meseguer va publicar «La cultura popular i la representació literària», (2003: 45- 90) en què ofereix un ampli panorama de la producció literària, periodística i també estrictament folklòrica de Castelló durant la primera meitat del segle XX. Des d'una perspectiva similar a l'oferida per Meseguer, cal destacar l'article «La cultura i la literatura popular» (2008: 92-103) d'Àlvar Monferrer. En aquest cas, és destacable la sistematització de la recollida de materials que investigadors i institucions foranies han fet en aquestes terres. Així, l'autor destaca les missions de l'Arxiu d'Etnografia i Folklore de Catalunya, l'Obra del Cançoner Popular de Catalunya, l'Arxiu de Tradicions Populars i els Arxius de l'Institut Espanyol de Musicologia i la Institució Milà i Fontanals del CSIC. Moltes d'aquestes iniciatives es van portar a terme a principis del segle XX, gràcies a la col·laboració d'estudiosos i intel·lectuals castellonencs, que van actuar com a mediadors. Aquest és el cas de Benito Traver Garcia, Francesc Argemí Poy, Àngel Sanchez Gozalbo, Joaquim Garcia Girona, Carles Salvador Gimeno o Lluís Revest Corzo, entre altres. El contacte amb aquestes

entitats,¹⁰³ va suposar un important revulsiu per al món cultural castellanenc, que d'aquesta manera va conèixer els darrers avanços i corrents de pensament en diversos àmbits de les Humanitats. Cal subratllar, però, que pràcticament tots els materials recollits pertanyen al gènere de la cançó i, per tant, queden fora del nostre àmbit d'estudi.

Uns anys més tard, Tomàs Escuder escriu «Els folkloristes voluntariosos de Castelló» (2012: 85-91), sobre les aportacions dels estudiosos de la Societat Castellonenca de Cultura al folklore. Precisament pel que fa a aquest tema, cal destacar l'aportació de Vicent Vidal (2016: 173-191), que va posar en valor el llegat d'aquesta institució i va analitzar des de la perspectiva dels estudis etnopoètics actuals les característiques i el significat del seu treball. Per últim, convé incloure en aquest apartat l'article de Josep Meseguer-Carbó (2018): «*La literatura popular catalana del Maestrat: dels materials folklòrics publicats a la investigació etnopoètica*». Aquest article vol donar una visió dels reculls de folklore per al Maestrat així com aportar nous materials recopilats pel propi autor. En aquest sentit, cal destacar especialment la incorporació de la perspectiva dels estudis etnopoètics a l'anàlisi dels materials. Tant és així, que Meseguer-Carbó utilitza el sistema de gèneres etnopoètics proposat per Carme Oriol a la seua obra *Introducció a l'etnopoètica. Teoria i formes del folklore en la cultura catalana* (2002) per a catalogar els materials de què disposa.

Tenint en compte aquestes aportacions prèvies i amb l'objectiu de traçar un panorama general del folklore narratiu per a les comarques de Castelló, ens proposem analitzar-ne l'evolució i estudiar algunes de les característiques, obres i autors més rellevants. En primer lloc, hem pres en consideració una obra de referència com és *Rondalles Populars Valencianes. Antologia, catàleg i estudi*, publicada l'any 2007 per Rafael Beltran. Per a la realització d'aquest catàleg, Beltran utilitza relats de diverses publicacions procedents de tot el territori valencià: «he treballat amb 50 col·leccions publicades (la majoria en format de llibre, alguna dins d'un article o d'un llibre amb continguts més amplis), triant només textos que garantien una transmissió oral i fins al present» (2007: 27). Dels 246 relats que formen aquest catàleg, una considerable majoria pertanyen a la zona sud del País Valencià. Les comarques millor representades són la Marina, la zona del Carxe, la Vall d'Albaida, la Safor, l'Alacantí i l'Alcoià, encara que també apareixen relats del Baix i Mitjà Vinalopó, Els Serrans, la Vega Baixa o l'Horta.

¹⁰³ Aquest contacte també es va donar en altres àmbits. N'és un exemple la redacció del *Diccionari Català-Valencià-Balear*. Antoni M. Alcover va mantenir correspondència amb alguns intel·lectuals castellanencs com Joaquim Garcia Girona. Per a més informació sobre el tema, vegeu Colom (2018: 51-72).

Pel que fa a les comarques castellonenques, el catàleg recull un total de vint relats que pertanyen a les comarques de la Plana Baixa (13), el Baix Maestrat (3) i la Plana Alta (1), a més dels relats que no s'han pogut adjudicar a cap comarca (3). Això no obstant, cal tenir en compte que el llibre de Beltran és una tria de les mostres més representatives del folklore rondallístic valencià i no un catàleg exhaustiu. En qualsevol cas, el que sí que constatem és que el nombre de reculls per a les comarques del nord no és gaire abundant, especialment quan analitzem amb una mica més de deteniment el corpus aportat. En primer lloc, observem que la majoria de textos pertanyen a la comarca de la Plana Baixa i són relats inèdits, recopilats pel propi Beltran o per altres persones mediadores. En segon lloc, les obres citades es caracteritzen per la brevetat i el caràcter local, és a dir, són col·leccions poc extenses que formen part d'obres focalitzades en una localitat, com és el cas de l'obra de Joan Antoni Verge (1990, 1991) per a Rossell o la de Ramon Redó (1997) per a Vinaròs. Per últim, trobem una sèrie de relats que s'assignen a Castelló sense que es pugui concretar cap comarca o localitat, ja que l'autor, Tomàs Escuder, va realitzar una adaptació literària de les narracions recopilades (Beltran 2007: 30), sense que tinguem més informació contextual sobre els narradors i poblacions en què van ser recollides aquestes narracions. En suma, a primera vista observem l'escassetat dels reculls, el seu caràcter local i la utilització d'una metodologia no sempre rigorosa amb el tractament de les fonts orals. A més a més, si exceptuem l'obra de Tomàs Escuder (1983, 1996) i dues de les rondalles recopilades per Ramón Redó (1997), la resta de versions no han estat catalogades segons el sistema internacional proposat per Aarne/Thompson/Uther, ATU (Uther 2004).¹⁰⁴ Això no obstant, cal subratllar que aquesta mancança es dona també en altres comarques valencianes. Borja/Vidal (2018: 434) van portar a terme una anàlisi de les freqüències de rondalles de la base de dades RondCat.¹⁰⁵ La riquesa de reculls i materials provinents de les comarques de La Marina, contrasta amb la situació a la resta del territori. Al costat de comarques amb una relativa tradició en la recopilació de rondalles (La Safor, l'Alacantí, la Ribera Alta o la Vall d'Albaida, etc.), hi ha divuit comarques que no presenten cap recull: l'Alt Vinalopó, el Baix Segura, el Camp de Morvedre, el Camp de Túria, el Canal de Navarrés, l'Horta Nord, la Plana d'Utiel

¹⁰⁴ La catalogació de les rondalles literaturitzades per Tomàs Escuder és obra de l'Arxiu de Folklore de la Universitat Rovira i Virgili, a través de la base de dades RondCat. Pel que fa a la catalogació de les dues versions recopilades per Redó (1997: 65-66; 66-68), està disponible a Beltran (2003:763; 764).

¹⁰⁵ La base de dades RondCat és un projecte de catalogació de les rondalles catalanes. Aquest projecte ha estat impulsat des de l'Arxiu de Folklore de la Universitat Rovira i Virgili. Per a més informació sobre RondCat, vegeu Pujol (2002: 146-155).

Requena, els Serrans i el Racó d'Ademús a més de la totalitat de les comarques castellonenques. Així doncs, aquesta imatge coincideix bastant amb allò que hem apuntat a partir de l'anàlisi de l'obra de Beltran. Per tal d'entendre l'evolució particular del folklore en aquesta zona i conèixer amb més profunditat les aportacions en aquest àmbit, traçarem a continuació l'evolució d'aquesta disciplina des dels seus inicis fins l'actualitat.

2.1 Els inicis del folklore com a disciplina

Per al cas de Castelló, aquesta disciplina dona els primers passos a principis del segle XX, en un moment d'eclosió cultural i de la mà d'un grup d'estudiosos i intel·lectuals castellonencs, creadors l'any 1920 de la Societat Castellonenca de Cultura. Tanmateix, ja des de principis del segle trobem evidències de l'interès que el folklore suscita entre els intel·lectuals de La Plana. Aquestes evidències apareixen tant en els mitjans d'informació que proliferen a la ciutat de Castelló des de finals del segle XIX,¹⁰⁶ com en l'obra literària publicada durant aquest mateix període. L'anàlisi de les principals publicacions d'àmbit cultural¹⁰⁷ de les dues primeres dècades del segle XX ens mostra una concepció del folklore en consonància amb l'època i la resta del territori valencià. Tal i com indica Vidal (2016: 68) el folklore al País Valencià d'aquest període queda en un segon terme respecte a altres disciplines i interessos com la història o l'arqueologia. A més a més, el folklore és per aquests autors una font d'inspiració literària més que no una disciplina o un material que cal recopilar, catalogar i conservar. Així, sovint és complicat destriar els elements populars d'aquells que són fruit de la creativitat de l'autor i manquen indicacions sobre si s'ha portat a terme un treball de recopilació previ.

Tan prompte com l'any 1902, trobem publicat a la revista *Ayer y Hoy*, un opuscle que conté una recopilació de cançons populars a càrrec de Francesc Ribés: *Cantares Populares de la Provincia de Castellón*. Aquest treball va ser premiat en el certamen del diari *El Heraldo de Castellón* i recull 1575 cançons curtes o coples organitzades per llengua (valencià i castellà) i temàtica (religioses, amoroses, satíriques, picaresques, marineres i tornades). Per contra, l'autor no proporciona cap informació contextual i de recollida dels materials: no sabem el nom dels informants o el lloc de procedència de les cançons (Meseguer 2003: 66). Pocs anys després, trobem les primeres referències

¹⁰⁶ Per a un estudi en profunditat sobre la premsa publicada a Castelló durant el segle XX, vegeu Meseguer (2003: 196-209) així com Ramos (1989: 25-130).

¹⁰⁷ Fem referència a *Revista de Castellón*, *Revista Arte y Letras*, *Ayer y Hoy*, *Veü de la Plana* i *La Nostra Terra*.

explícites al voltant del terme folklore, aparegudes els anys 1913 i 1914 i escrites respectivament per Francesc Cantó i Ángel Sánchez Gozalbo. Pel que fa als dos primers articles, són escrits per Francesc Cantó.¹⁰⁸ El primer text apareix publicat l'any 1913 en el segon número de la revista *La Nostra Terra*,¹⁰⁹ i porta per títol «Folk-Sore Castellonenc». L'any següent, Cantó va publicar a *Revista de Castellón* (1914: 9-11) un altre text anomenat «De Folck=lore de Castelló. Els jochs d'infantesa», que ja esmenta Meseguer (2003:72). En aquests textos de Francesc Cantó, crida l'atenció la utilització del mot folklore en el títol, escrit de manera errònia en ambdós casos (folk-sore/folck=lore).

Per últim fem referència a l'article «Folk-lore bechinenc». Aquest text va ser publicat en el quart número de la mateixa revista, *La Nostra Terra*, l'any 1913. El seu autor és Ángel Sánchez Gozalbo, qui esdevindria, set anys després, un dels màxims responsables de la secció de folklore de la Societat Castellonenca de Cultura. Ja que es tracta d'uns textos pioners, considerem que val la pena reproduir-los íntegrament, excepte el text complet de Sánchez Gozalbo, que per la seua extensió es troba a l'Annex:

Flok-Sore Castellonenc

Reconstruir la historia d'eixa terra benehida, terra de Castelló, perla de la Plana del Millars; rememorar ses antigues costums, ses virtuts y sos defectes; les tradicions y llegendes que formaren en la tasca perseverant y séria de la sehua vida sa personalitat sencilla, honra, sana y ferma, deuria ser la llavor profitosa de tots els ver amants de la terra. El rodar del temps aferma el roure; y florí el llorer en les lluites brusentes del batallar de cada jorn. El pasat honest es *pegnora* de una pervindre gloriós y falaguer. ¡Benhaurada l'ànima que sap espigolar entre les broces del camí y recullir el esperit de les coses veres; que es el perfum de la existència tota, corona florida del eternal viure!

Llaborem al present en recordaura del pasat; restaurem lo *bó* que es *perd*; empellem brots nous en el *roure vell*; qu' es mescle la sava tendra de huy, fresca y juganera, en la sava vella que donà vida á tants rebrots y tantes filloles: així anirem avant y sempre avant.

Penetrem en l'ànima castellonenca: y mostrem-la al mon tal cual es; tan ferma y bona com ha segut: tan sols així farem patria en fruita, abundosa y novella...Tot cap así. Tot son menester... Art, ciència, comers, industria;... llabor de la terra...; lluita en el mar...;valor... creencies...poesía...: quant representa vida, color, perfum, idea, sentiment... treball: de tot ha menester la terra ahon ham naixcut; qu'am d'amar hasta la mort.

¡Desperta ferro y vía lliure!
a fer patria y á *refermos*!

DR. FRANCÉSC CANTÓ

¹⁰⁸ Aquest autor va publicar diverses seccions en la premsa de l'època. En són un exemple *Cosas de antaño, Gents que passaren, Aiguaforts, Costums castellonenques* (Meseguer 2003:66).

¹⁰⁹ Sobre la revista *La Nostra Terra*, vegeu Romeu (1982: 294).

De Folck=lore de Castelló: Els jochs de l'infantesa

Son els inglesos els que, enamorats dels seus usos y costums, de ses tradicions venerades y envanits de la seua historia, rememoren cada día els fets en que foren autors els seus avis y les glories dels seus navegants y estadistes.

Pero també investiguen y conreen el oritge de les seues pràctiques socials, de sa perseveransia pera el treball, de sa serietat en els contractes, del seu gran amor a la vida de familia, del esperit hospitalari y el agrado en que se tracta al hoste en la Britania, cuansevol que siga sa procedència.

De les illes britàniques, mos venen asovint endreses de tendrea y llibertad y justícia, que fá que totes les nacions del Continent, admiren y deleren pera sa constitució, un estat social semblant al britànic, sent el seu régim el mes adequat (huí per huí) a la complexió política del dia.

Estudien els inglesos per Mancalay y per H. Spencer y altres proseguidors de les seues doctrines y del seu profund saber, les transformacions socials, la educació mes convenient al progrés humà, les bases y fonaments de les sivilisacions de tota esmena y no perden de vista ningú detall ni ningú accident, que sagelle de modo que no es borra may la marca del progrés.

Escriguen els discebles de Spencer, de Sales y Farré, de Costa, de Ganivet, de Cánovas, de Canalejas els tractats de sociologia y les lucubracions fondes en atre temps -molt allunyat ya de nosaltres- esbosaren y rallaren al *difimí*, escriptors y pensadors tan afamats com Lluís Vives, Ramón Llull, Quevedo, Joan de Dio Huarte y en temps mes aprop Jaume Balmes y Pi.

Mes yo, prenint les coses ínfime (recordant que tota pedre fa paret y que no hiá cosa, per petita que siga, que no puga ser objecte de observació estudi), me ocuparé llaujerament de alguns jochs de la mehua infantesa, alguns que hauran ya caigut en desús y atres que encara estaran en boga entre els jicons de la mehua terra de Castelló, dels quals els deprenquí yo, y els ha vixcut y sentit.

Francés Cantó

Folk-lore bechinentch
Ángel Sánchez Gozalbo

A D. Pascual Menéu, lo més bechinentch dels behinechs.

Lo *folk-lore* d'un poble enclou la història y les costums d'aquell. La paraula anglesa *folk-lore*, treballada en llengua valenciana, vol dir *saber popular*, eixe saber que té per acadèmichs als hòmens qu'ab lo nòstre humorisme casolà apel·lem dòctes. Coneguda es la significació de tan genèrica paraula, no cal que'ns fixem en sa fonda importància. La collita de cants populars, adagis, contalles, etc., es més antiga que la tos, sols que llavores eren apreciades per son valor estètic, y huí es un dels fonaments de les ciències antropològiques; *ahon vá la córda vá lo poal*, diu l'adagi. En açó dels refranys passa com en *les gotes d'abril, que cada una val per mil*, fent ressaltar cascú la ingenuïtat del poble y vivint més *qu' un cul de morter en un guaret*. Debem recullir totes les cançons del poble, expressió de sa alegria y sa tristesa, ses contalles interessants, sos *dichos* y adagis qu'e enclouen son saber fonamentat en secular experiència, ses supersticioses formules y devotes oracions, en una paraula, totes ses espontànies manifestacions plenes d'una originalitat, franquea y gracia enjamay superades, y d'una prosòdia especial y peculiaríssima; aixi'ns penetrarem de la expressió del geni valencià hon s'ajunta la pureça de la forma ab l'encant de la inconsciència. Menysprenem á tots aquells que duen entravesats tots estos estudis dels que diuen lo del adagi: *de sardina y dona no'n hi ha cap de bona y's quedem mes tóus que Santa Cristina d'Artana*, puix apart de que son hòmens que li diuen *una fresca al sol de mig-dia*, pronto ú tart cauran del seu ase; *lo peix per la boca mór*, solen dir (...)

En aquests articles de reflexió, els autors semblen compartir un objectiu comú: la recuperació de la identitat pròpia a través de l'evocació del passat. En efecte, podem inscriure aquests autors en el corrent romàntic propi de la Renaixença valenciana, que hem esmentat adés. Però hi ha alguns matisos i diferències que cal tenir en compte: als articles de Francesc Cantó, el mot folklòre apareix escrit de maneres diferents: «flok-sore» i «folck=lore», la qual cosa evidencia les dificultats que implicava el caràcter innovador del terme. En canvi, tant l'ortografia com la comprensió del significat del terme folklòre sembla més integrat en l'article de Sánchez Gozalbo. Comparativament, la definició de Cantó és més difusa, ja que esmenta llegendes i tradicions com a exemples del que considera que són manifestacions del folklòre. Pel seu costat, Sánchez Gozalbo ja fa referència a la importància de la recopilació i reconeix altres gèneres: «contalles, cançons, dites, adagis». Altrament, la diferència més important entre els dos textos és el reconeixement per part d'Àngel Sánchez Gozalbo del caràcter científic del folklòre, que ja no és una expressió estètica o literària sinó un material que cal recopilar. En aquest article encara no estan presents les consideracions de tipus metodològic que el propi autor va fer explícites en el primer text publicat per la secció de folklòre de la Societat Castellonenca de Cultura, l'any 1920 (Vidal 2016: 175), però cal valorar aquest article com a precedent del desenvolupament posterior. Durant aquestes primeres dècades, observem, doncs, que l'interès pel folklòre comença a calar en els literats i estudiosos castellanencs, que incorporen motius i arguments folklòrics a les seues obres literàries per considerar que aquestes manifestacions els apropen al seu ideal de recuperar i defensar una cultura pròpia.¹¹⁰ El propi Francesc Cantó va publicar molts textos en premsa en què a partir dels seus propis records descriu costums i tradicions de Castelló que considerava perdudes: oficis desapareguts com el de les aiguaderes o les venedores de brull, festivitats com el Corpus Christi, espais de la ciutat com els horts i els cafès o la fira de Tots Sants.¹¹¹ Per una altra banda, abunden en la premsa escrita d'aquests anys els textos en què la literatura popular apareix molt recreada literàriament. L'exemple més important d'aquest corrent és sens dubte *Tombatossals. Contalles de la Terra*, escrit per Josep Pascual Tirado l'any 1930.¹¹² En altres casos, els elements predominants són de tipus

¹¹⁰ Sobre la identitat castellanenca i la importància del localisme en la literatura castellanenca de la primera meitat del segle XX, vegeu Meseguer (2003: 245-255).

¹¹¹ Sobre l'obra publicada per Cantó, vegeu Meseguer (2003:66).

¹¹² Sobre els elements de folklòre en aquesta obra, vegeu l'estudi de Meseguer en l'edició del pròleg de *Tombatossals* (1988: 7-14).

costumista.¹¹³ En aquest àmbit, els exemples més importants són els *Quadros de costums castellonencs*, escrit per Enric Ribés (1915) i *De la meua garbera: contalles de Castelló de la Plana* (1935) de Josep Pascual Tirado. Però n'hi ha molts més: «Cuentos de la terra: el tronch de Nadal» de Joan B. Valls; «Contalles de la terreta: una broma pesà» de Manuel de la Plana o «Les botifarres del chic» de José Maria Ruiz de Lihori, tots ells publicats l'any 1912 a *Revista de Castellón*. En altres casos, es recreen literàriament llegendes històriques. Com a mostra podem esmentar «Lo meu tresor» de José Maria Ruiz de Lihori, una llegenda històrica sobre la figura de Blanca de Cardona i la localitat de Torreblanca o «La campana de don Blasco» una narració sobre la campana de l'ermita de Sant Pere de Castellfort, escrita per Manuel Betí, totes dues publicades respectivament els anys 1912 i 1913 a la *Revista de Castellón*. Altres exemples de llegendes històriques recollits per Meseguer (2003: 70-71) fan referència a la Torreta Alonso i la rambla de la Viuda. Cal insistir en què el gènere de la llegenda històrica no es pot considerar estrictament folklore, ja que el seu origen i àmbit comunicatiu és el de la crònica i no la comunicació en petit grup. Així ho explica Josep Maria Pujol (Pujol 1989; Oriol/Samper 2013: 286).

Cal advertir [...] que les anomenades llegendes històriques no han tingut ni tenen res a veure amb el folklore, malgrat que alguns divulgadors (Joan Amades, per exemple) n'hagin inclòs mostres o fins i tot col·leccions senceres en els seus reculls. Les llegendes històriques no són folklore, perquè el seu context no és el de la interacció en petit grup sinó el de la crònica medieval, renaixentista o barroca. D'altra banda, les llegendes històriques no resolen conflictes inherents a la condició humana i a l'ordre moral del món, sinó que reflecteixen només els desigs que sobre l'ordre singular dels esdeveniments polítics del passat han tingut determinades minories, igualment polítics, posteriors.

Consegüentment, cap de les obres esmentades poden considerar-se pròpiament folklore. En realitat, estem al davant d'obres de creació literària i per tant no aprofundirem en la seua anàlisi més enllà del que ja s'ha comentat. Tot i això, és indubtable que a Castelló, la figura de Tombatossals és un veritable referent de la cultura popular i el folklore. Més enllà del seu origen literari, ha vingut a pal·liar, amb els seus cent cinquanta-tres pams d'alçada de gallifant, la necessitat d'un relat èpic i propi.

Precisament amb aquests precedents i en un context d'efervescència cultural, naix la Societat Castellonenca de Cultura. Aquesta entitat es va constituir l'any 1920 i va ser presidida en un principi per Salvador Guinot. L'entitat s'interessa, a la manera d'altres entitats de l'època, com Lo Rat Penat, per temes relacionats amb la història, l'arqueologia,

¹¹³ Sobre la literatura costumista, vegeu Meseguer (2003:79-90).

la cultura, l'art, la geografia, la llengua i el folklore. Així, en el moment de la seua fundació, els seus objectius fonamentals són tres: la creació d'una biblioteca, la realització d'excursions i la creació d'una revista: el *Boletín de la Sociedad Castellonense de Cultura* (BSCC). Segons l'estudi de Vicent Vidal (2016, 2018), des del punt de vista del folklore ens interessa especialment la publicació del butlletí, amb la creació d'una secció específica anomenada «Folk-lore». En el marc d'aquesta secció, es van publicar uns qüestionaris que tenien com a objectiu classificar i analitzar diferents manifestacions del folklore, recollides per col·laboradors de la revista a les diferents comarques castellonenques. Aquestes fitxes seguien el model de l'Arxiu d'Etnografia i Folklore de Catalunya i van ser un model de rigor científic pioner al País Valencià:

Per primera vegada, des d'una institució valenciana es demostrava un coneixement teòric que anava més enllà de la intuïció i identificava clarament els objectius i les formes que s'havien de seguir, homologant-les al context europeu i partint dels referents més notables del moment. Amb tota probabilitat, aquest coneixement arribava a través de l'Arxiu d'Etnografia i Folklore de Catalunya, en què van col·laborar alguns membres de la SCC (Vidal 2016: 176).

Entre els anys 1920 i 1930 es van publicar 125 qüestionaris que fan referència exclusivament a oracions i refranys. Posteriorment es van publicar alguns altres articles sobre folklore, com és el cas dels «Proverbis i modismes» de Joan M. Borràs (Escuder 2012: 87). També cal destacar l'existència d'altres textos que, en la mateixa línia que hem comentat anteriorment, no eren recol·leccions de folklore, sinó obres de creació literària en què els autors s'inspiraven en argument o motius del folklore. Aquest és el cas de Josep Pascual Tirado amb *Tombatossals* i *De la meua garbera*, però també d'alguns relats del propi Àngel Sánchez Gozalbo (Vidal 2016:188). Per tant, la tasca de la Societat Castellonenca de Cultura i el seu butlletí va ser encomiable, però no va arribar a desenvolupar-se en l'àmbit del folklore narratiu durant els seus anys d'esplendor i tampoc després de la guerra civil. A partir d'aquell moment, la revista es centra més en temes de tipus històric i el folklore deixa de ser un dels seus àmbits d'interès.

2.2 El folklore durant el franquisme (1939-1975)

Aparentment, la postguerra i el franquisme¹¹⁴ no semblen el moment més adequat per portar a terme la tasca de recopilar les rondalles, contarelles o llegendes del territori i més quan aquesta acció no s'havia portat a terme en temps anteriors i més propicis. Per un costat, s'ha de tenir en compte que els relats orals es transmetien fonamentalment en català i que aquesta llengua havia sigut relegada a l'àmbit familiar i informal. Per una altra banda, el règim no va permetre cap manifestació cultural que pogués implicar una crítica o l'expressió ideològica de possible idees contràries al règim. Davant d'aquesta situació, la majoria d'estudiosos que s'havien dedicat al folklore en èpoques anteriors, o bé van abandonar aquesta tasca o bé es van adaptar a la nova situació. Respecte a la situació a Castelló, cal esmentar que durant aquesta època, la Societat Castellonenca de Cultura va mantenir el seu treball¹¹⁵ de recerca en l'àmbit de les humanitats a través de la publicació del *Boletín*. Això no obstant, cal constatar que la publicació d'articles en català es va reduir dràsticament i les aportacions sobre folklore van ser quasi nul·les. En canvi, la concepció del folklore que es desenvolupa en aquest període és molt propera al folklorisme tal i com el va definir Josep Martí (1996), es a dir, es desenvolupa una actitud positiva cap a certes manifestacions de la cultura popular, que es reproduïxen fora del seu context originari i que són manipulades ideològicament per les autoritats franquistes. A les comarques de Castelló, apareixen diferents agrupacions que comencen una tasca de recopilació de danses que readapten per a poder actuar en espais escènics. En són un exemple el grup de Coros y Danzas de la Sección Femenina i el Grupo de Danzas de Educación y Descanso.¹¹⁶ En aquesta mateixa línia podem incloure la publicació de *Danzas procesionales de Morella y Maestrazgo* de Gonzalo Puerto Mezquita (1956).¹¹⁷

En aquest context es desenvolupa especialment el cançoner popular (Borja/Vidal 2018 410) amb una sèrie de professionals i institucions que es dediquen al folklore musical. Alguns dels exemples més destacats són Manuel Palau Boix i Salvador Seguí Pérez, que aconsegueixen desenvolupar la seua tasca durant aquest període i es porten a

¹¹⁴ Per a una visió completa sobre la situació del folklore a Catalunya i el País Valencià durant el franquisme, vegeu les obres d'Oriol (2018: 124-128) i Vidal (2016: 247-329).

¹¹⁵ Cal recordar l'exili d'alguns dels intel·lectuals que havien format part d'aquesta entitat abans de la Guerra Civil, com és el cas de Vicent Sos Baynat o Carles Salvador. (Vilanova 2006: 641).

¹¹⁶ Sobre el paper polític d'aquests agrupaments, vegeu De la Asunción (2017).

¹¹⁷ Gonzalo Puerto Mezquita (1916-1983) fou escriptor, periodista i polític. Destaca especialment com a periodista del diari local *Mediterráneo* i com a organitzador de la cavalcada del Pregó de les festes de la Magdalena.

terme activitats de recerca folklòrica del cançoner així com de tocatés instrumentals i danses.

Tanmateix, la publicació dels primers materials de folklore narratiu castellanenc hauran d'esperar a la dècada dels 60 del segle XX. Durant aquest «període modern» segons la catalogació de Prats, Oriol i Vidal (citats per Vidal 2016:252) es reprèn progressivament l'interès per la recuperació de la literatura popular en tot l'àmbit català. Per al cas que ens ocupa, cal destacar la publicació l'any 1963 del primer volum de l'obra *Els pobles valencians parlen els uns dels altres*, escrita per Manuel Sanchis Guarner i dedicat parcialment a les comarques septentrionals. Gràcies a la sistematització i ordenació de tots els materials publicats fins el moment per l'autor, incloses les seues, podem accedir a un recull de diferents tipus de materials de la literatura popular. Aquests materials es caracteritzen per la seua relació amb el territori a partir del concepte de *folklore geogràfic* (Sanchis Guarner 1992:13). Així, a més dels motius locals, parèmies o coples també trobem algunes rondalles i tradicions explicatives. Pel que fa a les rondalles, destaca l'aportació de Sanchis Guarner de tres versions de la rondalla «El corb, la guineu i el formatge». Aquesta rondalla, una de les més esteses en les comarques septentrionals, és situada per l'autor en diverses poblacions: Vinaròs/Canet (p. 101-102); Albocàsser/Tírig (p. 119) i Alcúdia/Veó (p. 178). La seua aportació també inclou l'àmbit del llegendari, amb la referència a la Faram de Cervera (p. 103) i a diverses tradicions explicatives: sobre Atzeneta (p. 121), l'Alcora (p.138), Useres (p. 142), Borriol (p. 158) i Vilafamés (p. 167). Cal assenyalar que totes aquestes versions són inèdites, excepte aquella que fa referència a la Faram, que segons Sanchis Guarner, apareix a *Danzas de Morella y Maestrazgo*, obra de Gonzalo Puerto (1956). De fet, tenim constància de que Gonzalo Puerto i Manuel Sanchis Guarner es coneixien personalment i és plausible que Puerto l'assessorés en la recopilació dels materials castellanencs. Sobre aquesta qüestió, el propi Sanchis Guarner en l'apartat del llibre dedicat a la psicogeografia i el folklore (1992: 31) afirma:

Com que la ciutat de Castelló de la Plana en la cavalcada del Pregó de la seua tan lluïda festa de la Magdalena, dona una lliçó de com cal mantenir, respectant-les, les danses i els vestits tradicionals de les comarques de tota la zona septentrional del país, he volgut enriquir aquestes pobres pàgines meues amb uns gravats que reproduïxen fidelment les principals varietats del vestit popular d'aquelles terres; els dibuixos són obra de Joan Renau, i a la majoria de les fotografies en què s'han basat, són clixés d'Emili Beüt i de Gonçal Puerto.

Malauradament, Sanchis Guarner no esmenta el nom dels seus informants però sí en deixa constància de l'origen. Així, les diferents versions de la rondalla del llop i la rabosa

van ser recollides a Càlig, Benassal i Aín, mentre que les referències sobre l'origen dels pobles van ser recopilades respectivament a Useres, Figueroles i Albocàsser.

2.3 Període de renovació i normalització amb l'arribada de la democràcia

L'arribada de la democràcia engega un nou període en què la normalització lingüística, literària, cultural i política esdevé l'objectiu fonamental, també en l'àmbit de la literatura popular (Borja/Vidal 2018: 429). La necessitat de recuperar i crear nous referents i materials culturals i educatius de prestigi troba en l'exemple i obra rondallística d'Enric Valor un important revulsiu.¹¹⁸ D'aquesta manera, es revifa l'interès pel folklore narratiu i apareixen nous autors i reculls provinents de diferents zones del País Valencià que busquen pal·liar el dèficit en rondalles i llegendes que s'havia patit fins el moment. A Castelló, ja des dels anys setanta també es desenvolupa un moviment de defensa i posada en valor de la llengua, que es manifesta especialment en l'àmbit educatiu, amb els moviments de renovació pedagògica i la càtedra Enric Soler i Godes entre altres. En aquest context es desenvolupa l'obra de Tomàs Escuder i Palau (Castelló, 1946) i Henri Bouché Peris (Castelló, 1935). Ambdós recorren el territori en la recerca de testimonis orals, esperonats per l'estudi de la societat de les comarques castellonenques.

2.3.1 L'obra de Tomàs Escuder i Palau

En el caràcter i desenvolupament de l'obra d'Escuder s'ha de tenir en compte la seua formació i trajectòria. Estudia Administració d'Empreses i Ciències Polítiques a la Universitat Complutense de Madrid i posteriorment Antropologia a la Sorbona de París. A partir dels anys 70 comença a publicar textos de diversa índole. En aquest moment compagina aquesta tasca amb la realització de traduccions del francès i l'alemany i treballs, que ell mateix va definir com a burocràtics.¹¹⁹ Així, hom pot definir la seua obra com a miscel·lània i eclèctica, vertebrada, això sí pel seu compromís social i polític que manifesta en la seua estima i interès per la terra. De caire antropològic són les obres: *Xodos. Materials per a l'estudi antropològic d'un poble de L'Alcalatén*, (1979), *Paratges del País Valencià* amb pròleg de Joan Fuster (1980) o *Els anys de l'agricultura: històries de vida en la ciutat de Castelló* (1999). Per una altra banda, Escuder també conrea la

¹¹⁸ Per a una perspectiva completa sobre Enric Valor, vegeu Vidal (2016: 304), que recull la majoria d'autors i obres escrites sobre aquest folklorista. Fa referència a Borja (1999, 1010); Conca (1997, 2003); Ferrando (2011); Lluch (1997); Lluch/Serrano (1989); Peraire (1999); Pérez (2010, 2011); Oriol (2002, 2011 i 2012); Serrano (1995).

¹¹⁹ <<https://www.lletraimpresa.com/tomas-escuder/>>[data de consulta: desembre de 2022].

literatura de viatges en les obres: *Viatge africà* (1979) i *Diario de Aran* (2008). A més, s'interessa per la l'escritura biogràfica, com s'observa en les obres: *Lerma, navegació política* (1991) i *Mònica Oltra o El compromís* (2020).

En l'àmbit del folklore narratiu, Escuder publica *Contalles* (1983) i *Cuentos del País Valencià, Balears i Catalunya* (1996). També cal destacar la publicació d'articles acadèmics. En són un exemple «Els folkloristes voluntariosos de Castelló» (2012: 85-91) i «Tornen els llops i les princeses. Una anàlisi antropològica de les llegendes urbanes» (2017: 118-131). A més, escriu obres que podem considerar de caire més divulgatiu, dins de l'àmbit de la literatura infantil, però indefectiblement relacionades amb la seua tasca com a recopilador-escriptor: *Contalles del món* (1994); *Contalles valencianes* (2009); *Rondalles per abans de dormir* (2012) i *Feres fantàstiques* (2012).

En aquest àmbit, l'obra d'Escuder manté alguns dels elements que ja estaven presents en l'obra dels estudiosos castellonencs de principis de segle: la defensa i interès per una identitat pròpia, a través de l'estudi de les manifestacions culturals característiques del territori. Escuder, com molts dels seus antecessors, mostra una predilecció per les comarques de l'interior, per considerar-les un territori més genuí i, per tant, més propici per a la seua recerca. A més a més, també manté una relació propera amb els intel·lectuals valencians més importants d'aquest moment: Joan Fuster, Manuel Sanchis Guarner i Enric Valor entre altres. Justament en aquest sentit, l'obra rondallística d'Escuder cal entendre-la a partir de la influència de Sanchis Guarner i de Valor. En el pròleg de *Contalles*, escrit per Enric Valor, l'escriptor de Castalla afirma (Escuder 1983: 9-10):

Quan tots creïem que ningú ja no podia dedicar-se a la replega de materials per a la recreació i literaturització de tradicions orals -contarelles i rondalles especialment-, és a dir, d'una de les parts més nobles del nostre folklore nacional, i no per manca d'estudiosos i literats sinó per l'exhauriment en àmplies zones del país d'aquestes belles mostres de la nostra cultura popular, l'amic i company Tomàs Escuder Palau es llança il·lusionat a prosseguir la tasca d'aquell il·lustre castellonenc inoblidable que es deia Pasqual Tirado. I com? En gran escala, puix que ens presenta ara ni més ni menys que trenta contarelles. Sí, com un erudit herbolari, agafa el saquet de la berena i heus-lo ja trescant plans avant i serres amunt, per aquelles beneïdes, històriques i poètiques viles escampades per foies i muntanyes, per planes i barrancs. El veuen deambular, interrogar, escorcollar, incansable, els veïns de tants i tants poblets i viles, com els de la remota i enlairada Vilafranca, del Xodos muntanyès, del Borriol crestallut i llegendari, de l'encimbellat Vilafamés i de la suau Atzeneta...

I heus aquí el miracle: la seua il·lusió i dedicació trenquen totes les reserves dels pobletans aqueferats, i els bons comarcans li forneixen un magnífic per bé que rònc material per tal que ell pugua reimaginar, reinterpretar, recrear, dosificar la literaturització d'aqueixes trenta interessants, gracioses, temorenques o meravelloses contalles.

Aquest fragment resulta molt entenedor respecte a la visió i les motivacions que tenen tots dos autors per a crear relats a partir del folklore local. Ambdós realitzen una aproximació més literària que científica a la rondallística i a partir d'aquesta premissa s'ha d'entendre la seua obra. Tot just, Carme Oriol (2011: 97) va definir Valor com a «literat-folklorista» ja que escriu literatura a partir de relats replegats de la tradició oral, que recrea i modifica a partir d'uns criteris propis. En el cas de Valor, aquests criteris tenen a veure amb la necessitat de realçar la llengua en un context advers, sobretot a través de la utilització d'una llengua accessible i entenedora però també de qualitat. Segons Vidal (2016: 317):

La literaturització de Valor [...] es fomenta en la descripció de personatges i espais però, sempre que li és possible, manté l'estructura rondallística i acosta el llenguatge literari a l'oralitat. [...] Seguint la tipologia d'Oriol (2014) per als textos procedents de la narrativa folklòrica, en Valor estariem davant d'un cas clar de redacció a partir d'informants indeterminats.

L'any 2019 vam fer una entrevista a Tomàs Escuder,¹²⁰ amb l'objectiu d'aprofundir en el coneixement de la seua obra. Sobre Valor i Sanchis Guarner¹²¹ i també sobre la concepció que Escuder té sobre la seua pròpia obra, és significatiu el següent fragment:

Conec a Sanchis Guarner i a Enric Valor. Visite a Enric Valor varies voltes i és ell qui m'estimule i me diu com d'alguna manera creu ell que jo dec de recollir les... d'això. Insistisc molt en uns temes que jo seguisc. Ell segueix un poc, com Sanchis Guarner, la teoria d'Alemania un poc etnològica del Wort und Sachen, ¿no? Un poc en eixa línia. Sanchis Guarner em diu:

—Recullga lo que siga i com siga, no importa, no...

A ell l'interessava més potser la lexicografia, més que no la part més formal que Enric Valor cuide més:

—No, vostè ha de seguir estes pautes i estes pautes i açò ha d'estar aixina i açò ha de ser literal.

Jo soc més eclèctic. Ni seguisc a un ni seguisc a l'altre: per tant, faig un poc allò que crec... Intente, com és lògic, recuperar el llenguatge que me pareixie... i potser ara sone innocent, però és aixina, me pareixie més exòtic o més propi.

—Mira, quina paraula.

Perquè simplement, perquè jo no la coneixie de Castelló o perquè ere una paraula realment que no ere tant... Una gran narradora, que tenie una sèrie de paraules, de Vilafranca, (per cert, això quasi tot m'ho van perdre). I ere una gran narradora i tenie un lèxic, això que dius, què bonic, vull dir, què ample... preciós, clar.

Passem ara a l'anàlisi de la seua obra. *Contalles* (1983) va ser publicada pel servei de Publicaciones del Seminario de Estudios Económicos y Sociales de la Caja de Ahorros y Monte de Piedad de Castellón, amb il·lustracions de Carme Peris Ortega. Posteriorment

¹²⁰ Entrevista a Tomàs Escuder Palau: CS-07/2019.

¹²¹ Sobre la vinculació de Manuel Sanchis Guarner amb Castelló, vegeu Meseguer (2003: 335).

va ser reeditada sota un nou títol: *El que ens conten les muntanyes* (1991). Es tracta d'un recull de trenta relats redactats a partir de la recopilació de materials orals provinents de poblacions de les comarques de l'Alcalatén, Els Ports i el Maestrat. Pel que fa a l'estructura del llibre, observem que les narracions estan organitzades en apartats temàtics: contes de tema humà i costumista; contes de tema meravellós; contes d'animals personificats; contes de relació i contes religiosos. Sobre la seua motivació i els inicis de la seua tasca com a recopilador, Escuder explica:

A mi m'interessave... en aquell moment jo encara no havia fet antropologia, però el tema, diguem-ne nacional, d'alguna manera m'interessave. Te despertes un poc per ahí, a vore açò... esta terra què és, ací que n'hi ha. I te n'adones de que la gent conta coses i que tenie coses que contar i llegint clàssics, el cas d'Enric Valor i d'altra gent, dius, hosti, ací n'hi ha açò i ací no s'ha fet res de tot açò o lo que s'ha fet està perdut... Sí, en llibrets de festes apareixie açò o allò però ahí arriba un moment que dic... home, no, açò s'hauria de fer d'una manera més o menys sistemàtica. Arribar ahí és en definitiva per un cert sentiment, com passe tantes voltes, el sentiment del despertar del nacionalisme i del... a través de la cultura i de la idiosincràcia que dius... ¡ah! ací n'hi ha açò per fer i ja està. I aixina vaig començar. Comences a llegir per ací, per allà... lliges. Jo tinc la sort de que parle alemany i, per tant, tenie coneiximent dels contes de Grimm en llengües originals, perquè la meua educació en certa manera és molt peculiar. Jo molt jovenet passe de... bueno, és molt personal, però és igual, és per explicar un poc per quina raó vaig ahí. Molt jovenet, jo no vaig... de xicotet pràcticament no vaig a escola; els meus pares no me porten a escola i, de sobte, hi ha un canvi bestial que me'n vaig a Alemanya i de viure de un Castelló rural passe a llegir a Goethe i a Schiller en alemany, ¿no? Per tant, això te fa també descobrir més... hosti, ací està açò, ¿no? ¿I allà què tenim? I ja està, eixe és el camí, un poc.

Cal considerar les narracions de *Contalles* com a reelaboracions artístiques d'arguments populars. En conseqüència i estrictament, aquesta obra no és un recull rondallístic. Tanmateix, ha estat inclosa en diversos catàlegs: la base de dades RondCat, *l'Índex tipològic de la rondalla catalana* (Oriol/Pujol 2003), *Rondalles Populares Valencianes* de Rafael Beltran (2007), i *Index of Catalan Folktales* (Oriol/Pujol 2008). Tal i com expliquen Oriol/Pujol (2003: 13), aquesta consideració s'explica per: «la llarga tradició que tenen en els estudis de rondallística i la utilitat que poden tenir encara per a finalitats no estrictament científiques».

Respecte a la metodologia emprada en aquesta obra, s'observa que no s'esmenten les persones de qui es va obtenir la informació per a redactar posteriorment els relats. Tampoc apareix cap informació sobre el moment o el lloc d'on provenen les narracions. Tanmateix, el propi autor relata com va desenvolupar el treball de camp:

Simplement vaig pels pobles, pregunte... perquè jo ja havia anat pels pobles fent excursions, per tant coneixies gent:

—Escolta, ¿qui me podrie contar?

I això ja saps que són cireres, de un...

—¿Qui me podrie contar alguna història d'estes?

I de un te passen a l'altre. Sense un sistema diguem-ne ple, establert, llevat de que eren, això sí que ho tenie mínimament clar, eren les comarques diguem-ne més d'interior que jo considerave més idònies, és a dir, Ports, Maestrat, Alcalatén, bàsicament eixa zona. Sí eixa zona, però sense cap... sense dir... ah no, sistemàticament... una enquesta lexicogràfica que dius... sistemàticament no, no, no tenie tant de pla, sinó que anave ací...

—Ah, mira pos allà en Atzeneta m'han dit que n'hi ha una persona que és molt bona narradora o que sap moltes històries.

I anaves allí i parlaves en eixa persona i eixa te duia a una altra. Va ser aixina.

A més, es constata la capacitat de distingir els gèneres etnopoètics d'altres narracions d'origen clarament literari:

Jo quedava en la persona. Generalment la major part de les voltes a la primera no eixie sense més... apuntave, però gravave ja també. Bàsicament anave en un casset, si no molestave massa. Ara ja, avui en dia, ja no és problema, però en aquell moment davant de certa gent...[...] que sí que pretenia és que a ser possible, (perquè això, apareixie molt, Caperucita roja... que és lo que més eixie). Històries un poc... que siguen d'ací, que parlen d'ací. A vore, per exemple, en tal lloc, ¿allí no n'hi havie una cova? o la gent d'ací... intentar buscar, diguem-ne el més primigeni, vull dir, això, no els contes ja popularitzats de la Caputxeta... bueno, Caperucita roja i tots estos. No, intentave, quan me parlaven d'això... Si ho havie de sentir ho sentie, però això jo ho rebutjave, ¿no? Jo automàticament anave cap... intentave sempre buscar:

—No, però digue'm vostè coses d'ací i coses que vostè sàpigue, per exemple...

I a vegaes recurixes, com és lògic:

—Anem a vore, el conte... ¿vostè se'n recorde del conte aquell de Marieta a l'escaleta?

—Ah, sí, sí.

I te'l contaven una versió o una altra o:

—Ah, sí, aquell que també... Pepeta la de...

I aixina anaven eixint. Un poc vas lligant com les cireres.

Si passem a considerar l'estil narratiu, observem que l'autor conserva l'estructura dels relats i manté un acostament a l'oralitat. En alguns casos conserva les fórmules rimades que es donen al llarg de la narració. N'és un exemple aquest fragment de la rondalla «El lliri blau» (Escuder 1983: 20):

—Passa, passa mal germà,
passa passa i no em nomenes,
que per la flor del lliri-blau,
m'han soterrat al Riu d'Arenes.

Un altre cas apareix a la rondalla «Els tres germans» (Escuder 1983: 57):

Es van posar a menjar sense convidar-lo. Aleshores ell que veu això va dir:

—Mantellet, componte! *[sic]*

Més endavant, també a «L'amor de les tres taronges» (Escuder 1983: 69):

Aleshores, la velleta es gira de cara a ell i li diu:

—Ah! Com te'n rius! Bé, doncs mira, ara ja no te diré l'amor de les tres taronges.

I li amollà aquestes paraules:

Molt de rei si *[sic]* que seràs,

però l'amor de les tres taronges no sabràs.

També posa en boca dels personatges cançons, que no necessàriament pertanyen a la narració, però que fa encaixar oportunament. A la rondalla «Entre la mare i la filla» (Escuder 1983: 29):

Conegueren aquell capità d'ulls blaus, camisa de llenç, barret de cuiro i rellotge daurat. Que els comboiava amb taronges de la Xixona i xarops estrafolaris de color blau. Que els entonava cançons:

—A voreta de la mar
un xiquet, una mareta
i la nostra nadaleta
fent pregó d'un alborar.

Un cas similar ocorre a la rondalla «L'avi roin» (Escuder 1983: 46):

La xiqueta es movia sempre com una ballaruga i cantava:

—La bolaguera té un topí,
que sense el foc el fa bullir,
sense llenya ni carbó,
la bolangera té raó.
La bolangera del topí,
al fimoni fa fugî.

Respecte a les descripcions, Escuder es caracteritza per ser molt més concís en les descripcions de paisatges i personatges que altres autors del mateix període. Així ho reflecteix el propi Valor en el pròleg del llibre (Escuder 1983: 11):

Altrament, hem de dir que Escuder podia haver eixamplat els textos, com han fet altres rondallaires, per mitjà de la seua més explícita localització, per la descripció del paisatge més minuciosa, per la major esplanació de l'acció o per una més detallada presentació dels personatges. No ho ha fet, no ha cregut convenient cedir a aqueix pensament; s'ha sotmès, s'ha plegat fidelment a les línies argumentals replegades, amb la qual cosa ha preservat millor el seu valor de document, el seu interès científic. Tanmateix, ficant-nos-hi bé, trobem que, tot i la seua rotunditat i sobrietat literària, l'autor ha sabut donar-nos per mitjà d'un estil molt personal i condensat... deseixit diria jo també, molt visibles els marcs físics on es desenvolupen les accions i l'aspecte i el caràcter i el tarannà de la gent que passa per les alegries, les intrigues, els miracles i les vicissituds relatats.

Excepcionalment, apareixen en les rondalles alguns espais recognoscibles de la geografia castellanenca. Per un costat es tracta de llocs sense els quals la narració no resulta entenedora. Aquest és el cas de la rondalla anomenada «El llop i la raboseta», que és una versió del tipus ATU 57 i, per tant, esmenta les localitats d'origen dels protagonistes, en aquest cas, Albocàsser i Tírig. El mateix passa en la història anomenada «El cabritet d'or» (p. 51-54). Aquesta història és situada a prop del tossal del Marinet, muntanya del terme de Xodos. Tant per la localització com per la coincidència de l'argument, podem afirmar

que aquesta narració es basa en la llegenda del bou d'or.¹²² En altres ocasions, les referències a llocs de Castelló tenen a veure amb motius locals, parèmies o senzillament són referències a productes típics de la zona: «Això podríem fer, que te n'anasses a festes a Castelló» (p.15); «Si vols vi, bo i claret, a casa Navarret» (p.16); «barranc de Baladre» (p. 20); «compraren terres al secà i a la plana; bestiar i fins i tot cànsters de Traiguera i plats de l'Alcora» (p. 26); «de la Plana al Maestrat» (p.41); «aquella foguera més gran que la de Sant Antoni de Borriol» (p.52); «A més vinet blanc i moscatell dels frares del desert» (p. 58); «mas de Mor en vistes al Pla de la Creu» (p.87); «de tota manera, amb cua o sense cua, encara corre pel pinar de Vilafranca» (p.91). En aquests darrers casos, aquest procediment, no exerceix cap funció rellevant en el desenvolupament de narració, i té més a veure amb la necessitat d'enriquir el text i imprimir un caràcter local als relats. Posteriorment, Escuder va publicar *Cuentos del País Valenciano, Islas Baleares y Cataluña* (1996) seguint la mateixa línia de *Contalles*. En aquesta obra, l'autor tradueix alguns dels relats de *Contalles* a l'espanyol («El cabritillo de oro», «María la pequeña» i «El abuelo malo») i afegeix rondalles provinents de Catalunya i les Illes Balears. El més interessant de l'obra són un total de vuit narracions que Escuder no havia publicat anteriorment, inspirades en el seu treball de camp.

En definitiva, estem davant d'una obra que partia d'una base sòlida, pels coneixements del terreny, la llengua, la capacitat narrativa de l'autor i els contactes amb altres folkloristes de l'època. Probablement, les decisions que va prendre Escuder respecte a l'estil i estructura de l'obra així com al tractament de les fonts orals recopilades, no han jugat a favor del reconeixement del mèrit d'aquest llibre. Altrament, no es pot negar que estem al davant d'una obra que és pionera i que ens dona una important informació sobre el tipus de relats característics de les comarques castellonenques.

2.3.2 Henri Bouché Peris: una col·lecció de rondalles inèdita

Jean Henri Bouché Peris (Castelló, 1935) és doctor en filosofia i ha estat director del centre associat de la UNED de Vila-Real durant més de vint anys. El seu àmbit de recerca ha estat l'antropologia i ha desenvolupat tasques com a docent, primer com a professor d'Ensenyament Secundari i posteriorment com a professor universitari, especialista en filosofia de l'educació. Bouché publica la seua tesi *El árbol y el fuego: mitología y rito* sobre les festes de Sant Antoni a les comarques castellonenques, també l'any 1983. Igual

¹²² Aquesta llegenda apareix en el llibre *Leyendas y tradiciones de Castellón* de José Soler Carnicer (2002:145). També recollim una versió narrada per Conxa Gonell Martí de Xodos.

que en el cas d'Escuder, el treball de camp de Bouché es desenvolupa eminentment a les comarques dels Ports i el Maestrat. Així, gràcies al contacte que estableix amb persones d'aquestes comarques i encara que aquests materials no constitueixen el seu àmbit d'interès preferent, Henri Bouché comença a recopilar algunes cançons populars i rondalles que enregistra en casset. La presa de consciència sobre el potencial d'aquests materials l'impulsen a continuar aquesta recerca. Així, demana la col·laboració del seu alumnat de l'IES Penyagolosa de Castelló, que en molts casos prové de localitats de l'interior, per a eixamplar el nombre de localitats i informants. En una entrevista realitzada l'any 2019,¹²³ Bouché ho explica així:

El treball de camp, lo que són les rondalles concretament, van començar perquè havie estat fent la tesis, una investigació sobre el foc, les festes del foc [...]. Van ser vint-i-set poblacions i tal. I em vaig trobar en el treball de camp típic, me vaig trobar en què al mateix temps que parlave en la gent, te contaen coses, te dien... fora de lo de Sant Antoni. I vaig arribar a la conclusió de que podie aprofitar aquelles informacions addicionals, que no eren adients a la festa, però que podien ser interessants, com les rondalles estes. I vaig... magnetòfon en ristes, com se sol dir, ¿no? i màquina de fotografiar i al mateix temps, pués ho fee.... Después també vaig fer un aprofitament jo crec que legítim de les alumnes que tenie jo. [...] Jo donave classes a l'institut Penyagolosa. I tenie alumnes que jo sabia d'on eren. Una ere de Vilafranca, l'altra ere de Benlloch, l'altra ere d'Almassora... sobretot la part del Maestrat. I els vaig proposar... no tenie res que vore en la classe¹²⁴ i els vaig dir si volien fer-me eixe favor i efectivament me'l van fer i estae molt bé. I cada una pos portae... però lo que no vam fer és la transcripció. Al menos la gravació a vore si servia algo. Això serie pos, a partir de l'any 80. Entonces ho vam fer en casets d'aquella època i anàem... elles me buscaen i clar, pa mi eren el informant. Però realment estae l'altre informant principal, que ere el que realitzae la cosa. I anàem allí buscant gent. Jo els vaig fer un poc com es fa el treball de camp, teòricament [...]. I un any, pos anant allí i van gravar molt bé, cada una en el seu magnetòfon o jo els donae cintes.

Els informants eren preferentment dones de més de setanta anys, que o bé eren contactes del propi Bouché, o bé del seu alumnat. Aquesta recerca es va portar a terme a finals dels anys setanta fins als anys vuitanta del segle XX, segons explica el propi investigador:

El treball de camp consistia primera en buscar subjecte, diríem, el informant adequat, que foren sempre persones majors, persones majors de setanta anys, setanta, vuitanta. I, curiosament, i antes d'este feminisme de ara, pués ja vam buscar dones, perquè eren les dones les informants més adients que els homes. [...] Jo recorde, pués els que mos contaen els qüentos normalment eren les agüeles i no els agüelos. Els agüelos entonces eren molt matxistes també en la època i claro... lo de contar contes, pos no... contaen atres coses... anècdotes, de la guerra, no sé quantos, de tal... Però realment estes dones eren les que sabien tot. I entonces contaen contes que, probablement alguns serien reminiscències de altres contes.... ja saps tu que la universalitat del conte [...]. Total que vam agarrar i sí, s'apuntaen el nom de l'informant, primer, el informant directe i el primer que ere l'alumna i después el narrador. I el narrador posae, pués el nom, la edat, pos ací tinc, Maria Sanz no sé quantos, de cinquanta anys i fulanita tal i tal. I la data del dia que se fee la gravació. Vull dir que la metodologia, jo crec que estae prou bé. I clar, lo que sí que va conservar

¹²³ Entrevista CS-08/2019.

¹²⁴ Riu.

va ser el text , tal i com ho dien, es dir, que si ací dia una: «la marraixeta». Pués si dien «la marraixeta» jo no posava «la cantarella» pose la marraixeta. Si die «entonces» en lloc «d'aleshores» pués posàem «entonces» vull dir jo que... perquè a mi me pareix que és un crim canviar-ho, perquè lo que han dit, has de dir això. I entonces aixina ho vam fer, no sé quina cantitat però prou, ¿no?

Tanmateix, els materials recopilats van quedar enregistrats, però no es van transcriure ni van ser analitzats. Probablement perquè aquest recull no era un tema prioritari dins dels interessos de l'investigador. Així ho afirma Bouché:

Simplement... l'objectiu ere aprofitar el temps, és dir, me pareixie que ere una cosa que podie ser molt interessant i sobretot contes, contes... narracions curtetes, casos d'estos. No tenie... o sigue lo important ere lo de la tesis, la investigació que fee sobre el foc, però al voltant d'això pués veie que ere un recurs important que n'hi haguere coses de altra gent que no foren precisament la festa i entonces me vaig trobar, pos en moltes coses.

Com a conseqüència, aquest recull ha romàs inèdit i sense tractar i catalogar per part del recopilador. Així, arran de l'inici d'aquesta tesi doctoral i del coneixement de l'existència d'aquestes cintes, es va acordar amb Henri Bouché la seua digitalització.¹²⁵ Després d'una primera audició de totes les cintes de casset, vam detectar que una part important de tot allò recopilat s'havia deteriorat fins al punt que no és audible. Tanmateix, hi ha una petita part que ha sobreviscut al pas del temps. A continuació oferim un inventari dels materials disponibles en aquests enregistraments. En la següent taula hem organitzat els materials a partir de l'ordre segons el qual apareixen en les cintes.

Nom del document	Gènere	Arxiu	Procedència	Informant	Data	Estat
Cigronet	Rondalla	Àudio 1	-	Informant desconeguda, dona	-	Òptim
La raboseta	Rondalla	Àudio 1	-	Informant: Pepita Conte Edat: 61 anys	-	Òptim
Las tres hijas	Rondalla	Àudio 1	-	Informant desconeguda, dona	-	Òptim
A la vora del riu mare	Cançó	Àudio 1	Torreblanca	Informant desconeguda, dona	-	Òptim
Conte de Cento	Rondalla	Àudio 1	-	Informant desconeguda, dona	-	Òptim
Pastoreta	Cançó	Àudio 1	-	Informant desconeguda, dona	-	Òptim

¹²⁵ La digitalització de les cintes va ser portada a terme per l'empresa Audiorestauración, l'any 2019.

Al camí de les Garrigues	Cançó	Àudio 1	-	Informant desconegut, home	-	Òptim
A la vora del riu mare	Cançó	Àudio 1	-	Informant desconeguda, dona	-	Òptim
La pandilla del reiet	Cançó	Àudio 1	-	Informant desconegut, home	-	Òptim
Las patatas se siembran en marso	Cançó	Àudio 1	-	Informant desconegut, home	-	Òptim
La cançó del ciclista	Cançó	Àudio 1	-	Informant desconeguda, dona	-	Òptim
La divina pastora	Parèmia	Àudio 1	-	Informant desconegut	-	Òptim
Goig dels quatre dolors	Goig	Àudio 1	-	Dolores Falomir Vilarroja	-	Molt deteriorat
Siempre van dando vueltas	Cançó	Àudio 1	-	Dolores Falomir Vilarroja		Òptim
Els tres desitjos	Rondalla	Àudio 4	Benloch	Asunción Martí Aicart Edat: 84 anys		Es compren parcialment
Sense títol	Rondalla	Àudio 4	Benloch	Asunción Martí Aicart Edat: 84 anys		Deteriorat
La llaona	Rondalla	Àudio 4	Benloch	Asunción Martí Aicart Edat: 84 anys		Deteriorat
Los seis que todo lo pueden	Rondalla	Àudio 4	Benloch	Asunción Martí Aicart Edat: 84 anys		Es compren parcialment
El llopet i la raboseta	Rondalla	Àudio 9	La Mata	Maria Rosa Bono Royo Edat: 60 anys		Òptim
La flor de Venial	Rondalla	Àudio 9	La Mata	Maria Rosa Bono Royo Edat: 60 anys		Òptim
El gegant de La Mata	Rondalla	Àudio 9	La Mata	Maria Rosa Bono Royo Edat: 60 anys		Òptim
Les tres germanes	Rondalla	Àudio 9	La Mata	Maria Rosa Bono Royo Edat: 60 anys		Òptim

En total apareixen 12 cançons (cançons curtes i gojos), 1 parèmia i 11 rondalles. Pel que fa a les dades contextuals, dels 24 documents, coneixem el nom de l'informant, la data de recopilació i la localitat d'origen de 3 documents. De la resta de documents, no tenim cap informació que ens permeti adscriure el material a una localitat o persona en concret.

A propòsit de les rondalles de Bouché, a continuació presentem la seua transcripció i catalogació. De les onze versions de rondalles recopilades, només hem pogut transcriure les nou versions que es troben en un millor de conservació. Tot i això, cal incidir en què les versions anomenades «Els tres desitjos» i «Los seis que todo lo pueden» estan en un estat molt fragmentari. En darrer terme, lamentem la pèrdua irreparable de gran part d'aquest material, més encara perquè hi ha gèneres, com és el cas de la rondalla, en clar procés de desaparició en el seu context comunicatiu originari. Així i tot, valorem positivament l'existència i recuperació d'aquesta petita mostra, que pot contribuir sense cap mena de dubte al coneixement del folklore narratiu a les comarques castellonenques.¹²⁶

2.3.2.1 El corpus de rondalles recopilades per Henri Bouché

Les versions que es presenten en aquest apartat formen un breu corpus de rondalles, que, en els casos en què s'ha pogut identificar el seu origen, provenen d'informants de les localitats de La Mata (els Ports) i Benlloch (La Plana Alta). Pel que fa a la seua catalogació, cal subratllar que hi ha dues versions que pertanyen al subgènere de les rondalles d'animals: «L'engerreta de mel» i «El llobet i la raboseta». Aquestes versions es corresponen amb el tipus ATU 15 i 57 respectivament. Pel que fa a les rondalles meravelloses, hi trobem tres versions: «Los seis que todo lo pueden» (ATU 513A), «Cigronet» (ATU 700) i «Els tres desitjos» (ATU 779). Pel que fa al grup de rondalles religioses, trobem «La flor de Venial», amb un tipus ATU 780. La versió anomenada «El gegant de La Mata» pertany al grup de rondalles del gegant beneit. Es tracta, a més a més d'una versió especialment rica, en què s'identifiquen diversos tipus ATU (1000, 1002, 1004, 1007, 1011, 115, 1137). També trobem «El conte de Cento», una contarella que no es correspon amb cap tipus ATU. El recull es tanca amb una breu rondalla formulística en castellà, «Las tres hijas», amb ATU 2275. Així, estem al davant d'un grup de versions prou divers, en què trobem rondalles àmpliament documentades en tot el territori de parla catalana, com Cigronet o la flor de Panical. També hi trobem una versió del tipus 57, especialment popular a les comarques castellonenques. Per últim, semblen d'especial interès les versions «Els tres desitjos», «Los seis que todo lo pueden» i «El gegant de la Mata», que pràcticament no han estat documentades per aquesta zona.

¹²⁶ Lluís Meseguer (2003: 67) apuntava l'existència d'altres recopilacions inèdites, sense que ens conste a quin gènere pertanyen aquests reculls.

Rondalles d'animals

Tipus 15

L'engerreta de mel

El llop i la raboseta eren un matrimoni i tenien una engerreta de mel pleneta. I el home, que ere llopet, se n'anae a treballar al monte. I a la que fee unes dies que treballave, li va dir a la raboseta:

—Raboseta, ¿vols que encetem l'engerreta de mel?

I ella va dir:

—Xico, és prompte.

I al cap d'unes dies la raboseta li va dir:

—Xico, ha vingut a buscar-me pa ser pa padrina ¿m'hi dixis iri?

I li va dir:

—Hala, ves ves —li va dir el home—.

Entonces li va dir, quan va vindre:

—Xica, ¿com l'han posat?

I ella va dir:

—Escomencili.

Havia escomençat l'engerreta de la mel, i l'home pos segueie treballant. I al cap de una temporaeta li va dir:

—Xico, han tornat a vindre a buscar-me pa padrina, ¿m'hi dixis iri?

I ell li va dir:

—Ui, ves, ves que això no se pot negar.

I li va dir:

—¿I com li han posat?

I va dir:

—Mingili.

(Que estae l'engerreta a meitan minjar). I al cap d'unes dies:

—Oh, xico, altre camí han tornat a buscar-me, pa ser de padrina, ¿m'hi dixis iri?

Li va dir:

—Ui, ves, ves.

Diu:

—¿I com li han posat? —li va dir.

—Pos Acabili.

Ja s'havie menjat l'engerreta de la mel. I entonces, al cap d'uns dies el llopet li va dir:

—Xica, pa que no anem a encetar l'engerreta de la mel.

Diu:

—Ui, anem, anem.

I arriben allí a l'engerreta i no ne quadae gens. I el llopet li va dir:

—Tu te l'has minjada, —diu— jo no.

—I ella li va dir:

—No, no, te l'has minjada tu.

Li va dir:

—¿Com pot ser això? Pobre de mi si tots les dies vaig a treballar al monte i jo no estic gens ací a casa. Diu:

—Res, gitem-nos al sol, panxa per amunt a la era i al que li eixirà la mel primer pel melic, al que se la minjada.

—Bueno.

El llopet panxa per amunt, la raboseta també. I com se l'havie minjat la raboseta, en la calor com revé la mel, li eixie pel melic. I va anar la raboseta i en la poteta d'ella se la pose al melic del llopet. I el llopet pos continue roncant. I a la que se va despertar, va dir:

—Xica, ¿qui se l'ha menjada tu o jo?

Li va dir:

—Jo no— li va dir.

—¿Com pot ser si no l'hai tastada?

—Pos mira, a tu t'ha eixit del melic.

Ja està eixe.

Dades de l'informant: Maria Rosa Bono Royo, La Mata; Enregistrat: 10/12/1978; Fons Henri Bouché.

Catalogació: ATU 15 *The Theft of Butter (Honey) by Playing Godfather*. ORIOL/PUJOL
La guineu, el llop i la gerreta de mel.

Tipus 57

I

El llobet i la raboseta

I... la raboseta portava formatge, que va portar d'una casa i diu aixina. I volia portar-li al llobet [...] i li dia, com li dia xica...

—Raboseta, que tu també /---/

—¡Tírig! (amb la boqueta preteta per a que no li caiguera el formatge).

I el llobet li feia... li va caure de la boca del llobet i a llavors li fia [...]:

—Llobet ¿que tu també... /---/

I ell fia:

—Jo d'Albocàsser (però amb la boca preta per a que no li caiguera el formatge.

Qüento contat s'ha acabat i en acabar ja s'ha escarramat.

Dades de l'informant: Pepita Conte; Arxiu Henri Bouché; Àudio-01.

Catalogació: ATU 57 *Raven with Cheese in his Mouth*. ORIOL/PUJOL El corb, la guineu i el formatge.

Rondalles meravelloses

Tipus 513 A

Los seis que todo lo pueden

/---/ I un corredor, molt corredor que ere /---/ i diu que la filla d'ell ere molt corredora /--
-/ ere molt corredora. i diu:

—Si corre igual que la meua filla, se casarà en ella. Si li guanye a la meua filla, se casarà en ella.

Conque li va guanyar. La filla van anar a l'aigua... (bueno, ja no me'n recordo més, ja el cavil·laré). I va guanyar, a meitan camí, la va encontrar, que encara se n'anae, que ella venie i ell se n'anae. i encà li va guanyar /---/ ¡Ai no! un altre, ere molt d'escopeta, que va fer aixina i ere perquè... (no me'n recorde). Van aplegar a Juan i ella se'n va anar davant i ell se va gitar i se va dormir, coses que n'hi han. Se va dormir i va que sabia que portae l'escopeta, pegue un tir, el desperte /---/ i se'n torne i /---/:

—Juanico, Juanico, /---/ que todo lo pueden. /---/

La filla, que li demanaren tot lo que vullgueren /---/ i li diu, que li demanaren al rei, ells, tot lo que vullgueren, tota eixa compintxà. I va fer un sac gran, els va fer un saquet gran, gran per a omplir de diners i li van... mira, tots lo que van voler, de contribucions i de tot /---/. I ere eixe del sombrero. Pués bueno, com... el van despullar tot /---/ tota la tropa, que els anaren detràs i que els mataren. Conque eix tota la tropa detràs d'ells i quan van /---/ i va aquell del sombrero i se pose el sombrero aixina i /---/ la tropa, la tropa /---/ se'n van anar cap a casa i ja se'n van poder anar. Per això se diu los seis que todo lo pueden /---/.

Dades de l'informant: Asunción Martí Aicart; Benlloch; Arxiu Henri Bouché, Àudio-04.

Catalogació: ATU 513A *Six go through the Whole World*. ORIOL/PUJOL Els companys extraordinaris.

Tipus 700**Cigronet**

Era cigronet i anava a donar el dinar a son pare. I veu un bou i s'amaga dins d'una col. I s'amaga i li fia:

—¡Cigronet! (perquè el buscava) ¿que a on estàs?

I ell fia:

—Dins de la panxa del bou que ni neva ni plou.

—Corregut cagaràs i corrents ixiràs.

Qüento contat, s'ha acabat /---/ s'escarrama, el xiquet.

Dades de l'informant: no s'especifica; Arxiu Henri Bouché, Àudio-01.

Catalogació: ATU 700 *Thumbling*. ORIOL/PUJOL Patufet.

Tipus 779

Els tres desitjos

Pos una agüeleta i un agüelet, que eren molt pobres. Eren pobets, que no podien minjar.

I agarra i li va dir, diu:

—Xa, que no anirem a captar al cel, a nostre Sinyor /---/.

Se'n va i Sant Pere, que té la clau, Sant Pere té la clau del cel i creu:

—¿Que Nostre Sinyor a on està?

Diu, anae aixina. Conque /---/ Nostre senyor. I diu /---/

—Mire, siam pobres i no podem minjar i la meua dona diu:

—Ves a captar al cel /---/ que n'hi ha nostre sinyor que te donarà.

Conque se'n va anar a on nostre senyor i els va donar un morcillo... calla que... (bueno, después contaré l'altre, eixe era el morcillo). Els va donar un morcillo, els va donar un morcillo i els va dir:

Quan direu:

—¿Pere diners, Pere diners! i el morcillo /---/ de diners.

Se van fer rics i mira si se van fer rics, i no estaen encara conforme... ere un pecat, això és un pecat /---/ mentira, ere un pecat. Conque después que /---/ cotxe i anen a passeio i /---/ tot lo millor i avant, que te el ric. Diu:

—/---/ anar i dir-li a Nostre Sinyor que quan mosatros entrarem al poble, que ho /---/.

Va i li ho diu /---/ això, què havien de fer i va i li diu:

—Bueno.

Els done una maça /---/ i se'n van cap a casa i li diu a la dona:

—Mira, m'ha donat una maça. /---/

—¿Ponte, maça! /---/

Nostre Sinyor:

— ¡Ponte maça!

Pués entonces /---/ i va resultar que ho van voler provar, quan van anar a casa ho va voler provar:

—¿Ponte, maça!

I comence a còrrer la maça /---/ i els fique tots /---/¹²⁷

¹²⁷ Riu.

Dades de l'informant: Asunción Martí Aicart, Benlloch; Arxiu Henri Bouché, Àudio-04.

Catalogació: ATU 779 *Miscellaneous Divine Rewards and Punishments*.

ORIOI/PUJOL Històries diverses sobre premis i càstigs que atorga Nostre Senyor.

Rondalles religioses

Tipus 780

La flor de Venial

Un rei tenie tres xics i se va posar mal. I li van dir que en la flor de Venial se curarie. I va enviar els xiquets pel món a buscar la flor de Venial. I el més petito els germans grans no el van voler i se va quedar solet. I els altres dos junts anaen i van topetar una dona pel món. I li va dir:

—Xiquets ¿que a on aneu?

Li van dir:

—A vostè no l'importe.

—Ah, pos ja està bé.

I després topete al petito. I li diu:

—Xiquet, ¿que a on vas?

I va dir:

—Mire, me'n vaig a buscar la flor de Venial, que mon pare està mal i l'ha dit el metge que en la flor de Venial s'apanyarà. I li va dir:

—Pos mira, la porto jo i jo soc la Mare de Déu.

I li va dir:

—¡Però si me la topeten els germans me mataran a mi!

I li va dir:

—No, no, ja te l'amagaré a un puesto que no te la topetaran.

Conque ja està bé. El xiquet se la pose. Li la van posar a la planta el peu i se'n va anar cap a casa. I a la que se va topetar en els germans li va dir:

—¿Tu la portes?

I ell va dir:

—Jo no la porto.

—¿Vosaltres la porteu?

—Nosaltres tampoc.

El regiren i el topeten a ell i entonces i el van matar-lo. Se la van endur ells i el van portar a casa i li la van donar a son pare i son pare se va apanyar. Conque el varen soterrar, o el van enterrar a un riu, a l'arena. I allí va eixir un canyaveral. I n'hi havie un pastoret al riu allà guardant. I va anar i va collir una canya i aquella canya se va fer una flauta. I aquella flauta tocae:

—Toca'm toca'm, bon pastor,
que me toques m'encarneles,
de la flor del Venial,
que m'ha mort al riu d'arenes.
La portava pa mon pare,
para curar-le aquel mal,
i aquel mal tan dolorós,
que m'han mort mos germans els dos.

I n'hi havie un home allí a les hordes. I li va dir:

—Xiquet, deixa la rabera i marxa pel món en eixa flauta, que te guanyaràs la vida.

I el xiquet aixina ho va fer. I va anar allí a un poble i anae en casa en casa. I va arribar a la casa del rei. I li va dir si volie que tocare la flauteta i aquell home, el rei, li va dir:

—Sí, sí, tocamos-la.

I va fer aixina:

—Toque'm, toque'm, bon pare,
que me toque m'encarnele,
per la flor del Venial,
que m'han mort al riu d'arenes.

I aquell home al sentir això va dir:

—Ui, ven-me esta flauteta.

I va dir:

—Ui, no, no, esta flauteta val moltes perres —i va dir — no, no.

—Vull que me la vengue.

I al remat li va vendre. I entonces va dir:

—Pos que toco la mare.

I va dir:

—Toque'm, toque'm, bona mare,
que me toque m'encarmele
per la flor del Venial,
que m'han mort al riu d'arenes.

La portava pa mon pare,

para curar-le aquel mal,
i aquel mal tan dolorós,
que m'han mort mos germans els dos.

I entonces va dir que tocaren els germans. I els germans no van voler tocar i la flauta li la van comprar a en aquell home i va i la van posar a l'aparador i va anar la criada a escurar i li cau en terra i se trenque. I va eixir el xiquet i el xiquet va declarar lo que havie passat, que portae la flor de Venial ell i que ell /---/ i que /---/ la Mare de Déu i que si la topetaven els germans el matarien i aixina va ser. I de castic, son pare va anar i va matar als dos germans a la plaça en una foguera. I el xiquet, después li va donar la corona son pare al xiquet.

Dades de l'informant: Maria Rosa Bono Royo, La Mata; Enregistrat: 10/12/1978; Arxiu Henri Bouché, Àudio-09.

Catalogació: ATU 780 *The Singing Bone*. ORIOL/PUJOL La flor de panical.

Rondalles del gegant beneït

Tipus 1000

El gegant de La Mata

Una mare tenie tres xics, que se li havie mort el home. I eren molt pobres i no tenien pa pa minjar. I els va enviar, al major, pel món a buscar en amo. I li va dir:

—Mano, si topetes dos palanques, passa per l'ampla, no passes per la estreta. Si topetes un gos, dona-li un trosset de pa i si topetes un home, veigues si t'axuxes pa treballar.

I se va juntar i ja li va dir que el primer que s'enfadarie li llevarie set carrisseres de carn de les costeres. I com se va enfadar el xiquet, li le vas llevar i se'n va tindre que anar a casa. I a la que va arribar sa mare va dir:

—Ui, mano, pobres de nates que no tindrem res de que menjar.

Li va dir el segon:

—Mare, ja aniré jo.

I a la que marxe, el segon li va dir:

—Xiquet, para compte que no te passe com a ton germà.

I topete, una palanca, passe per l'ampla, topete un gosset li done un trosset de pa i topete un home i també li va dir igual, que el que primer s'enfadarie li llevarie set carrisseres de carn de les costeres. I també se va enfadar el xiquet i també li les van llevar i també se'n va anar a casa. I sa mare va dir:

—Ui, pobres de nates. I què farem ací, sense minjar i sense perres.

I el xiquet més petit va dir:

—Mare, ja aniré jo, que jo soc més pito que els germans.

I li va dir:

—Pos xiquet, marxa i si a tu te passe aixina, ja estem perdudets.

Bueno, topete un home i va dir:

—Ui, este és l'amo dels meus germans.

I a la que se va topetar, li va dir:

—Bueno, ¿què vols ajudar de pastor?

Diu:

—Ui, sí, sí, mire a fé que vinc per ací, aposta pa justament a vore si podem allò.

Entonces li va dir:

—Pos bueno, farem un trate: el que primer s'enfadarà, li llevaré set carriseres de carn de les costeres, li va dir.

Pos ja està bé. Li va dir, mira, dos /---/ de fer-ho:

—Tu la calenta i /---/

[s'interromp la gravació]

—Me s'enfadarà.

—Deixa la carn de les costeres a fora.

Va el xiquet, com ere tan pito, li done el suero calent al gos i se va /---/ el gos que l'home. Va guanyar el xiquet, el home ja no va poder més. Entonces li va dir:

—Ara m'has de portar una càrrega de llenya ben redreta.

I ell va dir:

—Pos què faré jo... pa que s'enfado l'home. Pos la portaré ben garramanxada, una càrrega de sarments, que és molt garramanxut.

—Xa, este xiquet ja no ha /---/ —i diu— pos ara li diré que me la porto ben garramanxada.

I va anar i entonces la va portar tot lladoner, que és lo més dret que n'hi ha.

—Ui, este xiquet, este xiquet /---/ pos ara, ara a llaurar mig jornal, de cara a /---/ i l'han de fer en una jumerà i els ha de traure per la porta del carrer i els ha d'entrar dins del corral sense obrir la porta. I li va dir:

—Ui /---/ ¿i jo què faré?

Sembre el blat tot en un solc i agarre l'estral i parteix el /---/ a trossos i cada peça per mig de la porta ¡pam! al corral, ¡pam! al corral. I va posar /---/ tot a trossos dins del corral. Bueno, pos después va dir:

—Xa pos este xiquet, este xiquet no és com els altres —va dir— pos ara l'envio a guardar una rabera de bestiar (que tenie molt gran).

I va dir:

—Hala, pos marxa a guardar la rabera de bestiar, perquè tenia /---/

I se'n va a guardar molt lluny, que a lo millor estaen una setmana fora a guardar perquè eren un puesto molt lluny. I topete un home i li va dir:

—¿Xiquet a on vas?

Diu:

—Mire, a guardar este bestiar.

I li va dir:

—¿No me'l podries vendre?

I li va dir:

—Ui, sí, sí bé igual.

I va i li ven tot el bestiar i tots els diners a la borxaca i arribe a casa i li va dir:

—Mire, el bestiar unes /---/ i tots se m'han anat i me s'han esgarrat i no porto cap /---/.

—Bueno.

Pos l'home va dir:

—Pos ja està bé.

I després va dir:

—Pos mira, ara m'has de guardar esta rabera de gorrines (perquè l'havie demanat feina perquè ere criat).

I li va dir:

—Pos sí que aniré.

I topete un home i li va dir:

—Escolta, me vols vendre esta rabera de gorrines.

I li va dir:

—Sí que les vendré, però primer han de tallar totes les coes a tots los gorrinos i aixina li faré creure a l'amo que me s'han ofegaes totes.

N'hi havie una bassa allí que n'hi havie molt de fang. Va posar totes les /---/ dels gorrinos, totes enclavaetes al fang. De la bassa /---/. I va arribar a casa. I li va dir:

—Ui, nuestroamo, venga por Dios, venga, que todos los cerdos /---/ me s'han ahogao.

Li va dir. I va la /---/ i vinga a estirar, vinga estirar, només traie, només traie /---/ perquè totes les gorrines /---/ Va dir:

—Ja en tenim un altra.

—Ui, Maria Santíssima.

Pos el va enviar a /---/ vaques a guardar a un barranc, que se'n vaigue allà a guardar. I aixina ho va fer, se'n va. I topete un home i va dir:

—Xiquet, ¿que a on vas?

Li va dir:

—Mire, me'n vaig a guardar tots estos bous i vaques.

—¿Me'ls voldries vendre?

—Sí que li'ls vendré totes, menos una vaca.

I va dir:

—Hala, pos ja està bé.

I eixa vaca va anar i se l'emporte allà a un barranc i la va matar i com els corbs, buitres i tota eixa classe d'animals tenien tanta fam, va llevar les esquelles a tots els bous que va vendre i van baixar eixos animals. I els pose les esquelles i se van afartar moltíssim i una vegà estaven fartes, quan van baixar a baix, els va posar les esquelles de tots els bous i vaques a aquells animals. I li va dir a l'amo:

—Venga, venga, venga nuestramo, venga. Que han bajado todos los cuervos, aguiluchos y toda clase de águilas y me se han comido todos los toros, míralos, por allá volando: la Carlota, la Maricatxa, la Negra, la Morisca.

—Ui, Maria Santíssima —diu l'home.

Va dir:

—Bueno, pos res. Ara en tres o quatre ovelles que tenie va dir:

Marxa allà a un masset que està el gegant i que te mate d'una i ja he acabat en tu perquè no puc eixir en tu. I ell portae tots els diners dels bous, dels gorrinos i dels corders.

I arribe allí i el gegant ere tort. I estae allí i li va dir:

—Bona nit, bona nit.

I li va dir:

—¿Què fa ací un xiquet?

Diu:

—Mire, a vore si me donaran posada.

Diu:

—Pos sí que te'n donaré —li va dir— si que te'n donaré.

Entonces li va dir:

—Bueno, pos primer farem una aposta. A vore qui fa /---/ primer, hasta la que fa tres.

I va topetar una dona antes d'arribar allí. I li va dir:

—Xiquet, si vas al gegant, al mas del gegant i te diu si vols tirar la llum i participar, jo te donaré una masseja i un martellet i si te diu això tu guanyaràs.

I bueno, el gegant, com tenie tanta força va dir:

—Ui, jo el guanyaré a este xiquet, a una, a dos i a tres —i va dir— sífó per la garrera /---/.

I el xiquet, com portae un martellet, que li'l va donar la Mare de Déu, a la primera ja va fer eixir foc. I després li va dir:

—Pos ara en esta masseja... a vore tu en la masseja, jo en la mà.

Ui, el xiquet va tirar, pos /---/ que el gegant.

—Oi, recoll este xiquet.

—Xa, pos hala.

Sopen i van dir:

—Pos a dormir.

—Pos a dormir.

—I tu ara te ficaràs ací.

I el xiquet, pos ere molt pito i va anar i al marxar a dormir va vore, va pegar mirà davall del llit i va vore que n'hi havien tot del llit, davall del llit, tot de xiquets morts.

Va dir:

—Pos ara me matarà a mi este home.

Que fa ell, agarre un xiquet d'aquells i el pose damunt del llit i ell se va posar davall i allà a meitan nit quan ja va pensar:

—El xiquet ara està dormint.

Va i pegue un tir. I va dir:

—Ja està este.

I el tire davall del llit en els altres. I el xiquet quietet allà entremig de tots i el /---/
De matí el xiquet s'alce i el gegant estae a la vora el foc, allí apanyant-se una albarca i socs i això (perquè n'hi havie neu). I diu:

—Buenos días, —li va dir.

—Ui, buenos días, —li va dir — ¿Dónde sales tu aquí? —li va dir — ¿Que esta noche no te han picado las pulgas? (Com li havie pegat el tir).

Li va dir:

—Un poco sí, pero no ha sido cosa, —li va dir el xiquet.

Dice:

—¿Què està fent vostè? —li va dir.

Diu:

—Mire, ací m'estic apanyant un solc i una albarca.

Diu:

A vore, a vore quin punxó més *majo* que porte?

I li va dir, diu:

—Mira, tin-lo.

I li va dir i a la que la /---/ el punxó a en ell li pegue punxada a l'ull, (com ja ere tort li pegue a l'ull). I entonces l'entorte del tot i se va quedar cego. I entonces va dir:

—Ai, pobre de tu, si t'agarre te mataré.

I per aquell masset, un davant, l'altre detràs vinga a còrrer, vinga a còrrer i el gegant trompà cap ací, trompà cap allà. I al xiquet no el podie alcançar. I el xiquet com li havie dit que el matarie, va anar i agarre una ovella i l'aspellote i se pose la pell per damunt de l'esquena d'ell. I ell se va posar baix al corral i totes les ovelles arrinconaes. I se va posar que n'hi havie un pati a fora i el xiquet escamarrat i l'home, el gegant a la porta del corral allí escamarrat. I totes, cada una que passae, fee:

—Llanuda eres, llanuda eres, llanuda eres, llanuda eres.

Va passar el xiquet que portae la pell per damunt l'esquena. I també li die:

—Llanuda eres, llanuda eres.

I a la que el xiquet estae damunt del... de fora del pati de la paret li va dir:

—Oiga, no soy llanuda que soy pelano —li va dir.

¡Ja està!

Dades de l'informant: Maria Rosa Bono Royo, La Mata; Enregistrat: 10/12/1978; Arxiu Henri Bouché, Àudio-09.

Catalogació: ATU 1000 *Bargain not to become Angry*. ORIOL/PUJOL El tracte de no enfadar-se.

ATU 1002 *Dissipation of the Ogre's Property*. ORIOL/PUJOL Malbaratament dels bens del gegant.

ATU 1004 *Hogs in the Mud; Sheep in the air*. ORIOL/PUJOL Els porcs enfonsats al fangar.

ATU 1007 *Other Means of Killing or Maiming Live Stock*. ORIOL/PUJOL Altres formes de destrucció del bestiar.

ATU 1011 *Tearing up th Orchard or Vineyard*. ORIOL/PUJOL Tallar llenya dreta o torta.

ATU 1115 *Attempted Murder with Hatchet*. ORIOL/PUJOL Temptativa de matar l'heroi.

ATU 1137 *The Ogre Blinded (Polyphemus)*. ORIOL/PUJOL Polifem.

Contarelles

El conte de Cento

Eren dos xiquets que se van anar a prendre la comunió [...]. I el senyor retor va dir:

—¿Que voleu prendre la comunió?

—Sí.

—¿Dónde está Dios?

Diu:

—Ai, ara li preguntaré al meu germà Cento, que està ahi darrere la burra.

—Que s'ha perdut.

Diu:

—¿Cento! Agarra la burra i mone al mas que s'ha perdut.

I jo dic:

—Ens ho volen fer pagar a mosatros.

Se'n van corrents, i a sa mare:

—Mare, amague-mos dins la sitja que s'ha perdut Déu i ho pagaran amb mosatros.

Conque sa mare els va amagar. I ve el senyorito. I diu:

—¿On estan eixos xiquets?

Diu:

—Ai, —diu—que s'ha perdut i s'ho volen fer pagar a d'ells i s'han amagat a la sitja.

Diu:

—Pos que isquen que això no és veritat.

Diu:

—Ah, que /---/ la comunió.

Dades de l'informant: no s'especifica; Arxiu Henri Bouché, Àudio-01.

Catalogació: aquesta contarella no es correspon amb cap tipus ATU.

Rondalles formulístiques

Tipus 2275

Las tres hijas

Tenía tres hijas. Las metió con tres botijas y las tapó con pes. ¿Quiere que se lo cuente otra vez?

I tornem amb el retahilo.

Dades de l'informant: no s'especifica; Arxiu Henri Bouché, Àudio-01.

Catalogació: ATU 2300 *Endless Tales*. ORIOL/PUJOL Contes inacabables.

2.4 El folklore castellanenc des de finals del segle XX fins als nostres dies

Aquesta darrera etapa presenta una certa continuïtat respecte al període anterior i ha de ser entesa en el context valencià. Segons Borja/Vidal (2018: 433), des de finals dels anys vuitanta del segle XX augmenta exponencialment el nombre de reculls publicats, relacionats en molts casos amb el món educatiu. Aquest serà el cas del recull més important del període i probablement de tota la història del folklore castellanenc, portat a terme per l'equip docent i la comunitat educativa del CRA El Trescaire: *100 contes, llegendes i anècdotes... d'ací i d'allà*, publicat l'any 2003. Anteriorment es publiquen una sèrie de reculls, majoritàriament en format d'articles, que apareixen en publicacions especialitzades d'àmbit local o comarcal i que es localitzen fonamentalment en les comarques del Maestrat i la Plana Baixa. Així mateix, l'interès pel folklore narratiu s'estén també a altres gèneres com la llegenda i les històries de vida. Totes aquestes iniciatives, amb els seus encerts i les seues mancances, poden considerar-se com una mostra significativa dels estudis i reculls sobre folklore publicats en els darrers anys a les comarques de Castelló.

2.4.1 Rondalles del Maestrat

D'entrada, cal considerar la publicació d'una sèrie d'articles en què per primera vegada veuen la llum breus reculls de rondalles i altres gèneres del folklore i que es focalitzen en les comarques del Maestrat. Aquests reculls presenten unes característiques similars. En primer lloc es caracteritzen per la seua brevetat, ja que són col·leccions no molt extenses que es generen a partir d'un únic informant o uns pocs informants. El seu àmbit és local (Canet lo Roig, Rossell i Xert) tant pel que fa a l'origen dels materials com als mitjans de publicació. En segon lloc, aquestes aportacions es caracteritzen per una notable millora metodològica que es manifesta principalment en un tractament més rigorós de les fonts orals i la cura en la transcripció així com en el respecte cap als informants. La primera d'aquestes recopilacions és el *Recull de contes de Canet lo Roig*, publicat per Aurèlia Bengochea Morancho l'any 1988. En aquesta separata publicada pel centre d'Estudis del Maestrat, trobem un breu pròleg i vuit rondalles que l'autora ha obtingut a partir d'una única informant, la tia Ana.¹²⁸ Aurèlia Bengochea ha desenvolupat gran part de la seua carrera com a professora universitària de la Universitat Jaume I en l'especialitat d'Economia, un àmbit prou allunyat de la literatura popular. A més a més, aquesta ha

¹²⁸ En el recull no apareix l'edat i/o cognoms de la tia Ana. Altrament, gràcies a l'entrevista realitzada a Aurèlia Bengochea Morancho (CAN-01/2021), sabem que aquesta dona es deia Mariana Gimeno Castell.

estat la seua única publicació en l'àmbit de la rondallística. Gràcies a una entrevista que vam realitzar a Bengochea l'any 2020,¹²⁹ coneixem una mica més les circumstàncies que porten l'autora a publicar aquest recull:

Però en concret les [rondalles] que jo vaig transcriure per escrit, me les va contar una dona ja gran, major, la tia Mari Ana, o la tia Ana, com li dien, que era una dona amb una memòria excepcional. Ella se va quedar cega molt joveneta, als cinc anys i segurament per això, va estar més atenta a altres coses perquè ella era capaç de recordar-se'n per exemple d'un any, els nascuts aquell any, quin dia feien els anys, o siga, tenia una memòria excepcional. I, jo crec que... o siga, pués fent els cursos de valencià, que vam estar replegant contes i tal, li vaig demanar que me contés, pués algun conte i després jo els vaig transcriure. No vaig afegir cap paraula ni res, simplement ho vaig gravar i ho vaig transcriure.

Tot i la brevetat d'aquest recull, podem destacar la preeminència de les rondalles d'animals respecte a les rondalles meravelloses i l'aportació d'una versió de la rondalla de *la Ventafocs*, d'àmplia difusió al poble de Canet lo Roig. A continuació, presentem la catalogació d'aquestes versions recopilades per Bengochea:

Títol	Subgènere	Tipus ATU	Pàgina
La gerreta de mel	Rondalla d'animals	ATU 15 La guineu, el llop i la gerreta de mel	20
El llopet i la raboseta	Rondalla d'animals	ATU 57 El corb, la guineu i el formatge ATU 34 El llop pren la lluna per un formatge	20
Les tres rabosetes	Rondalla d'animals	ATU 124 La casa de plomes 136 El llop i el porquet	20-21
All i oli a la mollera	Rondalla d'animals	ATU 3 Les falses ferides de la guineu ATU 4 La guineu cavalca sobre el llop	21
Lo gatet	Rondalla d'animals	ATU 130 Els animals van de viatge	21-22
Catatxaplo	Antirondalla	ATU 2200 Rondalles sorpresa	22
Frisquet i Tereseta	-	-	22-23
Ratapasteres	Rondalla meravellosa	ATU 510A La Ventafocs	23-25

¹²⁹ Entrevista CAN-01/2020.

El segon dels autors que volem esmentar és Joan Antoni Verge Caballer. Verge va publicar a principis dels anys 90 del segle XX dues recopilacions de rondalles provinents de Rossell (Baix Maestrat), la seua localitat d'origen. El primer recull va ser publicat dins del llibre dedicat a la commemoració de la fundació de Rossell: *Rossell, 750 anys* (1990: 225-285) i consta de cinc versions, que pertanyen als subgèneres de la rondalla d'animals («Los animallets músics»), la rondalla meravellosa («El quiento de la tia Pepa»), la contarella i la rondalla formulística («Cogacurt, Cogallarg i Paciència»; *Lo gos i el xulet*).

Títol	Subgènere	Tipus ATU	Pàgina
Los animallets músics	Rondalla d'animals	ATU 130 Els animals van de viatge	235-236
Cogacurt, Cogallarg i Paciència	Rondalla formulística	ATU 2200 Rondalles sorpresa	236
El quiento de la tia Pepa	Rondalla meravellosa	ATU 366 El fetge del penjat	237
Sense títol	Contarella	1562A El matafred al reposòrum del sècula seculòrum	237-238
Lo gos i el xulet	Rondalla formulística	ATU 2200 Boquet boquill, fora el boquet del nostre mill	238

Un any després, Verge publica *Consideracions sobre alguns contes de Rossell* (1991). Es tracta d'un article publicat en el marc de les segones jornades sobre art i tradicions del Maestrat, que van tenir lloc a Benicarló l'any 1988. En aquest article l'autor aporta 12 rondalles recollides oralment, algunes de les quals ja apareixen en la publicació de 1990. Així mateix i a diferència del recull de Bengochea, hi ha una clara voluntat de fer un estudi dels materials recopilats. D'aquesta manera, l'article es compon d'una sèrie d'apartats de caire teòric i metodològic en què s'analitza el corpus aportat, que apareix transcrit com annex. Per començar, resulta d'interès recollir la reflexió que realitza Verge sobre la vigència del gènere rondallístic i la importància de portar a terme una recopilació d'aquest material:

De tots és conegut el retrocés, m'atreviria a dir que realment alarmant, que s'ha produït en el vell costum de contar contes. Els motius, ben senzills: ja no es disposa d'aquell

magnífic temps de què gaudien els nostres avantpassats. Ara la vida és més atrafegada, ni els grans ni els menuts paren massa temps a casa, i quan hi són, la televisió, el vídeo o els jocs absorbeixen la seua atenció. Aquell temps d'abans o després de sopar en què tots es reunien, parlaven i explicaven contes i acudits ja no hi és; com tampoc aquelles llargues estones que passaven dones, homes i xiquets plegant olives i que procuraven fer més agradables tot cantant o contant allò que havien après de les persones més grans que ells. Ara difícilment trobarem ningú que es dedique a contar contes als fills o als néts, segurament perquè és més senzill i potser més atractiu per aquests darrers, d'apretar el botonet i veure desfilar tot un seguit d'imatges, siguen del que siguen. Un altre motiu, no menys important és el fet que la família deixa de ser un nucli de transmissió dels valors culturals. El concepte de cultura s'amplia i hi ha la possibilitat d'aprendre-la dels llibres o dels mitjans de comunicació; els valors socials canvien amb el canvi de la societat. Tant és així que hi ha gent gran que ja no recorden o recorden malament aquestes rondalles que els explicaven de menuts. La falta de pràctica ha fet que poc a poc, anessen oblidant-les.

És per això que és necessari fer una replega de tots aquests contes -i de tot el folklore oral en general- abans que ja no ens siga possible de trobar qui ens els puga contar.

Després d'aquesta referència a la importància del treball de recerca, Verge desenvolupa un apartat teòric que indica el seu coneixement sobre folklore i rondallística. A continuació esmenta la metodologia del treball, fent referència a la figura de l'informant així com a aspectes contextuals que denoten el seu coneixement del folklore com a acte comunicatiu, més enllà del propi text. Així, Verge consigna la importància de recollir la gestualitat i de generar un espai i convocar un públic amb l'objectiu d'afavorir la narració. Respecte a l'anàlisi del corpus, Verge utilitza diferents perspectives per a catalogar-les, estudiar l'estructura i les funcions de les rondalles. De fet utilitza el model d'anàlisi segons les funcions de Vladimir Propp per estudiar algunes de les rondalles del seu corpus. Després compara les versions que ha recopilat amb les rondalles publicades per altres reculls i per últim aporta una sèrie de perspectives des de les quals es pot emprendre l'estudi rondallístic: aspectes lingüístics i estilístics, formes de vida, ideologia i escola. A propòsit de les rondalles, aquest article conté dotze versions recollides l'hivern de 1989. En el recull hi ha múltiples informants, probablement propers a l'àmbit familiar de l'autor. Malauradament, Verge no concreta l'adscripció de cada versió amb un tipus del catàleg internacional Aarne-Thompson-Uther (Uther 2004). Per aquest motiu, hem procedit a la catalogació d'aquests materials, que hem resumit a través del següent quadre:

Títol	Subgènere	Tipus ATU	Pàgina
Patufet	Rondalla meravellosa	ATU 700 Patufet	195-196
El qüento de la tia Pepa	Rondalla meravellosa	ATU 366 El fetge del penjat	196

Lo Coquet	Contarella	ATU 1920 La competició de mentiders	197
Les cabretes roges	-	-	197-201
Lo llopet i la raboseta	Rondalla d'animals	ATU 57 El corb, la guineu i el formatge ATU 34 El llop pren la lluna per un formatge ATU 3 Les falses ferides de la guineu ATU 4 La guineu cavalca sobre el llop	201
Los animallets músics	Rondalla d'animals	ATU 130 Els animals van de viatge	203
Lo quiento dels peons	Contarella	ATU 1339 Strange Foods ATU 1653 Els lladres arrezerats sota l'arbre	204
L'home que es mor al tercer pet	Contarella	ATU 1313A El beneit creu la falsa predicció de la mort	p. 207
Lo llicsó del campanar	Contarella	ATU 1210 El lleusó del campanar	207
Entrar lo sol a cabassets	Contarella	ATU 1245 Entrar el sol amb un cabàs	208
Lo quiento de les botifarres	Contarella	ATU 1735A El noi canta una altra cançó	208
Lo gos i el xulet	Conte formulístic	ATU 2030 Boquet, boquill, fora boquet del nostre mill	209
Cogacurt, Cogallarg i Paciència	Rondalla formulística	ATU 2200 Rondalles sorpresa	209-210

Del corpus de versions recopilat per Verge, cal assenyalar especialment la versió «Lo quiento de la tia Pepa», que presenta un desenvolupament molt particular del tipus 366, en què el personatge que s'acosta a la xiqueta no és un mort, com ocorre en altres versions, sinó un gripau. A més a més, Verge inclou algunes contarelles del grup de bertranades que es centra en el Mas de Barberans («Lo llicsó del campanar», «Entrar lo sol a cabassets»).

En la línia encetada per Bengochea i Verge, tot i que cronològicament molt més tardans, podem inscriure els articles de Josep Meseguer-Carbó: «Les rondalles de la Barcella. Aportació a l'estudis de l'etnopoètica catalana», (2017: 100-128) i «La literatura popular catalana al Maestrat: dels materials folklòrics publicats a la investigació etnopoètica (2018: 15-101)». Es tracta de dues aportacions que, igual que els seus predecessors, tenen com a àmbit d'estudi les comarques del Maestrat i es publiquen en mitjans científics d'abast comarcal, com són: de nou el Centre d'Estudis del Maestrat i la Revista l'Empelt. Alhora es constata una voluntat per sistematitzar els materials recopilats i una preocupació metodològica per incloure les darreres aportacions en l'àmbit del folklore i els estudis etnopoètics. A propòsit de l'article sobre les rondalles de la Barcella (Xert), aquest consta de cinc versions recopilades amb l'objectiu: «d'abordar la descripció, l'anàlisi i la interpretació dels materials recopilats sobre *literatura popular* del Maestrat» (Meseguer-Carbó 2018: 16). La majoria d'aquestes versions pertanyen al subgènere de la rondalla d'animals, encara que també hi ha una versió que hem catalogat com a rondalla meravellosa («La Cendrollera Mendrollera», ATU 480 i 510) i una altra versió que s'adscriu al subgènere de les rondalla d'enginy («L'home pobre i les tres filles», ATU 884). De nou ens trobem amb un grup en què predominen les rondalles d'animals. D'aquest grup cal destacar la versió «Les gallinetes que van a fira», per representar un tipus menys documentat en aquestes comarques. Per una altra banda, també és interessant constatar una combinació de tipus (57+34), que sembla estar especialment representada en aquesta zona.

Títol	Subgènere	Tipus ATU	Informant	Localitat
Les gallinetes que van a fira	Rondalla d'animals	136 El llop i el porquet	Matilde Doménech Bel	La Barcella (Xert)
Les cabretes i els cabridets	Rondalla d'animals	123 El llop i les cabretes	Matilde Doménech Bel	La Barcella (Xert)
Lo llobet i la raboseta	Rondalla d'animals	57 El corb, la guineu i el formatge 34 El llop pren la lluna per un formatge	Matilde Doménech Bel	La Barcella (Xert)
L'home pobre i les tres filles	Rondalla d'enginy	884 donzell, donzella	Matilde Doménech Bel	La Barcella (Xert)

La Cendrollera- Mendrollera	Rondalla meravellosa	Tipus 480 La noia caritativa i la madrastra malcarada 510A La Ventafocs	Matilde Doménech Bel	La Barcella (Xert)
La correguda del llobet i el sapo	Rondalla d'animals	Tipus 275 La cursa del gripau i la guineu	Marc Doménech	La Barcella (Xert)

En canvi, «La literatura popular catalana al Maestrat: dels materials folklòrics publicats a la investigació etnopoètica (2018: 15-101)» té un abast molt més ampli i pretén, tal i com hem esmentat anteriorment, donar una visió dels reculls de folklore per al Maestrat així com aportar nous materials recopilats pel propi autor. L'autor combina materials propis amb materials recollits per altres autors. En aquest sentit, cal destacar que Meseguer-Carbó consulta l'ArxiuFolk¹³⁰ per a trobar un total de 14 versions de rondalles aportades per l'alumnat del Grau de Filologia Catalana que provenen del Maestrat. Respecte als materials recopilats, destaca la varietat dels gèneres aportats, ja que a més de rondalles, l'autor inclou diverses llegendes, tradicions explicatives i relats d'experiència real.

2.4.2 La Plana Baixa

En referència a la comarca de la Plana Baixa, volem esmentar el treball portat a terme a dos localitats: La Vall d'Uixó i Borriana. Pel que fa a La Vall d'Uixó cal esmentar el recull de llegendes: *Vora el riu d'Uixó* (1995) de Josep Vicent Font i Ten i Manuel Francesc Navarro del Alar.¹³¹ Aquest recull presenta un format similar al triat per Tomàs Escuder: a partir d'uns testimonis orals, sovint de l'àmbit familiar dels autors, s'elaboren unes versions amb un objectiu més literari i divulgatiu que científic. Així, en aquestes narracions apareixen personatges com el gegant Mil-hòmens o l'Auela Mareta, que amb molta seguretat provenen del folklore local.

Amb referència a Borriana, cal esmentar l'article *La literatura popular a Borriana* (1998) de l'escriptor i lingüista Josep Palomero i Almela. En aquest article, Palomero realitza una breu introducció sobre els gèneres de la cançó popular, el romanç i la rondalla així com una reflexió sobre la pervivència d'aquests gèneres en aquesta localitat. Així

¹³⁰ Base de dades de l'Arxiu de Folklore, depenent del Departament de Filologia Catalana de la Universitat Rovira i Virgili.

¹³¹ Aquesta obra va ser reeditada per Onada l'any 2015 sota el títol *Els fils de la memòria*. En aquest cas, els autors van decidir crear un fil conductor (dos pròfugs de les guerres carlistes que busquen refugi a les muntanyes de La Vall) per a narrar les llegendes que no apareixien en el llibre de 1995.

mateix, aporta alguns materials relacionats amb Borriana, que bàsicament pertanyen al gènere de la cançó. Pel que fa al folklore narratiu, Palomero aporta una rondalla i dues tradicions explicatives (sobre l'origen i l'escut de Borriana). Pel que fa a la rondalla, es tracta d'una versió anomenada «La criada peluda i el jove rei» que es correspon amb el tipus ATU 510. Amb tot, cal assenyalar que l'autor utilitza indistintament fonts literàries i fonts orals, sense que conste el nom de l'informant.

Per últim, volem fer referència a un altre recull inèdit: l'arxiu de Glòria Olivares i Muñoz. Es tracta d'uns enregistraments que va realitzar aquesta filòloga i professora des de finals dels anys noranta i que va lliurar a l'ajuntament de Borriana. Després de la digitalització d'aquest fons, roman pendent una transcripció i anàlisi de tots els materials recopilats. Gràcies a l'índex proporcionat per la pròpia recopiladora, sabem de l'existència d'unes vint rondalles narrades per familiars i altres persones del poble:

Títol	Localització dins de l'arxiu	Informant	Data
Conte de Toneta	Cinta 01 Cara 01	Rosa Segarra	09/04/1998
L'animalada més gran	Cinta 01 Cara 01	Rosa Segarra	09/04/1998
Canta zurrón	Cinta 05 Cara 01	Filomena Pitarch/Raquel Diago	
Peret i Pereta	Cinta 05 Cara 01	Filomena Pitarch/Raquel Diago	
Perico	Cinta 05 Cara 01	Gemma Soriano i Barceló (Suera)	
Pere el tartamut	Cinta 05 Cara 01	Gemma Soriano i Barceló (Suera)	
Patarrufet	Cinta 05 Cara 02	Suni Muñoz i Granell	14/07/1999
El mono titiritero	Cinta 05 Cara 02	Glòria Muñoz i Granell	
Criadita i senyoreta	Cinta 05 Cara 02	Glòria Muñoz i Granell	
Quiereleision	Cinta 05 Cara 02	Glòria Muñoz i Granell	
Salsa salsorum	Cinta 05 Cara 02	Glòria Muñoz i Granell	
Col sens oli	Cinta 05 Cara 02	Suni i Glòria Muñoz i Granell	
Marieta	Cinta 05 Cara 02	Suni i Glòria Muñoz i Granell	
Les set cabretes	Cinta 05 Cara 02	Suni Muñoz i Granell	
Conte de Toneta	Cinta 05 Cara 02	Glòria Muñoz i Granell	
El xiquet i la flauteta	Cinta 05 Cara 02	Raquel Diago	28/07/1999
El criat del retor	Cinta 05 Cara 02	Raquel Diago	28/07/1999
El parlar dels animals	Cinta 05 Cara 02	Raquel Diago	28/07/1999

Les dos ratetes	Cinta 05 Cara 02	Paco Tejedo	28/07/1999
Canta zurrón	Cinta 05 Cara 02	Filomena Pitarch	
Sant Pere i el Nostre Senyor	Cinta 06 Cara 02	Lola Ferrandis Ventura	
Les tres germanes	Cinta 08 Cara 02	Desiré Traver Edo	21/06/2001

La transcripció i estudi d'aquests materials pot donar lloc a un interessant corpus rondallístic per a Borriana, destinar a pal·liar la manca d'estudis per aquesta zona. De tots aquests materials, fins el moment l'autora ha publicat una adaptació de la rondalla «El xiquet i la flauteta» i «El conte de Toneta» al llibret de falla *La Veterana* (2016: 22-26). Aquestes adaptacions parteixen dels materials orals recopilats per l'autora i es corresponen respectivament al tipus ATU 2030 (Boquet boquill, fora boquet del nostre mill) i ATU 1450 (La beneita pateix pel fill que no espera).

2.4.3 La Plana de l'Arc: 100 contes, llegendes i anècdotes... d'ací i d'allà

A la comarca de la Plana Alta, destaca la publicació d'un recull de folklore narratiu anomenat *100 contes, llegendes i anècdotes d'ací i d'allà* (2003). A diferència dels materials publicats fins el moment, es tracta d'un treball de recerca portat a terme per la comunitat educativa d'un centre escolar: el Col·legi Rural Agrupat El Trescaire, que inclou l'alumnat d'Educació Infantil i Primària de La Pobla Tornesa, Benlloch, Vilanova d'Alcolea i la Torre d'en Doménec. Aquest treball s'emmarca dins d'un context educatiu de l'ensenyament del valencià, que, com hem assenyalat anteriorment, reivindica la importància d'una cultura pròpia i uns materials educatius de qualitat. En aquest sentit, volem destacar altres exemples que, de manera molt similar al projecte del Trescaire, porten a terme un interessant esforç de recollida i posada en valor del patrimoni rondallístic en un context educatiu. Per un costat, parlem del projecte de l'IES Bellaguarda d'Altea (Borja 2018: 123) coordinat pels professors M. Àngels Diéguez, Maria Llindres, Francesc Xavier Llorca i Rosa Montiel. Aquesta iniciativa, que va implicar 62 alumnes del centre, va culminar en la publicació de *Rondalles de la Marina* (1999). Així mateix cal fer-se ressò del projecte de l'IES Sanchis Guarner de Castelló de Rugat, que va culminar l'any 2005 amb la publicació de *Rondalles de la Vall i del Vell*. Amb les seues diferències metodològiques, d'abast i plantejament, aquests projectes es caracteritzen perquè ja no són iniciatives d'un únic individu o una institució acadèmica,

sinó que es porten a terme gràcies a la proposta dels equips docents i la col·laboració de tota la comunitat educativa. Així, es focalitzen en uns objectius pedagògics relacionats fonamentalment amb l'ensenyament de llengües i les competències de tipus comunicatiu. Per aquest motiu, la recopilació es considera l'activitat, fonamental si es vol, però no la única que despleguen aquests projectes: es realitzen programes de ràdio, còmics, il·lustracions i adaptacions literàries i teatrals dels relats recopilats. Però si realment hem d'assenyalar una veritable fita, que distingeix aquest tipus d'iniciatives de la resta, és que aquests projectes aconseguen generar la necessitat, l'espai i en definitiva les condicions per a contar rondalles, és a dir, que persones de les seues respectives comunitats tornen a esdevenir narradors orals amb un públic a qui contar oralment un relat. Conseqüentment, es tornen a contar les rondalles, llegendes, acudits o anècdotes apreses per transmissió oral en un context comunicatiu que, després de molts anys, deixa de ser l'estrictament familiar. Altrament, no tot ha estat positiu i aquests projectes han experimentat una sèrie d'entrebancs, febleses i mancances que cal prendre en consideració. En primer lloc, com assenyala Borja (2018: 123), l'existència de persones que puguen contar rondalles, per haver-les après a través de la transmissió oral, és cada vegada menor, per la pèrdua de vigència d'aquest gènere en la societat contemporània. D'altra banda, la capacitat dels centres públics per a poder publicar aquests reculls és limitada i entre altres conseqüències, això constreny l'abast i la trajectòria d'aquestes publicacions, que en molts casos romanen desconegudes més enllà de l'entorn de les localitats en què s'han publicat els reculls. En tercer lloc, cal tenir en compte que els responsables d'aquests projectes no són folkloristes professionals sinó docents. Això no obstant, es constata que la majoria de responsables d'aquests reculls tenen uns coneixements sobre folklore, que es manifesten diversos aspectes. Donen importància als informants i les entrevistes així com el tractament posterior del material recopilat. A més, hi ha una certa consciència sobre l'organització dels materials a partir de gèneres (rondalles i tipus de rondalles, llegendes, etc.), encara que aquesta no sempre segueisca els paràmetres de la catalogació actual de gèneres etnopoètics. D'altra banda, no podem oblidar que aquestes recopilacions no són un producte científic i la seua voluntat és la de fer entenedors i atractius els relats. Així, en alguns casos es modificaran alguns aspectes dels relats en favor de la correcció ortogràfica i la normalització lingüística. Per últim, en molts casos aquests projectes no han pogut tenir una continuïtat, especialment pel que fa a la narració oral d'aquests relats. En altres paraules, la narració oral d'aquestes rondalles

no ha esdevingut una activitat habitual dins de la dinàmica del centre sinó una activitat puntual, que una vegada acabat el projecte, sovint no es torna a realitzar.

A propòsit de *100 contes, llegendes i anècdotes... d'ací i d'allà* observem que en general, aquest recull encaixa prou amb les característiques que hem adduït. Passem a continuació a examinar aquest projecte amb una mica més de deteniment. Entre els anys 2002 a 2004, el centre El Trescaire porta a terme un projecte de literatura popular (2003:14) en què l'equip docent en col·laboració amb famílies, nens i nenes i altres persones voluntàries, aconsegueixen entrevistar 63 informants dels quatre pobles i obtenir un total de 164 relats. Aquesta iniciativa es va estructurar com un projecte anual,¹³² i els seus objectius fonamentals són els següents:

recollir tot un seguit de contes, dites anècdotes, cançons i vivències en general, per tal de treballar la lectoescriptura, dinamitzar i animar a la lectura, compartir experiències amb els més majors i enriquir-nos amb les contalles dels nouvinguts; i, amb tot això, dramatitzar algunes de les contalles, i editar amb diversos materials i mitjans de comunicació (com ara: paper, CD, vídeo, radio...) l'experiència de la diversitat comarcal amb la incorporació d'altres indrets d'on prové l'alumnat nouvingut, tot implicant la comunitat educativa.

El projecte es va estructurar en dos cursos en què es van portar a terme diferents activitats organitzades en tres grans blocs: investigació, planificació i realització. Aquestes activitats es van organitzar a partir d'uns objectius, continguts, organització i metodologia de treball, que es fa explícit en el propi recull (2003: 348-377). En aquest sentit cal destacar la transversalitat del treball des de diferents àrees, el treball cooperatiu i autònom de l'alumnat i la importància que es dona a la relació amb l'entorn social (amb les entrevistes i visites de les persones que narraven els contes) com geogràfic (per exemple es va visitar el Mas de Matalladres, escenari d'algunes de les contarelles recollides en aquest volum). Pel que fa a l'anàlisi del recull en si mateix, cal destacar en primer lloc la quantitat, varietat i riquesa dels textos recollits. Primerament, estem al davant de la recopilació d'un total de 161 relats, és a dir, es tracta d'un recull prou extens, especialment si el comparem amb la resta de recopilacions de les comarques castellonenques. Pel que fa a la catalogació, aquests relats s'organitzen en quatre grans apartats: contes, llegendes, anècdotes i exoliteratura. Segons aquesta estructura, hi ha 100 contes, 7 llegendes, 38 anècdotes i 16 relats d'exoliteratura. Després d'una anàlisi amb més detall de cadascun

¹³² Els projectes anuals es porten a terme des dels inicis del centre com a escola agrupada (1999). Cada any aquest projecte s'ha dedicat a un tema. Alguns dels temes tractats en aquests projectes són la música popular, la gastronomia, el patrimoni, la literatura o l'òpera.
< <https://mestreacasa.gva.es/web/cratrescaire/projectes> > [data de consulta: novembre de 2022].

d'aquests relats, hem portat a terme la seua catalogació, atenent als criteris del catàleg internacional d'Arne-Thompson-Uther (Uther 2004). Seguidament, oferim un quadre amb la catalogació de totes les narracions contingudes en aquest recull:

Títol	Subgènere	Tipus ATU	Informant	Població
La rabosa i la raboseta	Rondalla d'animals	ATU 15 La guineu, el llop i la gerreta de mel	José Miguel García Beltrán	Benlloch
La garsa i la raboseta	Rondalla d'animals	56A L'ocell ajuda la merla a castigar la guineu	José Miguel García Beltrán	Benlloch
El corb i la rabosa	Rondalla d'animals	ATU 57 El corb, la guineu i el formatge	Fulgencio Llansola Roig	La Pobla Tornesa
El llop i la raboseta	Rondalla d'animals	ATU 57 El corb, la guineu i el formatge	Lourdes Villalonga Albella	La Torre
La raboseta i el llop	Rondalla d'animals	ATU 57 El corb, la guineu i el formatge ATU 34 El llop pren la lluna per un formatge	Francisca Barreda Giner	Benlloch
L'àguila i la raboseta	Rondalla d'animals	ATU 60 La guineu i la cigonya es conviden ATU 225 L'àguila ensneya la guineu a volar	José M. García Beltrán	Benlloch
El pollastre i la rabosa	Rondalla d'animals	ATU 62 La llei de la guineu ATU 135A* La guineu ensopega amb la guitarra ATU 106 La conversa dels animals	Josefina Pallarés Bellés	La Pobla
Les ratetes	Rondalla d'animals	ATU 112 La rata de pagès i la rata de ciutat	Vicenta Saura Rambla	Vilanova
El llop que es va tirar un pet	Rondalla d'animals	ATU 122 El llop perd la presa	Mercedes Bort Beltrán	Benlloch
La rabosa, les rabosetes i el llop	Rondalla d'animals	ATU 123 El llop i les cabretes	Mercedes Bort Beltrán	Benlloch
El gat pelat de la Torre	Rondalla d'animals	ATU 130 Els animals van de viatge ATU 1653 Els lladres arrecerats sota l'arbre	Vicente Bellés Mas	Benlloch

La raboseta i el raïm	Rondalla d'animals	ATU 135A* * La guineu ensopega amb la guitarra	Manuel Beltrán Bellés	Benlloch
El burro i el porc	Rondalla d'animals	ATU 207B El cavall orgullós i l'ase	Fulgencio Llansola Roig	La Pobla Tornesa
Juanito el oso	Rondalla meravellosa	ATU 301 Les tres princeses robades	Vicente Bellés Mas	Benlloch
La bruixa i Tereseta	Rondalla meravellosa	ATU 310 Julivertina	Vicenta Saura Rambla	Vilanova
Canta, Zaburrón	Rondalla meravellosa	ATU 311B* El sarró que canta	Vicenta Vilar Andreu	Benlloch
Els tres anells	Rondalla meravellosa	ATU 311B* El sarró que canta	Vicenta Saura Rambla	Vilanova
La cirereta	Rondalla meravellosa	ATU 311B* El sarró que canta	Lourdes Vilallonga Albella	La Torre
Tereseta i l'home del sac	Rondalla meravellosa	ATU 311B* El sarró que canta	Encarna Tomàs Trilles	La Pobla
Peret de les Coves	Rondalla meravellosa	ATU 330A El ferrer i el diable	Vicente Bellés Más	Benlloch
La granoteta	Rondalla meravellosa	ATU 366 El fetge del penjat	Julia Vidal Capdevila	Vilanova
La cendrosella	Rondalla meravellosa	ATU 510A La Ventafocs	Encarna Tomàs Trilles	La Pobla
Joanet el pescador	Rondalla meravellosa	ATU 554 Els animals agraïts	José Mateu Julián	Benlloch
Roberto el Coco	Rondalla meravellosa	ATU 554 Els animals agraïts	Vicente Bellés Más	Benlloch
Cabecita de ajos	Rondalla meravellosa	ATU 700 Patufet	Herminia Saura Martín	Vilanova
Patufet	Rondalla meravellosa	ATU 700 Patufet	Fulgencio Llansola Roig	La Pobla
El tronquet	Rondalla meravellosa	ATU 709 Magraneta ATU 1121 La geganta cremada al forn	Vicenta Saura Rambla	
El mig pollet i el mig duret	Rondalla meravellosa	ATU 715 El mig pollet	Ángeles Salvador Barreda	Benlloch
El mig pollet i els lladres	Rondalla meravellosa	ATU El mig pollet ATU 130 Els animals van de viatge	José Miguel García Beltrán	Benlloch
El mig pollet i la bosseta d'or	Rondalla meravellosa	ATU 715 El mig pollet	Francisca Barreda Giner	Benlloch
Mig pollet	Rondalla meravellosa	ATU 715 El mig pollet	Julia Vidal Capdevila	Vilanova
Pepet i Pepeta	Rondalla meravellosa	ATU 720 "La mare m'ha matat, el pare m'ha menjat i la	Isabel Albalat García	Benlloch

		germaneta m'ha plorat"		
El Nostre Senyor i Sant Pere	Rondalla religiosa	ATU 774C Sant Pere i la ferradura	Carmen Martínez Bort	Vilanova
Sant Pere i el nostre Senyor	Rondalla religiosa	C-050 L'ull del Nostre Senyor	Lourdes Villalonga Albella	La Torre
Sant Pere i el nostre Senyor	Rondalla religiosa	C-050 L'ull del Nostre Senyor	Vicenta Saura Rambla	Vilanova
El Giri Blau	Rondalla meravellosa	ATU 780 La flor del Panical	Carmen Badenes del Río	Vilanova
El xiquet i el senyoret	Rondalla d'enginy	ATU 921 El rei i el pageset	Fina Barrachina Pallarés	La Pobla Tornesa
Los que suben ya no bajan	Rondalla d'enginy	ATU 921 El rei i el pageset	Vicente Bellés Más	Benlloch
El frare	Rondalla d'enginy	ATU 922 El rei i l'abat	Lourdes Villalonga Albella	La Torre
El bou valerós	Rondalla d'enginy	ATU 925 "Vós ho heu dit, no jo"	Francisca Barreda Giner	Benlloch
El dimoni jugador de cartes	Contarella	ATU 1184 La darrera fulla	Vicenta Alejandro Tomàs	La Pobla
El burro i la gent	Contarella	ATU 1215 Asinus Vulgui	Joaquín Puig Nebot	Benlloch
El conte dels burros	Contarella	ATU 1287 Els beneits no saben comptar-se	Enrique Selma Tomàs	La Pobla
Pasqualín	Contarella	ATU1333 El pastor mentider	José Selma Mundina	La Pobla
La sèmola i el cànter	Contarella	ATU 1339 <i>Strange Foods</i>	Isabel Albalat García	Benlloch
La sèmola i la velleta	Contarella	ATU 1339 <i>Strange Foods</i>	Júlia Vidal Capdevila	Vilanova
El jove que volia conèixer món	Contarella	ATU 1384 El marit cerca tres dones més beneites que la seva ATU 1245 Entrar el sol amb un cabàs ATU 1286 El beneit es posa els pantalons ATU 1651 L'hereu que hereta un gat ATU 1202 L'eina de la collita	Vicenta Alejandro Tomàs	La Pobla
Santa Rita	Contarella	ATU 1408B El marit exigent	Vicent Leche Rocher	Vilanova

La destral	Contarella	ATU 1450 La beneita pateix pel fill que encara no espera	Vicenta Alejandro Tomàs	La Pobla
El príncep que volia casar-se	Contarella	ATU 1453** La noia bruta i la noia neta	Teresa Badenes Barreda	Benlloch
Les tres filles	Contarella	ATU 1457 La noia queca	Teresa Badenes Barreda	Benlloch
El rei pedrot	Contarella	ATU 1578*A <i>How a Woman Came to Loathe Tripe</i>	Ángeles Salvador Barreda	Benlloch
La corbella rabiosa	Contarella	ATU 1650 Els tres germans que fan fortuna ATU 1245 Entrar el sol amb un cabàs ATU 1288 Els beneits no saben trobar-se les cames ATU 1202 L'eina de la collita	Joaquín Puig Nebot	Benlloch
Els botifarrons	Contarella	ATU 1653 Els lladres arrecerats sota l'arbre	Julia Vidal Capdevila	Vilanova d'Alcolea
Mata siete y espanta ocho	Contarella	ATU 1653 Els lladres arrecerats sota l'arbre	Vicente Bellés Mas	Benlloch
Cama-roget i cama-rogeta	Contarella	ATU 1654 El sabater que devia un dineret	Francisca Barreda Giner	Benlloch
Les fogasses	Contarella	ATU 1408 1384 ATU 1654 El sabater que devia un dineret 1387	Vicenta Saura Rambla	Vilanova
El cigronet	Contarella	ATU 1655 L'home del gra de mill	Lourdes Villalonga Albella	La Torre
La lletilleta	Contarella	ATU 1655 L'home del gra de mill	Carmen Garcia Badenes	Benlloch
El xiquet que no havia anat mai a missa	Contarella	ATU 1678 <i>The Boy Who Had Never Seen a Woman</i>	Natividad Mas casanova	La Pobla
Els moniatos	Contarella	ATU 1678 <i>The Boy Who Had Never Seen a Woman</i>	Vicente Bellés Mas	Benlloch
El rei de les endevinalles	Contarella	ATU 1686*C	Isabel Tena Barrachina	Benlloch
El rector i l'escolà	Contarella	ATU 1735A El noi canta una altra cançó	Vicente Bellés Mas	Benlloch

El rector i el fuster	Contarella	ATU 1735A El noi canta una altra cançó	Vicente Bellés Más	Benlloch
La vaqueta	Contarella	ATU 1735A El noi canta una altra cançó	Júlia Vidal Capdevila	Vilanova
Ni una ni cap	Contarella	ATU 1741 El convidat del rector i les perdius	Encarna Trilles Gil	La Pobla
L'amo, el gosset i el criat	Contarella	ATU 1750A Enviar el gos a l'escola	Fulgencio Llansola Roig	La Pobla
Catalina	Contarella	ATU 1831 El rector, la majordoma i el cabrit	Encarna Trilles Gil	La Pobla Tornesa
La mentida més grossa	Contarella	ATU 1920 La competició de mentiders	Vicente Bellés Más	Benlloch
Patetet i Pateteta	Rondalla formulística	ATU 2022 La mort del poll o del ratot	Francisca Barreda Giner	Benlloch
Borreguet guirro	Rondalla formulística	ATU 2030 Boquet, boquill, fora boquet del nostre mill	M. Carmen Llorens Escrig	Vilanova
El xiquet i el xiuladoret	Rondalla formulística	ATU 2030 Boquet, boquill, fora boquet del nostre mill	José Torà Vidal	La Pobla Tornesa
La formigueta	Rondalla formulística	ATU 2031 La pastorelleta	Carmen Agut Agut	Benlloch
El pastoret	Rondalla formulística	ATU 2044 el caraol i l'herbeta de polioli	Isabel Albalat García	Benlloch

A més a més, hi ha un grup de relats que no poden classificar-se segons el sistema ATU o el sistema proposat per la plataforma RondCat. Són els següents: «El rector i la criada», «El sabater», «El tio figuetes», «La xiqueta de la coroneta», «L'abercoquer», «L'aneguet», «L'avi i el netet», «L'àvia garsa», «Les gerres de la mel», «L'ou», «Maribel i la garsa», «Moi», «Sant Josep i l'escolà», «Tu escuraràs», «Un fet de tartamuts».

En aquest recull hi ha un important grup de contarelles (31 versions), encara que cal destacar el nombrós grup de rondalles meravelloses (19 versions). També apareixen rondalles religioses (4 versions), rondalles d'enginy (3 versions) i rondalles formulístiques (5 versions). Així, es constata que l'organització del recull resulta operativa però dona lloc a algunes confusions. Per un costat hi ha algunes contarelles i llegendes que s'han catalogat com a anècdotes i precisament aquest apartat presenta el caràcter més miscel·lani. En realitat, a més d'anècdotes, enteses estrictament coma relats sobre experiències reals atribuïdes a personatges coneguts dins de l'entorn de la comunitat

(Oriol 2002: 83), també s'inclouen relats d'experiència personal, contarelles, succeïts, tradicions explicatives i acudits. Respecte a les versions recopilades, cal destacar l'encert d'incloure diferents versions d'un mateix tipus argumental, la qual cosa ens dona indicis sobre els relats que podrien estar més estesos en el territori. D'aquesta manera, aquests són els tipus representats per més d'una versió:

- 2 versions del tipus 57 «El corb, la guineu i el formatge»
- 4 versions del tipus 311B «El sarró que canta»
- 2 versions del tipus 554 «Els animals agraïts»
- 2 versions del tipus 700 «Patufet»
- 4 versions del tipus 715 «El mig pollet»
- 2 versions del tipus C-050 «L'ull de nostre Senyor»
- 2 versions del tipus 921 «Les quatre monedes»
- 2 versions del tipus 1653 «Els lladres arrecerats sota l'arbre»
- 2 versions del tipus 1654 «El sabater que devia un dineret»
- 2 versions del tipus 1655 «L'home del gra de mill»
- 2 versions del tipus 1735A «El noi canta una altra cançó»
- 2 versions del tipus 2030 «Boquet boquill, fora boquet del nostre mill»

Per una altra banda, cal destacar especialment la riquesa i varietat de les rondalles meravelloses recopilades. D'algunes d'aquestes rondalles no ens consta cap versió anterior recopilada a les comarques de Castelló: «Roberto el Coco» (ATU 554 «Els animals agraïts») i «El tronquet» (ATU 709 «Magraneta»). Pel que fa a la varietat, aquesta es manifesta tant en l'abundant nombre de tipus rondallístics que apareixen, al voltant de 66 tipus diferents i en la tipologia de les llegendes recopilades, ja que hi ha exemples de llegendes sacres (3), llegendes màgiques (1) llegendes urbanes (1) i tradicions explicatives (2).

Un altre dels aspectes i encerts d'aquest recull és que apareixen citats els narradors. Aquestes persones, autèntics artífex del llibre, van col·laborar amb la narració de diferents relats, apresos per via oral dels seus majors i contats de viva veu a l'alumnat del centre. Així, hi ha un total de 48 narradors/es, 31 dels quals són dones i 17 homes. Per poblacions, Benlloch és el poble que més narradors aporta (19), davant dels 14 de La Pobla Tornesa, 11 de Vilanova d'Alcolea i 4 de La Torre. La mitjana d'edat dels narradors és de 64 anys. Pel que fa al repertori, hi ha persones que destaquen pel nombre de relats contats, com Vicente Bellés Más, de Benlloch, que narra un total de 15 relats, Vicenta

Saura Rambla, de Vilanova d'Alcolea amb 13 històries, Fulgencio Llansola de La Pobla Tornesa amb 8 i Lourdes Vilallonga Albella amb 11. S'adverteix que els narradors amb repertoris més extensos narren diferents gèneres, encara que també hi ha narradors amb repertoris més breus i especialitzats. Aquest és el cas de M. Teresa Marzá, que únicament narra llegendes o Manuel Ferreres Vidal, de Vilanova, que narra anècdotes. En resum, aquestes dades indiquen algunes evidències respecte a la tipologia de narradors i la preferència de gèneres d'aquests, que això no obstant, hauria de complementar-se amb una anàlisi més exhaustiu de l'estil de cada narrador i els seus recursos, que malauradament en molts casos ja no és possible.

Un darrer aspecte que cal comentar és el de la transcripció dels materials recopilats. Probablement per les característiques dels relats orals, i perquè com hem comentat adés, l'objectiu del recull no era científic sinó divulgatiu, els responsables van prendre la decisió de revisar i corregir els textos que finalment es publicarien. F. Xavier Esteller i Bellés, explica en el pròleg del recull (2003: 17) com va portar a terme aquesta correcció:

De l'altra banda, fixar amb l'escriptura les contalles que teniu ara entre les mans és un afer complex i laboriós, no sols per la quantitat de narracions que hi ha, sinó també per altres aspectes que hem hagut de tenir en compte els mestres i les mestres que n'hem redactat el text definitiu.

Així doncs, les principals modificacions que es van portar a terme van ser de tipus morfològic i morfosintàctic:

- S'utilitzen les formes *veure, ets, aquest* en lloc de *vore, eres, este*.
- S'utilitzen sinònims d'algunes paraules que es repeteixen sovint, com és el cas d'aplegar, que es combina amb arribar.
- Alguns barbarismes es mantenen però en cursiva.
- Es substitueixen algunes conjuncions no normatives (*pos, entonces*) i s'incorporen conjuncions per agilitzar el text (per exemple, de manera que).
- S'ha substituït *agüelo/agüela* per *iaio/iaia* o *avi/àvia*.
- El terme *tio* només s'ha mantingut quan fa referència al tractament respectuós d'una persona més major. En canvi, quan fa referència al vincle familiar s'ha substituït per *tio*.
- Es marquen en cursiva expressions com *en això* o l'ordre col·loquial de certs pronoms febles (*me se*).

Al cap i a la fi, estem al davant de la iniciativa més notable de recopilació de folklore narratiu de les comarques castellonenques fins el moment actual. Considerem que més

enllà de les seues mancances, cal valorar l'aportació d'aquest projecte com a model d'innovació pedagògica per a l'ensenyament i difusió de la literatura popular i tenir en consideració el corpus que aporta en el context dels estudis de folklore i etnopoètica actuals.

2.5 Altres gèneres: llegendes i relats d'experiència real

Aquesta visió sobre el folklore narratiu a Castelló no pot finalitzar sense tenir en compte el treball que s'ha realitzat en referència a altres gèneres etnopoètics. Així, a continuació trobareu els autors i obres més importants per als gèneres de la llegenda i els relats d'experiència real.

2.5.1 El llegendari castellanenc

La recerca en l'àmbit de la llegenda, com en el cas de la rondalla, ha patit una escassa atenció per part dels folkloristes castellanencs. D'altra banda, aquest també seria el cas de la resta del País Valencià. Si exceptuem obres monogràfiques com *Llegendari Valencià* de Francesc Martínez i Martínez o les *Llegendes alacantines* de Sara Llorens,¹³³ pràcticament no hi ha estudis monogràfics o recerques sobre el tema. A aquesta situació s'afegeix, en certa mesura, la tradicional imbricació d'aquest gènere amb la literatura i la història, que hem explicat en apartats anteriors. Així, hi ha un cert costum d'equiparar i confondre la llegenda històrica amb la llegenda netament etnopoètica, que Linda Dégh (2001: 485) va definir de la següent manera:

The folk legend, sharing traditional elements with the religious and the heroic legend, has been defined by folklorists as one of the folklore genres. As a short, oral prose narrative, created by the people and transmitted orally from generation to generation, it has been characterized as a story that treats its unusual, extranormal, metaphysical, or supernatural topics from the vantage point of the real world of its tellers and audiences. Bearers of legend tradition identify the legend in their native terminology as a "true story," "an account" "what is being told," "something passed around," "a saying," "a chronicle," or "a history".

En definitiva i per al cas de Castelló, aquest gènere manca encara de treballs amb un enfocament científicament rigorós i amb un mètode de recollida i tractament òptim de les fonts orals. Això no obstant, podem esmentar una sèrie de treballs que es caracteritzen precisament per un enfocament més divulgatiu que netament científic, una escassa consideració de fonts orals i en canvi una predilecció per les llegendes recopilades a partir

¹³³ Aquestes dues obres van ser redactades l'any 1929 tot i que no ha estat fins fa relativament poc que han pogut ser finalment publicades. La seua edició ha estat a càrrec de Josep M. Baldaquí Escandell (1995) en el primer cas i Joan Borja (2016) per a Sara Llorens.

de documents històrics. En alguns casos, aquestes llegendes han estat divulgades per diversos autors, sense que tinguen una implantació real en la comunicació artística del territori, és a dir, són llegendes que no es contenen. També cal considerar que la llegenda, especialment si fem referència a la llegenda del passat, és un gènere estretament associat al món de les creences i en conseqüència ha experimentat un gran retrocés durant les últimes dècades. En qualsevol cas, esmentem tot seguit alguns dels autors i obres més significatives en aquest àmbit.

En primer lloc cal esmentar la figura i obra d'Àlvar Monferrer Monfort (Useres, 1940). Doctor en Filosofia i Lletres per la Universitat de Barcelona, ha desenvolupat la seua trajectòria professional com a docent d'ensenyament secundari i universitari. El seu àmbit d'interès compren temes d'antropologia, etnologia i religiositat popular amb una obra extensa i miscel·lània, que l'ha fet mereixedor del premi Bernat Capó de cultura popular en dues ocasions (2004 i 2014). Com a folklorista la seua obra ha girat fonamentalment al voltant del cançoner (*Romancer Valencià* 2004) i les llegendes. En aquest àmbit ha publicat diversos articles en premsa i altres mitjans especialitzats així com algunes obres de divulgació, com és el cas de *Leyendas y Tradiciones de Castellón* (1999), editat pel diari local *Mediterráneo*. En aquesta obra, Monferrer sintetitza els seus coneixements sobre els àmbits d'estudi, que paradigmàticament resulten els eixos temàtics i vertebradors de la seua obra: costums, rituals, llegendes i tradicions, gastronomia, balls i danses, ermites i romeries, jocs i esports i un darrer apartat dedicat a cançons populars. Pel que fa a les llegendes, Monferrer recull llegendes sacres referides a les poblacions de l'Alcora, Albocàsser, Altura, Ares, Benicarló, Puebla de Arenoso, Olocau, Sant Mateu, Sorita, Traiguera, Vallibona i Zucaina. També inclou tradicions explicatives dels pobles d'Argelita, Almedíjar, Castelló, Figueroles, Navajas, Teresa, Tírig, Useres i Vilafamés. L'autor inclou llegendes històriques d'Ares, Castellfort, Peníscola i Torreblanca i una llegenda màgica sobre Orpesa. En alguns casos, aquests temes es corresponen a interessos i obres més extenses. Així, l'autor publica *La Magdalena. Del mito a la actualidad* (2004) sobre el tema de la fundació de la ciutat, la romeria de les canyes i les festes de la Magdalena a la ciutat de Castelló o *Els endimoniats de la Balma* (2007) sobre l'ermitori de la Balma a Sorita i els casos de possessió demoníaca. Des del punt de vista de la llegenda màgica, cal destacar la publicació de *Bruixes, dimonis i misteris* l'any 2014, que és sobretot un estudi de casos de bruixeria a través de fonts històriques, encara que també conté relats personals sobre pràctiques de bruixeria en el poble del que l'autor és nadiu: Useres. En general, podem afirmar que

l'autor posseeix coneixements molt diversos sobre cultura popular i la importància de la seua obra radica sobretot en la seua capacitat d'espigolar la informació històrica sobre aquests temes amb un estil proper i de caire divulgatiu. Això no obstant, no es tracta d'una obra basada en la recopilació a partir de fonts orals ni l'autor utilitza una metodologia o enfocament científic. En aquesta mateixa línia cal esmentar l'obra de José Soler Carnicer, un periodista valencià especialitzat en temes de turisme, història, cultura i també en folklore. L'any 2002 Soler va publicar un llibre de caire divulgatiu anomenat *Leyendas y tradiciones de Castellón*, en què es recullen pràcticament les mateixes llegendes i tradicions de què parla Monferrer, a més de diverses tradicions explicatives referides a Benicàssim, Benassal, una llegenda històrica sobre l'arc de Cabanes i la llegenda del Bou d'Or de Xodos.

Per últim parlarem del treball de Joan B. Simó, cronista de Peníscola. La seua obra escrita tracta sobretot temes històrics sobre la població de Peníscola (1996, 2016) i especialment la figura del Papa Luna (2003, 2008, 2015, 2018) encara que també s'ha interessat pel patrimoni etnològic agrari de poblacions properes com són Benicarló i Canet lo Roig (1988, 1997, 2001). L'any 1988, Simó va publicar «Relatos legendarios de la tradición peñiscolana», justament en les mateixes jornades sobre art i patrimoni que l'article de Joan Antoni Verge esmentat anteriorment. A diferència del treball de Verge, aquest treball és un compendi de llegendes de Peníscola en què els relats majoritàriament no provenen de fonts orals treballades sistemàticament. Tot i això se'ns mostren les diferents vessants d'aquest gènere, amb relats que fan referència a tradicions explicatives sobre fenòmens naturals, la figura del Papa Luna o l'existència de pràctiques de bruixeria a Peníscola.

A més de les obres esmentades, la resta de materials apareix dispers en publicacions de premsa, llibrets d'associacions culturals o de festes o darrerament en pàgines web. En definitiva, queda pendent un treball de recollida, catalogació i estudi sistemàtic i rigorós de les llegendes que es contenen a les comarques castellonenques, que esperem es pugui portar a terme en un futur proper.

2.5.2 Els relats d'experiència real

Els relats d'experiència real, que comprenen els gèneres de l'anècdota, el relat d'experiència personal i els succeïts, no han estat objecte d'estudi per part dels folkloristes castellonencs. Així, no comptem amb cap anàlisi sobre aquest tema des de la perspectiva del folklore i els estudis etnopoètics, tot i que existeixen algunes iniciatives que, des de

la història, cal esmentar. De nou trobem que aquesta situació no dista excessivament de la situació del folklore al País Valencià o tampoc de l'àmbit català, que en els darrers anys ha mostrat una preferència per gèneres i autors més clàssics o bé ha portat a terme treballs relatius a gèneres més actuals com la llegenda urbana (Oriol 2019).

Pel que fa als treballs més destacables en aquest àmbit a Castelló, sobretot pel tractament rigorós de les fonts orals, cal destacar el Grup per la Recerca de la Memòria Històrica de Castelló, que recull testimonis des de l'any 2004, amb l'objectiu de recuperar i dignificar la Memòria Històrica. A banda del seu arxiu de fonts orals,¹³⁴ aquest grup ha portat a terme un important nombre d'activitats de recerca i divulgació a partir dels testimonis recopilats.

En aquest àmbit també cal destacar els quatre volums de *Benassal. Segle XX. Estudi d'un poble rural* (2007). Aquest treball va ser portat a terme per Emili Ferrando Puig i Pere Enric Barreda Edo, amb una important tasca de recopilació i edició de fonts orals, que abarca efectivament diferents aspectes de la història i vida als masos i poble de Benassal. En definitiva, tot i tractar-se de treballs realitzats des d'altres àmbits de les humanitats, cal destacar l'interès que mostren per al folklorista, pel rigor metodològic i el caràcter sistemàtic d'aquests estudis i per la importància donada per aquests estudiosos a la recopilació de fonts de tipus oral.

Fins ací aquesta perspectiva sobre el folklore narratiu castellanenc. L'estudi de les diferents etapes així com dels autors i obres més rellevants de cada període ens indica un panorama probablement més ric i interessant del que podia semblar a primera vista. Per un costat, queda clar que, malauradament, les recerques portades a terme no han estat nombroses i en conseqüència, la necessitat i la possibilitat de continuar indagant en aquest àmbit són moltes. En alguns casos, hi ha extenses zones del territori de les quals pràcticament no s'ha portat a terme cap tipus d'estudi i això, a més d'una mancança, és una invitació oberta per als futurs investigadors. Però encara diré més. Hi ha una altra tasca pendent, que és la de valorar i difondre tots aquells materials que s'han publicat fins al moment, que romanen mig ocults en publicacions d'àmbit prou restringit i que no són conegudes ni accessibles per la gran majoria de la població. La necessitat de transferir a la societat aquests coneixements és pràcticament tan urgent com la pròpia recerca. Ací hem de tenir en compte que estem en un territori amenaçat en moltes zones pel despoblament i lluny de les grans iniciatives i centres de recerca. Per tant, la crida també

¹³⁴ <https://memoriacastello.cat/fonts-orals/> [data de consulta: desembre de 2022].

és per a les institucions, ja que és molt difícil portar a terme una recerca quan no es disposen dels mitjans materials o formatius per a fer aquest tipus de treball. Per últim, la comprensió del context en què cada obra i autor han treballat ens dona una perspectiva més profunda del tema i evidencia que les mancances i debilitats de tots els materials publicats fins al moment són d'alguna manera o altra fruit de les circumstàncies del moment en què van ser escrits. Al capdavant, aquest estudi ens dona una valuosa perspectiva del folklore característic d'aquest territori, però també de com ha evolucionat el seu estudi al llarg del segle XX.

SEGONA PART
EL CORPUS DE FOLKLORE NARRATIU

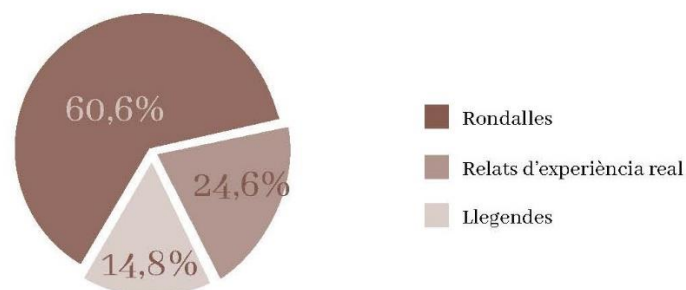
1. Descripció i anàlisi del corpus

Els materials de narrativa folklòrica que hem obtingut mitjançant el treball de camp, conformen un corpus de relats, que descrivim i analitzem a continuació. Els aspectes que considerem en aquest capítol són fonamentalment dos. Per una banda, ens referim a la descripció i anàlisi del corpus a partir del sistema de gèneres etnopoètics. Precisament a partir d'aquest sistema, analitzem cadascun dels gèneres i subgèneres que formen part d'aquest corpus. D'altra banda, dediquem un apartat a la descripció i anàlisi dels narradors que han participat en aquest estudi. A més, presentem l'apartat referit als criteris d'edició i catalogació d'aquest corpus. Finalment, presentem el corpus de materials, que conté la catalogació i la transcripció de cadascun dels relats recopilats, així com una sèrie de comentaris.

1.1 El sistema de gèneres etnopoètics

Amb l'objectiu d'organitzar els materials recopilats, hem optat per utilitzar el criteri de gènere etnopoètic, segons la definició de Heda Jason (1975, 1977, 2000). Així mateix, el sistema de gèneres ideat per Jason es crea a partir de materials de l'àrea indo-europea. Per tant, hi ha una intenció de fer aquesta catalogació el més genèrica i útil possible, però també està present la consciència que cada cultura presenta les seves particularitats. Precisament per aquest motiu, Carme Oriol porta a terme una adaptació d'aquest sistema de gèneres «a les característiques pròpies de la cultura catalana» (2002: 53), que hem utilitzat per a la catalogació del corpus.

En total, aquest corpus presenta cent-quaranta-una narracions, que s'adscriuen als gèneres de la rondalla, la llegenda i el relat sobre experiències reals. El següent gràfic mostra la distribució dels relats per gèneres.

Així, observem que un percentatge important del textos recopilats pertanyen al gènere de la rondalla (60,6%). En canvi, tant la llegenda (14,8%) com el relat d'experiència real

(24,6%) presenten un percentatge menor. La interpretació de la composició d'aquest corpus, cal relacionar-la amb els propis objectius de la tesi. Per una banda, aquesta tesi pretenia recopilar totes aquelles narracions que estigueren en procés de fragmentació i desaparició. Aquest és el cas de la rondalla (i tots els seu subgèneres). Per consegüent, hem prioritzat la seva recollida per davant d'altres materials, com es mostra en el propi corpus. En segon lloc, un altre dels objectius era recollir textos narratius que mostraren l'evolució i vigència d'altres gèneres etnopoètics en l'actualitat. Per aquest motiu hem inclòs els relats d'experiència real. Hi ha alguns subgèneres dels quals hem aconseguit molt poques versions o cap versió en absolut, tot i que formen part del folklore narratiu. Aquest és el cas de les rondalles del gegant beneit, de les quals no tenim cap versió.

Els informants denominen els relats que contenen com a *qüentos*, tot i que el mot *conte*, també es comprés i utilitzat, especialment per les generacions més joves. Altres denominacions són *xiste*, *pas* (passet) i *cas*. El mot *xiste* sol fer referència sobretot a contarelles i relats humorístics. Veiem com utilitza aquestes paraules Hermenegildo Salvador Torres, nascut l'any 1924, de Canet lo Roig:¹³⁵

Algun contet... pos mira, qüentos sí. Un o dos en sé. Però bueno, a mi me'ls contaven quan anàem a plegar: Mos ho muntàvem i anàvem a velar a ca ma tia Maria. Havia una dona que era molt contadora, també contave xistes. Però sempre solien ser de retors.

En canvi, quan els informants fan referència a un *pas* o a un *cas*, habitualment es tracta o bé de contarelles, succeïts o bé de relats sobre experiències personals. La denominació de *pas* l'hem trobada vigent a La Vall d'Uixó. Així, Manel Francesc Navarro del Alar (nascut l'any 1960),¹³⁶ explica sobre la narració d'històries del seu iaio patern:

Ell arribava allí i la manera de contactar en moatros era contar-mos coses. Que eixes coses me imagine que dependrien de l'ambient que se trobava. Si a lo millor passava un cotxe, ell te contava l'anècdota de no sé qui, que va anar a segar a Vic, quan en La Vall encara no n'hi havia ningun cotxe, ni ninguna moto ni res. I ell te fee:

—Ah, [...] ¿no saps el passet de fulanito, que anaen per la carretera real?

Altres mots relacionats amb l'acció de narrar històries són *patxotxes*, *falòries* i *romanços*. El mot *patxotxa* l'hem documentat a Castell de Cabres. Així, José Ramón Giner Segura, explica:

Aquí, quan més qüentos se contaven ere el dia de l'esperrofada, que hasta de matí a l'hora d'esmorzar treballaven poc. I después d'esmorzar no treballaven gens. [...] I contaen patxotxes, contaen qüentos... perquè ere gent jove [...] I arreplegaven. Allò ere una planta que arreplegaven d'hivern pals animalets. I ere un dia de festa.

¹³⁵ Entrevista CAN-02/2022.

¹³⁶ Entrevista VALL-01/2022.

Respecte al mot *falòria* (o falòrnia), s'utilitza al Maestrat per a contar mentides o idees que són considerades errònies. Seria un equivalent de l'expressió *romancer* o *contar romanços*, que per exemple Antoni Porcar Gómez (nascut l'any 1951), informant de Castelló, utilitza sovint a les seues narracions. El següent fragment pertany a la seva versió «Les tres mentiroses»:¹³⁷

- Estàs tot unflat, estàs unflat, estàs desfigurat.
- Jo me veig bé.
- ¡Ah, romancera!¹³⁸

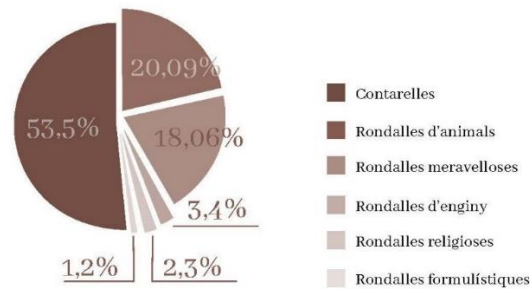
Per últim, cal esmentar el terme *llegenda*. En general, els informants no identifiquen que la història que narren és una llegenda, ja que aquest tipus de relat pertany al sistema de creences de l'informant. La llegenda pertany al report informatiu, tal i com va establir Josep Maria Pujol (citada per Oriol 2013: 81), la qual cosa suposa que és un text en què la seva funció poètica no és explícita. Però hi ha excepcions, que podem relacionar amb el fet que aquests relats tinguen un status i una consideració respectuosa per part de la comunitat. També podem considerar que són relats, que ja han estat recopilats i han aparegut en els mitjans d'informació sota la denominació de llegenda. Aquest és el cas de Conxa Gonell Martí, nascuda l'any 1993 a Xodos, que comença la seva narració de la següent manera: «I després n'hi ha una llegenda també, que diu que la Nit de Sant Joan, és a dir, la nit del 23 i la matinada del 24, contenen que [...]». Ben al contrari, la majoria d'informants no utilitzen el terme llegenda, especialment si es tracta de llegendes de màgia, ja que aquests relats són considerats en gran mesura com a verídics. Tampoc les llegendes sacres o hagiogràfiques solen ser considerades com a tals, possiblement perquè el mot llegenda té un sentit per a la majoria de persones, que és més restringit del que es desenvolupa en l'àmbit de l'etnopoètica.

1.1.1 La rondalla

Hem recopilat un total de vuitanta-sis relats que podem catalogar com a rondalles. El següent gràfic mostra la distribució de les rondalles per subgèneres: rondalles d'animals, rondalles meravelloses, rondalles religioses, rondalles d'enginy, contarelles i rondalles formulístiques.

¹³⁷ Entrevista CS-01/2022.

¹³⁸ Alça el braç i la veu.

Observem que un percentatge important de les narracions recopilades s'adscriu al subgènere de les contarelles (53,5%). Els altres grups que mostren una representació significativa són les rondalles d'animals (20,09%) i les rondalles meravelloses (18,06%). Per contra, les rondalles religioses (1,2%), les rondalles d'enginy (3,4%), i les rondalles formulístiques (1,2%), tenen una presència pràcticament testimonial. Aquesta distribució és força semblant als resultats obtinguts en altres recerques com les de Limorti/Quintana (1998), Guardiola/Beltran (2005) i Monjo (2022). Per tant, observem una tendència similar, segons la qual la contarella és el gènere amb més vitalitat dins de la rondallística. Exposem a continuació les característiques de cadascun dels subgèneres de la rondalla en relació amb el nostre corpus, per tal d'analitzar aquest fenomen amb més detall.

1.1.1.1 La contarella

La contarella és un relat breu de tipus humorístic, que habitualment conté un sol episodi narratiu. Pertany, segons la classificació de Jason (1977: 27) al mode realista, que es caracteritza perquè no apareixen elements fabulosos i tota l'acció passa entre humans. Així, aquestes històries sovint mostren i ridiculitzen els vicis de les persones, confrontats a les seves virtuts. Precisament, les contarelles de beneits o bertranades (Oriol 2002: 62) conformen una part important de les rondalles recollides en aquest corpus. Entre aquestes, cal destacar especialment aquelles que tracten sobre el Mas de Barberans. Ens referim a les versions «El burro al campanar» i «El burro del Mas de Barberans» (tipus 1210 El lletsó del campanar); «Entre el sol a l'església del Mas» i «L'església del Mas de Barberans» (tipus 1245 Entrar el sol amb un cabàs); «Al Mas de Barberans no es troben les cames» (tipus 1288 Els beneits no saben trobar-se les cames); «La recepta dels lleus del Mas de Barberans» (tipus 1339 *Strange Foods*).

Aquest tipus de bertranades referides al Mas de Barberans també han estat recollides per altres recopiladors de zones geogràficament properes. Així, Verge (1991: 207-208), recull dues versions del tipus 1210 (El lletsó del campanar), que porten per títol

«Lo llicsó del campanar» i «Entrar lo sol a cabassets». Aquestes bertranades van ser recollides a Rossell (Baix Maestrat). D'altra banda, Quintana també recull una sèrie de versions referides al Mas de Barberans (1995: 185-186). Aquestes versions són «Lo burro i el llicsó del Mas de Barberans» (tipus 1210 El lletsó del campanar); «Lo del gat i els dels Mas de Barberans», amb tipus 1651 (L'hereu que hereta un gat) i 1281 (Eliminació de l'animal desconegut); «La iglésia del Mas de Barberans», amb tipus 1245 (entrar el sol amb un cabàs); «Los del mas de Barberans i els pantalons», amb tipus 1286 (El beneit es posa els panatalons). Aquestes versions van ser recopilades a Torredarques i La Portellada (Matarranya).

Tot plegat, sembla l'existència d'un grup de bertranades sobre el Mas de Barberans, que ha estat documentat a les comarques dels Ports, el Baix Maestrat i el Matarranya. Per tant, la seva difusió seria força important, ja que no només es circumscriu a una població. En aquest cas, la funció de la bertranada és la de reforçar la identitat del grup a través de la comparació i ridiculització d'una altra comunitat propera. La utilització d'aquest mecanisme no s'adscriu únicament al Mas de Barberans i tenim altres exemples en tot l'àmbit lingüístic català. De fet Monjo (2022: 275) ha documentat aquelles localitats valencianes per les quals s'han aplicat les bertranades: Bolulla, l'Alcora, Catarroja, Xàtiva, Énguera, Moixent, Oliva, Xàbia, Tàrbena. Pedania de Las Virtudes (Villena) i Guardamar del Segura.

Si comparem el conjunt de contarelles recopilat en aquest corpus amb altres recopilacions, especialment a les comarques castellonenques i el País Valencià, constatem una sèrie d'aspectes que val la pena tenir en compte. Per començar, cal esmentar que la majoria de les versions de contarelles d'aquest corpus es corresponen amb tipus que ja han estat recollits anteriorment. Només presentem tres contarelles, que no es corresponen amb cap tipus ATU i de les quals, a més a més, no hem trobat cap altra versió: «La vida de les puces»; «El negre del betum»; «El viatge cara al sol». Amb tot, hi ha algunes versions que es corresponen amb tipus, dels quals, fins al moment, hi ha poques versions documentades. Aquest és el cas de les versions «Ous d'elefant» (tipus 1218 El beneit cova els ous); «La recepta dels lleus del Mas de Barberans» (tipus 1339 *Strange Foods*);¹³⁹ «El masover prova les sardines» (tipus 1339C *Woman is Unacquainted with Tea (Coffee)*); «Les tres mentideres» (tipus 1406 La juguesca de les alegres comares); «Les germanes parlen» (tipus 1457 La noia queca); «Un masover festejador», (tipus 1685 El

¹³⁹ Emprem la denominació en anglès proposada per l'índex internacional Aarne/Thompson/Uther, quan aquest tipus no ha estat recollit pel catàleg d'Oriol/Pujol (2003, 2008).

festejador beneit); «Els calçotets del masover» i «La pana i la gana», (tipus 1685*B O noivo tolo suja-se nas calças);¹⁴⁰ «La iaia ben arropada» (tipus 1693 *The Literal Fool*).

1.1.1.2 La rondalla d'animals

El següent grup de rondalles que compta amb més versions és el de les rondalles d'animals, amb un total de divuit versions. En realitat, la rondalla d'animals és un «quasi-gènere», segons la denominació de Jason (citada per Oriol 2002: 54), ja que es tracta d'un grup de relats que pot pertànyer a diferents gèneres. Per contra, aquests relats tenen en comú que els seus protagonistes són sempre animals, que actuen com persones (Serrà 2000: 652). La seva estructura sol ser senzilla, i el seu argument gira en ocasions al voltant de la confrontació entre dos animals: un astut i un ingenu o poc assenyat. Això no obstant, també hi ha rondalles d'animals que no tenen aquesta estructura de facècia. Pel que fa a les rondalles d'animals d'aquest corpus, els animals protagonistes són fonamentalment la rabosa i el llop, que encarnen respectivament l'astúcia davant de la força bruta, la voracitat i la beneiteria (Valriu 2008: 45). Així doncs, cal emmarcar aquestes versions dins d'una àmplia sèrie de relats que tenen com a protagonista al «Compare Llop i Comare Guilla». Aquest grup de rondalles, juntament amb la resta de rondalles d'animals, ha estat àmpliament estudiat per M. L. Tenèze (1976). En ocasions, el llop és substituït per la cigonya, l'àguila o el corb, que d'alguna manera, fan pagar la rabosa els seus excessos. Precisament dins d'aquest grup de rondalles d'animals protagonitzades per la rabosa i el llop, destaquen les versions que hem recopilat del tipus 57 (El corb, la guineu i el formatge). Es tracta dels tipus de rondalla d'animals amb més difusió, gràcies a l'adaptació del seu argument a dues poblacions d'aquestes comarques: Albocàsser i Tírig. Es tracta d'una rondalla, que sovint amb un format molt breu, encara es continua explicant en l'actualitat. Aportem el testimoni de Paca, de Canet lo Roig, que ens explica una situació en què va contar una versió d'aquesta rondalla.

Perquè hai tingut lo càncer i anave a la químio...[...] I me portava aquell xic d'Albocàsser. i dic:

—Oi, ara te contaré el quiento del llopet.

I li vaig contar. I diu:

—Ai, no l'havie sentit mai.

I dic:

—Pos ara ja el saps.

¹⁴⁰ Tipus proposat per Cardigos/Correia, que no apareix recollit al l'índex Aarne/Thompson/Uther i tampoc al catèlg d'Oriol/Pujol (2003, 2008).

1.1.1.3 La rondalla meravellosa

La rondalla meravellosa és el relat en què l'heroi o l'heroïna: «protagonitzen aventures en el món meravellós» (Oriol 2002: 56). Es tracta d'un tipus de rondalla que desenvolupa diversos episodis, és rica en motius i sol tenir un final feliç. Per aquest motiu, sovint es tracta de narracions més llargues i complexes. Segons el criteri modal proposat per Jason (1977: 38), la rondalla meravellosa pertany al mode fabulós, submode meravellós. En aquest tipus de relat, el protagonista necessita de l'ajuda d'un poder meravellós, que el recolza a superar els diferents entrebancs que se li presenten al llarg del camí.

Pel que fa a les rondalles meravelloses d'aquest corpus, hem recopilat un total de catorze versions. D'aquestes versions, el tipus més representat és el tipus 700, «Patufet», ja que comptem amb quatre versions. Aquesta rondalla és una de les més difoses en l'àmbit lingüístic català i ha estat catalogada com a rondalla d'infants. Segons Oriol (1996: 182-183), les característiques d'aquestes rondalles van ser sintetitzades per Belmont (1999:134). Entre aquestes característiques destaca que són històries destinades als nens petits i en general tenen una trama narrativa senzilla i són relats força breus. Sovint els protagonistes són infants que durant la narració són devorats quan encara són infants. El final del relat no acaba amb el matrimoni, com a la majoria de rondalles meravelloses, ja que els protagonistes continuen sent infants. A més del tipus 700, hem recopilat altres tipus que també han estat considerats com a rondalles d'infants. Concretament, presentem dues versions del tipus 366, «El fetge del penjat» i dues versions del tipus 715, «El mig pollet».

A banda de les rondalles d'infants, dins del grup de rondalles meravelloses, també trobem exemples de les rondalles d'adversaris sobrenaturals, rondalles de l'espòs (o l'esposa) transformats o encantats i rondalles de protectors sobrenaturals. Al primer grup pertany una versió recollida del tipus 330 «El Ferrer allunya el Diable». En aquest cas, l'enfrontament és entre un humà i la mort. Com assenyala Valriu (2008: 54), en aquest tipus destaca l'existència del motiu del «pacte-promesa» amb el dimoni, que a més a més, es resol favorablement per a l'humà. Del grup de rondalles de l'espòs transformat, presentem una versió del tipus 408, «El ram de les tres taronges». De nou es tracta d'una rondalla àmpliament difosa, que s'adscriu a aquest grup ja que el seu protagonista ha d'afrontar una adversitat i en el recorregut de la seva aventura, troba la seva parella. Per últim ens referirem a les rondalles meravelloses de protectors sobrenaturals. De nou segons Valriu (2008: 58), les rondalles meravelloses que s'inclouen en aquest subgrup, es caracteritzen perquè l'heroi o l'heroïna: «són ajudats per un personatge sobrenatural,

el qual farà possible la superació de la seva dissort i l'assoliment de la felicitat». D'aquest grup presentem una versió del tipus 510A, «La Ventafocs», que en aquest cas es presenta en combinació amb el tipus 480.

En l'actualitat, és difícil trobar informants que expliquen rondalles meravelloses de manera espontània. Pujol (2013 [1985]: 31) va assenyalar algunes de les causes que expliquen aquesta situació: el canvi de les relacions familiars, la desaparició de la família extensa, l'escolarització primerenca, la secularització, que comportava també la desmagnificació del món infantil i la competència de l'oci de consum destinat als infants. Aquests factors expliquen en certa mesura que el grup de rondalles meravelloses recopilades no siga molt nombrós, i que els tipus representats siguin bàsicament els més populars. En aquest cas, observem que els repertoris dels narradors han minvat dràsticament i sovint una mateixa persona amb prou feines coneix una o dues versions d'aquest tipus de relats. En aquesta situació, cal destacar la importància de les versions que han aportat els informants de la població de Canet lo Roig, amb un total de cinc versions de rondalles meravelloses.

1.1.1.4 La rondalla religiosa

Sota l'epígraf de rondalla religiosa, trobem un grup de relats de trets diversos. Segons Oriol (2002: 58), aquestes rondalles es caracteritzen pel seu caràcter exemplar, i en la tradició catalana o bé els seus protagonistes són personatges de la religió catòlica com sant Pere o Jesús, o bé es presenta algun motiu vinculat a la religió (Valriu 2008: 69). Per a aquesta tesi només hem recopilat una rondalla religiosa, que pertany al tipus 774C «Sant Pere i la ferradura», que comentem amb més detall en l'apartat corresponent.

1.1.1.5 La rondalla d'enginy

La rondalla d'enginy és un relat que s'inscriu en el mode realista, (Jason 1977: 27) i, per tant, no presenta elements fabulosos, sinó que es desenvolupa en un pla enterament humà. Com indica Valriu (2008: 72), els herois i les heroïnes: «el que posen en joc per a resoldre els conflictes que se'ls plantegen és —més que la màgia—, la imaginació, el coratge o l'enginy». En aquest corpus hem recopilat tres versions, que s'adscriuen als tipus 889 «El masover fidel» i 925 «"Vós ho heu dit, no jo!"» en què observem com es desenvolupen alguns dels trets característics d'aquest subgènere. Així, els personatges d'aquestes tres versions són gent de poble i el rei, que apareix en la versió de «La cotorreta de Benifallet», només desenvolupa un rol secundari. Per una altra banda, són tres versions

en què la intel·ligència i l'enginy es presenten no només com un recurs, sinó com a nucli al voltant del qual es desenvolupa l'argument (Valriu 2008: 76). En les tres versions recopilades, el llenguatge juga un paper important, ja que és a través d'ell que es manifesta la intel·ligència del protagonista i es resol el conflicte al seu favor i en detriment del poderós.

1.1.2 La llegenda

Hem recopilat un total de vint-i-una llegendes, que s'organitzen en els següents subgèneres: llegenda màgica, tradició explicativa, llegenda contemporània, llegenda sacra i llegenda de tresors. Observem la distribució per subgèneres d'aquestes llegendes en el següent gràfic:

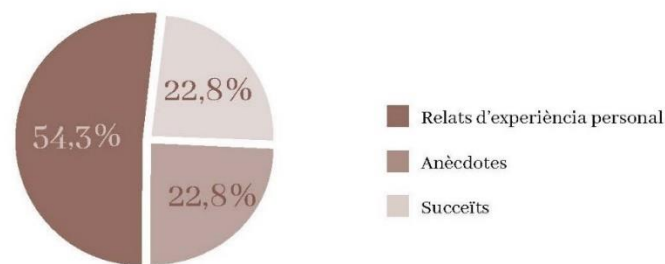
Observem que les llegendes del passat formen un bloc important dins d'aquesta recopilació. En aquest cas la llegenda del passat està representada per diverses llegendes màgiques (23,8%), llegendes sacres (19,04%) i llegendes de tresors (4,7%). En aquest grup també cal esmentar l'important percentatge que presenten les tradicions explicatives (23,8%), davant de la llegenda contemporània, que està representada per un percentatge força menor (18%). Aquesta distribució no és representativa de la vigència d'aquests gèneres a les comarques de Castelló, sinó de la preferència per recollir aquells gèneres, que es troben en procés de desaparició, com és el cas de la llegenda del passat (Pujol 2013 [1985]: 31).

Pel que fa a les llegendes de màgia que hem recopilat, aquestes fan referència majoritàriament a fets que són considerats com a verídics pels informants o almenys, per les persones que els van relatar aquestes històries, sovint familiars propers. Tanmateix, aquests fets sempre pertanyen al passat. Particularment, l'expressió «fer vore coses», fa

referència a actes de bruixeria que s'utilitza per a referir-se a casos que van passar a principis del segle XX, tot i que la creença en l'existència de persones que tenen poders sobrenaturals, sí continua donant-se en l'actualitat. Precisament aquesta creença en allò extraordinari i sobrenatural es manifesta en les llegendes contemporànies. Aquests relats tenen una important vigència en l'actualitat i precisament expressen sentiments, preocupacions i pors que estan presents en la nostra societat. Així mateix, aquest corpus també presenta una sèrie de llegendes sacres, que fonamentalment fan referència a l'aparició de la Mare de Déu en un indret, en què posteriorment es construeix una església o ermita.

Per últim, cal esmentar que hem recopilat sis tradicions explicatives. Aquest tipus de relats es centra en explicar l'origen d'algun tret del món que ens envolta. A diferència de la llegenda etiològica, la tradició explicativa se situa en el terreny del llenguatge. Així es reflecteix en algunes de les tradicions explicatives que hem recopilat. Dues expliquen el gentilici de les poblacions d'Atzeneta i tres fan referència a la construcció de determinades ermites o esglésies, com és el cas de l'ermita de la Mare de Déu del Lledó a Castelló.

1.1.3 El relat sobre experiències reals

Hem recopilat trenta-cinc narracions, que poden catalogar-se com a relats sobre experiències reals. Aquest gènere es situa en el mode realista: «es basa en fets reals i té un caràcter biogràfic o històric» (Dégh 1972:77-80, citat per Oriol 2002: 80). Entre els relats d'experiència reals es distingeixen habitualment quatre tipus: el succeït, el pseudosucceït, l'anècdota i el relat d'experiència personal. En aquest corpus hem recopilat exemples de succeïts (22,8%), anècdotes (22,8%) i relats d'experiència personal (54,3%). Són precisament aquests últims, els relats d'experiència personal, dels que més exemples disposem. Considerem que es tracta d'uns dels gèneres que presenta més

vitalitat en aquests moments, ja que els informants, inclús aquells que no són narradors experts, són capaços de reelaborar certs records per a confeccionar un relat coherent i entenedor sobre la seva pròpia experiència.

Pel que fa a les anècdotes, he recopilat alguns exemples sobre personatges coneguts en grups més amplis, com és el cas de la Pastora, però també donem exemples de persones conegudes en un àmbit més limitat. Respecte als succeïts, hem recopilat sis exemples, en què es posa de manifest el caràcter sorprenent que es característic d'aquests relats. Així, recopilem històries relacionades amb morts i assassinats, però també narracions referides a fets misteriosos o violència masclista.

1.2 Els narradors

Els narradors que participen en aquest corpus són un total de seixanta-cinc persones, provinents de diferents localitats de les comarques castellonenques. Observem la seva distribució en el mapa:

Així, la majoria d'informants provenen de localitats de les comarques de l'Alt Maestrat (38,8 %) i el Baix Maestrat (31,5%). Per contra, les comarques dels Ports (9,2%), la Plana Alta (12,9%) i la Plana Baixa (7,4%) presenten quantitativament menys informants.

1.2.1 Distribució dels informants per localitats

A continuació presentem els noms i cognoms de cada informant, així com la seva edat i professió, organitzats per localitats:

Albocàsser

Tere Boix Ferrando (1954), jubilada. Anteriorment va treballar com a empresària.

Ares del Maestrat

Adoración Monfort Garcia (1935), jubilada.

Araceli Monfort Sangüesa (1943), jubilada.

Atzeneta del Maestrat

Angelita Bellés Andrés (1936), jubilada.

Antonio Colomer Gil (1937), jubilat. Masover.

Mateu Agut Montoliu (1939), jubilat. Masover i operari de fàbrica.

Nieves Juan Montserrat (1941), jubilada.

Carmen Marín Traver (1942), jubilada. Masovera.

Carmen Monfort (1958), jubilada. Va ser mestra.

Borriana

Glòria Olivares i Muñoz (1971), professora de llengua.

Càlig

Amparo Borràs Gombau (1950), jubilada. Panadera.

Carmen Querol Borràs (1949), jubilada. Treballadora de la companyia de la llum.

José Querol Lacruz (1929), jubilat. Fuster.

Canet lo Roig

Aurèlia Bengochea Morancho (1952), jubilada. Professora universitària.

Carmen Cardona Pla (1955), auxiliar d'infermeria.

Carmen Castell Beltran (1956), jubilada. Treballadora d'indústria tèxtil.

Imma Castell Tolos (1986), infermera.

M. Ángeles Farrón Castell (1960), jubilada.

Lidón Pla Meseguer (1982), metgessa.

Clara Pla Meseguer (1979), mestra.

Joaquina Pruñonosa Vericat (1935), jubilada.

Vicenta Roig Castell (1940), jubilada.

Rosa Rupià Vilar (1952), jubilada.

Hermegildo Salvador Torres (1924), jubilat. Barber.

Mavi Vallés Pla (1983), mestra.

Castell de Cabres

José Ramón Giner Segura (1958), jubilat. Propietari de bar.

Paquita Segura Vilalta (1959), jubilada. Mestra.

Carmen Vilalta Gil (1937), jubilada.

Castellfort

Eva Prades Miralles (1975)

Castelló de la Plana

Dolores Badenes Gual (1936), propietària tenda d'electrodomèstics.

Conchin Beneyto Melià (1955), jubilada. Administrativa.

Rosa Melià Balaguer (1927), jubilada.

Clara Mestre Ortí (1949), jubilada. Professora.

Antoni Porcar Gómez (1951), jubilat. Funcionari.

Cervera

Vicent Sorlí Cherta (1942), cronista.

Josep Joaquim Sorlí Moliner (1975), jubilat.

La Mata

Kassim Carceller i Esteban (1985), professor.

Guillermina Montserrat Gimeno (1942), jubilada.

La Vall d'Uixó

Manel Francesc Navarro del Alar (1960), editor i periodista.

Tírig

Trinitat Moliner Olsina (1962), jubilada.

Vilafranca

Leire Aparici Colomer (2008), estudiant.

Hugo Solsona Altaba (2008), estudiant.

Vilafamés

Maria Bardoll Blasco (1948), jubilada.

Maria Carmen Mauro (1931), jubilada.

Vila- Real

Maria José Chabrera Carda (1980), actriu.

Montserrat Chesa Carda (1969), professora.

Vistabella

Raquel Beltrán Tomás (1933), jubilada, masovera.

Adela Gasch Montserrat (1941), jubilada.

Teresa Moliner Moliner (1933), jubilada.

Juan Moliner Olaria (1959), jubilat. Canterer.

Joan Monferrer Vicente (1932), jubilat. Masover.

Pilar Olaria Edo (1948), jubilada.

Elvira Pitarch Edo (1936), jubilada.

Joaquin Pitarch Monferrer (1930), jubilat. Masover.

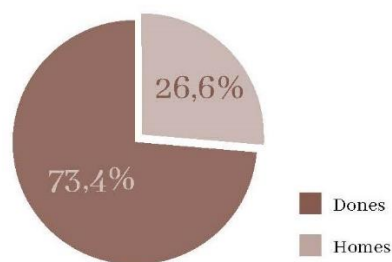
Rosa Salvador Bel (1934), jubilada. Cuinera.

Ana Salvador Moliner (1946), jubilada.

Xodos

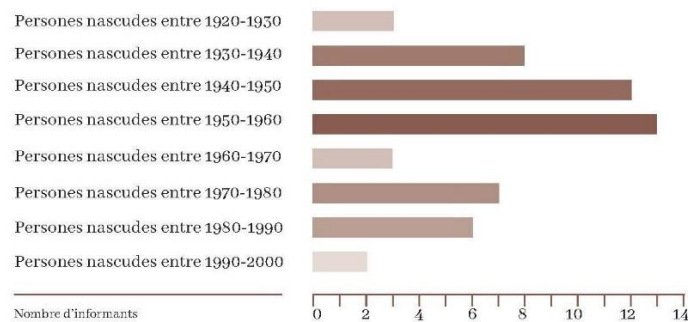
Conxa Gonell Martí (1993), estudiant.

1.2.2 Organització dels informants segons el seu gènere

Pel que fa a la divisió per gèneres, constatem que la majoria de persones informants han estat dones (73,4%), mentre que els homes presenten un percentatge inferior (26,6%). Aquesta situació és molt similar a altres recerques similars, tal i com destaca Monjo (2022: 674).

1.2.3 Organització dels informants per edat

Tal i com indica el gràfic, moltes de les persones que han participat en aquesta tesi, van nèixer entre els anys 1930 i 1960. També hi ha informants nascuts entre els anys vint i els quaranta, de forma que el perfil d'informant més comú és el d'una persona major de 55 anys i jubilada. Per una altra banda, hi ha un grup important de persones nascudes entre els anys setanta i els anys noranta del segle XX. El seu perfil és diferent, ja que són persones que es troben en actiu. Per la seva edat, moltes d'aquestes persones tenen fills a qui en aquests moments els conten rondalles i altres gèneres del folklore narratiu. Això explica el seu interès i la seva competència com a narradors.

1.3 Criteris d'edició i catalogació del corpus

La classificació de materials segons el sistema de gèneres s'ha complementat amb la utilització dels sistemes de catalogació més àmpliament acceptats: *The types of the folktale*, en la versió revisada i ampliada per Uther (2004) i el *Motif-index of folk literatura* (Thompson, 1955-1958). De fet, aquests dos catàlegs han estat útils per a classificar totes aquelles narracions que hem considerat com a rondalles. Pel que fa a la resta de materials, ens hem guiat per la catalogació que realitza Oriol (2002: 70-85). Així, aquest corpus s'organitza de la següent manera:

1. Rondalles catalogades segons l'índex d'Aarne/Thompson/Uther [ATU]. Aquestes rondalles s'organitzen en els següents apartats: rondalles d'animals, rondalles meravelloses, rondalles religioses, rondalles d'enginy, contarelles i rondalles.
2. Rondalles que presenten tipus no inclosos a ATU, però que es poden catalogar a través del sistema proposat pel projecte «Rondcat: rondalles catalanes». Aquest tipus apareix encapçalat per la lletra «C», seguida d'un número, que indica que es tracta d'un tipus documentat en l'àmbit lingüístic català.

3. Llegendes classificades segons els criteris d'Oriol (2002: 70- 80). Apareixen en primer lloc llegendes del passat, organitzades en llegendes de tresors, llegendes màgiques i llegendes sacres. A continuació apareixen les llegendes contemporànies i per últim les tradicions explicatives.

4. Relats sobre experiències reals. Els classifiquem també segons els criteris d'Oriol (2002: 80- 85). Aquest apartat s'organitza a partir dels subgèneres característics d'aquest gènere: l'anècdota, el relat d'experiència personal i el succeït. A més, l'apartat dedicat al relat d'experiència personal s'organitza a partir d'un criteri temàtic. D'aquesta manera, hi ha relats sobre les etapes de la vida, relats sobre la guerra civil, relats sobre el miracle de Les Coves i relats sobre el medi natural. Cadascuna de les narracions recopilades es presenta amb el següent esquema:¹⁴¹

NÚMERO DEL TIPUS

I. Número de la versió (si escau)

Títol

Transcripció del text.

Dades de l'informant.

Catalogació:

1. Rondalles catalogades segons ATU: Títol del tipus ATU (Uther 2004) |Títol en català segons Oriol/Pujol (2003; 2008) i altres catalogadors si escau.
2. Tipus no inclosos a ATU: Títol del tipus «C» | Tipus proposats per altres investigadors. Hi ha alguns casos en què la versió recopilada no es correspon únicament a un tipus ATU, sinó que presenta una combinació de tipus. En aquests casos, hem catalogat la versió adscriuint-la al tipus que té més pes en la narració. Això no obstant, també hem reflectit la resta de tipus presents. Respecte als comentaris, cal subratllar que aquests es realitzen per cada tipus ATU recopilat, en el cas de les rondalles. En canvi, pel que fa a les llegendes i els relats sobre experiències reals, els comentaris s'han realitzat per a cada subgènere. En el cas dels relats d'experiències personals, els comentaris s'han fet seguint un criteri temàtic.

¹⁴¹ Aquest esquema segueix com a model formal d'edició els corpus narratius folklòrics d'Emili Samper (2013), Laura Villalba (2015) i Joan Lluís Monjo (2022) en les seves tesis doctorals.

CORPUS DE FOLKLORE NARRATIU

RONDALLES D'ANIMALS
(ATU 1-299)

Tipus 3

ATU 3 *Sham Blood and Brains*. ORIOL/PUJOL 3: Les falses ferides de la guineu. Vegeu els comentaris en el tipus 4. **Versions:** I Farem allioli (3+4). II La rabosa farteta i cavallera (3+4). III La raboseta cansadeta (3+4).

Tipus 4

I

Farem allioli

I: I què vos pareix,¹⁴² ¿eh? El llop se tenie que fiar de la raboseta? ¿Eh? Era molt guilopa la raboseta, n'hi havia per a que el llop digués:

—Ja no vull vindre més en tu.

Però bueno, encara així van tornar a quedar un altre dia. Van quedar un altre dia.

Diu:

—Avui farem allioli.

¿Ne sabeu fer d' allioli?¹⁴³ ¿Com se fa, a vore? ¿Què es posa primer pa fer allioli?

P: ¡Oli!

I: Oli, claro, que ja ho diu la paraula. ¿Però antes de l'oli què posem?

P: ¡All!

I: Un all ¿I l'all com se posa, sencer o s'ha de xafar?

P: S'ha de xafar.

I: S'ha de xafar. A vore si xafem bé, mireu. Pa fer allioli fas:

—Allioli, alliolli, xup,¹⁴⁴

allioli, alliolli, xup,

allioli, alliolli, xup,

alliolli, xupa, xup.

¡Molt bé!

Pos mira, així se van posar lo llopet i la raboseta, a fer allioli i en van fer un morter ple i els va sortir bo i se'l van menjar, se'l van minjar, pos pràcticament tot. I després la

¹⁴²Aquesta versió va ser enregistrada durant la Marató de Contes del Conta'M. Festival de Contes al Maestrat. Per aquest motiu, la I es correspon amb l'informant i P al públic assistent a l'activitat.

¹⁴³La narradora es dirigeix a les persones que l'escolten.

¹⁴⁴ Amb les mans imita el morter i colpeja quan arriba la paraula «xup». Canta els versos.

raboseta estava tan farta,¹⁴⁵ que no tenia ganes de caminar, no tenia ganes de caminar i allavons va agafar una miqueta d'allioli se'l va fregar pel front¹⁴⁶ i li va dir al llop:

—¡Llopet, ai, ai, ai, llopet!¹⁴⁷ estic molt dolenta. ¡Mira, me sortirà el cervell, me sortirà el cervell, estic molt dolenta!

I el llopet diu:

—Vine, pos ara te pujaré jo a cavall.

I va agafar i se la va posar al coll¹⁴⁸ pa acompanyar-la a casa i la raboseta, que dolenta no hi estava, anava pel camí i anava cantant:

—¡Allioli a la mollera, farta vaig i a cavallera!

I el llop, el llopet de baix:¹⁴⁹

—¿Què dius, què dius?

—No res, no res. Tu resa un pater nostre pa quan mos morirem.

I a continuar el camí. I altra vegà ella:

—¡Allioli a la mollera, farta vaig i a cavallera!¹⁵⁰

I el llop:

—¿Però què dius, què dius, què dius?

—No res, no res, tu resa un pater noster pa quan mos morirem.¹⁵¹

I hala i atra vegà i altra vegà i ja a la tecera vegà, a la tercera vegà, ella altra vegà cantant:

—¡Allioli a la mollera, farta vaig i a cavallera!¹⁵²

I el llopet:

—¿Què dius?

I ella:

—No res, no res, resa un pater nostre pa quan mos morirem.

Però el llopet llavors ja se'n va tibar i ¡bum!¹⁵³ la tira contra les parets i li fa un xirràs i llavors la raboseta diu:

—¡Uhhh, uhhh!¹⁵⁴

¹⁴⁵ Obre els braços.

¹⁴⁶ Es posa la ma al front.

¹⁴⁷ Utilitza un to de veu més agut i llastimós. Obre els braços.

¹⁴⁸ Amb les mans imita el gest de posar-se algú a l'esquena.

¹⁴⁹ Flexiona les cames i mira cap amunt.

¹⁵⁰ Amb to de veu alegre i agut.

¹⁵¹ Estén la ma dreta i mou els dits per indicar que no té importància.

¹⁵² Es posa les mans al front, la panxa i imita l'acció de muntar a cavall.

¹⁵³ Obre els braços i els mou ràpidament cap endavant.

¹⁵⁴ Amb un to de veu molt trist.

I el conte s'ha acabat.

Dades de l'informant: Aurelia Bengochea Morancho (1952), Canet lo Roig; Font: Maria Ana Gimeno Castell; Enregistrat 16/10/2021 Marató de Contes del Festival Conta'M; Entrevista: CAN-11/2021.

II

La rabosa farteta i cavallera

Ere la rabosa i el llop. El llop ere tonto i la rabosa viva. I anaen per un camí o va vore la rabosa que venie un i:

—Ui, me se minjarà. I va agarrar una cullerà d'allioli i se la va posar al front. I va arribar l'altre i diu:

—¿Què t'ha passat, raboseta?

Diu:

—Mira, m'ix lo cervell i estic molt maleta, molt maleta.

I diu:

—Pos puja a cavall, ja et portaré jo a cavall.

I anae a cavall i tot tranquil, segur que el llobet... I la rabosa cantae... perquè... això ere... s'havien minjat algo i la rabosa estave farta i no podie caminar i diu:

—Hòstia, ara vé i em se minjarà. Pos ¿saps què? Em posaré allioli al front i diré que m'ix lo cervell.

—¿Què te passa, què te passa, raboseta?

Diu:

—Oi, m'ix lo cervell i estic molt maleta.

—Pos ja et portaré jo.

La puja a cavall i la raboseta cantave:

— Jo farteta i cavallera, jo farteta i cavallera.

Perquè anae a cavall de l'altre, estae farta i damunt anae a cavall. L'altre al fi ho va escoltar i diu:

—Això no va bé. ¿Jo farteta i cavallera? això no està bé.

Dades de l'informant: José Ramón Segura Giner (1958), Castell de Cabres; Enregistrat a Castell de Cabres, 19/11/2020. Entrevista: CDC-01/2020.

III

La raboseta cansadeta

Que [la rabosa] es va posar allioli al front, pa dir-li al llobet que li eixie el cervell. I que:

—Ui, ui, lo cervell... iestic molt cansadeta.

I entonces cantae:

—Jo farteta i cavallera, jo farteta i cavallera.¹⁵⁵

I el llop se'n va donar compte. I diu:

—Esta punyetera me pren lo pèl.

I el llop diu:

—La fotrè de la roca avall.

I se'n va anar al cantet. I com va fer la intenció d'enviar la raboseta, la raboseta, com ere més viva, va brincar. I qui va caure la roca avall va ser el llop.

Dades de l'informant: José Ramón Segura Giner (1958), Castell de Cabres; Enregistrat a Castell de Cabres, 29/10/2022. Entrevista: CDC-03/2022

Catalogació: ATU 4 *Carrying the Sham-Sick Trickster*. ORIOL/PUJOL 4 La guineu cavalca sobre el llop.

Versions: I Farem allioli (3+4). II La rabosa farteta i cavallera (3+4). III La raboseta cansadeta (3+4). Per altres versions que presenten combinacions de tipus, entre els quals el tipus 4, vegeu: tipus 34.

Comentari: Aquestes versions estan formades per dos tipus diferents. El primer es correspon amb el tipus ATU 3 i tracta sobre la utilització de l'allioli com a estratagema de la rabosa per a fer veure que està ferida. Aquest episodi narratiu encaixa perfectament amb el desenvolupament del tipus ATU 4, en què el llop carrega la rabosa a l'esquena (motiu K1241).

De fet, el caràcter monoseqüencial de les rondalles d'animals (González 2003), i la seua brevetat predisposen a l'encadenament de tipus en una mateixa versió. Hi trobem altres exemples documentats al País Valencià: Valor (1975: 417-427), Esteve (2015: 133-137) i Monjo (2022: 99) van recopilar versions combinades a partir del tipus 57 (57+225; 57+60; 57+225 respectivament). Guardiola (1988: 23-33) recull una versió amb la combinació dels tipus 32+2B+50. Això no obstant, la combinació dels tipus 3+4 és una

¹⁵⁵ Amb un to de veu més agut.

de les més documentades. Monjo (2022: 35) recull diverses versions de la combinació dels tipus 3+4, de manera que només referenciarem ací les més properes. Minguet (2006: 125-128) recull una versió de la comarca del Montsià, mentre que Quintana (1997: 80) també va aportar una versió per a l'Alta Ribagorça. Aquesta combinació també apareix en el recull de rondalles de Rossell de Joan Antoni Verge (1991: 202-203), que a més a més es complementa amb els tipus 57 i 34. La versió de Verge (57+34+3+4), més complexa, coincideix amb dues versions que hem recopilat en aquest corpus, i que comentem en l'apartat corresponent al tipus 34, ja que hem considerat que aquest és el tipus predominant.

Pel que fa les versions recopilades que desenvolupen únicament els tipus 3+4, hi ha alguns aspectes que val la pena recalcar. A la primera versió, podem comparar els canvis operats per la pròpia narradora, Aurèlia Bengochea, que havia recopilat i publicat aquesta mateixa rondalla anys enrere (1988: 21). Respecte a la rondalla escrita, advertim que el desenvolupament argumental en aquesta versió és pràcticament el mateix, i que la narradora respecta la versificació en el diàleg entre la rabosa i el llop. També percebem un allargament dels diàlegs i l'addició d'un fragment d'una cançó popular: «Napoléon tenia cent soldats»¹⁵⁶ amb l'objectiu de dinamitzar i fer més participativa la primera part de la narració. En canvi, les versions II i III són contades pel mateix narrador amb dos anys de diferència (2020-2022). En aquest cas, observem un mateix estil narratiu, que en la segona versió es mostra més concís i afegeix un final que manca a la versió anterior. Com hem esmentat anteriorment, hem recopilat dues versions més («El llop i la raboseta van a l'era» i «El formatge i la lluna») en què la combinació dels tipus 3+4 està present. Això no obstant, aquestes versions pertanyen a un episodi narratiu més complex, que consta d'altres dos tipus més (34 i 57).

De la comparació de les cinc versions amb la combinació de tipus 3+4, resulta interessant destacar la similitud de la fórmula versificada emprada en el diàleg entre la rabosa i el llop, així com els matisos aportats per cada versió. Així, a la versió I («Farem allioli») apareix: «¡Allioli a la mollera, farta vaig i a cavallera!» i «resa un pater nostre pa quan mos morirem». A les versions II i III en canvi només apareix la primera part d'aquesta fórmula: «jo farteta i cavallera, jo farteta i cavallera». Pel que fa a les versions més complexes, que contenen també els tipus 34 i/o 57, també apareix la mateixa fórmula, lleugerament modificada: a la versió I (el llop i la raboseta van a l'era): «Ben farteta estic

¹⁵⁶ <<http://www.canpop.org/fitxa.php?id=2620>> [data de consulta: desembre 2022].

i ben cavallera. Un pegat d'allioli a la mollera» i «Resa un pater pa quan mos morirem».

A la versió II (el formatge i la lluna): «Raboseta entera entera, farteta de formatge, sobrant cavallera» i «Resaré pa quan me moriré».

Tipus 15

L'engerreta de mel

I: A tots estos xiquets que n'hi ha per aquí, els pregunto jo:¹⁵⁷

— ¿Us agrada la mel?

P: ¡Sí!

I: A la majoria pareix que sí. ¿I als grans, us agrada la mel?

P: Sí.

I: Pos mireu, al llopet i a la raboseta també els agradava la mel. I van comprar una engerreta de mel. Però li diu la raboseta:

— Llopet, guardem-la per a un dia que serà festa i a llavons mos la minjarem.

— Bé, pos...

Llavors van guardar l'engerreta de mel, la van alçar a un tinell alt i allí es va quedar. Però la raboseta, que era molt guilopa, tots los dies anave i minjave, sense que el llopet se n'adonés. Total que arriba un dia de festa. I li diu lo llopet

— Raboseta, avui és festa.¹⁵⁸

Diu:

—Sí.¹⁵⁹

Diu:

—Baixa l'engerreta de mel que mos la minjarem.

Diu:

—Baixa-la tu, que és que jo no hi arribo.

I el llopet baixa l'engerreta i la troba buida:

—¡Oii, no n'hi ha gens! ¿Qui se l'ha minjà?

I la raboseta diu:

—Farem una prova. Ara mos ficarem los dos panxa pa amunt de cara al sol. I en aquell que li sortirà la mel pel melic, serà senyal que se l'ha minjat.

I així ho van fer. Se fiquen los dos astesos de cara al sol, panxa pa amunt¹⁶⁰ i allí a la calentoreta del sol, lo llopet se va dormir. I a llavons va aprofitar la raboseta, va agafar una mica de mel i li va untar tota la panxa. I al cap del rato, quan se van despertar, se miren. I li diu la raboseta:

¹⁵⁷ Aquesta versió va ser enregistrada durant la Marató de Contes del Conta'M. Festival de Contes al Maestrat. Per aquest motiu, la narradora (I) s'adreça al públic (P).

¹⁵⁸ Amb un to de veu més greu.

¹⁵⁹ Amb un to de veu més agut.

¹⁶⁰ Obri els braços i tanca els ulls amb cara relaxada.

—Veus, tu has sigut qui t'has minjat la mel.
¡I el conte s'ha acabat!

Dades de l'informant: Aurelia Bengochea Morancho (1952), Canet lo Roig; Font: Maria Ana Gimeno Castell; Enregistrat 16/10/2021 Marató de Contes del Festival Conta'M; Entrevista: CAN-11/2021.

Catalogació: ATU 15 *The Theft of Butter (Honey) by Playing Godfather*. ORIOL/PUJOL
La guineu, el llop i la gerreta de mel.

Comentari: Adscriuim aquesta versió al tipus 15. Es tracta d'un tipus molt popular a tota Europa i àmpliament documentat al País Valencià (Monjo 2022: 48). Apareix de manera aïllada o en combinació amb altres tipus (especialment els tipus 3, 9, 122J, 136). A les comarques castellonenques, aquest tipus ha estat recopilat per Henri Bouché. A partir de la comparació de les dues versions, observem que comparteixen el motiu K401.1, en què es culpa l'innocent amb la prova de suar la mel. D'altra banda, la versió de Bouché desenvolupa el motiu K372, que fa referència a la simulació d'un bateig. En canvi, aquest motiu no està present en la versió que hem recopilat.

Tipus 34

I

El llop i la raboseta van a l'era

Pués, jo te'l contaré, com me'l contaven a mi de xiqueta. Era un llop i havia un corral de cabretes. I ho va vore i diu:

—Ara aniré i me menjaré a un dels cabridets.

I entre i claro:

—¿A quin me minjo de tots?

—Oi, a mi no me se minjo's que soc blanquet.

—A mi no me se minjo's que soc negret.

—Jo soc molt xicotet.

I el més gran diu:

—Mira, ves a la pastera de ma mare que hi ha un formatge i agarra el formatge.

I el llop se'n va a minjar lo formatge i al cap d'un tros que anave l'alcance una rabosa (natros diem una raboseta), bueno.

—¿Què minges, llopet?

Diu:

—Aquí, al corral de cabres i hai agarrat un formatge i me'l minjo.

—Dona-me'l.

—¡Uiii!

Diu:

—Jo no te'l vull donar.

I el llop anave minjant i la raboseta detràs.

—Llopet, dona-me'n.

—No te donaré.

—¿Saps que faré? Mira, te beus tota l'aigua i... quan eixugaràs tot lo clot, mos partirem lo formatge.

—Home, però com me l'hai de beure, que jo no l'aguantaré tanta aigua a la panxa.

—No patigues que te ficaré un tap al cul,¹⁶¹ te ficaré un tap al cul i tu te la veus.

I el llopet, pos se va acabar tota l'aigua. I quan se la va acabar. Diu:

—Raboseta, que m'has enganyat, que això és una pedra.

¹⁶¹ Riu.

—Bueno, i ¿ara què fem? [...]

Diu:

—¿Saps lo que farem? Avui baten los flares i quan baten se fan moltes cassolades de tallades. Jo tinc una idea, mone per allà, que ara estaran dinant.

I tenien tot lo blat escampat a l'era, jo no sé si saps, que antes pa batre ho escampaven en eres, perquè passaven los animals i xafaven i bueno... i se tenie que secar ben sequet, lo de xafar la palla i el blat.

—Bueno.

I diu:

—Tu te fiques a pegar voltes per damunt de l'era i jo te llevaré el tap del cul. I jo m'amagaré.

I ella s'amague a un cantonet i escomence:

—¡Flares, flares a l'era,
que el company ne fa reguera!¹⁶²

I claro, enseguida els de dins:

—Oi, ¿Què han dit?

—¡Flares, flares a l'era,
que el company ne fa reguera!

I van agarrar:

—Aquí mos passe una cosa u altra.

Un, una forca, l'altre un bastó... bueno. I se'n van corrents i al llopet, pos a pegar-li trompades. Lo llop, conforme va poder va fugir, però tot baldat, claro. I la raboseta va aprofitar. Entre dins, se farte de tallades. I hi havie una cassola d'allioli, escampa un mocador, se'l fique tot ple d'allioli, se'l lliga al front¹⁶³ i surt. I el llopet no podia anar, perquè estave baldat de les bastonades que li havien pegat. I ella no podie anar de farta, que anave:

—Ai, llopet, que casi m'han matat, ai, llopet que no puc anar.

I el llopet:

—No me digues res, raboseta. A mi sí que m'han trencat totes les costelles.

—I bueno, puja'm al coll.

—I com t'hai de pujar al coll si jo no puc anar, li dia el llopet.

—Pos encà mos agarraran, m'havies de pujar al coll.

¹⁶² Amb un to de veu més agut i alt.

¹⁶³ Fa el gest de nugar-se el mocador al cap.

Diu:

—Pos mira, puja, a vore com ho farem.

La puja a cavall, i quan ja anava a cavall, li dia ella tota contenta:

—Ben farteta estic i ben cavallera,

un pegat d'allioli a la mollera.

I el llopet diu:

—¿I què dius raboseta?

—Resa un pater pa quan mos morirem.

Al cap d'un ratet, lo mateix resó:

—Ben farteta estic i ben cavallera,

un pegat d'allioli a la mollera.

I el llopet ho va comprendre:

—Ja voràs si estaràs farta.

Anaven de cara al Cervol i quan van arribar a les timbes de Cervol, ¡boooooo! la tire de les timbes a vall. I la raboseta se va esclafar i el quènto s'ha acabat.

Dades de l'informant: Rosa Ferreres (1942), Canet lo Roig; **Font:** Miquel Ferreres Sans (besavi); **Enregistrat:** Canet lo Roig 10/05/2022; **Entrevista:** CAN-10/2022.

II

El formatge i la lluna

Pos el llop i la rabosa van eixir per un camí, se van encontrar. I diu:

—Xe, pos mon anirem a caminar un rato.

I van passar per un mas, perquè allí no n'hi havien villes. I diu que arriben allí i entren a casa. I obrin un armari i veuen un formatge. I l'agarren i li peguen un mos. I les rabosetes són més astutes. I se'n va i diu:

—Llop, ¿que tu d'a on eres?

Diu:

—Jo, d'Albocàsser.¹⁶⁴

I obri la boca i li cau i l'altre l'agarre i fuig. I l'altre, pos, li die:

—Raboseta, ¿que tu d'a on eres?

I ella:

—De Tírig (però les dents pretès).

¹⁶⁴ Obri molt la boca quan pronuncia la vocal a.

Al cap del ratet:

—¿Què tu d'a on eres?

—De Tírig.

Conque va i se'l minge. I van passar per un puesto que n'hi havie una bassa, perquè no n'hi havie piscina ací. I veuen la bassa i se vee la lluna dins. I diu:

—Mira, tu, el formatge t'ha caigut i mira'l a on està, ahí dins.

I el pobre llop se va beure tota l'aigua i el formatge no estae, que ere la lluna. Però la raboseta ere molt astuta. Conque entonces, se'n va anar allí, a l'altre mas, que estae en la era tirà, el blat, els matxos pa còrrer pa batre. I el llop, en la panxa l'aigua que portae, escomence a soltar. Els va banyar la era, li van pegar una palisa. I l'altra li die:

—Mira, tu dius que t'han pegat, però a mi també. M'hauràs de portar al cavallito, al llom.

—Que no, que no, que jo també.

Conque l'agarre al llom i se'n va camí avant. I fee:

—Raboseta entera entera,

farteta de formatge,

sobrant cavallera.

—¿Què dius?

—Res, resaré pa quan me moriré.

Al ratet:

—Raboseta entera entera,

farteta d'arròs,

sobrant cavallera.

—¿Però què dius?

—Ja t'ho hai dit, estic resant pa quan me moriré.

I aixina van anar marxant. I el conto ja se va acabar, perquè quan se va cansar de portar-la al llom, la va haver de deixar. I ella va haver de fugir, farteta de formatge i de tot lo que va trobar. I ell sense res. I *colorín colorao, el cuento se ha acabado*.

Dades de l'informant: Adoración Monfort Garcia (1935), Ares del Maestrat; Enregistrat a Ares del Maestrat, 31/05/2022; Entrevista: ARES-01/2022.

III

El formatge de la raboseta i el llopet

Tornen a anar un altre dia lo llopet i la raboseta. I se van comprar un formatge i el portaven a la boca. N'anaven caminant, caminant. La raboseta, guilopeta, li diu:

—Ai, llopet, nem fent¹⁶⁵ ¿què tu d'a on eres?

I la raboseta diu:

—Jo de Tírig.¹⁶⁶

Apretant ben fort pa que no li caiguera el formatge. Llavors li diu la raboseta al llop:

—¿I tu d'a on eres?

I el llop diu:

—Jo d'Albocàsser (amb la boca ben oberta pa que entenguera bé el nom).

I clar, el formatge va caure. La raboseta que se n'adona, agafa el formatge¹⁶⁷ i se l'amaga.¹⁶⁸ I al llopet li diu:

—T'ha caigut aquí en este toll, t'ha caigut lo formatge al toll.

I el llopet lo volia recuperar, perquè li agradava el formatge. I llavors se va arrimar al toll i es va ficar a veure aigua, vinga a beure aigua, vinga a beure aigua¹⁶⁹ per vore si al final trobava el formatge allí al fons. I quan ja va eixugar el toll, només va trobar una pedra blanca allí. Diu:

—Ja m'ha tornat a fer una mala passada la raboseta. Ara aniré a buscar-la i voràs.

I se'n va anar a buscar la raboseta i vinga pegar voltes, va fer cap a l'era, a l'era que a llavors batien, (ficaven la palla estesa per damunt l'era per a que s'assequés bé i després quan passaven los matxos en les moles i tal). Allò se triturava i se separava lo blat de la palla, però clar tenia que estar ben eixut allò. Bueno, pués estave el llop per allí pegant voltes per l'era, buscant a la raboseta, però com s'havie begut tota l'aigua del toll li van entrar una pixera que no es podia aguantar de cap manera.¹⁷⁰ I anave per allí per l'era i se li anava escapant¹⁷¹ la pixera. La raboseta que el mirava,¹⁷² que estava amagat. I s'havia amagat perquè diu:

¹⁶⁵ Amb els braços en moviment, imita l'acció de caminar.

¹⁶⁶ Ho diu amb la boca molt tancada i un to de veu agut.

¹⁶⁷ Amb la mà dreta imita el gest d'agafar alguna cosa.

¹⁶⁸ Es posa la mà dins de la jaqueta.

¹⁶⁹ Amb els braços oberts i les cames lleugerament flexionades.

¹⁷⁰ Es posa les mans a la panxa i fa servir un to de veu llastimós.

¹⁷¹ Amb els braços estesos.

¹⁷² Porta el dit índex a l'ull.

—Si m'agarro ¹⁷³ em pegarà.

I l'estava mirant. I a llavons, escomence a dir:

—¡Flares, flares a l'era,
que el company ja fa reguera!¹⁷⁴

¡Flares, flares a l'era,
que el company ja fa reguera!

I a més a més, se'n va anar a avisar els batedors, que en aquell moment no estaven a l'era, perquè se n'havien anat a dinar i els va dir:

—¡Batedors, que a l'era correuen la palla!¹⁷⁵

Ells, que van sentir que els estaven banyant la palla,¹⁷⁶ se'n van corrents a l'era. I en ser que veuen per allí al llop, agafen forques i bastons i detràs del llop,¹⁷⁷ hasta que el van fer fugir. I ja, quan el llop se va escapar, la raboseta diu:

—¡Ai, d'esta que m'hai lliurat!

I el conte s'ha acabat.

Dades de l'informant: Dades de l'informant: Aurelia Bengochea Morancho (1952), Canet lo Roig; Font: Maria Ana Gimeno Castell; Enregistrat 16/10/2021 Marató de Contes del Festival Conta'M; Entrevista: CAN-11/2021.

Catalogació ATU 34 *The Wolf Dives into the Water for Reflected Cheese*.
ORIOI/PUJOL 34 El llop pren la lluna per un formatge.

Versions: I El llop i la raboseta van a l'era (123+34+3+4). II El formatge i la lluna (57+34+3+4). III El formatge de la raboseta i el llopet (57+34).

Comentari: Hem adscrit les versions recopilades al tipus ATU 34, perquè considerem que és un dels arguments centrals de les tres narracions. Ara bé, cal subratllar que en les tres versions aquest argument apareix en relació amb altres tipus i no com a argument independent. Més encara, cal incidir en què la combinació de tipus en aquestes versions és prou similar, especialment pel que fa als tipus ATU 57, 3 i 4.

¹⁷³ Obre la mà esquerra cap amunt i la mou de forma amenaçadora.

¹⁷⁴ Obre els braços i utilitza un to de veu alegre.

¹⁷⁵ Es posa les dues mans al cap.

¹⁷⁶ Pica de mans una vegada.

¹⁷⁷ Amb els dos braços imita l'acció de colpejar.

D'entrada, val a dir que el tipus 34 es troba àmpliament documentat en l'àmbit català. RondCat,¹⁷⁸ recull catorze versions d'aquest tipus, nou de les quals apareixen en combinació amb altres, davant de les cinc versions que es presenten en solitari. Al País Valencià tenim constància de les versions recopilades per Josep Bataller a la Safor (1986:72) i els Serrans (Beltran 2007: 98). En ambdós casos el tipus 34 es mostra com a argument autònom. Així mateix, aquest argument també ha sigut recopilat per Quintana (1997: 91-92) per a la zona de la Franja d'Aragó. En aquesta versió, el tipus ATU 34 apareix precedit pel 2B. Altrament, en el context de les comarques castellonenques, Joan Antoni Verge (1991: 202-203) aporta una versió recopilada a Rossell, amb una combinació de tipus molt similar a les que hem recopilat ací. Així, a «El llopet i la raboseta» trobem els tipus 57+34+3+4. Aquest mateix tipus de combinació la trobem a la recopilació de rondalles de la Barcella de Meseguer-Carbó, en la seua versió: «Lo llobet i la raboseta», (2017: 112). Cal destacar que totes les versions castellonenques provenen de zones geogràficament properes (Rossell, la Barcella de Xert i Canet lo Roig pertanyen a la comarca del Baix Maestrat i Ares del Maestrat pertany a l'Alt Maestrat), la qual cosa podria indicar un cert arrelament d'aquesta combinació de tipus a la zona. Amb tot, en un futur caldria recopilar més versions que confirmen o desestimen aquesta hipòtesi.

Amb referència al desenvolupament del tipus 34, cal esmentar que argument pot constar de dos episodis. Segons indica Uther (2004: 33), en la primera part, el llop veu reflectida la lluna a l'aigua i creu que és un formatge, persuadit en aquest cas per la rabosa. En la segona part, el llop es beu tota l'aigua i després l'orina en un lloc inadequat, de manera que és apallissat per aquest motiu. En les tres versions que he recopilat, crida l'atenció que el motiu de la lluna només apareix en la segona narració, mentre que en la primera i la tercera versió, la lluna és substituïda per una pedra. Pel que fa a la utilització d'un tap per part de la rabosa per a ajudar el llop a beure's tota l'aigua, aquest motiu només apareix en la versió I. En referència al segon episodi, aquest no sempre es desenvolupa en les versions recopilades de l'àmbit català. D'altra banda, en aquelles versions en què sí es desenvolupa una segona part, crida l'atenció que està ambientada a una era.¹⁷⁹ A més a més, totes les versions recopilades al Maestrat es caracteritzen per compartir una fórmula versificada molt similar, en què la rabosa avisa que el llop banya el blat. Aquesta fórmula també apareix en versions recopilades a zones properes com la

¹⁷⁸ <http://rondcat.arxiudefolklore.cat/> [data de consulta: desembre de 2022].

¹⁷⁹ En l'argument genèric desenvolupat per Uther (2011:33), el lloc al que arriben el llop i la rabosa és un hostel o una festa.

Franja d'Aragó (Quintana 1995: 167): «flares, flares a l'erada/ que entre pom(p)te una ruixada». Convé recordar la interpretació que fa Meseguer-Carbó (2017: 112) de la paraula flare en aquest context, definida, segons el Diccionari català-valencià-balear, com un insecte que ataca el blat.

Altrament, cal comentar el desenvolupament del tipus 123 en la primera versió recollida: «El llop i la raboseta van a l'era». En aquest cas, la narració no culmina amb el llop menjant-se els cabridets i el rescat posterior per part de la mare. En canvi, les cabretes ofereixen un formatge al llop, que l'accepta. Així conclou aquest episodi i es dona pas a l'aparició de la rabosa en la disputa pel formatge amb el llop. A partir d'aquest moment el relat pren la característica estructura argumental bimembre del cicle de rondalles del llop i la rabosa (Delarue/Tenèze 1976). Cal destacar que el tipus 123, apareix a la tradició de l'àmbit lingüístic català generalment de forma aïllada. Això no obstant, hi ha documentades cinc versions en què aquest tipus es combina amb altres: Maspons (2014 [1874]: 104-108) 123+2D; Amades (1982 [1950]: 817-819) 212+123; Bertran (1989 [1909]: 219-222) 212+123, Llorens (2020:535-536) 34+123; González Caturla (1998 [1985]: 151-153) 123+124. D'aquestes versions, resulta interessant remarcar la similitud de la versió que comentem amb la narració recopilada per Llorens. La coincidència dels arguments marca una manera molt semblant d'enllaçar els dos episodis.

Pel que fa al tipus 57, observem la popularitat d'aquest argument a les comarques castellonenques, ja siga en combinació amb altres tipus del cicle del llop i la rabosa o bé de forma individual, com passem a comentar a continuació.

Tipus 57

I

El conte de la raboseta i el llop

Ara vos contaré el famós conte del llop i la raboseta. Conte molt típic del meu poble, Tírig. Açò fa molt de temps va passar, que no va ploure. I com no va ploure i n'hi havia una sequera molt gran, se va fer tot malbé. No n'hi havie armeles, no n'hi havie figues, no n'hi havie res per menjar i clar, tots passaven fam. Les persones i també els animalets. I en això que, al barranquet de Montoliu, se van trobar un llop i una raboseta. El llop venia d'Albocàsser, del mas de'n Cabanyes i la raboseta venie del Mas d'en Doto de Tírig. I se troben i diu:

—¡Xa!

Diu:

—¿Què te passe, raboseta?

Diu:

—Tinc moltíssima fam, la meua panxa fa un ruido terrible.

I el llop fa:

—Jo també, me fan ruido tots los ossos.

La raboseta, que ere una tia molt espavilada, li diu:

—¿Tu vols que anem al mas d'en Doto a vore si la tia Maria ha tret el formatge pa aixombrar-se i li'l pillem i mo'l mengem?

I el llop diu:

—Xa, ¿te paix?

I si mos remore, ¿què?

Diu:

—Va, vinga, no sigues tonto.

—Nem a mirar-ho.

Arriben al Mas d'en Doto. I allí se troben a la finestra, que sí, que estave el formatge. I la raboseta, que ere molt reguilopa, li diu:

—Xico, ¿perquè no... tu que eres aixina valent, pegues un vot i l'agarres?

I el llop, que pobret, ere una miqueta /---/ diu:

—Xa, ¿i si caic i me faig mal?

Però ella el va punxar:

—Vinga, va, va llop, que aixina menjarem.

Bueno... en això el llop se tire en un bot ¡jam!¹⁸⁰ agarre el formatge i se'l fica a la boca.

I la raboseta diu:

—Caguen la mar este tio ¡ah! Se'l vol menjar ell a soles, pos ara l'aclariré jo.

Diu:

—Escolta llop, tu i jo ja fa molts anys que som amics, però no sé de quin poble eres.

I va i l'altre li diu:

—D'Albocàsser.

Amb una boca gran, i va, i li cau el formatge.

I la raboseta, com una fiera ¡nyam!¹⁸¹ l'agarre i se'l fique a la boqueta. I ell diu:

—A voràs, te faré lo mateix.

Diu:

—Escolta raboseta ¿i tu, tu de quin poble eres?

Diu:

—Jo, de Tírig, de Tírig.

En les dentetes tancaetes. I no li va caure el formatge i se'l va menjar.

I conte contat, conte acabat i espero que us hage agradat.

Dades de l'informant: Trinitat Moliner Olsina (1962), Tírig; Enregistrat 10/04/2020; Entrevista TIR-02/2020.

II

¿I tu d'on eres?

Eren un llopet i una rabosa, que anaven per un camí. I en un moment donat, anant per allí se troben un formatge. Veuen un formatge (i el llop va ser més ràpid), i agarre el formatge i se'l fica a la boca. I la rabosa diu:

—Llopet, este formatge el podíem compartir. Dona'm un trosset.

I el llop que no, que no, que no.

I la rabosa, (com les raboses són molt bitxos). I la rabosa diu:

—A voràs.

Diu:

—Llopet, llopet, ¿que tu de quin poble eres?

¹⁸⁰ Obri i tanca les mans.

¹⁸¹ Obri i tanca la mà ràpidament.

(És que jo sempre hai sentit dir d'Albocàsser. Hi ha qui diuen de Benlloch. Pos bueno... jo d'Albocàsser, però també hai sentit contar de Benlloch).

I això, i li pregunta:

—¿Que tu de quin poble eres?

El llop, això, diu:

—D'Albocàsser —diu—. ¹⁸²

I quan va allí, a Albocàsser, va obrir una boca gran i la raboseta ¡gep! li pillà ¹⁸³ lo d'això i s'ho fica aixins a la boca. I allavontes el llop clar, volie el formatge, diu:

—Havies dit que compartiríem, que volies que el compartim. Va, compartim.

Diu:

—No, no, no.

Aquella diu que feia en lo cap, ¹⁸⁴ que no, que no.

—Pos a llavontes, ara li preguntaré el mateix que ella.

I axines. I va i li pregunta:

—Raboseta, raboseta, ¿que tu de quin poble eres?

I la raboseta, que ere molt viva, en la boca tancà diu:

—De Tírig, de Tírig. ¹⁸⁵

El formatge va ser tot pa en ella.

Dades de l'informant: Josefa Meseguer Solas (1956), Canet lo Roig; Enregistrat 20/02/2022; Entrevista CAN-06/2022.

III

¿D'on eres, llop?

Però el corb i la raboseta i el formatge que va caure... el corb:

—¿D'on eres?

(I aquí és on diu):

— D'Albocàsser. ¹⁸⁶

I li va caure el formatge.

I després el corb:

¹⁸² Amb la boca molt oberta.

¹⁸³ Imita el gest d'agafar amb les mans.

¹⁸⁴ Nega amb el cap.

¹⁸⁵ Ho diu amb la boca molt tancada.

— Raboseta, raboseta, ¿d'on eres?

— ¡De Tíííírig!

Dades de l'informant: José Ramón Segura Giner (1958), Castell de Cabres; Enregistrat 19/11/2020; Entrevista CDC-01/2020.

IV

La raboseta i el llop

Pos això ere una raboseta i un llop [...] Ells volien un trosset de formatge i a vore qui el podie agarrar i el va agarrar... i va i diu:

— Pos ara que tu tens el formatge a la boca...

Pués, va pensar de dir-li, preguntar-li de quin poble ere:

—¿Que tu d'a on eres, raboseta?

El llop diu:

— Jo d'Albocàsser.¹⁸⁷

I a l'obrir la boca, va caure el formatge en terra. Entonses l'agarre el llop i se'l pose a la boca. I entonses la raboseta li pregunte al llop:

— ¿I tu d'a on eres?

— De Tírig.

I va apretar la boca i a l'apretar la boca se li va quedar dins i aixina.

Dades de l'informant: Carmen Marín Traver (1942); Atzeneta del Maestrat; Font: Otilio Marin Albert (pare); Enregistrat 08/02/2022 Unitat de Respir (Atzeneta del Maestrat); Entrevista: ATZ-02/2022.

Catalogació: ATU 57 *Raven with Cheese in his Mouth*. ORIOL/PUJOL 57 El corb, la guineu i el formatge.

Versions: I El conte de la raboseta i el llop. II ¿I tu d'on eres? III ¿D'on eres, llop? IV La raboseta i el llop.

Comentari: Les quatre versions recopilades s'adscriuen al tipus 57. Cal insistir en la popularitat que aquest tipus ha experimentat a les comarques castellonenques, com a part del fenomen d'humanització i adaptació geogràfica que ja va assenyalar Rafael Beltran

¹⁸⁷ Ho diu amb la boca molt oberta.

(2007: 563). En efecte, aquest tipus apareix en totes les recopilacions que s'han fet a les comarques castellonenques amb anterioritat (Escuder 1983, Bouché, Bengochea 1988, Verge 1991, Meseguer-Carbó 2017). En aquest cas, les poblacions que apareixen són Albocàsser i Tírig, tot i que, en la versió II, una de les informants també esmenta Benlloch. Sanchis Guarner també va documentar l'adaptació d'aquesta rondalla a altres localitats castellonenques: Vinaròs/Canet (p. 101-102); i Alcúdia/Veó (p. 178). Tot i això, sembla que la versió més popular és aquella que confronta les poblacions d'Albocàsser i Tírig. Per una altra banda, crida l'atenció la variació en l'extensió d'aquest tipus, que o bé es resol en poques frases o bé es desenvolupa amb molt més detall, tal i com observem en les versions I i II. A més a més, s'observa que els protagonistes de la versió són el llop i la rabosa majoritàriament, encara que també apareix el corb en lloc del llop.

Tipus 60

I

L'ànguila i la raboseta es conviden

Una raboseta i una àguila [...]:

— Anem a menjar tots junts.

— Pos vale.

I l'ànguila pos fa:

—Um... carn tallà, carn tallà...

I la pose dins d'una botella. Entonces va anar al dinar i la raboseta no va poder dinar. La raboseta no va poder dinar ¡am, am!,¹⁸⁸ la carn de dins no la va poder traure. I entonces ell li va dir:

— Pos ara t'enganyaré jo a tu.

També igual. I va anar i va fer sèmola, sèmola. ¿Saps què vol dir, sèmola? Sèmola. I va i la tire damunt d'una roca, de pedra. I l'ànguila... I la raboseta va tornar. I la raboseta se va menjar tota la sèmola, però l'ànguila no va poder agarrar la sèmola en el pico i la va tornar a enganyar.

Dades de l'informant: Carmen Marín Traver (1942), Atzeneta del Maestrat; Font: Otilio Marin Albert (pare); Enregistrat a Atzeneta, 08/02/2022; Entrevista: ATZ-02/2022.

II

La cigonya i la rabosa mengen sèmoles

La cigüenya, que va fer una açò de gatxes... sèmola... I va i la rabosa escampe, damunt de la roca. I la rabosa s'ho va minjar. I la cigüenya pi pi pi.¹⁸⁹ I no va poder casi minjar-se gens. I después, li va fer al revés, es va fer d'això i ho va ficar dins de la botella. La rabosa llepae per fora¹⁹⁰ i la cigüenya, en lo pic, traie la sèmola. Això serie algo d'això.

Dades de l'informant: Antonio Colomer Gil (1937), Atzeneta del Maestrat; Enregistrat a Atzeneta, 15/03/2022; Entrevista: ATZ-10/2022.

III

La rabosa i l'ànguila

¹⁸⁸ Fa el gest d'intentar menjar obrint la boca.

¹⁸⁹ Imita el pic de la cigonya amb la mà tancada i les puntes dels dits unides i mirant cap avall.

¹⁹⁰ Mou el cap imitant fent veure que llepa la sèmola.

En acabar va i la rabosa i s'ajunte en l'aguila i se fiquen a minjar, a vore qui minjae millor. Va convidar l'aguila a la rabosa a minjar. Va l'aguila i fa una botella,¹⁹¹ llarga, plena de cigrons pa minjar, plena una botella de cigrons. I la rabosa, damunt fa d'açò... damunt d'una pedra plana, gatxes clares.¹⁹² No podie picar perquè hi havie... pic-pic-pic,¹⁹³ va la rabosa i /---/ tot tot.¹⁹⁴ Però /---/ trau la botella en cigrons. I entones l'aguila pica per la boca.¹⁹⁵ I la rabosa no podia /---/.

Dades de l'informant: Joaquín Pitarch Monferrer (1930), Vistabella del Maestrat; Font: Francisco Traver; Enregistrat a Vistabella, 03/08/2021; Entrevista: VIST-01/2021.

Catalogació: ATU 60 *Fox and Crane Invite Each Other*. ORIOL/PUJOL 60 La guineu i la cigonya es conviden.

Versions: I L'aguila i la rabosa es conviden. II la rabosa i l'aguila. III La cigonya i la rabosa mengen sèmoles.

Comentari: Adscriuim aquestes versions al tipus 60. Trobem que aquest tipus apareix documentat al País Valencià, amb versions de Guardiola/Beltran (2005: 188-189) i Esteve (2015: 133-137). Beltran recull dues versions inèdites, que pertanyen precisament a L'Alcora (2007: 113; 2007: 141) i també a la Franja d'Aragó, amb una versió de Quintana (1995: 164). Altrament, aquest tipus no havia estat recopilat encara a les comarques castellonenques. A més a més, cal incidir en què les tres versions recopilades es caracteritzen per la seua brevetat, ja que en els tres casos els informants no havien narrat aquesta rondalla des de feia molt de temps i no la recordaven bé.

¹⁹¹ Amb els dits polze i índex dibuixa el coll de la botella.

¹⁹² Riu.

¹⁹³ Mou el cap endavant i darrere per imitar el moviment que fa l'animal per a menjar.

¹⁹⁴ Mou el cap per imitar la rabosa quan es menja les gatxes.

¹⁹⁵ Repeteix el gest del cap endavant i darrere.

Tipus 123 El conte de les cabretes

Lo que van fer les cabretes, perquè venie el llop i sa mare les va guardar en un corral, diguem. I lo que tenen les portes d'ací del terreno és una gatera, que diem, que és una cosa rodona pa entrar en gat i pa entrar i pa eixir. I entonces el llop, quan s'arrimae a tocar:

—¡Pom, pom!

—¿Qui és?

—Que soc la vostra mare.

—Ensenya-mos la pateta.

I claro, els ensenyae la pateta i la pateta ere negra. I entonces el llop, lo que va pensar és de dir:

—Pos jo me'n vaig a un puesto.

I se'n va anar a casa de un moliner i se'n va embadurnar les pates de farina. I torne al puesto:

—¡Pom, pom!

—¿Qui és?

—Que soc la vostra mare.

—Ensenya-mos la pateta.

I els ensenyae la pateta i entonces ere blanca. Com ere blanca li van obrir i sel's va minjar, però después quan va tornar la mare o... se'n van al riu a beure aigua, perquè havie minjat molt. I entonces lo que va fer és beure molta aigua i al final van eixir... no sé... representae que les cabretes se les havie minjades senceres. [...] Li van obrir la panxa i eixen les cabretes [...] El menudet se va escapar.

Dades de l'informant: Araceli Monfort Sangüesa (1943), Ares del Maestrat; Enregistrat Entrevista: ARES-01/2022.

Catalogació: ATU 123 *The Wolf and the Kids*. ORIOL/PUJOL 123 El llop i les cabretes.

Versions: El conte de les cabretes.

Comentari: Adscriuim aquesta versió al tipus 123. Es tracta d'un argument molt popular, àmpliament documentat en tot l'àmbit català, especialment com a argument individual, encara que com ja hem esmentat, també apareix en combinació amb altres tipus. En comparació, la versió recopilada per aquesta tesi és prou breu i no desenvolupa

completament els elements característics del tipus (Delarue /Tenèze). Així i tot, el plantejament general coincideix: els cabridets es queden a soles i el llop intenta que obrin la porta per a menjar-se'ls. Es presenta com a part central del relat el motiu del llop que s'enfarina la pota per enganyar els cabridets (K1839.1). A més, s'esmenta el tall de la panxa del llop per part de la mare per a treure els cabridets, que representa el motiu F913. Per contra, no apareix el canvi de veu del llop (K1832, K311.3) i el motiu de la panxa plena de pedres (Q426). Tampoc apareix la fórmula versificada que canta la mare per a que els cabridets obrin la porta, molt present a altres versions valencianes, com per exemple les versions recopilades per Monjo (2022: 60-63) o Oller (1994: 37-44). Pel que fa al final, s'observa un desenvolupament confús, ja que la informant sembla tenir dubtes i no recordar com acaba la rondalla. Pels elements esmentats (aigua, tall de la panxa), es pot inferir un final similar al d'altres versions en què finalment els cabridets són rescatats per la mare. Aquest final és prou diferent del de l'altra versió recollida a les comarques castellonenques, ja que a la versió de Meseguer-Carbó (2017: 111), el llop es menja tots els cabridets i la mare es dol per la pèrdua dels seus fills.

Tipus 124

ATU 124 *Blowing the House In*. ORIOL/PUJOL 124: La casa de plomes. Vegeu el tipus 136.

Tipus 130

Lo gatet

Pos això ere una vegada un gatet, que se n'anava a segar. I camí vant, camí vant, se va trobar amb un bou:

—Gatet, ¿on vas?

—A segar.

—¿Què puc vindre en tu?

— Sí, sí i ja en serem dos de colla, vine.

—I seguisen caminant.¹⁹⁶ Camí vant, camí vant van trobar un burro:

—¡Hola! Gatet, bovet ¿on aneu?

—Anem a segar.

—¿Què puc vindre en vatros?

—Sí, sí, vine i en serem tres de colla.

I total que se'n va los tres. I camí van, camí vant, troben un gall.

—¡Hola! gatet, bovet, burret, ¿on aneu?

—Mo'n anem a segar.

—Ai, ¿què puc vindre en vates?

—Sí, sí, vine que en serem quatre de colla ja.

I se'n van anar els quatre, anar fent, anar fent. Però resulta que se'ls va fer de nit:

—A vore on anem a passar la nit.

I van vore una caseta:

—Ah, pos anem allí.

Van entrar:

—Pos sí aquí no n'hi ha ningú.

—Vinga, pos mos posarem allí que vindrà bé.

I total que lo gat, lo gatet, se va ficar a la vora el foc i se va tapar de cendra, (perquè los gats sempre tenen fred). I es va tapar allí i només se li vie un ullet. I el bou se va quedar al costat de la porta de casa:

—Pos jo ja me quedo aquí.

—Vale.

I el burro diu:

—Pos jo al corral.

¹⁹⁶ Amb els braços imita el gest de caminar.

Se'n van al corral i el gall se va ficar al forat de la canal. I bueno, se van quedar allí tranquils. Però de moment, van sentir un soroll. I és que van arribar uns lladres¹⁹⁷ a la casa. I s'arrima un dels lladres allí a la vora el foc. Diu:

—Ai, mira quina braseta que n'hi ha aquí. Ara encendré el cigarret.

I ¿què li va passar? Tot asgarrapadet, tot asgarrapadet, perquè estava el gatet allí colgat. I a llavons se'n va i se'n va cap al corral. I arribe al corral i el burro: tot patadetes, tot patadetes. Diu:

—Ui, me'n vaig d'esta casa me'n vaig.

Però resulta que quan va sortir per la porta, allí estava el bou. Tot tossadetes, tot tossadetes.¹⁹⁸ I en un bot se'n va al carrer, però llavors va saltar el gall del forat de la canal i en una picotà¹⁹⁹ li va arrancar el nas i el conte s'ha acabat.

Dades de l'informant: Aurelia Bengochea Morancho (1952), Canet lo Roig; Font: Maria Ana Gimeno Castell; Enregistrat 24/11/2021; Entrevista: CAN-11/2021.

Catalogació: ATU 130 *The Animals in Night Quarters*. ORIOL/PUJOL Els animals van de viatge.

Comentari: Aquesta versió s'adscriu al tipus 130, ja que desenvolupa l'argument característic de quatre animals que marxen de casa (motiu B296) i troben una casa al bosc (motiu N776). Quan arriben uns lladres, els animals s'amaguen a diferents parts de la casa i els ataquen, cadascú amb el seu poder característic: el gat arrapa, el burro dona tira coces, el bou dona tossades i el gall pica (motiu K1161). A les comarques de Castelló, tenim disponibles dues versions d'aquest argument: Escuder (1996) i Verge (1991: 203-204). S'observa que la versió de Verge s'adequa molt al tipus segons la descripció d'Uther (2004: 99) i Oriol/Pujol (2003: 53), ja que els animals marxen de casa, perquè són maltractats a causa de la seua vellesa. Aquesta versió inclou l'episodi de la construcció de la torre i el cant de tots els animals (motiu K335.1.4). Per últim s'esmenta que els quatre animals protagonistes eren coneguts com a músics.

En canvi, la versió ací recopilada presenta una certa simplificació d'aquest argument. En primer lloc, crida l'atenció que els animals marxen per anar a segar i no per alliberar-se dels maltractaments dels seus amos (Valriu 2008: 46), com apareix a la majoria de

¹⁹⁷ Amb un to de veu més fluix i misteriós.

¹⁹⁸ Mou el cap cap d'esquerra a dreta imitant el bou.

¹⁹⁹ S'agafa el nas amb la mà.

versions recopilades en l'àmbit català. Tampoc apareix cap referència a fer una torre per espantar els lladres amb els seus cants (motiu K335.1.4) o al fet que els animals siguin músics. En canvi, crida l'atenció en aquesta versió, la clara estructuració dels episodis, gràcies en gran mesura a la utilització de mecanismes de repetició (tot asgarrapadet; tot patadetes; tot tossadetes) i a l'enumeració (gatet, bovet, burret).

Tipus 136

Les tres rabosetes

Això eren tres rabosetes que van fer tres casetes. I va anar el llop a la casa de la raboseta més gran. I va tocar allí a la porta:²⁰⁰

- Raboseta, ¡obri'm!
- No vullc, que se me menjaràs.²⁰¹
- No, no te menjaré, obri'm!
- No, no vullc.
- Pos mira, saltaré, brincaré i l'assolaré.

I així va ser: va saltar, li va assolar la caseta i se la va minjar.

I després se'n va anar a la casa de l'altra raboseta, de la mitjana i també va tocar la porta. I:²⁰²

- Raboseta, obri'm.
- No, no vullc, que se me menjaràs.
- No, no se te menjaré.
- Sí.
- Pués mira, pués saltaré, brincaré i assolaré.
- Ja pots saltar, ja pots brincar, que no me l'assolaràs.

Però resulta que sí, que el llop va saltar, va brincar i la va assolar i se la va menjar.

I llavors, se'n va anar a buscar a la raboseta més menuda, allí a la caseta. I la mateixa història, va tornar a tocar:²⁰³

- Raboseta, obri'm.
- No vullc, que se me menjaràs.
- No, no te menjaré, obri'm.
- No, no et vull obrir.
- Pos mira, saltaré, brincaré i te l'assolaré.
- Ja pots saltar, ja pots brincar que no me l'assolaràs.

I el llop se va ficar a saltar i a brincar, però no la va poder assolar. I a llavors diu:

- Bueno, a vore com com puc jo fer-me en la raboseta.

I li va dir:

²⁰⁰ Dona un cop de puny a la taula per imitar quan es pica a la porta.

²⁰¹ Amb un to de veu més agut.

²⁰² Dona un cop de puny a la taula per imitar quan es pica a la porta.

²⁰³ Repeteix el mateix gest de donar un cop de puny a la taula.

— Raboseta, ¿vols vindre, vols vindre a collir cireres?

— Sí, pos demà vindré buscar-te, alça't de matí que anirem a collir les cireres.

Però la raboseta, com no se fiave del llop, va matinar, va anar a collir les cireres i es tornar a amagar dins de la caseta. I quan va arribar el llop:

— Raboseta, ¿què no vens?

— Ja he tornat.

— Ui.

— Mira, pren, pren.

I pel forat de la gatera, li anave tirant los punyols de les cireres.

— Bueno.

Però el llop no se va desanganyar i li va tornar a proposar ensendemà:

— Raboseta, raboseta ¿tu vols vindre?

— ¿A on?

— Al camp, al camp a collir bercocs.

— Bueno.

— Pos ja anirem de matí.

I la raboseta, altra vegà diu:

— No me fio gens.

Ella va tornar a matinar i se'n va anar a collir el bercocs. I se'n va tornar a casa i quan lo llop va anar a buscar-la:

— Raboseta, ¿que no vens?

— Ja hai tornat.

I altra vegà pel forat de la gatera, li tirava els punyols dels abercocs.

— Bueno.

Però el llop no se va desanganyar. Diu:

— A vore com me puc fer jo en la raboseta.

— Raboseta, ¿vols que anem a fira?

— Sí, sí.

— Pos alçat ben de matí i anirem a fira.

I la raboseta diu:

— Voràs.

Llavors va matinar molt²⁰⁴ i se'n va anar a fira. Va pegar una volta per allí i se'n va tornar a casa. Però resulta que el llop va dir:

—Avui tinc que matinar jo més que ella.

I quan la raboseta se n'estava tornant, va vore que venie el llop.

—¡Ah!

Però ¿què va fer ella? A la fira, ella s'havie comprat una pastereta, un santet i un plateret. I quan va vore que el llop venia ¡xuf!, se va ficar dins de la pastera i fora de la pastera va ficar lo santet i el plateret, com si fora —diu—, una limosna per al sant. I el llop, pos va passar per allí, va vore allí lo plateret i el santet. Li va tirar un perret i se'n va anar a fira. Diu:

— Avui sí que trobaré jo a la raboseta.

Però va pegar voltes per allí, per tota la fira i no la va vore. Con que se'n torna a casa diu:

—Encara no haurà sortit.

I arribe allí i:

— Raboseta, ¿que no vens?

Diu:

— Ja he tornat.

— ¡Oh!

— ¿Tu no has vist una pastereta, en un santet i en un plateret?

— Sí — diu.

— Pos allí estava jo.

I el conte s'ha acabat.

Dades de l'informant: Aurelia Bengochea Morancho (1952), Canet lo Roig; Font: Maria Ana Gimeno Castell; Enregistrat 24/11/2021; Entrevista: CAN-11/2021.

Catalogació: ATU 136 *Wolf Surprises Pig in Apple Tree*. ORIOL/PUJOL 136 El llop i el porquet.

Versions: Les tres rabosetes (124+136)

²⁰⁴ Allarga la vocal per exagerar.

Comentari: Aquesta versió presenta una combinació dels tipus 124+136, encara que considerem que el tipus 136 és l'argument de més pes en la rondalla. La combinació d'aquests dos tipus és prou habitual, fins el punt que alguns estudis han considerat aquesta combinació com un únic tipus, tal i com assenyala Monjo (2022: 68). En la versió recopilada al nostre corpus, cal destacar que primer es desenvolupa l'episodi que correspon al tipus 124, de manera prou simplificada. La simplificació d'un argument és un fenomen que sovint es produeix quan una mateixa versió recull més d'un tipus. En aquest cas, s'observa que la narració és breu i sintètica i no hi ha una tipologia diferenciada de la casa de cada animal. Tot i això, cal fer referència a l'existència d'una fórmula que es triplica i que aconsegueix afavorir el procés narratiu (Valriu 2008: 25): «saltaré, brincaré, l'assolaré».

Pel que fa al tipus 136, aquest episodi resol el conflicte entre el llop i la tercera rabosa. Com que el llop no ha pogut assolar la casa utilitzant el mecanisme anterior, comença una nova seqüència en què el llop convida la rabosa a collir fruita. Tanmateix, en aquesta versió el llop no acaba cremat per aigua bullint (motiu J2133.7) sinó que la rabosa l'enganya quan s'amaga dins d'una pastera.

Tipus 225

L'ànguila i la raboseta van al cel

Ere l'ànguila i la raboseta. Però l'ànguila volie anar al cel, a menjar coquetes en mel i la raboseta li va dir:

— Jo no puc anar al cel, perquè no... no sé... no puc volar com tu.

Diu:

— No patisques.

Com ja li l'havia pegà dos vegaes... va dir:

— No patisques. Tu pujaràs damunt de les meues ales i mo n'anirem al cel, a menjar coquetes en mel. I l'agarre, damunt d'ahí. A quan arribe a un puesto, se tombe. I entonces la raboseta cau de dalt. I fee:

— Matalapet de llana... no sé què, no sé quantos, destorbat...

Bueno, no sé què dia, algo pa que li posaren baix pa quan caiguere no es matare, perquè...

— Matalapet de llana...continuaran destorbats...

No sé com die... [...] Pa que quan la raboseta caiguere... l'ànguila no va caure, l'ànguila la va tirar de dalt, la va enganyar, que havien de vore, a menjar coquetes en mel al cel, ¿no? Entonces quan arribave a un puesto va fer aixina.²⁰⁵ I la raboseta va caure i l'ànguila se va quedar dalt. I la raboseta eixa die una palaura d'eixes, que li posaren algo baix, pa quan caiguere que no se matare, que no se mataré, però és que no... tampoc m'enrecordo com die.

— Matalapet de llana... de no sé quantos... tal.

[...] Per a que caiguere la raboseta i no se fere mal. Demanae, demanae ella. I quan va arribar en terra es va matar i ja està. I qüento cuentat per la ximenera al teulat, però falten palaures.

Dades de l'informant: Carmen Marín Traver (1942), Atzeneta del Maestrat; Font: Otilio Marin Albert (pare); Enregistrat a Atzeneta, 08/02/2022; Entrevista: ATZ-02/2022.

Catalogació: ATU 225 *The Crane Teaches The Fox To Fly*. ORIOL/PUJOL 225
L'ànguila ensenya la guineu a volar.

Comentari: Adscrivim aquesta versió al tipus 225, en què l'ànguila convida la rabosa a unes noces al cel i després la deixa caure (motiu K1041). El deteriorament de la versió

²⁰⁵ Gira el palmell de la mà.

que hem recopilat s'evidencia en el record parcial de les fórmules que contenia: «matalapet de llana... de no sé quantos... tal». Això no obstant, intuïm que aquesta versió formaria part d'una combinació d'episodis («Com ja li l'havia pegà dos vegaes») en què l'àliga convida la rabosa al cel en venjança per alguna malifeta prèvia de la rabosa.

RONDALES MERAVELLOSES
(ATU 300-749)

Tipus 311B*

ATU 311B *The Singing Bag*. ORIOL/PUJOL 311B: El sarró que canta. Vegeu el tipus 1655.

Tipus 312

L'habitació de baix de l'escala

Jo me'n recorde que n'hi havia un [conte], que quan érem xicotets mos fea molt, molt d'efecte, que era una història aixina un poc escabrosa de una xiqueta que la tenien en una casa o en un castell, la teníem com... com acollida i tal i feen:

—Tot lo que n'hi ha ací serà pa tu, però no tens que entrar mai a l'habitació de baix de l'escala.

I clar, només perquè li dien això, ella lo que més tenia era ganes d'entrar a l'habitació de baix de l'escala, però mai estava a soles, sempre n'hi havia algú que la vigilava i quan ella anava pa ca l'habitació, sentia algun soroll, que baixava algú les escales, que no sé què... i ¡ui! se'n tornava, i li ho repetien fins a la sacietat:

—Tot açò quan moatros mos morim, açò serà... tota esta casa serà pa tu, no tens que entrar mai, ahí no tens que entrar mai.

Total que una vegà es va quedar a soles, pel motiu que siga, i el primer que va fer va ser anar... va obrir la porta i allí n'hi havia no se quanta gent morta, o no se què i se va embrutar de sang, la xiqueta; entonces ella se va asustar, va tancar la porta i tot era voler llevar-se la sang de la roba, que s'havia tacat la falda i les espardenyas i tal i no podia de cap manera. Total que quan van tornar enseguida.

—¿Tu has entrat?

—No, no, jo no ha entrat, jo no ha entrat.

—Sí, tu has entrat perquè vas bruta i això només podies embrutar-te allí dins.

I la veritat és que jo ara no recorde el desenllaç final de si li feen algo a la xiqueta o se n'anava fugint per una finestra o alguna història aixina. Però aquell sí, aquell me'n recorde que de molt xicotet me fea un pànic terrible, perquè en casa m'agüela hi havia una porta baix de la escala, hi havia una porteta allí en un trastero i fee:

—¡Hòstia, ahí què n'hi haurà!²⁰⁶

²⁰⁶ Riu.

Dades de l'informant: Manuel Francesc Navarro del Alar (1960), La Vall d'Uixó; Font: Dolores Queralt Ferreres (iaia); Enregistrat 14/04/2022; Entrevista: VALL-01/2022.

Catalogació: ATU 312 *The Giant-killer and his Dog (Bluebeard)*. ORIOL/PUJOL *Les tres germanes rescatades pel germà*

Versions: L'habitació de baix de l'escala.

Comentari: Adscriuim aquesta rondalla al tipus 312. Tot i que l'informant no recorda la història amb detall i no pot explicar el final, sí que s'observen els trets fonamentals d'aquest tipus. D'entrada hi ha una xiqueta que té prohibit obrir les portes d'una habitació determinada. Ella desobeeix, entra a l'habitació i troba cossos de gent morta (motiu C611). És descoberta pels habitants de la casa, en aquest cas perquè es taca de sang i la sang no desapareix.

Aquest tipus ha estat escassament documentat a l'àrea catalana. De fet, RondCat només documenta dues versions,²⁰⁷ cap de les quals pertany al País Valencià. Caldria aprofundir en l'estudi del repertori d'aquest informant i també de la seua població, per conèixer la possible vigència d'aquest tipus, ja que no es pot descartar la influència literària en la construcció d'aquesta versió.

²⁰⁷ <http://rondcat.arxiudedefolklore.cat/> [data de consulta: gener de 2023].

Tipus 330

El conte del ferrer

Ere un ferrer que vivie a un poble. I este ferrer ere molt remalfainer pobre, no tenie ganies de treballar pa res. Se passae la vida dormint baix de la figuera del seu pati. I un dia, estant allí dormint tot repantigat, sense esperar-ho ningú ¡pem!²⁰⁸ ve un dimoni, un dimoni. Un tio mudat, xulo. Diu:

—Tu ferrer, ¿què fas?

—Ai, pos ací dorc i avant.

—Eres molt remalfainer xiquet, no aclariràs res, no anem bé aixina.

Diu:

—Mira, vaig a fer-te un trate. Si tu, quan te mors, vens en mi a l'infern, jo faré que sempre tingues diners i no tingues que treballar mai en la vida.

I el ferrer, que ere molt guilopo, s'ho va cavilejar. I diu:

—Xaic, tampoc no és mala cosa, això. Perquè este, igual no se'n recorde i me quedo ací pa tota la vida. ¡Trate fet!

Se'n va el dimoni i el ferrer, escolta, ficae la mà dins del calaix, una grapaeta de bitllets. Ficae la mà dintre de l'olla, una altra grapaeta de diners. Mira, vinga perres i a dormir. Beníssim, una vida estupenda.²⁰⁹ Però un dia estae també allí dormint, baix de la figuera, com sempre, i passen pel carrer Sant Josep, la Mare de Déu, el *Niño Jesús* i qui més anae?, ¡Ah! i Sant Pere. Anaven de rogativa. I resulte que se li trenca el gaiato, a Sant Pere. Diu:

—¿Què faré ara?

Diu:

—Mira, ahí n'hi ha un ferrer. Anem a preguntar a vore si...

Diu:

—Escolta, ferrer ¿tu açò mos ho arreglaries, lo gaiato?

Diu:

—Sí, home, sí. Açò no coste res.

S'emporte el gaiato, li fot quatre martellaes i l'arregle. I diu:

—¿I açò quan val?

Diu:

—No res home, no res.

²⁰⁸ Amb un to de veu molt més alt.

²⁰⁹ Obre els braços.

Diu:

—Xaic, ¿Com vol dir no res? Algo valdrà.

Diu:

—És que...

Ell clar ell, ho cavilege:

—Si ja tinc diners, que l'hai de fer pagar pobre home.

Total que diu:

—Espera't, sí que se m'acut una cosa. Que quan diga que una cosa que s'apegue, que s'apegue. I quan diga que se desapegue, que se desapegue.

I Sant Pere diu:

—Això és bolero.²¹⁰

Però Sant Pere li fee:

—Demana't un trosset de cel.

I ell diu:

—¿Un trosset del cel?

Claro, ell pensae:

—Si he d'anar a l'infern, a mi què m'importe un trosset de cel.

—Això, que s'apegue i que se desapegue.

—Vale.

—I això ja està fet.

—Vale.

Passe el tiempo. Resulte que el ferrer li anae molt bé la vida, però quan menos s'ho esperae ¡pam! arriba un dimoni, altre camí. Los dimonis sempre van mudats i elegants.

Diu:

—Escolta, ferrer, toca que mo n'anem a l'infern.

—Xa, xa, quanta pressa que tens. ¿No vens de l'infern? Deus estar cansat.

Diu:

—Sí.

—Deixa'm que la dona m'amanisque la berena.

—Assenta't ahí, damunt l'ancrusa i descansa.

Quan estae sentat diu:

—¡Apega't!²¹¹

²¹⁰ Nega amb el cap i els braços.

²¹¹ Amb un to astut.

Ah, xiquets, aquell dimoni, ni cap amunt ni cap avall, no se podie alçar. Tot nerviós:

—Escolta ferrer, ¿què m'ha passat?

—Ai, no ho sé. ¿Vols que t'ajudo?

—Si no em puc alçar.

Diu:

—Espera't ara agarraré l'ascarpa i el martell i voràs tu com t'ajudaré.

Me caguen la mar... ¡li va fer un cul!²¹² Martellaes ¡pim, pem!²¹³ I aquell pobre dimoni plorant... bueno, plorant com un desesperat, perquè estae tot sangrós, tot lo cul com una tomata. I quan ja estae la cosa molt reafectat, diu:

—Desapega't.

Aquell dimoni aprete a córrer com una bala hasta l'infern. I... és que mira si ere guilopo aquell ferrer, tenie tot pensat. Total, que va seguir passant el tiempo... dinerets... bona vida. I quan menys s'ho esperae un dia, també ¡pem! Un altre dimoni. Diu:

—¡Ah! ferrer, toca'm, passa'm davant²¹⁴ que vens en mi a l'infern, però ja s'ha acabat lo trate.

—Home, home, quina pressa.

—No, no. És que aquell dimoni que va vindre a buscar-te, va tonar coent com una pesteta. A mi no m'enganyaràs.

—Xico, xico, ¡quina pressa que tens!

Diu:

—Escolta (ell cavilege), diu:

—Dimoni, ¿tu t'agraen les figues?

Diu:

—Sí, molt.

Diu:

—Pos al pati tinc una figuera, que les més bones de totes estan al capdamunt.

Ja te veus al dimoni, que estae tentat ¡pamcatxan!²¹⁵ com una bala dalt de tot de la figuera. I quan estae dalt de tot, ¿què va passar?

—Apega't!²¹⁶

²¹² Es porta la mà al cap.

²¹³ Amb el braç imita l'acció de donar cops de martell.

²¹⁴ Assenyala amb el dit índex de manera autoritaria.

²¹⁵ Amb les mans i els braços imita l'acció de pujar a un arbre.

²¹⁶ Amb els braços oberts per donar l'ordre.

Imagina't lo pobre dimoni, que ni cap amunt ni cap avall, allí enganxat. I el ferrer va manar fer un bando. Diu:

—Tots los xiquets del poble que li vullguen tirar cantalaes a un pardalot, que té el ferrer a la figuera, poden anar.

I allí vana anar tots, Martí, Guillem, Anna, Neus... tots, en bosses plenes de pedres. Cantalaes al dimoni,²¹⁷ llançar pedres al dimoni ¡beim! aquell dimoni en un punt un ull a la virulé,²¹⁸ en un punt una cantalà a les costelles. I vinga:

—¡Oi, oi, oi!²¹⁹

Vinga a esclamar-se el dimoni, que quan ja estae fet un Ecce Homo que no podie ser altre. El ferrer diu:

—¡Desapega't!

¿Què va fer? Com una bala a l'infern, però com un clau. I arribe a l'infern i els conte als altres dimonis:

—Això, això és una animalà, lo roin que és eixe tio. I és que és una pena, no n'hi ha manera en ell. Quan vingue, tanqueu la porta ben tancà, ¿eh?

Bueno, va passar el temps. I el ferrer li va dir a la dona:

—Quan me morga (perquè ja ere molt vellet), m'has de ficar les estenalles al ataüt.

—Xico, ¿pa què?

Diu:

—Ai, no se sap mai lo que pot passar per ahí.

Se mor el ferrer. Mor i arribe al cel. Diu:

—Iep, Pere, ja estic ací.

Diu:

—Tu, ¿ací? No en tens cap de faena. Un home, que no has treballat, ni has fet res en la vida per ningú. Ací no pots vindre.

—Xaic, dixa'm passar.

Diu:

—No, no.

—¿I què faig?

Diu:

—Guaita, ves a l'infern a vore si te volen allí.

²¹⁷ Amb les mans imita l'acció de llançar pedres.

²¹⁸ Amb el dit índex es toca un ull.

²¹⁹ Amb un to de veu llastimós.

Arribe a l'infern. I claró,²²⁰ estan tots los dimoni apuntalant la porta, pa que no entrare, perquè li tenien més temor que un acte romà. I allí tots tancats. I ell arribe i se trobe la porta tancà. Diu:

—*Bueno, soy el pobre herrero que no lo quieren ni en el cielo ni el infierno.*

Pobre, estae disgustat, no el volie ningú. N'hi havie un dimoniet xicotet, que volie vore com ere el ferrer. I obri la porta una miqueta,²²¹ traue el nasset. I només ¡nyac!²²² en les estenalles va i li arranque el nas, tu, mira si és roïn aquell home. Bueno, aquell dimoniet plorant com un desesperat. Diu:

—Bueno, vaig a provar sort una altra vegà al cel.

Arriba al cel. Diu:

—Pere, ja torno a estar ací.

Diu:

—Xa, que ja t'ha dit que no pots entrar.

—Home, és que a l'infern m'han dit que ni hablar.

Diu:

—Pos ací menos encara. Cara cartó de tio.

—Va, Pere.

I tant lo va ofendre... però ell, ja vos dic, que ere guilopo aquell home. Agarre la gorra, (que portae gorra el ferrer).²²³ I la tire allí als peus de Jesucrist, que estae allí en los amics fent-se unes cervesetes. Diu:

—Pere, m'ha caigut la gorra. Entro, l'agarro i isc.

—Que no.

—Vinga, va, no sigues aixina. Va, entro a buscar la gorra.

I al final s'esmuny. I agarre i s'assente al costat de Jesucrist,²²⁴ de seure allí tot quietet, tot com si fore una bona persona. I escomence a estirar-li els pelets de les cames. I Jesús li diu:

—Ferrer, estáte queto.

I altre camí:

—Estáte queto.

I diu, i Pere diu:

²²⁰ Riu amb ironia.

²²¹ Imita l'acció de mirar d'amagat movent el cap mb les mans a prop de la cara.

²²² Imita l'acció d'arrancar amb les estenalles.

²²³ Fa el gest de treure's la gorra del cap.

²²⁴ Imita l'acció de seure molt dret.

—¡Au, cap a fora!²²⁵

Diu:

—Xst!²²⁶ no. Que el que mane més que tu, m'ha dit que m'estiga queto.

I aixina va ser com lo ferrer, sobre ser un malfainer i un malcriat, se va quedar al cel. I conte contat, conte acabat.

Dades de l'informant: Trinitat Moliner Olsina (1962), Tírig; Enregistrat 16/010/2021; Entrevista: CAN-11/2021.

Catalogació: ATU 330 *The Smiths Outwits the Devil*. ORIOL/PUJOL 330 El ferrer allunya el Diable.

Versions: El conte del ferrer.

Comentari: Considerem que aquesta versió s'adscriu al tipus 330. Es tracta d'una versió que s'adequa força a l'esquema proposat per Uther (2004: 219) amb la presència dels motius de la venda de l'ànima al dimoni (M211) i l'hostatge de Déu i Sant Pere en la seua visita a la terra (motiu Q115). També apareix la concessió d'un desig (Q115) i la preferència del ferrer perquè la gent s'enganxe si ell així ho reclama (J2071, D1413.1, D1413.5, D1412.1). Quan el dimoni es vol emportar el ferrer, aquest utilitza els seus poders i el dimoni renuncia a emportar-se'l (motiu Z111.2). Finalment, el ferrer mor i no pot anar ni al cel ni a l'infern (motiu Q565) i enganya Sant Pere per poder entrar finalment al cel (motiu K2371.1.3).

El tipus 330 es troba força documentat en l'àrea catalana. Al País Valencià trobem diverses versions, tant en la vessant de la figura al·legòrica de la tia Misèria com aquelles que tenen com a protagonista al ferrer. Del primer tipus destaquem les versions recollides per Martínez (1987 [1920]: 207-212) i Bataller (1997: 51-52), a més de la versió de Quintana (1995: 51-55) per a la Franja d'Aragó. De les versions valencianes en què el protagonista és el ferrer, destaquem una altra versió recopilada per Bataller (1981: 27-34), Diéguez et al. (1999: 137-140), Micó (2009: 80-83) i de nou Quintana (1997: 61-62 i 1999: 31-36). En aquests moments, aquesta és la única versió d'aquest tipus recopilada a les comarques castellonenques.

²²⁵ Amb el dit índex assenyala cap a fora.

²²⁶ Nega amb el dit.

Tipus 366

I

Marieta i el mort

Això de que troben un ataüt, que va a comprar lleus i no ne queden, perquè s'ha entretingut jugant i no ne trobe. I com no ne trobe, quina casualidad, que aquell dia n'hi ha un enterrament, però no l'estan enterrant en directe, no sé per què, no sé per què...²²⁷ Pos està allí el mort aparcat a un raconet i va el xiquet i li agarre els lleus del mort [...]Els lleus se'ls emporte cap a casa, pa que sa mare els guiso pa minjar. I claro, en arribar a casa, aquell xiquet no té fam, perquè sap aquells lleus d'a on són. I después, de nit, com li remordís la consciència de lo que ha fet, pos està tremolant. I se li apareix això:

— Marieta, que estic a la primera escaleta.²²⁸ Ai, ai, ai, que vindrà el mort i...

Dades de l'informant: Paquita Segura Vilalta (1959), Castell de Cabres; Enregistrat 07/12/2020; Entrevista CDC-02/2020.

II

Marieta

Ere una xiqueta que li agradae molt juar i sa mare li va donar una pesseta i li va dir:

—Marieta, ves ahí a la sinyora *Gertrudis*, a la tenda al cantó i compra fetge.

I total que aquella xiqueta ¡titorí- tirorí-tirorí!.²²⁹ se'n va anar i va passar per davant de la tauleta de la sinyó Irene i n'hi havie unes paputxes²³⁰ i uns caramelos i s'ho va comprar i avant i allí se va posar a juar en les paputxes:

—¡Mecatxis la mar salà!²³¹ ma mare m'ha dit que compre fetge, tu.

Total:

—¿Què faig?

I ahí, eixie dia mateixa, havie passat per allí, pel descarregaor un enterro, s'havie mort u. I:

—Pos me'n vaig.

Se'n va al cementeri, el mort encara estave allí a la pedra i va ¡zsiit!.²³² li trau el fetge, l'enrolle i se l'emporte a casa.

—Ah, mare.

²²⁷ Amb un to irònic.

²²⁸ Amb un to de veu misteriós.

²²⁹ Canta i mou el cap.

²³⁰ Obri els braços per assenyalar el mostrador de la tenda.

²³¹ Es posa la mà al front i tanca els ulls.

²³² Junta les mans per indicar l'acció de tallar.

—Ui, molt bé, molt bé.

Total que se fa de nit, se gite a dormir i quan està dormint sent:

— Marieta,²³³ ja estic a la primera escaleta.

—¡Mecaguen²³⁴ la marciana!²³⁵

Ere la veu, perquè ella el coneixie al que s'havie mort, era la veu del que s'havie mort. I anae pujant per les escales, perquè ells vivien allí al...

— [gest]²³⁶ Marieta, ja estic al segon escaló.²³⁷

—Mecaguen la marciana, Marieta.

(Bueno i això lo pots fer tot lo llarg que tu vullgues. I quan als xiquets ja els tens cagats, perquè a punt de repeticions se...)

—¡Marieta!²³⁸ ¡dona'm el fetge que és meu!²³⁹

Dades de l'informant: Antoni Porcar Gómez (1951), Castelló de la Plana; Enregistrat 09/11/2022; Entrevista CS-03/2022.

Catalogació: ATU 366 *The Man from the Gallows*. ORIOL/PUJOL 366 El fetge del penjat.

Versions: I Marieta i el mort. II Marieta.

Comentari: Assignem aquestes dues versions al tipus 366. Segons Uther (2004: 230), existeixen dues formes per aquest argument, de manera que les dues versions que hem recopilat s'adscriuen a la primera forma: una persona s'emporta una part del cos d'un mort. A la nit, la persona morta s'apareix i demana la part del cos robada. A més, cal subratllar que estem davant d'una rondalla de por, que utilitza diferents recursos per jugar a atemorir els oients. Així, ambdues versions conserven la fórmula de repetició en què el mort avisa que està cada vegada més a prop de la xiqueta. Tal i com assenyala Monjo, (2022: 151), l'efecte esglaiador es produeix gràcies a la reiteració de la fórmula, però també pel to de veu, la velocitat amb que es diu i la gestualitat del narrador.

²³³ Amb una veu molt greu.

²³⁴ Baixa el to de veu.

²³⁵ Encongeix tot el cos.

²³⁶ Toca la taula amb les mans.

²³⁷ Amb una veu molt greu.

²³⁸ Ho diu de forma molt sobtada

²³⁹ Agafa amb les mans algú del públic.

Per una altra banda, es constata una certa simplificació del relat, especialment a la primera versió, ja que la informant recorda els elements bàsics del relat, però no aprofundeix en la seva narració. En canvi, a la segona versió constatem un esforç del narrador fer afegir detalls del seu propi entorn i de l'època de la seua infància a la versió: «la sinyó Gertrudis; la tauleta de la sinyó Irene» i també en la gestualitat i to de veu emprats.

El tipus 366 apareix documentat al País Valencià amb versions de Martínez (1999: 26-28) i Roig/Roig (1999: 134). És interessant assenyalar que hi ha tres versions recopilades a les comarques castellonenques: Escuder (1983: 41-43; 81-83) i Verge (1991: 196-187). La primera versió recopilada per Escuder (1983: 41-43) és molt similar a les dues versions d'aquest corpus. Això no obstant, hi ha dues versions castellonenques que s'hi desmarquen: les versions recopilades per Escuder (1983: 81-83) i Verge (1991: 196-187). En aquests dos casos, no és un mort qui persegueix la protagonista, sinó un animal (llop i gripau respectivament). En el primer cas, la protagonista compta amb l'ajuda de la seva iaia, de forma que ambdues aconseguen lliurar-se del llop. En canvi, la versió de Verge presenta una variant molt propera a altres versions valencianes, com les recopilades per Bataller (1981: 47-50) i Guardiola (1988: 51-53), en què la granota (o el gripau) exigeix el compliment de la promesa que li ha fet la protagonista.

Tipus 408

Les tres taronges

Pos això era un reine, que tenia un castell. I al castell vivien el rei, la reina i un príncip. En aquell, alrederor del castell també n'hi havie un poble, que en general eren molt bona gent, però n'hi havie una bruixa. I la bruixa ere molt malvada. Un dia, se va despertar i va dir:

—¿Avui quina malesa faré? I —diu— mira, ompliré un topinet de oli i el tiraré per la finestra i al que li tocarà, li tiraré una maledicció.

S'alça la bruixa, ompli el cetrillet d'oli i s'assente allí detràs la finestra. Arribe un moment que sentia la gent que ja anaven sortint pel poble. I diu:

—Vaig a tirar l'oli ¡bum!²⁴⁰

¿I sabeu damunt de qui va caure? Pos damunt del príncep. El príncip va mirar cap a dalt i va dir:

—Mala bruixa, ¿què m'has fet?

I diu:

—Ara te tiraré una maledicció. I serà que no seràs mai en la vida feliç si no me portes el ram de les tres taronges.

El príncip de moment se va disgustar molt, però después, anant cap a casa se va omplir de alegria, d'il·lusió, d'optimisme. I va dir:

—A mi esta bruixa no me farà passar mala vida.

Se'n va anar a parlar en son pare. I li va dir:

—Pare, mire què és lo que m'ha passat. La bruixa m'ha dit això i me n'aniré buscar el rams de les taronges i menejaré cel i terra, però no tornaré hasta que no el trobaré. Son pare li va dir:

—Vols que t'envie... ¿vols que te fiquem un carro i una carrossa? ¿I vols que t'acompanyen soldats?

Diu:

—No, això és una cosa meua, que me la tinc que solucionar jo.

Agarra l'andante i se'n va. Trobe a un llaurador. I li diu:

—Escolte, ¿vostè coneix el ram de les tres taronges?

I el llaurador li diu:

—Uf, jo l'hai sentit nomenar, però fa molts anys que no n'hai vist cap.

²⁴⁰ Mou el braç cap endarrere. Imita l'acció de llançar un objecte sense mirar.

Continue caminant, caminant, caminant. I ne trobe un altre:

—Ascolte ¿vostè coneix el ram de les tres taronges?

Diu:

—Uf, este ram ja el va tindre que buscar mon pare pa ma mare. I jo no l'hai sentit mai en la vida més.

I aixís, poble per poble per poble, va voltar moltíssim. I al final, quan ja casi estave desil·lusionat, va vore un jardí molt bonic. I va dir:

—Bueno, vaig a preguntar-li al jardiner:

—Jardiner, ¿vostè coneix el ram de les tres taronges?

Diu:

—Sí, aquí ne tinc un.

—Quina alegria me dona.

—Vinga, que li donaré. Però pense que este ram és màgic. No té que obrir cap taronja.

El príncip tot content agarra el ram i se'n va. Caminant, caminant, li entra una set. Que diu:

—Mare meua, no arribaré si me morc de set. Tinc que obrir una taronja.

La partix pel mig i li apareix una princesa guapíssima. I li diu:

—¿Portes aigua pa rentar-me, tovallola pa eixuar-me i pinta pa pentinar-me?

I li diu:

—No.

I la princesa desapareix.

Diu:

—Bueno, per lo menos me beuré el suc i no me moriré.

Caminant, caminant, al cap del rato, obri la segona taronja, que també tenia molta set. I apareix una xica, més guapa que l'anterior, que li pregunta lo mateix:

—¿Portes aigua pa rentar-me, tovallola pa eixuar-me i pinta pa pentinar-me?

Diu:

—No.

I desapareix.

Diu:

—Bueno, bueno, quina mala sort que tinc.

En això que passa per un poble. I diu:

—Pos vaig a comprar aigua, tovallola i pinta per si me torne a passar.

I arribava casi que al seu poble, (que estava a tres dies). I obri la tercera taronja i li apareix una altra princesa guapíssima. I li diu lo mateix:

—¿Portes aigua pa rentar-me, tovallola pa eixuar-me i pinta pa pentinar-me?

I ell diu:

—Sí.

I entonces la princesa ja se va convertir del tot. Ja van sentir un estremesiment i un amor a primera vista. I va i li demane matrimoni:

—¿Te casaràs en mi?

I ella enseguida li va dir que sí.

Diu:

—Però saps lo que passa, que en estes pintes no te vull portar al meu reine. T'esperes ací, que jo me n'aniré i tornaré en una carrossa, en vestits bonics. I ja entrarem i mos casarem. Si ve un o altre, no te fios, amaga't²⁴¹ perquè tot bona gent, no és.

I va el príncip, se'n va pal seu reine. I ella allí se queda. En això que va la bruixa a buscar l'aigua allí a una font. I ella s'amaga dalt i la seua cara reflectava l'aigua. La bruixa se mira, diu:

—Ui, què guapa que m'ha fet.

I ¡bum!: se li trenca el cante.

Diu:

—Bueno, bueno.

Al segon dia torna, se torna a mirar. I diu:

—Ui, encara m'hai fet més guapa que ahir.

Va i se torne a trencar el cante. Diu:

—Això no pot ser.

Al tercer dia torna i mira l'arbre i veu a la princesa. I li diu:

—Ui, ¿i tu qui eres tan guapa?

Diu:

—Mira, soc la nòvia del príncip, que ha anat a buscar-me una carrossa pa que mos casem.

Diu:

—Baixa, que jo tinc molta gràcia i te pentinaré.

²⁴¹ Imita amb els braços i el cos l'acció d'amagar-se.

La princesa se va fiar, va baixar. I ella comença a pentinar-li la melena tan bonica. I quan no se va donar cónter, li va clavar una agulleta al cap i la convertís en una paloma blanca, moníssima, (perquè com ere tan guapa, la paloma també ho era). Agarra la bruixa i se posa la roba que portava ella. I ja per la tarde arribe el príncip, que ja era el tercer dia. I li diu:

—Ui, princesa, ¡què morena t'has fet!

Diu:

—Claro, m'has tingut tres dies a sol i serena, com vols que me faigue.

—Ui, princesa, quantes arrugues t'han eixit.

Diu:

—Claro, lo que pa tu han sigut tres dies, a mi m'han paregut tres anys. Per això m'han eixit estes arrugues.

—Bueno...

Com el príncip era bona persona i era un home de paraula, la puja a la carrossa i van i se casen. I al cap d'un any, el jardiner va arribar a les portes del castell i va preguntar als guàrdies:

—Escolteu, ¿el príncip és feliç? ¿el príncip és ditxós? ¿està bé en la dona que té?

Diu:

—El príncip és un infeliç, el príncip no alça bandera i no està gens bé.

Diu:

—És que a mi me ve a visitar una paloma des de fa un any tots los dies. I li veig uns ullets tan tristoncs, que jo dic, vaig ensenyar-li al príncip, a vore què li pareix.

Li porten la paloma al príncip. I només la va tocar, ja va sentir aquell estremesiment, aquell enamorament. I aixís li feia²⁴² carícies, carícies i quan li va tocar el cabet diu:

—Ui ¿aquí què té?

Li lleve l'agulleta i se convertís en la princesa. Agarre i se besen i s'abracen. I:

—Anem a casa-mos en seguida.

I estaven ja casant-se i claro, la bruixa se va enterar. Se'n va anar corrents i li van dir:

—¡Eh! ¿Que tu on te penses que vas?

Diu:

²⁴² Imita l'acció de fer carícies.

—Tu no vas a cap puesto, ni a tirar cap maledicció més.

La senten damunt d'un cavall, li peguen coranta voltes, la lluguen i li diuen al cavall:

—Emportate-la ben lluny i que no torno mai en la vida més.

I aixís va ser com el príncep i la princesa se van casar, van ser molt feliços i colorin colorat, este conte s'ha acabat.

Dades de l'informant: Maria Ángeles Farrón Castell (1960), Canet lo Roig; Font: Josefa Cruella (iaia materna). Enregistrat 16/10/2021; Entrevista CAN-11/2021.

Catalogació: ATU 408 *The Three Oranges*. ORIOL/PUJOL L'amor de les tres taronges

Versions: Les tres taronges

Comentari: Assignem aquesta versió al tipus 408. Es tracta d'una versió força completa, que conté la majoria de motius característics d'aquest argument. En efecte, trobem el motiu de la maledicció, enamorar-se de tres taronges (S375), així com aquell motiu que fa referència a una dona molt bella, que demana aigua (D721.5). Posteriorment, apareix el motiu de la bruixa, que pensa que el reflex és el seu i no el de la princesa (J1791.6.1). Respecte als dos finals que esmenta Uther (2004: 242), aquesta versió s'adscriu al número dos, en què la bruixa pentina la princesa, li clava una agulla en el cap i ella esdevé un ocell, en aquest cas un colom (motiu D150). Finalment, el colom és capturat i el príncep li treu l'agulla, de manera que l'ocell es torna princesa de nou (motiu K1911.3).

L'amor de les tres taronges és un tipus prou documentat al País Valencià, amb versions de Valor (1976:127-154); González Caturla (1987: 35-53 [1993: 25-38]; Roig/Roig (1999: 95-97); Guardiola/Beltran (2005: 134-136), Micó (2009: 74-76) i Verdú (2006: 97-103 i 2015: 29-47). A més, Quintana (1997: 62-63) i (1999: 71-77) i González (1996: 125-127) documenten diverses versions a la zona de la Franja d'Aragó. Pel que fa a les comarques castellonenques, s'ha de fer referència a les dues versions recopilades per Escuder (1983: 67-72) i (1983: 73-77). La primera d'aquestes versions és molt similar a la versió que hem recopilat en aquest corpus. En canvi, a la segona versió d'Escuder no es desenvolupa el motiu del ram de les tres taronges i es centra en l'episodi de la transformació de la reina en colom i el diàleg entre l'hortolà i el colom. En ambdós

casos, crida l'atenció la riquesa dels diàlegs versificats que recull Escuder a les seues versions. N'és un exemple el següent diàleg entre la princesa i el príncep (1983: 70):

—Cavaller, bon cavaller, bon dia tingau.
I ell li contesta:
—Bon dia senyoreta.
—Vosté té una pinta?
—No en tinc!
—Vosté té sabó?
—No en tinc!
—Vosté té eixugamans?
—No en tinc!
—Vosté té colònia?
—No en tinc!
—Doncs quedeu-vos amb Deu, cavaller!

A la segona versió d'Escuder també trobem el següent diàleg, que es repeteix tres vegades:

—Hortolanet del rei, què fa el rei amb la mora?
—Bons, estan, colomet!
—I la xiqueta?
—La xiqueta plora!
—Plora, plora, filla infanta, que ta mare va pel món perduda i sola. Xarorí...!

En canvi, a la versió d'aquest corpus, observem que aquests diàlegs versificats apareixen d'una forma molt més senzilla, però efectiva: «¿Portes aigua pa rentar-me, tovallola pa eixuar-me i pinta pa pentinar-me?» i «el príncip és feliç? ¿el príncip és ditxós?», de forma que trobem dues maneres diferents i creatives de transmetre's de manera efectiva un mateix missatge.

Tipus 461

Els tres pèls d'or del dimoni

Este conte me'l contava ma mare quan era xicoteta. Fa molts d'anys, allà molt lluny, molt lluny d'aquí hi havia un rei. I un dia va rebre la visita d'un adivino. I li va dir:

—Mira, majestat, allà a la última casa del poble, la més pobreta i la més humil que n'hi ha ha nascut un xiquet. Eixe xiquet, quan tindrà divuit anys es casarà amb la teva filla. I es farà rei i tu et quedaràs sense tro.

El rei no li va parèixer gens bé lo que li havie dit el adivino i va enviar dos soldats a buscar el xiquet. Li van portar el xiquet i la idea del rei, clar, era matar-lo. Però no es va atrevir. I va agarrar un cistellet i el va posar dintre i el va enviar pel riu. I aquell cistellet van anar baixant per rius, rierols, barrancs i barranquets²⁴³ i va anar a parar a la bassa d'uns moliners. A l'endemà quan se van alçar, els moliners pa anar a moldre el blat, es van trobar la cistelleta surant a la bassa i es van ficar molt molt contents, perquè eren un matrimoni que no havien pogut tindre fills. I allò els va vindre com si fora un regal dels deus. Van agafar el xiquet i el van criar com si fora fill d'ells. Quan el xiquet estava a punt de fer setze anys, van sentir soroll de cavalls allà lluny. I d'unes trompetes que avisaven l'aviada del rei. Va arribar el rei al molí i els va preguntar als moliners si podien quedar-se allí a descansar, perquè ja portaven uns dies de camí i els cavalls necessitaven descansar i menjar i beure. I ell també estava molt cansat. Els moliners van dir que per supost que se podien quedar. Van cridar al fill i li van demanar que portara palla i aigua, pa que begueren els cavalls i pugueren menjar. I el rei va entrar dins a casa a sopar. I ell només mirava aquell xic que li pareixia que era... era molt aixerit, era molt obedient, estimava molt als pares. I això, pos li cridava l'atenció. I quan estaven sopant, els va preguntar pel fill. El moliners van dir com havie arribat eixe xiquet a casa d'ells. Van explicar que es van trobar, feia setze anys a la seua bassa, un cistellet de mimbre en un xiquet dins. Entonces el rei va nugar caps. I va dir:

—Pos si jo fa setze anys, vaig enviar un cistellet en un xiquet a un riu, igual és este xiquet. I este xiquet me van dir que, quan tindria divuit anys es casaria amb la meua filla. I se faria rei i a mi me destronaria. Pos això no pot passar.

Entonces li va preguntar al xic:

²⁴³ Mou les mans imitant el vaivé del riu.

—¿Tu aniries al meu castell a portar una carta a la reina? Perquè jo resulta que me'n vaig a la guerra i tardaré temps a vindre. I han hagut unes coses, que se m'han oblidat dir-li. ¿Tu aniries a portar-li la carta?

I el xiquet va dir:

—Sí, clar. Jo no es preocupe, que me n'aniré demà al seu castell i li portaré al carta a la reina.

Aixina ho van fer. Al dia següent quan el rei es va alçar, tenia ja la carta escrita i li va donar al xic. I el rei se'n va anar cap a un cantó a fer la guerra. I el xic, sa mare li va donar un saquet en un poquet de menjar i unes perretes per si necessitava passar la nit a algun lloc. I se'n va anar cap a l'altre cantó. Quan ja portava uns dies caminant, tenia que passar, abans d'arribar al castell, tenia que travessar un bosc. I en eixe bosc es deia que n'hi havien lladres, però eren lladres que robaven al rei per repartir-ho als pagesos i als ramaders. Perquè este rei tenia els impostos molt alts i tenia un poquet apabullats als seus vassalls. Entonces ell se va ficar... entra pel bosc i quan ja portava un rato caminant, va vore que se li faria de nit. I no li donava temps a travessar tot el bosc i arribar al castell. Aleshores li van aparèixer els lladres i li van preguntar:

—¿A on vas?

—Pos mira, anava al castell a portar una carta que m'ha donat el rei pa la reina.

—Pos mira, jo veig que no arribaràs al castell, ¿per què no et quedes? Passes la nit en natros i demà, a poquet que isca el sol, te'n vas al castell. Perquè si te'n vas ara, se te farà de nit. O si arribes a estar al castell, te'l trobaràs ja tancat i tindràs que passar la nit a la serena.

Li va parèixer bé. Es va quedar allí en els lladres, van sopar i van anar a la cova a descansar. Però el *jefe* dels lladres era molt curiós i tenia ganes de saber què posava en aquella carta, que portava el xic a la reina. Perquè ell pensava, que a lo millor volia pujar els impostos. I va dir:

—Esta nit quan el xiquet dormirà, l'aubriré.

I quan estava dormint, li va agarrar la carta, que portava el saquet. I la va obrir. I en la carta posava que quan arribara el xic allí tenia que fer tot lo possible la reina pa desfer-se'n d'ell. Tenia que cridar als soldats, se l'endurien al bosc i que el mataren. I el lladre va pensar:

—Açò a mi no m'agrada. A mi este xic m'ha caigut bé, vaig a canviar la carta.

Va escriure una altra carta, la va tornar a ficar dins del sobre i li va guardar el saquet. Quan se va fer de dia el xiquet se va despedir dels lladres. Ells li van dir que no

diguere mai a quina cova s'havia amagat per si de cas i se n'anara. Quan va arribar al castell, va parlar en el soldat que estava a la porta i li va preguntar per la reina:

—És que porto una carta del rei i li tinc que antregar en mà.

I el soldat va dir:

—Molt bé, t'acompanyo.

Va anar i el va portar hasta davant de la reina. Li va donar la carta a la reina i la reina va obrir la carta. I va vore que en la carta posava que, quan arribara aquell xic al castell, el tenia que tratar com si fora fill d'ell. Li tenia que donar tot lo que demanara i cuidar-lo com si fora fill d'ell. Entonces, la reina ràpidament va cridar als criats, als sastres, als cavallerissos, als escuderos i a tots els va donar una ordre. A les criades, que anigueren a arreglar la millor habitació que tenia en tot el castell, pa que puguera dormir. Als sastres, que li feren els vestits més luxosos que pugueren fer-li. Als cavallerissos, que li donaren el cavall més bonic que tinguera i que l'angalanaren. I als escuderos, que li ensenyaren a guerregar i a fer coses de rei. Li va preguntar además:

—¿Tu voldries algo més?

I el xic va dir:

—Mira, sí, jo voldria que mos pares, que són molt vellets, que vingueren a viure en mi, perquè ja que jo me tinc que quedar aquí, els meus pares són molt velletes ja pa treballar el molí.

I la reina aixina ho va fer, va anar a buscar els moliners i els van portar. Al cap d'uns dies que estava el xic allí, va anar a passejar pel jardí i es va trobar una xica molt guapa. I només se van mirar se van quedar els dos enamorats. Era la filla del rei. Al cap d'un temps, quan estava a punt de fer els divuit anys, va tornar el rei de la guerra. Clar, quan va arribar al castell, es va vore aquell xic allí que vivia com un rei, que el trataven com un rei i que a més a més s'havia enamorat de la filla i anaven a casar-se. Li van agarrar tots els dimonis. I va cridar el xic. I li va dir:

—Mira, ja sé que la meua filla i tu esteu enamorats i que la meua dona t'ha criat com si fores fill meu, però tu me tens que demostrar que vals pa ser rei. I tens que demostrar-me que eres valent i que estimes a la meua filla. Entonces, has de fer una cosa. Te n'has d'anar a l'infern i me tens que portar els tres cabells d'or del dimoni. Quan tu vindràs en els tres cabells d'or del dimoni, te casaràs en la meua filla. I jo te donaré el meu regne.

El xic, com volia molt a la seua filla, pos va estar disposat a fer-ho. El dia següent va agarrar un cavall i un burret. I se'n va anar camí de l'infern. Anant camí de l'infern,

camí de l'infern, va passar per un poble i es va trobar que la gent estava molt capcota, molt trista. I els va preguntar:

—¿Què vos passa?

—Mira, és que no ho sabem. Aquí teníem un arbre que mos donava peres d'or. I eren tots molt feliços. Però d'un temps a esta part, ha deixat de donar peres i no les dona ni d'or ni de cap manera. I no sabem per què pot ser. ¿Que tu sabries que li pots passar a l'arbre?

Diu:

—Mira, jo no ho sé, però jo ara me'n vaig a l'infern i allí està el dimoni. I el dimoni diuen que és molt llest i ho sap tot. Jo quan arribaré, li faré la pregunta. Quan me donarà la resposta al tornar, vos diré què teniu que fer.

—Pos molt bé, moltes gràcies.

Va continuar el camí i va passar per un altre poble. I li va passar exactament igual. N'hi havie també la gent, estaven molt apagats, molt tristos i els va preguntar perquè, què els passava.

I va dir:

—Mira, és que aquí teníem una font a la plaça que rajava agua i vi i ara no raja ni agua ni vi. I no sabem què li pot passar. ¿Tu sabries dir-mos què li pot passar?

—Pos jo no, però quan arribaré a l'infern li preguntaré al dimoni que ho sap tot. I si em dona la resposta, quan passaré de tornada vos la diré.

—Pos molt bé, moltes gràcies.

Va continuar el camí. Va arribar a un lloc, que n'hi havie un llac, molt negre, molt fosc, molt gran. N'hi havie un barquer. I li va preguntar el barquer:

—Tu me passaries a l'altre costat pa passar a l'infern?

Li va dir:

—Sí, clar.

Va deixar el burret, va deixar el cavall allí nugadet a un arbre i va pujar la barca. Quan anava per la barca, el barquer li va dir:

—Mira, sobre mi pesa una maledicció, que no puc deixar la barca per res, no puc baixar de la barca. A mi m'agradaria saber si alguna vegà, hi ha alguna manera de trencar esta maledicció. I que me'n pugua anar a ma casa.

—Pos mira, jo no té puc dir res, però ara quan aniré a l'infern preguntaré al dimoni. I si sap la resposta, a la tornada te la diré.

—Pos molt bé, moltes gràcies.

Va passar el llac i va arribar. I allà lluny, ja se veia el castell del dimoni. Quan va arribar al castell, va tocar la porta. Surt la dona del dimoni:

—Oi, fillet ¿què fas aquí? ¿Però tu com has arribat aquí? ¿Tu no saps a on t'han enviat?

—Ai, a mi m'ha dit el rei que vinguera a buscar els tres cabells del dimoni, pa poder-me casar en la seua filla. I jo, com la vull molt, és lo que hai fet.

—Ai mare, no saps on t'has posat. Al meu home li encanta la carn humana i segur que aulorarà que has estat aquí i se te voldrà menjar. Mira, passa, passa a vore com ho podem arreglar.

Va entrar el xic dins. Entonces el xic li va explicar que el rei l'havia enviat pels tres cabells. A més a més, li va contar que havia passat pels diferents pobles, que havia anat i les històries que li havien contat. I que ell havia quedat en que els donaria la resposta. Entonces li va donar algo de minjar. I va dir:

—Mira, ¿saps què farem? Quan vindrà el dimoni, jo te convertiré en una puceta i te ficaré als plecs de la meua faldeta. Tu no te meneges i faigues res, tu simplement estate ahí queto. I a vore si aixina podem solucionar el problema que tenim.

I el xic va dir:

—Pos vale.

Al cap d'un rato, van sentir com si vinguera una tempesta: trons, llamps, terratrèmol. I era que venia el dimoni a casa. Quan va arribar el dimoni, la dona antes ja l'havia convertit en puceta i se l'havia ficat a les faldetes. Quan va arribar el dimoni, va escomençar a cridar:

—Maria, Maria, aquí fa molta olor a carn humana.

—Home, què te que fer olor a carn humana, si aquí no s'atreveix a vindre ningú.

—Que sí, que sí, que jo la conec molt bé l'aulor eixa.

—Que no, home, que no, ¿que nos saps que aquí, que tu eres el dimoni, no ve ningú, perquè te tenen temor?

—Bueno, jo no me fio.

—Sí, home, sí. Lo que te fa aulor és lo corder que tinc al forn, i el porcell que t'estic torrant pa l'hora de sopar.

—Vale, vale. Pos trau-me el sopar que tinc molta gana.

Li va traure el corder sencer, li va traure un porcell, dos cànsters de vi, dos fogasses de pa. I el dimoni s'ho va minjar tot, perquè venia molt famolenc. I al cap d'un ratet, claro, quan va acabar de menjar li va agarrar son. I entonces ell diu:

—Maria, me tindries que vore el cap i mirar-me si tinc polls. Jo mentrestant faré una becadeta aquí a la taula i dormiré un rato.

I la dona li va dir:

—Pos molt bé.

Ell se va ajocar aixina a la taula²⁴⁴ i va escomençar a dormir-se. I quan la dona va notar que roncava molt fort, molt fort, molt fort. Ell li anava tocant el cabell,²⁴⁵ per vore-li los polls i fa ¡plam! li arranca el primer cabell d'or. El dimoni es va despertar.²⁴⁶

—Maria, què ha passat? M'has estirat del monyo.

—No, home no. És que mira, m'ha passat una cosa molt estranya. Estava aquí tocant-te el cabell i mirant-te lo dels polls i no sé, m'ha vingut aixina com una cosa al cap, d'un poble que tenien un arbres que donava fruites d'or i que ara no dona fruita ni dona res. No ho sé, una cosa molt rara.

Diu:

—Ah, pos sí, sí que és de veres, sí que n'hi ha un poble que té una arbre que dona fruites d'or. Però ara ¿saps què passa? que n'hi ha un tau que rosega les arrels. Si esta gent del poble escarben una miqueta i maten el tau, els tornarà a donar peres d'or.

—Hala va, pos torna't a dormir, a vore si descansas un poquet. Jo mentrestant te vaig mirant lo dels polls.

Se va tornar a acotxar i se va tornar a dormir. Quan ja estava molt adormit, molt adormit, molt adormit fa ¡plam!²⁴⁷ li arranca el següent cabell d'or. El dimoni es torna a despertar tot astorat:

—Però Maria, ¿ja m'has tornat a pegar un estiró al monyo?

—Sí, mira, és que ara mateixa m'acaba de vindre una cosa al cap d'un poble, que té una font al mig de la plaça, que raja vi i aigua. I ara no els raja ni vi ni aigua. Eixes coses no poden passar, tat?

Diu:

—Sí, sí que passen sí. N'hi ha un poble per aquí a prop, que li passa això. I és de veres, ara no li raja ni aigua ni vi. Si escomencen a escarbar per les canonades, es trobaran un gripau. Si maten al gripau, es tornarà a rajar aigua i vi.

²⁴⁴ Envoltat el cap amb els braços imitant l'acció de dormir damunt d'una taula.

²⁴⁵ Imita l'acció d'agafar un pel del cap amb la ma.

²⁴⁶ Fa un moviment sobtat amb tot el cos per imitar l'acció de despertar-se de sobte.

²⁴⁷ Imita l'acció d'arrancar un pel del cap.

Bueno, es torna a dormir perquè tenia molta son, clar (és que s'havia menjat un porcell i un corder i havia begut molt de vi). I es va tornar a dormir. I quan ja roncava fort la dona ¡pem! li arranca el tercer cabell. I se va tornar a despertar. I va dir:

—Però bueno, Maria, ja està bé, vinga a pegar-me estirons de monyo i no me deixes dormir.

Diu:

—És que mira, ja te dic, és que no sé què me passa avui, si és que hai sopat massa o què, però ¡me passen unes coses pel cap! M'ha vengut al pensament el barquer este que tenim aquí, que travessa el llac. I ell diu que té una maledicció sobre ell i que no pot deixar la barca. Això no és possible.

—Sí, sí que és de veres. Té una maledicció sobre ell i no la pot deixar, però si vol anar-se'n de la barca el que ha de fer és: al primer que voldrà passar la barca, una vegada estiga dins i assentat a la barca, que li dono els remes. I entones s'haurà acabat la maledicció. I eixa maledicció d'ell, passarà al que s'ha sentat a la barca.

Bueno, pués ja el va deixar tranquil, va seguir dormint. I el dia següent de matí, quan ja s'havia alçat el dimoni, havia fet el seu asmorçar dels dos cànsters de vi, de les dos fogasses i d'una truita de patata de dotze ous i se n'havie anat. Maria va agarrar la puceta i la va tornar a convertir en el xic que era. I li va dir:

—Mira, aquí tens els tres cabells del dimoni. I ahir li vaig fer les preguntes al meu home i ell ja t'ha donat les respostes, aixina que ara torna a casa teua. Però ja saps que aquí no pots tornar mai més, que qui vinga aquí, el meu home se'l menjarà.

Li va donar les gràcies el xic i se'n va anar. Quan va arribar a la barca, li va dir al barquer, que si la podia passar a l'altre costat. I el barquer li va dir que sí. Va pujar a la barca, i entones el barquer li va preguntar:

—¿Has preguntat lo que jo te vaig dir?

Diu:

—Sí, sí que ho hai preguntat. Quan passarem a l'altre costat te donaré la resposta.

Van passar tot el llac, van arribar a l'altre costat i el xic va baixar. I quan va baixar li va dir:

—Mira, m'ha dit el dimoni, que al pròxim que te vinga i te demano de pujar a la barca, quan ja estiga dins i estiga assentat, tu li dones els remes i tu ja te'n pots anar a casa teva. I entones la teua maledicció haurà passat sobre la persona que estarà ahí.

—Ui, pos moltes gràcies, molt agraït.

I li va donar dos sacs d'or. El xic va agarrar els sacs d'or, els va carregar al burret i va seguir el camí. Quan va arribar al poble de la font, que no rajava res va preguntar per l'alcalde. Quan el van portar davant de l'alcalde els va dir:

—Mira, me vau preguntar això i a mi el dimoni m'ha dit que n'hi ha un gripau que vos ha tapat les canonades. Si escarbeu una miqueta hasta on arriba la canonada, el mateu i vos tornarà a rajar aigua i vi.

Se van ficar tots molt contents i en agraïment li van donar dos sacs més d'or. Va continuar el camí i va passar pel poble de la perera. Exactament igual, va preguntar per l'alcalde, va pujar dalt. Quan ja estava en l'alcalde, pos li va explicar lo que passava, que n'hi havien un tau que estava minjant-se les arrels de l'arbre. Que tenien que matar el tau i aleshores la perera tornaria a donar peres d'or. També estaven molts agraïts i li van tornar a donar dos sacs més d'or. I va continuar el camí i va arribar al castell. Clar, quan el va vore el rei que tornava, ja es va quedar molt estranyat. Quan a més a més, portava els tres cabells d'or del dimoni, més encara. I quan va vore que portava sis sacs d'or, ja se li van fer ulls com a plats. I li va preguntar:

—Escolta, ¿tu com és que has conseguit tot això?

Diu:

—Ui, és que el dimoni ne te d'or allí —diu— a mi em va dir que entrara a un almacén que tenia i que agarrar tot lo que vullguera. Però clar, com venia en un burret, pos vaig agarrar només sis saquets, que són els que podia portar.

Clar, el rei, que era aixina molt avariciós. Va dir:

—Bueno, pués això no pot ser, si té tant d'or el dimoni, tinc que anar jo a conseguir-ne més.

¿I què va fer? Aquella nit sense dir res a ningú va agarrar un cavall i va agarrar un carro. Perquè va dir:

—En el carro me cabrà més or.

I se'n va anar camí a l'infern. I clar, ¿què va passar? Quan va arribar al llac, li va preguntar al barquer:

—¿Tu me passaries a l'altre costat?

I el barquer li va dir:

—Sí, en seguida.

Quan el rei va posar els peus dins de la barca i quan es va sentar, el barquer li van faltar cames pa fugir. Li va donar els remes i se'n va anar. ¿Com acaba el conte? El rei encara està remant en aquella... sense parar, amunt i avall, amunt i avall. El príncep es va

casar amb la princesa, van ser molt feliços i conte contat, conte acabat i qui no s'alce té el cul foradat.

Dades de l'informant: Carmen Cardona Pla (1955), Vallibona. Font: Mercedes Pla Serret. Enregistrat 16/10/2021 a la Marató de contes del festival Conta'M; Entrevista CAN-11/2021.

Catalogació: ATU 461 *Three Hairs from the Devil's Beard*. ORIOL/PUJOL 461 Els tres pèls de la barba del Diable

Comentari: Adscriuim aquesta versió al tipus 461, una rondalla que al País Valencià compta amb tres versions recopilades per Valor (1964: 264-299), Gascón (1999: 55-62) i Verdú (2006: 165-171), cap de les quals pertany a les comarques castellonenques. Es tracta d'un tipus que majoritàriament es presenta de manera individual, encara que hi ha exemples, en què apareix combinat amb altres tipus. Aquest és el cas de la versió recopilada per Enric Valor en què el tipus 461 ve precedit pel tipus 930. El desenvolupament de la versió que hem recopilat és força complet, ja que contempla els diferents episodis enumerats per Uther (2004: 271). Per una banda es desplega el motiu central que fa referència al pare que no vol que un home jove i pobre es case amb la seva filla i intenta desfer-se d'ell demanant-li que porte tres pèls de la barba del dimoni (motiu H1273.2). En el seu camí, troba diferents persones que li transmeten preguntes per al dimoni (motiu H1291). Finalment, amb l'ajuda de la dona del dimoni (motiu G530.1), aconsegueix la resposta a les preguntes i els tres pèls (motius H1292, Q521.5 i A1111). El rei, que també vol aconseguir els mateixos tresors que el jove, en canvi, acaba heretant la maledicció del narquer, ja que ocupa el seu lloc (motiu P413.1.1). Una de les característiques d'aquesta versió és que l'episodi inicial, que Uther presenta de forma molt sintètica, té en aquesta ocasió molt de pes. En aquest sentit, hi ha un cert paral·lelisme amb la resta de versions valencianes recopilades, en què també aquest episodi és molt rellevant. Hi destaquem la presència d'un personatge que dona el bon auguri del naixement (un endevinator, una gitana, una padrina o una captaire amb poders màgics), la incapacitat dels servents del rei per matar el nadó i la criança del nen amb una parella de moliners, fins que aquest és descobert pel rei. Un altre motiu interessant és la carta, que el cap dels lladres llegeix i el contingut de la qual canvia. Aquest motiu també

es troba en altres rondalles, com per exemple en el tipus 706 «la donzella sense braços», tot i que en sentit contrari.

A la resta del domini lingüístic català, trobem versions que no contenen aquest episodi inicial, com és la versió d'Amades (1950: 511-513), així com altres en què aquest episodi es desenvolupa fins el punt de donar títol a la versió. En són un bon exemple: «El noi que nasqué per a ésser rei» de Serra (1982: 91-101) o «El nen que va néixer amb una estrella al front o els tres pèls del dimoni», recopilada per Vilarmau (1997: 311-318).

Tipus 480

ATU 480: *The Spinning-Women by the Spring. The Kind and the Unkind Girls.*

ORIOI/PUJOL 480: La noia caritativa i la germanastra malcarada. Vegeu el tipus 1384.

Tipus 510A

Ratapasteres

I¹: Pos bueno, això diu que una vegada hi havia a Canet lo Roig un home que es va quedar viudo i tenia una filla al seu càrrec. Este home se va casar en una dona que també era viuda i també tenia una altra filla. Al poc temps de casar-se, per desgràcia, este home se va morir i la xiqueta se va quedar a viure en la madrastra i en la germanastra i la fien servir de criadeta. Li manaven les faenes més brutes de tota la casa, sempre anava bruta, no tenia roba nova i hasta inclús la fien dormir dins la pastera del pa. Per això tot lo món la coneixia com Ratapasteres. I un dia, la madrastra va enviar Ratapasteres al riu de la Font de la Roca a rentar la budellà:

I²: —¡Ratapasteres, baixa, baixa que tens molta faena! Has d'anar al riu a rentar la budellà. I ràpid que has de fer el dinar i repobreta de tu si perds un budellet.²⁴⁸

I¹: I així va ser com Ratapasteres se'n va anar al riu de la Font de la Roca a rentar la budellà. Anava fent faena de pressa, però sense encantar-se gens i molt poc a poc per evitar que se li perguera algun budellet, perquè si no la mare se ficaria... Però va tindre tan mala sort que quan ja estava acabant l'últim budellet se li escapa de la mà i comence a córrer riu avall i ella, corrents detràs del budellet, però al final lo va perdre de vista. I ja estava desesperada hasta que al final va vore un llaurador que estava llaurant al camp, allí a l'hort que tenia al costat del riu i li va dir:

I³: — Llaurador bon llaurador, que tinga bona llaurada ¿Ha vist un budellin budellan que per l'aigua va saltant?²⁴⁹

I²: — Ai, filla, no l'hai vist. No l'hai vist. Ves, ves riu abaix, que n'hi haurà un segador i a lo millor t'ajudarà.

I¹: I Ratapasteres sense pensar-s'ho gens, se'n va anar corrents a buscar el segador. I li va dir:

I³: — Segador, bon segador, que tinga bona segada ¿Ha vist un budellin budellan que per l'aigua va saltant?

²⁴⁸ Dramatitzant, manifesta enuig.

²⁴⁹ Dramatitzant, amb un to de veu innocent.

I²: —No plores, no plores, no filla, no filla, però no patisques. Ves cap a baix que n'hi ha un vellet a la vora del riu i segur que t'ajudarà.

I¹: I Ratapasteres se'n va anar corrents hasta que va trobar el vellet que estava prenent lo sol placidament al costat del riu.

I³: —Vellet, bon vellet, que tinga bona vellesa ¿Ha vist un budellin budellan que per l'aigua va saltant?

I²: —Filla meua, no l'hai vist, ai, no l'hai vist però mira ves a baix que n'hi ha una velleta i esta ho sap tot.

I¹: I Ratapasteres ja havia perdut tota l'esperança i casi plorant va arribar a la velleta i li va dir:

I³: —Velleta, bona velleta, que tinga bona vellesa ¿Ha vist un budellin budellan que per l'aigua va saltant?

I²: —Sí, el tinc jo, però si el vols m'hauràs d'esplugar el cap ¡espluga'm, espluga'm, a vore que trobaràs!

I³: —¡Perles i diamants!

I²: —Espluga'm, espluga'm, que perles i diamants trobaràs.

I¹: I quan ja portava molt de ratet asplugant-li el cap. La velleta li va dir:

I²: —Molt bé filla, ¡ho has fet súper bé! Mira, estic molt contenta de tu i en la meua gratitut te donaré l'anelleta de la virtut. Quan tingues una necessitat li demanes an ella que te la concedirà.

I³: —Moltes gràcies senyores, moltes gràcies.

I²: —Mira, quan arribo's al poble i sentigues les campanes sonar, mira al campanar que alguna cosa te passarà.

I³: —¿I què me passarà senyora, quan miraré el campanar?

I²: —Fe-me cas a mi que jo sol vulc el teu bé.

I¹: I Ratapasteres, tota contenta perquè havia recuperat el budellet, se'n va anar per al poble. Quan estava entrant per Canet, va sentir que el campanar sonaven les dotze. I tal i com li havia dit la velleta, se va girar de cara al campanar. I si de normal Ratapasteres ja era guapa, quan se va girar de cara al campanar, se va fer més guapa si cabia. I se'n va anar tota contenta de cara a casa. Però ¡ai! quan va arribar a casa, només li esperaven crits:

I²: —Ratapasteres, què tard que has fet, ¡estes no són hores d'arribar! Però...

I¹: La madrastra, quan se va girar i va vore la bellesa de Ratapasteres se va quedar en la boca oberta.

I²: —¿I què t'ha passat tan guapa?

I³: —Pos mire, senyora, és que hai anat al riu i al final hai perdut un budellet i me n'hai anat i m'hai trobat a un llaurador i el llaurador m'ha fet anar a vore un segador i el segador m'ha enviat a vore a un vellet, que després m'ha enviat a vore una velleta i aquella velleta m'ha fet esplugar-li el cap i m'ha donat això, quan hai vist lo campanar, pos m'hai fet més guapa.

I²: —Mentirosa, ambolicadora, no m'ho crec.

— Que sí dona que sí, que és veritat.

I²: —Pos si és veritat, ara enviaré la meua filla i se farà tan guapa com tu. Filla, baixa, baixa.

I³: —¿Què vol, mare?

I²: —Hala, veste'n al riu a limpijar la budellà.

I³: —¿Jo? Sí, home ¡egsss! quin asco, que vaja Ratapasteres que pa n'això la tenim.

I²: —No, has d'anar a limpijar la budellà. Has d'anar a preguntar-li al llaurador, al segador, al vellet i a la velleta i a vore què te diuen i a vore què passarà.

I¹: I la germanastra, sense gens de ganes se'n va anar al riu a rentar la budellà. I tan prompte va arribar al riu, va agarrar el ribell i més ¡bam!, va tirar tots los budells dins del riu, sense pensar-s'ho gens. I corrents se'n va anara a buscar al llaurador:

I³: —Llaurador, mal llaurador, que tinga mala llaurà. ¿Ha vist un budellin budellan que per l'aigua va saltant?

I²: —¿I què dius tu? Què dius? Hala, tira, que te pegaré l'aixà al cap.

I¹: I la germanastra se'n va anar corrents, en la seua mala educació, a buscar al segador que segava el camp de blat:

I³: —Segador, mal segador, que tinga una mala segà ¿Ha vist un budellin budellan que per l'aigua va saltant?

I²: —Sinvergüensa, malaeducà, hala tira, tira...

I¹: I claro, corrents corrents se'n va anar a on estava el vellet:

I³: —Vellet mal vellet, que tinga una mala vellesa ¿Ha vist un budellin budellan que per l'aigua va saltant?

I²:—¿Què dius, què dius? Malcrià, ja que te foto una gaietà al cap!

I¹: I Ratapasteres finalment va arribar a la velleta. Ratapasteres no, la germanastra, perdoneu.

I³: —Velleta, mala velleta, que tinga una mala vellesa ¿Ha vist un budellin budellan que per l'aigua va saltant?

I²:—Sí, el tinc jo, si el vols m'hauràs d'esplugar el cap. Espluga'm, espluga'm, a vore què trobaràs.

I³: —Xinxes i caparroigs, eggss quin asco!

I²: —Pos xinxes i caparrots trobaràs, ¡espluga'm!

I¹: I quan ja portava molt de rato esplugant-li el cap, la velleta li va dir a la germanastra:

I²: —Au, ja està bé, que me fas mal al cap. Pren, los teus budells. I quan arribo's al poble i sento's bramar al matxo, mira al matxo.

I³: —I què me passarà, ¿me faré tan guapa com Ratapasteres?

I²: —Ah, tu ves i fe-me cas.

I¹: I la germanastra se'n va anar de cara a Canet. I tota contenta, que havia aconseguit lo mateix que Ratapasteres. Però resulta, que quan entrava al poble, va sentir bramar al matxo del veí. I claró, com li havia dit la velleta, la germanastra se gira de cara al matxo. I tal com se gira més ¡poommm! se li estampa el ses del matxo al front. I en això que arriba a casa.

I³: —Mare, mare, mira, ¿Estic tan guapa com Ratapasteres?

I²: —¡Estampa, andròmina! però si portes un ses de matxo estampat al front.

I³: —¡Ah! ¿Què m'ha passat?

I²: —Home, Ratapasteres baixa, que eres una mentirosa. Hala, estaràs tot un any sense sortir de casa.

I¹: I la madrastra va complir lo que havia dit. I va castigar Ratapasteres sense sortir de casa. I Ratapasteres, quan ja feia molts de dies que estava a casa. Veia com la mare i la filla, cada diumenge se ficaven guapes per anar a missa. I ella se quedave a casa plorant, perquè ella també volia anar a missa com les seues... la seua madrastra i la seua germanastra. Hasta que un dia, se'n va recordar que la velleta li havia donat un anellet. I li va dir:

—Lo dia que tingues una necessitat demana-li a l'anell.

I es va ficar l'anell. I li va apareixer un vestit tot platejat, el vestit de la lluna i tota guapa, se'n va anar a missa. Va arribar a missa i no la coneixia ningú. Tota la gent dia:

—¿I qui és esta xica tan guapa que ha vingut avui a missa?

Ella se va sentar a l'últim banc de tots, al final. I antes d'acabar la missa, se'n va anar corrents a casa pa que ningú la coneguera. Quan van arribar a casa, la madrastra i la germanastra li van contar tot:

I²: —Ratapasteres, baixa, baixa. Ja voràs què ha passat avui. Avui a missa ha vingut una xica més guapa, anava vestit amb un vestit brillant, platejat era superbonica, no la coneixia ningú.

I³: —Quissà sí, quissà no, quissà era jo.

I²: —Va, no me faigues riure, si tu sempre vas bruta.

I¹: I així va arribar lo pròxim domenge. I Ratapasteres ara ja sabia la manera de sortir de casa i passar desapercibida. ¿Què va fer? Se va tornar a ficar l'anellet. I esta vegada li va aparèixer el vestit del sol. Un vestit daurat, impressionant. Va arribar a missa, i lo mateix de sempre. Tots la miraven a en ella, però aquell dia estava a missa el fill de l rei. El fill del rei, només vore-la entrar per la porta, se va quedar enamorat d'aquella xica. I va dir:

—Quan s'acabe missa, tinc que anar corrents a vore qui és.

Però clar, Ratapasteres, com en lo dia anterior, antes d'acabar-se la missa ja, se'n va anar corrents per a casa a canviar-se. I el fill del rei, quan va anar a parlar en ella, ja no va trobar ningú.

I²: —Ratapasteres, baixa, baixa, avui ha tornat a vindre la xica guapa. Però avui portava un vestit daurat com el sol. Era super bonic, el fill del rei s'ha enamorat d'ella.

I³: —Quissà sí, quissà no, quissà era jo.

I²: —Una altra vegada, no me faigues riure, ¡què no te veus!

I¹: Bueno, pues aquell dia se va sentir pel poble un bando. Que die així:

—Se fa saber, per ordre del fill del rei, que passarà per totes les cases lo seu fill, buscant a totes les xiques fadrines del poble.

I aixina va ser. Totes les xiques fadrines del poble se van ficar les seues millors gales, per a que el fill del rei vinguera a casa a vore si eren elles. Però el fill del rei va anar casa per casa. I va vore a totes les xiques. I clar, no va trobar la que ella buscava, però la última casa del poble, justament era la casa de Ratapasteres. I allí va anar:

—Hola, senyora ¿té vosté aquí a una xica fadrina?

I²: —Sí, la meua filla, és la més guapa del poble, la més treballadora, la més educada. És ella, no se n'apenendirà d'haver-se casat amb ella.

I³: —Ja, però és que jo buscava una altra persona. No tindrà per aquí una altra filla.

I²: —No, jo de filla només tinc la meua però...

I³: —Digue, digue...

I²: —No, natros tenim una criada que sempre va bruta. És una maleducada, una sinvergüensa, però és que segur que no és ella.

I³: —Mire, senyora, estic tan desesperat, que jo penso que la vull conèixer.

I¹: I Ratapasteres ho estava escoltant tot des de dalt de l'escala. I entones, clarò ¿què va fer? Se va tornar a ficar l'anelleta de la virtut. I en aquell moment li va eixir un vestit, que era el vestit de les campanes. I va baixar les escales tot sonant, ¡ding-ding-ding!

I²: —Mira-la, ja baixa. Segur que s'ha enganxat en les estenalles del foc i ja ruido que fa.

I¹: Però quan Ratpasteres va aparèixer per la porta, se van quedar tots meravellats de la seua bellesa. Lo fill del rei va vore que esta era la xica que estava buscant. I la madrastra i la germanastra, del susto que van tindre, es va agarrar un patatús i van caure d'esquena com escarabats. I clarò, no cal dir com s'acaba este conte. Ratapasteres i el fill del rei s'acaben casant i són feliços per sempre més. I conte contat, aquest conte s'ha acabat.

Dades de l'informant: Lidón Pla Meseguer (I¹); Mavi Vallés (I²); Imma Castell Tolos, Canet lo Roig; Font: Liberta Meseguer (iaia de Lidón Pla Meseguer); Enregistrat 16/10/2021 a la Marató de contes del festival Conta'M; Entrevista CAN-11/2021.

Catalogació: ATU 480 + 510A *Cinderella* ORIOL/PUJOL 510A La Ventafocs i les germanastres. Ratapasteres (480+510A)

Comentari: Adscrivim aquesta versió al tipus 510A, la Ventafocs. Això no obstant, la versió s'inicia amb un capítol narratiu que adscrivim al tipus 480. Laura Villalba (2015:159) va donar compte de l'alta compatibilitat que presenten aquests arguments, ja que en ambdós convergeixen elements comuns que parteixen del tractament injust que experimenta la protagonista per part de la madrastra. En efecte, aquesta combinació es dona amb molta freqüència, tant en l'àmbit europeu com en l'àmbit lingüístic català. Altrament, cal destacar que en general, trobem poques versions recopilades d'aquesta combinació al País Valencià, i en general, hom pot afirmar que, en el context valencià, hi ha més versions que presenten els tipus 480 i el 510A per separat, que no la combinació d'aquests dos tipus en una mateixa versió.

Respecte a les versions valencianes, podem esmentar les recopilades per González Caturla (1985: 59-66) i Carrillo (2004: 53-69), que presenten respectivament les següents combinacions: 480+510A i 480+510A+510B. Pel que fa a les comarques castellonenques, sembla donar-se una situació sensiblement diferent a la resta del territori valencià, ja que destaca l'existència de quatre versions de la combinació de tipus 480 i 510A: Bengochea (1988: 23-25) [Canet lo Roig]; CRA El Trescaire (2003: 143-149) [La Pobla Tornesa]; Díaz (2007: 79-82) [Canet lo Roig] i Meseguer-Carbó (2017: 113-115)

[Xert]. A més a més, cal esmentar la versió recollida per Redó (1987: 70) [Vinarós], que només desenvolupa el tipus 480. Les versions castellenques es caracteritzen en general per un desenvolupament prou complet, si exceptuem la versió de Redó, molt més breu que la resta. En canvi, les altres versions presenten la majoria de motius descrits per Uther per al tipus 480 (2004: 281-282) i el tipus 510A (2011: 293-295).

Respecte a la versió que forma part del nostre corpus, cal destacar en primer lloc el nom de la protagonista, Ratapasteres, amb una etimologia prou diferent de les denominacions que trobem en versions properes: Cendrollera Mendrollera a Xert, (Meseguer-Carbó 2017: 113) o Cendrosella a la Pobla Tornesa (2003: 143). En canvi, el nom de Ratapasteres sembla una denominació que s'ha desenvolupat especialment a la localitat de Canet lo Roig, tal i com testimonien les versions recopilades per Bengochea (1988) i Díaz (2007) per a la mateixa localitat. Amb tot, Ratapasteres, com Cendrollera o Cendrosella, fa referència a la brutícia i les feines de la llar. De fet, a Canet lo Roig encara és prou habitual sentir la frase: «vas feta una Ratapasteres», per referir-se a l'aspecte poc polit d'una persona.

Si passem a l'anàlisi de la versió del nostre corpus, observem que els dos arguments (480+510A) s'enllacen amb fluïdesa. Primer es desenvolupa el tipus 480, amb la presentació dels personatges i el posterior naixement del conflicte pel maltractament de la madrastra (motiu S31) cap a la protagonista (L55). La descripció d'aquesta situació inicial és força sintètica i àgil en la versió del nostre corpus. Així mateix, aquest inici és molt similar a la versió recopilada per Díaz (2007: 79) també a Canet. Ben al contrari, la versió canetana recollida per Bengochea (1988: 23) desenvolupa amb molt més detall aquest episodi inicial, ja que es descriu la mort de la mare a mans de la pròpia Ratapasteres, per la manipulació de la futura madrastra.

Pel que fa al motiu de fer tasques dures i feixugues (H934.3), la versió present es centra bàsicament en la rentada dels budells al riu, de forma que segons la divisió d'Uther (2004: 281) aquest desenvolupament pertany a la primera de les formes del tipus. Una vegada al riu, Ratapasteres es troba en una situació de dificultat, ja que perd un dels budells i coincideix amb tres personatges que tracta sempre amb amabilitat. Aquest punt es desenvolupa amb un diàleg formulístic, que també apareix de manera molt similar a altres versions: «vellet, bon vellet, que tinga bona vellesa, ha vist un budellet budellant que per l'aigua va saltant?» (Bengochea 1988: 24); «avieta, bona avieta, has vist un budellet budellant que per l'aigua va saltant?» (CRA El Trescaire 2003: 144) i «velleta, bona velleta, que tinga bona vellesa. No ha vist un budellet budellant que per l'aigua va

saltant?» (Díaz 2007: 80). La trobada amb el tercer personatge, una velleta (motiu N825.3) conclou amb la realització d'una feina desagradable per part de la protagonista (esplugar la vella, motiu G466 i HI192) que tanmateix li atorga el regal d'un anell màgic (Q41) i l'embelliment màgic de la protagonista (motiu D1860) quan aquesta segueix les instruccions de la velleta. Pel que fa als objectes màgics, aquests es donen a la majoria de les versions castellonenques, amb certs matisos (un anell, una vareta de la virtut i fruits dels que es formaran després els vestits). En canvi, l'estel al front (F545.2.1) apareix només a la versió del CRA Trescaire (2003: 146) i a la versió del nostre corpus, però no a la resta. Segons W. Roberts (citada per Villalba 2015: 160), el motiu de l'estel al front és el premi més comú per a les versions d'aquesta rondalla al sud d'Europa. Sobre el seu significat comenta Villalba (2015: 161): «l'estel al front realça la bellesa de la protagonista i permet associar la seua bellesa física amb la bellesa interior (la bondat)». En algunes versions, aquest motiu és tan poderós, que dona nom a la protagonista i la diferencia de la seua germanastra. Així ocorre a la versió recopilada pel CRA Trescaire (2003:147): «Pota de Burro en cotxe va; Estrella Matutina en casa està».

En aquest punt, es produeix la imitació del mateix itinerari per part de la germanastra, però amb resultats molt negatius. És el moment en què es desenvolupa el motiu de la humiliació M438 i el càstig per la resposta desagradable (motiu Q2), segons el qual la germanastra acaba amb una pota de burro al front. És interessant observar com aquest episodi final del tipus 480, apareix presentat d'una manera molt diferent en les versions de Bengochea (1988) i Meseguer-Carbó (2017), que no el despleguen en aquest punt, sinó al final de la rondalla, una vegada exposat tot l'argument corresponent al tipus 510A. En canvi, el desenvolupament de la versió del nostre corpus és en aquest sentit més propera a les versions recopilades pel CRA El Trescaire (2003: 146) i Díaz (2007: 81), en què una vegada finalitzat el tipus 480, comença la part corresponent al tipus 510A.

Aquest grau de variabilitat entre versions tan properes geogràficament és ben simptomàtic de la creativitat dels narradors, que adapten, amplien i modifiquen els arguments de les rondalles segons el seu propi criteri, capacitat o situació (Oriol 2016: 169-170). És més, aquesta variabilitat continua amb el desenvolupament del tipus 510A. En la versió del nostre corpus, no apareix el motiu de la realització de tasques impossibles (motiu B450), que sí està present en les versions de Díaz (2007: 81) o Meseguer-Carbó (2017: 112), però sí que s'utilitzen els objectes màgics obtinguts en l'anterior episodi, per aconseguir la roba bonica amb que assistirà la protagonista a missa, també a un palau o castell en la resta de versions, (motiu D1050.1, N815). A continuació, el príncep

s'enamora de la jove (motius N711.6 i N711.4) i la protagonista marxa del ball precipitadament (motiu C761.3) al llarg de tres nits, sense que perda cap sabata. El motiu de la sabata apareix a les versions de Bengochea (1988:25); Díaz (2007: 82) i Meseguer-Carbó (2017: 115), però no a la versió del CRA El Trescaire (2003: 147) en què en qualsevol cas, la protagonista no va mai al ball. De nou aquesta seqüència aporta un diàleg entre la protagonista i la seva família, que fa referència a la presència de la protagonista al ball: «Quissà sí, quissà no, quissà era jo», molt similar a totes les versions. El final d'aquesta versió no conté els motius referents a la cerca de la propietària de la sabata per part del príncep (motius H36.1 i K1911.3.3.1) i tampoc es dona la presència de la velleta o l'ocell que informa sobre la vertadera identitat de la protagonista, com sí ocorre a la resta de versions. En canvi, es fa servir de nou el motiu del vestit de campanes per a facilitar la identificació de la protagonista per part del príncep.

Tipus 700

I Patufet

Ere que patufet ere molt xicotet, ¿no? Ere igual que un cigronet. I sa mare li va dir:

—Patufet, havies d'anar a comprar un paperet de safrà.

Diu:

—Ai, però soc tan xicotet, que me xafaran.

I sa mare diu:

—Tu, quan surtignes, canta.

I quan sortia, pues ell cantava:

—Patim, patim patom,

hacer cuidado con lo que hacéis.

Patim, patim, patom,

a Patufet no lo piséis.

I entrava aquí baix a la tia Hermesilda.²⁵⁰ I n'hi havie gent, ¿saps? I dien:

—Se sent parlar, i no se veu ningú, i no se veu ningú.

I el xiquet... i el van vore:

—Ai, pos allí hi ha com un centimet, ¿saps?

— I patim, patim patom— o diu— ací hi ha una cosa lluenteta.

Conque agarren i allí, que estave la coseta lluenteta, van agarrar i van tirar el paperet de safrà. I llavors allò se va desaparèixer. I quan sortie igual:

—Patim, patim, patom,

hacer cuidado con lo que hacéis.

Patim, patim, patom,

a Patufet no lo piséis.

—Mare,²⁵¹ ja porto el centimet de safrà.

I sa mare:

—Ai, bueno.

Aquell li va donar el centimet de safrà i au i ja està. Lo quènto s'ha acabat.

Dades de l'informant: Rosa Rupia Villar (1952) Canet lo Roig; Font: Rosa Villar Miranda (mare): Enregistrat 2/02/2022; Entrevista: CAN-03/2021

²⁵⁰ Fa referència a una tenda que hi havia a Canet.

²⁵¹ Allarga la vocal e.

II

Patufet tot cagadet

Pos Patufet, que anave per un camí, se va posar a ploure i no sabia on amagar-se, perquè era xicotet. I va vore un camp de cols. I se fique baix de una col. I entre el bou i en dos mossos (en eixes llengües que tenen). S'arreen la col i a Patufet. I després li dien:

—Patufeeet, ¿a on estàs?

I die:

—A la panxa del bou,

que ni neve ni plou.

—¿I quan eixiràs?

Diu:

—Quan el bou se tirarà un pet,

eixirà Patufet tot cagaet.

I diu que aixina va ser. Jo no ho vaig vore però...

Dades de l'informant: Adoración Monfort Garcia (1935) Ares del Maestrat; Enregistrat 15/06/2022; Entrevista ARES-01/2022.

III

Patufet a la paret

Pués ere un xiquet molt xicotet i sa mare l'avie a comprar. I en això va vore que venie un bou i va agarrar temor i se va posar baix d'una col, se va amagar baix d'una col. I se veu que el bou, justet va anar i se va menjar la col eixa, que estava ell amagat. I entonces sa mare, buscant-lo:

—Patufet, ¿a on estàs?

I ell dia:

—A la panxa del bou,

que ni neve ni plou.

I:

—Patufet, ¿a on estàs?

I al final, pos al vore que estave a la panxa del bou, escomençaren a unflar-lo i donar-li de menjar i donar-li coses al bou. I quan lo bou ja va reventar ¡pop! va sortir Patufet i Patufet ¡coc! va fer cap a la paret. Quan lo bou se va tirar el pet, entonces Patufet va sortir i va pegar a la paret... que dien:

—Patufet a la paret.

I au, i ja està.

Dades de l'informant: Informant: Carmen Querol Borràs (1949), Càlig; Enregistrat 20/01/2022; Entrevista: CAL-01/2022.

IV

Barrufet

Com Barrufet [...] Ahir venia del monte i n'hi havie allí un bou enorme i dic:

—Mira, dins ha d'estar Barrufet, perquè...

—¿On està Barrufet?

—A la panxa del bou,

que ni neve ni plou.

—¿A on està Garbancito?

—A la panxa del bou,

que ni neve ni plou.

Un bou gran, gran /---/ a la panxa del bou està Barrufet.

Dades de l'informant: José Ramón Segura Giner (1958), Castell de Cabres; Enregistrat: Castell 19/11/2020; Entrevista: CDC-01/2020.

Catalogació: ATU 700 *Thumbling* ORIOL/PUJOL 700 Patufet

Versions: I Patufet. II Patufet tot cagadet. III Patufet a la paret. IV Barrufet.

Comentari: Les tres versions recopilades s'adscriuen clarament al tipus 700, Patufet. Aquesta narració pertany al grup de rondalles d'infants, i segons Oriol (2016: 170), més concretament, pertany a la primera meitat d'aquesta etapa, que es produeix entre els dos i els cinc anys. Aquest tipus es troba àmpliament documentat a tot l'àmbit lingüístic català i tal i com assenyalen Beltran (2007: 616-617) i Monjo (2022: 192), es tracta d'un tipus especialment popular, gràcies en part a l'emissió d'aquesta rondalla a la ràdio durant els anys cinquanta i seixanta del segle XX. Pel que fa a les versions del nostre corpus, observem que es tracta de narracions prou senzilles que es centren bàsicament en un episodi. Malgrat les diferències en la denominació del protagonista (Patufet, Barrufet, Cigronet), aquest es caracteritza per ser un nen molt petit (motiu F535.1). A la primera versió es desenvolupa únicament l'episodi referit a la compra de safrà i destaca la

utilització d'elements castellanitzants a les fórmules emprades. En canvi, la resta es centren en què Patufet és engolit per un bou (motiu F911.3.1), parla des del seu interior i reapareix (motiu F913) quan l'animal l'expulsa. En aquest final, destaquen els elements de tipus escatològic, recurrent en les rondalles per a un públic infantil.

Aquesta rondalla ha estat recopilada a les comarques castellonenques per Bouché (material inèdit), Verge (1991: 195-196) i CRA El Trescaire (2003: 18-20; 222-223). Si comparem aquestes versions, observem que la majoria són molt similars a les versions d'aquest corpus. Excepcionalment, el CRA El Trescaire (2003: 18-20) presenta una versió una mica diferent: la protagonista és una xiqueta que porta per nom *Cabecita de Ajos*. A banda dels elements castellanitzants, visibles en el nom i en algunes parts del diàleg, cal destacar que es desenvolupa un segon episodi en què la protagonista s'enfronta a uns lladres. Segons Monjo (2022: 194) aquesta variant més complexa també ha estat documentada en territori valencià: Valor (1976: 356-368), Bataller (1986: 60-61), Verdú (2006: 89-96), Cortés (2007: 19-21) i Micó (2009: 103-106).

Tipus 715

I

El mig poll

Una dona va tindre una llocà, aquí se die una llocà, que és una pollà. I primer va nàixer un poll i només li va nàixer la meitat, però ere molt /---/ guanyae a tots els altres. I un dia fa, diu:

— El mig poll sempre va /---/

Diu:

— Fan festes.

— ¿A on?

Diu:

— A tal puesto.

Diu:

— Pos mone.

I l'altre:

— Com hai d'anar si no tinc en qui...

Diu:

— Entra por mi culo

y andarás seguro.

[...]

La gallineta entra pel cul i se l'emporte. I el mig poll, pito que pito. I sempre anae el primer. Troben a una raboseta. I fa, diu:

— Mig poll, que ¿a on vas?

Diu:

— Me'n vaig a la festa.

Diu:

— Ai—diu—, jo també anirie però m'enviaran. Perquè a les raboses mos envien.

Diu:

— Pos entra por mi culo

y andarás seguro.

Diu:

— ¡Ai!

Diu:

— Sí, entra por mi culo

y andarás seguro.

Conque /---/ d'ella i el mig poll i au, a la festa. Ja n'havien entrat dos, una gallineta i la rabosa. Encontren a un altre i diu:

— Ui, mig poll, que ¿a on vas?

Diu:

— M'en vaig a la festa.

Diu:

— Ai, jo no vaig, que me liaran.

Diu:

— Sí, home sí. Entra por mi culo
y a andaremos seguros.

Conque ja en tenia tres, dins del cul.²⁵² Tots anaen, i a l'aplegar a la festa... però van aplegar, no sé, rabosetes, allí va entrar de tot, al mig cul del poll. I un altre pollet també i li diu:

—¿A on vas mig poll, que tu no vas a cap puesto, no aprofites pa res?

Diu:

—Ah, és igual — diu— ¿Tu vols vindre?

— No, perquè a mi m'enviaran.

Diu:

— No — diu—entra por mi culo
y andaremos seguros.

Conque el companyero entre per el cul i tots a la festa. I a la festa van entrant tots.

I diu:

—¡Oi! [...]

Apleguen a la festa i tocaen música. I començaen aixines a eixir els companyeros, que havien entrat pel cul. I s'ompli la plaça. I diu:

—Ui, ¿d'on ha vingut tota esta gent?

I un companyero li fa al mig poll. Diu:

— ¿Mig poll com ha vingut?

Diu:

— Els he portat jo.

Se fee tot content que els havie portat ell. Diu:

—Home, tu no saps...

Diu:

— Sí, tots han entrat pel meu cul i ara han tornat a eixir tots.

Diu:

— Ai, i ¿què faràs ara?

Diu:

—Ara que se queden ací ballant, quan vullguen anar-se'n, tornaran a entrar pel meu cul i mo n'anirem.

—Pués ja està bé.

Conque al cap del rato, ja s'acaba ahí la festa. I tots pel cul. I el del mig poll diu:

— Tots dins.

I se'n van. I diu:

—Ai, ací no han d'entrar més, perquè jo no puc casi ni anar —fee el mig poll.

²⁵² Riu.

Diu:

— Home, és que ara com han minjat i han begut —diu— pos vas més carregat.

—¿Que tu no has menjat i has begut?

Diu:

— Jo no, a mi no me die ningú que minjare ni que beguere, no hai agarrat res.

— Pos hala, camina.

Diu:

— Ai —diu—, si puc.

I la gallineta fee:

—Pos eixiré jo.

Diu:

— No, que a tu te vull més, que eres més amigueta meua.

I la rabosa fa:

—Si jo isc, diran que minjar-se a tu, perquè soc raboseta i vaig a caçar gallines. I això —diu— i me mataran.

—Ai, redés.

— Pos ai, dins del cul i no te meneges.

I el pollastre que havia entrat i la furgoneta i tot lo que havia entrat, tot au.

Diu:

—És que sou pesats, ¿eh? Ai, quant hau minjat i quant hau minjat,²⁵³ que no puc ni caminar.

Diu:

—No passe res, quan aplegarem al puesto, tornarem a eixir i tu te quedaràs tranquil.

—Ah, pos vale.

Conque apleguen al galliner. I eixen tots, però la rabosa no volie eixir. Diu:

— No, perquè ací al galliner me minjaré algú.

Diu:

—No menjaràs cap, perquè entre tots te matarem, te n'aniràs.

—Ah — diu—, pos eixiré corrents i me'n aniré.

Diu:

—Antes d'entrar para, i eixiré jo.

Diu:

—Ai, però tens que eixir per damunt de tots, perquè has entrat el primer i després de tu, està tot ple.

—Ai, Mare de Déu!²⁵⁴

Diu:

²⁵³ Riu.

²⁵⁴ Amb to de queixa.

—Mira, ¿saps què tens que fer? Espera. Quan entrarem al galliner, eixiràs tu la última i només isques, mira, allà, —li feen—, allà està la porta. Te'n vas pa allà i aixina no te mataran.

—Vaja, pos ja està bé.

Claro, les raboses se minjaen les gallines. Conque al final entre dins de tot i ix el últim i se'n va. Però el pollastre (com li tenie mania),²⁵⁵ se'n va detràs de la raboseta. I li picae, li picae al cap a la rabosa, pa que se parare. Li diu:

—Escolta que jo vull anar-me'n.

Diu:

—No, no tu queda't, queda't, queda't.

Conque tant de picar-li, tant de picar-li, la va matar a la raboseta. I el pollastre se'n va quedar el campeón, se va quedar el amo, ¡oh! /---/ I el mig poll li diu:

—¿És que eres roïna eh? és ruin.

Diu:

—No, és que eixa mos s'haguere minjat a tots. Haguere tornat a vindre, com ja sabia el camí, mos s'haguere minjat a tots.

Diu:

—Pos també tens raó, au, dixem-ho.

Diu:

—¿Ara què farem?

—Ara mos asentarem i dormirem —diu— perquè ja se fa de nit —diu— ¿i les gallines quan se fa de nit què feu?

—Ai, pos mon anem a una barreta i mos aparem allí i dormim.

Diu:

—Pos hale, tots.

Con que se va fer de nit i se van quedar tots allí i avant²⁵⁶ a la barreta a dormir. I ja no se van menejar hasta en sendemà. I en sendemà ja se va acabar el quènto.

Dades de l'informant: Maria Bardoll Blasco (1948), Vilafamés; Enregistrat: 25/02/2022; Entrevista VILAF-02/2022.

II

El mig pollet

N'hi havie un mig pollet, mig pollet, perquè ere tan re-re-raquíquet,²⁵⁷ que no aplegae a poll sencer. Mig pollet. I estae el mig pollet raspant²⁵⁸ dins d'un femeret. I va encontrar

²⁵⁵ Riu.

²⁵⁶ Riu.

²⁵⁷ La narradora encongeix el cos i assenyala la mida del pollet amb un gest de les mans, que posa encarades.

²⁵⁸ Amb les mans fa el gest de raspar la terra.

un centimet (un centimet ere una moneda molt xicoteta. Centimet, la centèssima part de una pesseta). I va dir:

— Ui, tinc mig centimet. Un centimet. ¡I soc ric apoderat! Vaig a casar-me en la filla del rei.

Agarre el centimet i se'n va tipi-tape-tipi-tape²⁵⁹ cap al camí de l'Auia Nova.²⁶⁰ Quan pujae pel camí de l'Auia Nova, se va vore que baixae la rambla (el barranc eixe, de l'Auia Nova), baixae molt fort. Diu:

—¿A on vas, pollet?

Diu:²⁶¹

—Este matí, minjant en el femeret,²⁶² m'hai encontrat un centimet. I hai pensat:

— ¡Ja soc ric apoderat! Vaig a casar-me en la filla del rei.

Diu:

— ¿Pos saps què? Que t'acompanyaré.

I el conte die: el pollet va obrir la boca i toot el barranc ¡brum!²⁶³ li va entrar dins... al pap. Entonces ell li va dir:

— *Entra en mi papo* (en mi papo és el pap). ¡Rum! li entre tot.

I ell anae tot... més lustrós que lustrós.²⁶⁴ Aplegue allí dalt, al mas propet. I n'hi havie una rabera de bous. Diu:

— ¡Ui! ¿a on vas mig pollet?

Diu:

—Mira, este matí, raspant en el femeret, m'hai encontrat un centimet i hai pensat:²⁶⁵ ¡soc ric apoderat! Vaig a casar-me en la filla del rei.

Diu:

— ¡Ui! Pos matros també aniriam.

— ¿Voleu vindre en mi?

Diu:

— Sí.

— Pos mira.

²⁵⁹ Amb el cos i els braços fa el gest de caminar.

²⁶⁰ Fa referència al camí que conduceix cap al barranc de l'Aigua Nova a Atzeneta del Maestrat.

²⁶¹ Fa petar la lengua.

²⁶² Fa el gest amb la mà esquerra de menjar en terra del pollet.

²⁶³ Posa les dues mans cap a la boca.

²⁶⁴ Obri els braços i les mans oberts per assenyalar que el pollet caminava orgullós.

²⁶⁵ Pica de mans.

Obri la boca,²⁶⁶ que no li podien entrar de tants que n'hi havia. I li entren tots els bous dins. Se'n torne a pujar cap amunt, cap amunt, cap amunt, cap al mas de Remisio.²⁶⁷ I ja quan aplegue a dalt al mas de Remisio, va encontrar que fora del mas estae ple de gallines. Diu:

— ¿A on vas, mig pollet?

Diu:

—Mira, m'en vaig a casar-me en la filla del rei. Perquè este matí, raspant en un femeret²⁶⁸ ha encontrat un centimet²⁶⁹ i jo... ¡soc ric apoderat! ja em puc casar amb la filla del rei.

Diu:

— ¡Ai! Pos mosatros també volem anar a la boda.

Diu:

— ¡Pos entreu dins de mi!²⁷⁰

I tota la rabera de gallinetes dins del pollet. I anae el pollet, bueno, que no podie ni caminar. I quan aplegue al castell, toque a la porta (al castell, és al castell d'allà).²⁷¹ Toque a la porta. I li eix un guàrdia. Diu:

— ¡Ui, un poll, un poll menut! ¿Què vols de poll?

Diu:

— Vull parlar en el teu rei.

— En el meu rei què has de parlar, en el meu rei. En el meu rei què has de parlar... tu no pots anar a cap puesto.

Diu:

—És que ja soc ric apoderat, que este matí, raspant en el femeret, m'hai encontrat un centimet. I vinc a casar-me en la filla del rei.

— ¡Ui, mare, això faltae! No pot ser, no pot ser, no pot ser. Agarreu a este poll i tanque-lo ahí dins a on tenim el oli —diu—, i que s'ofegue —diu—, perquè (n'hi havie unes engerres molt grans d'oli)—diu— ahí fiqueu-lo dins d'una gerra, que s'ofegue perquè no més fa més que marejar, marege /---/—diu—. No digueu res al rei, que açò no val la pena.

²⁶⁶ Junta les dues mans pels canell i deixa les palmes obertes.

²⁶⁷ Aquest mas es troba al terme municipal d'Atzeneta del Maestrat.

²⁶⁸ Imita l'acció de raspar la terra breument.

²⁶⁹ Indica amb el dit índex i i el polze units, que té el centimet a la mà.

²⁷⁰ Obre braços i mans cap a la boca.

²⁷¹ Assenyala amb el braç cap a la direcció en què es troba aquest castell.

Total que agarren al mig pollet i el tiren en una gerra. I quan estae dins la gerra, tots se pensaen que s'havie ofegat. I al dia sigüent li va dir un:

— ¡Xst! Ves a traure'l el teu pollet i tira'l, tira'l perquè ja estarà mort.

I ja quan apleguen allí, van vore totes les engerres trencaes. I el pollet, tot pitet.²⁷²

— ¡Ai! ¿Ací què ha passat?

Aquells clar, no s'ho podien creure, que un mig pollet puguere trencar totes les engerres. Però és que el mig pollet, quan es va vore tancat, ¿a qui va fer eixir? als bous. Va dir:

— ¡Bous, ixiu, ajudeu-me! que estic al castell i me volen matar.

I els bous van eixir de dins del pollet i van trencar totes les engerres. Se van quedar sense oli. I el pollet estae viu.

— Ai, açò... este poll és més valent de lo que mos pensàem.

Diu:

— Pos ara porteu-lo al graner.

El porten al graner. I diu:

— Ací (el graner estava ple, ple, ple de gra), ací s'ofegarà, perquè no li quedarà aire pa respirar. Total, que ell, quan se va vore allí dins, va dir:

— Ixiu gallinetes, ixiu que jo no puc respirar ací dins.

Van eixir les gallinetes, se van minjar tot el blat. I a quan van anar al dia sigüent a /---/ al poll, que se pensaen que estae mort,²⁷³ el pollet, viu com un cascabell:

— ¡Oi! Este poll és màgic, este poll no n'hi ha manera de matar-lo.

Diu:

— ¡Ai! Pos sí que el matarem, no patisques. Farem una foguera, el tirarem dins.

Total, que va fer una foguera pa tirar-lo dins de la foguera. I ja quan va anar a tirar-lo, va dir:

— ¡Hala, rambleta, ix a ajudar-me!

I va eixir tota la rambla de l'Auia Nova, va ixir. De colp, ¡rum!:²⁷⁴ ho va apagar tot. I el rei:

— ¿Ací què passe?

Li ho van explicar. Diu:

²⁷² Mou els braços i el cos.

²⁷³ Pica de mans.

²⁷⁴ Obre i tanca els braços.

— Pos este, sí que se pot casar en la meua filla. Este sí que se pot casar en la meua filla, perquè tres coses que ningú haguere conseguit, ho ha conseguit ell. És xicotet, però és molt repito. Total, que se va casar en la filla del rei, el mig pollet, ¿què vos pareix? Este conte me'l contae a mi ja m'agüela, m'agüela, m'agüela, eh? És un quiento antic, eh? no és...

Dades de l'informant: Informant: Carmen Monfort (1958), Atzeneta del Maestrat. Enregistrat 24/11/2021; Entrevista: ATZ-01/2021.

Catalogació: ATU 715 *Demi-coq*. ORIOL/PUJOL 715 El mig pollet

Versions: I El mig poll. II El mig pollet

Comentari: Les versions recopilades pertanyen al tipus 715, el mig pollet. Es tracta d'una rondalla d'infants en què el protagonista és un mig pollastre (motiu B171.1) Això no obstant, observem algunes diferències entre ambdues versions. La primera versió és llarga, però poc completa pel que fa als motius més característics d'aquesta rondalla i bàsicament es centra en l'entrada i sortida dels animals de la panxa del mig pollastre. Tot i així, es reitera la fórmula: «entra por mi culo y andaremos seguros», que també apareix a una de les versions recopilades pel CRA El Trescaire (2003: 73). En canvi, la segona versió d'aquest corpus és molt més complexa, ja que conté la trobada amb els diferents animals i elements i l'objectiu de casar-se amb la filla del rei, que és superat pel mig pollet gràcies al suport dels seus companys de viatge (motiu D1382.8). Aquesta versió és molt propera a les versions aportades pel CRA El Trescaire, que en el seu recull de 2003, aplega fins a quatre versions diferents d'aquesta rondalla (p.75-76; 77-79; 80-83). És interessant destacar les similituds i diferències que trobem entre totes les versions castellenques recopilades. Per una banda, a la recopilació del Trescaire, trobem que l'episodi sobre el naixement del pollastre està més desenvolupat que a les versions del nostre corpus. L'objectiu que té el mig pollastre també és lleugerament diferent, ja que en una ocasió es posa en marxa perquè li reclama diners al capellà, en una altra ocasió va a palau per a que li guarden una bossa d'or, en una tercera se'n va a la fira de Castelló i només en una acut a palau, tal i com passa en la segona versió d'aquest corpus. Aquesta variabilitat es reflexa en la utilització de diferents formes per a explicar el motiu del seu viatge i demanar als animals que entren dins seu. A més a més, cal destacar que en la majoria de versions castellenques, el tipus 715 apareix de forma aïllada, encara que al

recull del CRA El Trescaire, trobem una versió en què es combina amb el tipus 130 (2003: 75-76). Aquesta situació també la trobem a la resta del País Valencià. Així, a les versions de Valor (1951:5-14), Pellicer (1990: 13-26), Bataller (1997: 38-39), Roig/Roig (1999: 115-117), Verdú (2001: 105-111) i Martínez Ricós (2001: 28-31) trobem que el tipus 715 es presenta de forma individual. Precisament Martínez Ricós, aporta una altra versió en que també es combina amb el tipus 130 (2001: 46-47).

RONDALLES RELIGIOSES
(ATU 750-849)

Tipus 774C

Sant Pere, Nostre Sinyor i el raïm

Anaen el Nostre Sinyor i Sant Pere. I se troben un vagó de raïm. I el Nostre Sinyor li diu:

—Pere, agarra eixe vagó.

I Pere diu:

—¡Bah!²⁷⁵ tot mostós, deixa-ho córrer.

Li feia mala gana acatxar-se. I Jescrist l'agarre i van caminant, ¡ai! fee calor, calor, calor i el Nostre Sinyor²⁷⁶ ¡pom! se'n minjae. I a Sant Pere li caia la baba²⁷⁷ de vore, però no s'atrevia a demanar-li'n, perquè ell s'havia negat a plegar-lo. Però entonces el Nostre Sinyor, de tant en tant, sense voler li caie un granet en terra. I sant Pere ¡pom! s'acatxae i se'l menjae. Al cap d'un ratet ¡pom! li caie un altre granet. Total que aixina el va... I quan van arribar al poble. Li diu:

—Mira Pere, no t'has volgut acatxar una vegà per el vagó de raïm i t'has tingut que acatxar trenta vegades. pa plegar els granets.

I ja està.

Dades de l'informant: Antoni Porcar Gómez (1951), Castelló de la Plana; Enregistrat 09/01/2022; Entrevista: CS-01/2022.

Catalogació: ATU 774C *The Legend of the Horseshoe*. ORIOL/PUJOL 774C: Sant Pere i la ferradura.

Comentari: Aquesta versió s'adscriu al tipus 774C, que alhora forma part del cicle de rondalles que tenen com a protagonistes a Sant Pere i Jesús. En aquestes rondalles es relaten les experiències que aquests dos personatges viuen en el seu pelegrinatge pel món. L'estructura d'aquestes narracions és de facècia, amb un Sant Pere que habitualment simbolitza les febleses humanes a través de les seues accions, en contraposició a Jesús, que alligona el seu deixeble en cada ocasió. Així, darrere del caràcter humorístic d'aquestes narracions sempre hi ha un transfons d'alligonament moral, tal i com assenyalen Monjo i Pérez (2005: 55). En la versió que ens ocupa, trobem una certa

²⁷⁵ Alça el braç.

²⁷⁶ Es porta la mà a la boca per imitar l'acció de menjar.

²⁷⁷ Es posa la mà al coll i l'arrossega.

simplificació respecte a les descripcions de l'argument d'Uther (2004: 430) i Oriol/Pujol (2003: 197), ja que no apareix la ferradura que Jesús ven per a després comprar unes cireres. Tanmateix, la situació i resolució de l'argument és idèntic. Només disposem d'una altra versió amb el mateix tipus a les comarques castellonenques, publicada al recull del CRA El Trescaire (2003: 87). Si comparem ambdues versions, observem la versió del Trescaire s'ajusta una mica més a l'esquema dels catàlegs, ja que apareix la ferradura i el fruit que Jesús deixa caure també són cireres. En canvi, observem com a la versió del nostre corpus, el narrador aplica el recurs de la triplicació, ja que Jesús deixa caure tres vegades un granet de raïm i cada vegada es repeteix l'onomatopeia: «¡pom!». Així, la versió del nostre corpus s'enriqueix gràcies a aquesta estratègia narrativa, que el narrador és capaç d'aplicar de manera eficaç.

En el context valencià, no hem trobat cap exemple recopilat d'aquest mateix tipus, per més que hi ha altres exemples que pertanyen al cicle de Sant Pere i Nostre Senyor, com és el cas de la versió del tipus 791, recopilada per González Caturla (1998:131-132/1985: 131-132), la versió recopilada per Diéguez, que es correspon amb el tipus C-050 (1999: 141-142) o la versió recollida per Monjo (2022: 206), que es correspon amb el tipus 774C. A les comarques castellonenques, el tipus d'aquest cicle més representat en aquests moments és el C-050, amb tres versions recopilades per Escuder (1983) i el CRA El Trescaire.

RONDALLES D'ENGINY
(ATU 850-999)

Tipus 889

El conte de Gracieta

Pos ere un poble, que vivie un senyor i tenie una filla. I li dien Gracieta. Gràcia, però Gracieta la cridaven. I no volie que surtiguere de casa. I era molt vergonyosa, però ell no la dixave sortir, ni parlar en ningú, ni res. Li die:

— Ves dalt al terrat. T'assomes dalt al terrat i t'estàs dalt al terrat i au.

I resulte, que es va fer nòvia de un del costat, de casa. Pel terrat i això parlaven. I se vien i se van fer nòvios. I entonces, pos ve un dia, que diu:

— Pos mos tindrem que casar i ¿com ho farem? I diu:

— Pos ja li diré jo a ton pare, que el convidem al casament i tot això.

I ho va arreglar. I diu:

—Mire, sinyó — diu— Platero (Platero, li dien) — diu— vinc a invitar-lo que el dissabte me caso —diu—¿que vindrà vostè al casament, vostè i la seua filla?

Diu:

— No, la meua filla no, que no ix de casa. Només jo aniré. Només aniré jo.

— Vale, pués.

Entonces van i van lligar una cosa allà al terrat. I van fer un nino allí, com si siguere una persona. Allí al terrat. I aquell home quan va sortir, va mirar, va vore allò allà i va vore que ella estava al terrat

— Ja està bé.

I ja li va anar al casament. I quan se van despedir i això. Li diu:

— *Adiós Platero, que con su gracia me voy.*

I ell die:

— *Yo se la doy.* I quan va arribar a casa va pujar a dalt i va vore que allò, la xica ja no estave, que ere un nino. I se n'havie fugit. I era ella la que s'havie casat i no es va enterar.

Dades de l'informant: Carmen Querol Borràs (1949), Càlig; Enregistrat el 20/01/2022; Entrevista CAL-01/2022.

Catalogació: ATU 889 *The Faithful Servant*. ORIOL/PUJOL El masover fidel.

Comentari: Adscrivim aquesta versió al tipus 885. De fet, aquesta versió presenta moltes similituds amb la versió recopilada per Quintana al Matarranya (1995: 104), ja que el nom de la protagonista és similar: Engràcia/Gracieta. A més, precisament el nom s'utilitza en

ambdós casos per enganyar el pare a través de la fórmula amb doble sentit: «Con su Gracia me voy / Yo se la doy». Això no obstant, aquestes dues versions, molt similars entre sí, a la que s'hauria d'afegir una tercera versió recopilada per González Sanz (1996: 57), són lleugerament diferents de l'esquema proposat per Uther (2004: 509-510). Per començar, no existeix l'episodi en què els pares forcen la filla a casar-se amb un home ric o un clergue, mentre que ella s'enamora d'un home pobre, sovint un soldat. Tanmateix, veiem que coincideix l'enamorament prohibit pel pare i també l'engany final, que en definitiva són la part fonamental d'aquest tipus. En aquests moments, no tenim constància de cap altra versió valenciana o a les comarques castellonenques.

Tipus 889

El toro amoroso

Resulte que hi havia un senyor, que tenia una vaqueria. I va buscar un xicot pa cuidar les vaques, (això és veritat o mentida... això no ho sé, perquè això és com un quènto) i bueno, aquell xicot va anar a demanar feina a en aquella casa i sí, treballaven. Ell, cada nit, quan tancava el ganado, pués anava a casa a agafar el minjar per anar-se'n... i l'amo sempre li deia:

—*Buenas noches, mi amo.*

—*Buenas noches mi criado.*

—*¿Cómo están las vacas?* (No havia dit mai cap mentida, eh? /---/)

—*Mi amo, hay de gordas y hay de flacas.*

Ai, la veritat.

—*¿Y las hierbas?*

—*Pues mi amo, hay de secas y hay de tiernas.*

—*¿Y el toro amoroso?* (perquè tenia un bou, que era la nineta d'ell)

—*Pues el toro Hermoso, gordo y hermoso, mi amo.*

No deia mentida. I el amo, això ho va contar a diversos amics:

—Tinc un criat, que no ha dit mai cap mentida.

I aquells, com sabien que el toro amoroso era la nineta de l'amo, van pensar:

—Ai, farem dir-li una mentida (al mosso).

I l'amo els deia:

—*Tengo un criado, que no dice ninguna mentira.*

Va explicar això. I aquells van pensar: /---/ I van fer una aposta:

—Pos nosaltres li farem dir una mentida.

—Pos aposteu lo que vullgueu.

—Bueno.

Pos van apostar cinc sacs. /---/

—*Buenas noches mi criado* (i els altres l'escoltaven).

—*¿Cómo están las vacas?*

—*Gordas y flacas.*

—*¿Y las hierbas?*

—*Secas y tiernas.*

I quan va dir: *el toro amoroso.*

—*¿Y el toro amoroso?*

Los altres van dir:

—Ara dirà una mentida (perquè lo van matar [al bou]).

I ell va contestar:

—*Mire mi amo. Nunca he dicho ninguna mentira y tampoco la voy a decir. Por unas tetas blancas y un corazón muy hermoso, le he quitado la vida al toro amoroso.*

I va guanyar l'aposta. ¿Veus? Represente una realitat.

Dades de l'informant: José Querol Lacruz (1929), Càlig; 12/02/2022; Entrevista: CAL-02/2022.

Catalogació: ATU 889 *Wager on the Faithfulness of the Servant*. ORIOL/PUJOL 889 el masover fidel.

Comentari: Aquesta versió s'adscriu al tipus 889. Es tracta d'un tipus poc documentat en l'àrea catalana, ja que comptem només amb versions recopilades per Maspons (1952: 16-18), Amades (1959: 766-767) i Cerdà (2001: 93-106). En aquests moments no tenim notícia de cap versió de l'àrea valenciana i tampoc de cap altra versió de les comarques castellonenques. Això no obstant, la versió del nostre corpus desenvolupa els motius principals d'aquest tipus, centrat en un home que presumeix de tenir un criat que no li diu mentides i un veí que vol posar en dubte aquesta fidelitat mitjançant una juguesca (motiu N25). Això no obstant, observem una certa simplificació en la narració, especialment en el tram final. Així, el narrador elideix tota la part en què l'amic del propietari del bou envia la seva dona (o filla, segons versions) a seduir el criat, a canvi de que aquest mate el bou i només s'entén parcialment per la frase final. Precisament, també cal incidir en què la versió conserva les parts del diàleg formulístic, que és característic d'altres versions castellanques d'aquest mateix tipus (Camarena/Chevalier 2003: 184-187), fins al punt que sembla que l'informant ha fet una adaptació al català d'una versió castellana.

Tipus 925 La cotorreta de Benifallet

Ja fa molts anys, allí hi havia una família que tenia tres fills molt aixerits, tenien una catorreta. Ere una catorreta en unes ales molt boniques,²⁷⁸ verdes, en un plumero aquí dalt²⁷⁹ i además sabia dir moltes coses i era molt presumida. I tots els dies sortia a la finestra de casa i anava ¡goooo! per un cantó i cap a l'altre²⁸⁰ i quan via una dona:

—Ois, senyora Pepeta, ¿què se'n va al forn?

I a un altre:

—Ui, senyor Miquel, avui se banyarà si se'n va a l'hort.

A tots tenie algo que dir.

I va passar un dia, que va passar el rei. I la cotorreta quan lo va vore ¡bua!, va estendre les ales.²⁸¹ I va començar:

—¡Senyor rei, senyor rei! ¡ha vingut lo rei!, ¡ha vingut lo rei!²⁸²

I tot... el rei mirant qui li dia allò, qui li dia allò. I va vore, allà dalt a una finestra, que estava la cotorreta allí voltant. I el rei va dir:

—Jo la tinc que vore, la tinc que conèixer.

Conque va anar en aquella casa. I va estar tot lo matí parlant en la cotorreta. I la catorreta ¡bua! li va contar històries... li va ensenyar les ales, tot.

I el rei va dir:

—Esta catorreta ha de ser pa mi.

I aquella dona:

—Home, per l'amor de Déu, los meus fills quan vindran d'escola i no trobaran a la catorreta, es posaran a plorar tots tristos.

Tota la gent del poble:

—¡Home, no se l'emporto la catorreta, que és l'alegria del poble!²⁸³

El rei los va concedir i va dir:

—D'acord, la catorreta se queda, però jo tots los anys vull que m'escrigureu una carta i me digueu com està la catorreta. I el dia que se morirà, un dels teus tres fills té

²⁷⁸ Estén els braços i utilitza un to de veu més greu i solemne.

²⁷⁹ Assenyala amb la ma les plomes al cap.

²⁸⁰ Amb els dits de la mà imita el camí que recorria la cotorreta.

²⁸¹ Obre els braços.

²⁸² Alça el to de veu.

²⁸³ Amb els braços oberts i to de veu d'indignació.

que vindre a palau i té que vindre a dir-me que la catorreta s'ha mort. I el que vindrà a dir-m'ho, se tindrà que quedar de criat a palau.

—Bueno.

Aixins van quedar. I tots los anys li escrivien una carta. I li dien:

—La catorreta seguix viva i bé, sinyor rei, la catorreta està perfecta.

—Bueno.

Aixís van passar els anys, però va vindre un dia que la catorreta se va morir. I llavontes, un dels tres tenia que anar a dir-li al rei, que la catorreta s'havie mort. No volie anar-hi ningú. El gran va dir:

—Jo no puc anar-hi,²⁸⁴ que jo me'n cuido de la terra, de plegar les aulives, de fer l'hort. Si jo me'n vaig, pos tot s'ermarà.

—Bueno.

Lo segon va dir:

—Ah, pués jo tampoc no puc anar, perquè jo me'n cuido de les gallinetes, del conill, del porcellet. Si jo me'n vaig, tots se moriran. Jo no puc anar.

I el menut va dir:

—Bueno, pos ja aniré jo.

Pos claro, ell tampoc no es volie quedar de criat. I tot lo camí va estar pensant, pensant:

—Com li puc dir, com li diré, què faré.

I va vindre un moment, que va dir:

—¡Ja està! Ja ho tinc, ja sé què li diré.

Arribe al palau. I li diu:

—Vinc a parlar en lo rei.

—Bueno.

Lo van fer passar i davant del rei. I li diu:

—Sinyor rei, la catorreta de Benifallet ni cante, ni plore, ni minge, ni beu.

I el rei, que ja ni s'enrecordave de la catorreta, li va dir:

—¿Què diu este?

I ell li va tornar a contestar:

—Que la catorreta de Benifallet ni cante, ni plore, ni minge, ni beu.²⁸⁵

Llavontes lo sinyor rei se'n va recordar. Diu:

²⁸⁴ Alça els braços.

²⁸⁵ Nega amb el cap i els braços.

—Ah, això vol dir que s'ha mort.

I diu:

—Ah, però això ho ha dit vostè, jo no.

I aixís va ser com lo rei va reconèixer, que aquell xiquet li havia guanyat la mà, havia sigut molt espavilat. Li va donar una bossa de monedes d'or i li va dir:

—Hala, torna-te'n per a casa i sigues ben feliç.

I esperant que vos haigues agradat tant com a mi, aquest conte s'ha acabat.

Dades de l'informant: Carmen Castell Beltran (1956), Canet lo Roig; 12/03/2022;
Entrevista: CAN-05/2022.

Catalogació: ATU 925 *Tidings Brought to the King: You Said it, not I*. ORIOL/PUJOL
925 «Vós ho heu dit, no jo!»

Comentari: Aquesta versió es correspon amb el tipus 925, ja que desenvolupa el seu motiu fonamental: l'animal del rei mor i el protagonista aconsegueix lliurar-se d'una promesa, fent que siga el rei i no ell qui anuncie la mort de l'animal (motiu J1675.2.1). A més a més, aquesta versió presenta algunes peculiaritats interessants: l'animal no és un cavall, com s'indica a Uther (2004: 557) i Oriol/Pujol (2003: 228) sinó una cotorra, que tampoc pertany al rei sinó a una família del poble. La narradora desenvolupa amb encert el motiu de la cotorra i la seva capacitat per a lloar les persones que es troba. Per una altra banda, també observem com s'aplica el recurs de la triplicació, ja que es demana per tres vegades qui vol anar a palau a explicar que la cotorreta s'ha mort. Així es transmet eficaçment la dificultat que representa anar a parlar amb el rei, per més que el càstig ja no és la mort, com a altres versions, sinó deixar el poble i quedar-se a palau. Així, podem afirmar que es tracta d'una versió prou completa que ha desenvolupa amb encert aquest tipus.

Cal destacar que aquesta rondalla no es troba molt present en el País Valencià, i tenim constància únicament de dues versions recopilades per Gascón (1999: 133-134) i Beltrán (2007: 328-329). Aquest tipus tampoc ha estat molt documentat a la resta del domini lingüístic català, amb dues versions d'Alcover (2017: 385-386; 2017: 387), Amades (1950: 1230-1231) i més recentment Buj (2000: 34-35).

CONTARELLES I ACUDITS
(ATU 1200-1999)

Tipus 1202

ATU 1202: *The Grain Harvesting*. ORIOL/PUJOL 1202: L'eina de la collita. Vegeu el tipus 1650.

Tipus 1210

I

El burro del Mas de Barberans

Al Mas de Barberans sempre dien que n'hi havie llicsó (llicsó és una herba ufanosa bona) al campanar. I van decidir lligar un burro del coll i pujà'l pa que es minjare lo llicsó. I claro, quan va pujar al burro, el que van fer és aufegar-lo. I:

— ¡Mira, mira! Ja se'n reganye, ja se'n reganye, que veu lo llicsó.

Així que no aneu a Mas dels Barberans i demaneu una ensalada de llicsons, que eixireu per la finestra.

Dades de l'informant: José Ramón Segura Giner (1958), Castell de Cabres; Enregistrat 19/11/2020; Entrevista CDC-01/2020.

Catalogació: ATU 1210: *The Cow (Other Domestic Animal) is Taken to the Roof to Graze*. ORIOL/PUJOL: 1210 El lletsó del campanar.

Comentari: Aquesta versió es correspon amb el tipus 1210, ja que desenvolupa l'argument d'un animal que és pujat amb una corda per menjar herba (motiu J1904.1). L'animal s'ofega i els vilatans, en canvi, creuen que l'animal riu o, en altres versions, que treu la llengua per llepar-se els morros i així menjar-se l'herba. Per tant, estem davant d'una bertranada. Aquest tipus de narració es caracteritza perquè els seus protagonistes són un grup de beneits, que desconeix com funciona el món (Oriol 2003: 62). Tradicionalment, aquests relats han exercit la funció de reforçar la identitat d'un grup, que es compara amb un altre, sovint una població veïna propera, que és ridiculitzada.²⁸⁶ Es tracta d'un tipus força popular en l'àmbit valencià. A les comarques castellonenques, Sanchis Guarner va recollir una versió referida a l'Alcora (1981 [1963], 1: 138), en què els habitants d'aquesta població pugen un ruc al campanar i creuen que s'ha quedat gelat. D'aquesta manera, a Les Useres expliquen la denominació que reben els habitants de l'Alcora, coneguts com «gelats».

Així mateix, la versió que hem recopilat per a aquest corpus pertany a un grup de bertranades que fa referència a la població tarragonina del Mas de Barberans. En efecte,

²⁸⁶ Per a més informació sobre aquest tipus, vegeu l'estudi de Bataller C. (2017: 61-67).

trobem documentada una altra versió d'aquest mateix tipus, referit al Mas de Barberans, a Verge (1991: 207-208) i una altra versió de Quintana (1995: 186).

Tipus 1211

ATU 1211 *The Cow Chewing its Cud*. Vegeu el tipus 1384.

Tipus 1218

Ous d'elefant

O aquell altre del mas, que baixé al mercat del dilluns. I allí no havien vist mai melons d'Alger. I veu melons d'Alger:

—¡Ui!²⁸⁷ ¿eixos ous de quin animal són?

I aquell diu:

—¡Ui, d'elefant!

—¿I una dotzena, jo els podrie covar allí al mas?

Diu:

—Home, clar.

Li ven una dotzena de melons d'Alger i se'ls en puge al mas. Soles arribe, els pose allí damunt del llit tots arreglaets. I ell se gite pa covar-los allí i se tape en la flassà. I la nòvia ja fee dies, que no anave a vore-la. I diu:

—¿Què li passarà a Vicent?

Total, que se'n va al mas. I li diu a sa mare:

—¿Que el seu fill que passe, que fa dies que no ve a vore'm?

Diu:

—Ui, calla, puja, puja. Està covant ous d'elefant, que volem fer una granja d'elefants.²⁸⁸

Puja i se'l veu allí,²⁸⁹ tot roig, tot suat allí tapat. I diu:

—¡Ui!

I diu:

—Sí, sí ací me...

I diu:

—¿Puc tocar-los?

I toque:

—Ui, me pareix que ja estan eixint, que a un li ha tocat la trompa.²⁹⁰

²⁸⁷ Obre molt els ulls.

²⁸⁸ Riu.

²⁸⁹ Es posa les mans al coll per imitar l'acció de tapar-se amb els llençols.

²⁹⁰ Riu.

Dades de l'informant: Antoni Porcar Gómez (1951), Castelló de la Plana; Enregistrat: 09/01/2022; Entrevista CS-03/2022.

Catalogació: ATU 1218: *Numskull Sits on Eggs to Finish the Hatching*.
ORIOL/PUJOL: 1218 El beneit cova els ous.

Comentari: La versió encaixa amb el tipus 1218, que es centra en un beneit que cova uns ous de gallina i els trenca. Per contra, aquesta versió presenta un desenvolupament lleugerament diferent a l'argument proposat per Uther (2004: 78) o Oriol/Pujol (2003: 271). En efecte, la història que desenvolupa aquesta versió s'emmarca en el context d'un beneit que visita la ciutat i/o el mercat i és enganyat pel venedor. Aquest li fa creure que la síndria és un ou d'elefant. Aleshores el protagonista cova els suposats ous (motiu J1902.1). Per finalitzar, la història culmina amb un malentès de tipus sexual, que tampoc està present a l'argument proposat en els catàlegs esmentats.

Aquesta versió és molt similar a les recopilades per Quintana a la zona la Franja d'Aragó (1995: 231; 1997: 228) i es distingeix, també des del punt de vista argumental, d'una sèrie de versions en què aquest tipus apareix en combinació amb altres. N'és un exemple una altra versió de Quintana (1995: 122-124) de nou per al Matarranya (tipus 1696+1387+1218). Així, la versió d'aquest corpus és l'única documentada fins ara al País Valencià en què el tipus es presenta sol i s'emparenta amb les versions de Quintana que hem esmentat. Per a la resta del País Valencià, trobem diverses versions en què apareix aquest tipus en combinació amb altres. Aquest és el cas de Bataller (1981: 9-16), que aporta una versió en què es combinen els tipus 1387+1218+1301B+1381A, mentre que la versió de González Caturla (1993 [1987]: 109-110), és una combinació del tipus 1387+1218. En aquestes versions, observem que l'argument s'ajusta més a la proposta dels catàlegs d'Uther (2004: 78) i Oriol/Pujol (2008: 271), amb un protagonista beneit, que es queda a soles a casa i fa les tasques de la llar de manera desbaratada.

Tipus 1245

I

Entren el sol a l'església del Mas

Después sempre dien... al Mas dels Barberans fee molt de fred a la iglésia. I van cavil·lar d'entrar el sol. Diu:

—¿En què lo entraen?

Diu:

—Lo entraen a cabassos.

Diu:

—Tota la gent... un munt de cabassos i entrarà el sol a cabassos a la iglésia, per a que la iglésia sigue de calefaccionada.

—Ah, pos mira, el cabàs ple de sol... ja entra el sol a la iglésia.

Dades de l'informant: José Ramón Segura Giner (1958), Castell de Cabres; Enregistrat 19/11/2020; Entrevista CDC-01/2020.

II

L'església del Mas de Barberans

I¹: Van fer la iglésia. I diu que van fer un fallo, diu que estae molt fosca, no n'hi havie claror en aquella iglésia. I van dir:

—¿Pos com ho arreglarem això?

I²: Pos a espentejar i a canviar-la de puesto.

I¹: No... antes d'espentejar-la, ¿què van fer? Entrar lo sol a cabassos. Vinga viatges, vinga viatges, vinga entrar cabassaes de sol, però la iglésia... fosca que fosca.

I¹: Entonces van cavil·lar lo que vostè diu. ¿Què van cavil·lar?

I²: D'espentejar-la i canviar-la de puesto.

I¹: Canviar-la de puesto, ficar-la de cara al sol, pa que entrare el sol. Vinga a fer força allí, com a burros, tots suats...

I¹: I la iglésia no es movia.

I²: No es movia [...] Un va dir:

—Xaics, que ja es mou, que jo he deixat la jaqueta al sol i ara ja està a la sombra, que ja es mou.

Dades de les informants: Paquita Segura Vilalta, 1959 (I¹) i Carmen Vilalta Gil, 1937 (I²); Nascudes a Castell de Cabres i Herbers respectivament, residents a La Sénia; Enregistrat 7/12/2020; Entrevista CDC-02/2020.

III

Les finestres de la Sagrada Família

Quan van fer la iglésia dels frares,²⁹¹ encà no s'havien inventat les finestres. Les va inventar allí un home del Raval. I clar, quan van posar el tetxo, allí dins no se veien els obrers pa lluir. Posaen un cabàs al sol,²⁹² la omplien i entraven el sol a cabassos, pa vore's. Hasta que va passar un home. I diu:

— Però... feu forats a les parets, home,²⁹³ ¡pa que entre el sol!²⁹⁴

I aixina van inventar les finestres, sí, sí.

Dades de l'informant: Antoni Porcar Gómez (1951), Castelló de la Plana; Enregistrat: 09/01/2022; Entrevista CS-03/2022.

Catalogació: ATU 1245: *Sunlight Carried in a Bag (Basket, Sieve) into the Windowless House*. ORIOL/PUJOL 1245: Entrar en sol amb un cabàs.

Versions: I El sol a cabassos. II L'església del Mas de Barberans (1245+1326). III Les finestres de la Sagrada Família.

Comentari: Cataloguem aquestes versions dins del tipus 1245. De les tres versions recopilades, dues versions presenten únicament el tipus 1245, mentre que la versió II és una combinació amb el tipus 1326. En aquest cas, hi ha una petita diferència respecte a la descripció d'Uther (2004: 87), ja que la prova que l'església s'ha mogit és que s'han deiat la jaqueta al sol i, després la troben a l'ombra. En aquest sentit, cal subratllar que la majoria de versions recopilades en l'àmbit lingüístic català presenten aquest tipus en combinació amb altres. Si ens centrem en l'àmbit valencià, una majoria de les versions recopilades presenten també aquest tipus en combinació amb altres. Així ho mostren les versions recopilades per Valor (1976 [1958]: 223-247; Bataller (1997: 63-65; 2001: 69-71); Martínez (1999: 74-77); Roig/Roig (1999: 78-80); Verdú (2001: 9-12; 2014: 163-166; 2015: 49-77); Guardiola (2005: 174-175); Esteve (2015: 146-151). Observem que

²⁹¹ El narrador fa referència a l'església de la Sagrada Família de Castelló de la Plana.

²⁹² Imita l'acció d'agafar un cabàs amb les mans.

²⁹³ Assenyala amb els braços les parets.

²⁹⁴ Pica de mans una vegada.

els tipus amb què es dona una combinació més freqüent són els tipus 1384, 1286 i 1450. En contrast, crida l'atenció la quantitat de versions que presenten aquest tipus de manera aïllada a les comarques septentrionals del País Valencià i la zona de la Franja d'Aragó. Així, trobem versions aïllades del tipus 1245 a Verge (1991: 208); Quintana (1997: 279) i González Sanz (1996: 178), totes tres associades al bertranades del Mas de Barberans.

Precisament les versions I i II d'aquest corpus també pertanyen al grup del Mas de Barberans. Per contra, la versió III, provinent en aquest cas d'un informant de Castelló de la Plana, presenta un context narratiu diferent. En aquest cas, el narrador adscriu el motiu principal de la contarella, l'entrada del sol a cabassos, a la construcció d'una església de la ciutat. Així, associa aquest motiu a la invenció de les finestres, de manera que la contarella també conté una parta explicativa final. No en va, l'home que ensenya els beneïts com fer finestres és: «un home del Raval». En aquest context, el Raval a què fa referència la narració és el Raval de Sant Fèlix, un barri llaurador de Castelló al que pertany l'informant. En aquesta ocasió tenim la sort de poder accedir a una versió anterior i escrita, que el mateix narrador va incloure en un llibre de memòries sobre la seva infantesa i joventut a Castelló (Porcar 1995: 46):

Hi havia un home que sempre ens deia que quan es va construir l'església dels frares, encara no s'havien inventat les finestres, i com els obrers no es veien bé al seu interior per a lluir les parets, havien d'entrar el sol a cabassades. Fins que un dia passà per allí un estranger i va dir que feren forats a les parets per què hi entrara el sol. Així va ser com es van inventar les finestres.

Resulta de gran interès poder comparar les dues versions i constatar com el narrador ha introduït algunes variants, com el canvi de procedència de l'inventor de les finestres, que passa de ser un estranger a ser un llaurador del Raval. A més, també introdueix una última frase en estil directe, que no apareix en el text escrit i que ens indica la versatilitat del narrador d'adaptar el relat al context en què es comunica.

Tipus 1281

ATU 1281: *Getting Rid of the Unknown Animal*. ORIOL/PUJOL 1281: Eliminació de l'animal desconegut. Vegeu el tipus 1384.

Tipus 1286

ATU 1286: *Jumping into the Breeches* ORIOL/PUJOL 1286: El beneit es posa els pantalons .Vegeu el tipus 1384.

Tipus 1288

Al Mas de Barberans no es troben les cames

Home, diu que un dia, camí a la iglésia, tan espesos estaven, que no es podien triar les cames. I va anar un home en un garrot i encomence garrotà cap aquí, garrotà cap allà. I entonces se les van triar.

Dades de l'informant: Carmen Vilalta Gil, (1937); Nascuda a Herbers i resident a Castell de Cabres i en l'actualitat a La Sénia; Enregistrat 7/12/2020; Entrevista CDC-02/2020.

Catalogació: ATU 1288: *Numskull Cannot Find Their Own Legs*. ORIOL/PUJOL 1288: Els beneits no saben trobar-se les cames.

Comentari: Adscriuim aquesta versió al tipus 1288. Es tracta d'una versió força breu, en què l'argument es desenvolupa de manera molt sintètica, però, això no obstant, conserva el motiu fonamental d'aquesta contarella: un desconegut ajuda els beneits a reconèixer les seves pròpies cames, colpejant-los (motiu J2021). En general, les versions geogràficament més properes presenten aquest tipus combinat amb altres. Així passa a les versions de Minguet (1994: 112) de Tortosa; Quintana (1997: 267-268) per al Matarranya; Verdú (2001: 29-33) a la Marina Alta i el Comtat (2015: 49-77) i Martínez (1999: 74-77) a la Marina Baixa i Roig/Roig (1999: 78-80) a la Marina Baixa.

Tipus 1291D

El sac de farina

Això ere un xiquelo, que va enviar son pare a per la farina, que havie portat al moliner. I va anar. I diu:

—Va.

I va agarrar el sac i el sac pesave molt. I antes pels carrers, pos sempre n'hi haven sèquies i:

—Ui, esta sèquia va a ma casa.

I agarre aquell (com li pesae molt), va i tire el sac de la farina a la sèquia. I diu:

—A vore qui aplegue antes, la farina o jo.

I quan va aplegar a casa, son pare li diu:

—¿Ai, i el sac de la farina?

Diu:

—¿Que no ha aplegat? ¡Pués he guanyat, pués he guanyat!

Dades de l'informant: Conchin Beneyto Melià (1955), Castelló de la Plana; Font: Rosa Melià Balaguer (mare); Enregistrat 15/06/2022; Entrevista CS-01/2022.

Catalogació: ATU 1291D: *Other Objects or Animals Sent to Go by Themselves*. HERNÁNDEZ 1291D: *La harina enviada a casa por el aire*. Altres catalogacions: ATU 1408: (ORIOL/PUJOL, BELTRAN L.).

Comentari: Optem per adscriure aquesta versió al tipus 1291D. Es tracta d'una versió breu, en què es desenvolupa un únic episodi narratiu. El protagonista creu que un objecte pot arribar a casa per ell mateix (motiu J1881.1.1). Això, no obstant, si tenim en compte que el marc d'aquesta història és l'existència d'un fill beneit, que realitza les tasques de la llar de forma desbaratada, podem considerar que aquest tipus és molt proper al tipus 1408, que conté anècdotes molt similars. En general, tal i com assenyala Monjo (2022: 287), aquest tipus apareix a la tradició valenciana de manera aïllada, però sobretot en combinació amb altres tipus.²⁹⁵

²⁹⁵ Per aprofundir més en les característiques de les versions valencianes del tipus 1291D, vegeu Monjo (2022:287).

Tipus 1326

ATU 1326 *Moving the Church*. ORIOL/PUJOL 1326: El trasllat de l'església. Vegeu el tipus 1245.

Tipus 1333

I

El pastor i el llop

Ere un pastor que se n'anae a la muntanya a guardar les seues ovelles, però alrederor, n'hi havie més pastors (però bueno, cada u estave al seu terreno). I ell, en un punt escomençae:

—*¡Que viene el lobo!*

Bueno...

—*¡Que ve el llop! ¡Que ve el llop!*

I claro, tots acudien, perquè hi havien llops i acudien perquè... pa ajudar-li.

Arribaven allí i no havie passat res. /---/ que no sé què. I al cap de uns dies, altre camí:

—*¡Que ve el llop! ¡Que ve el llop! Que ve el llop!*

I li van dir:

—Un dia serà vertat i és que no acudirà ningú.

I efectivament, al cap de un temps, altre camí ell:

—*¡Que ve el llop! ¡Que ve el llop!*

I res, i ere vertat, però cap dels veïns van acudir. Van escomençar minjar-se les ovelles. I diu:

—*¿Veus? N'hi ha que dir les vertats. Quan passe una cosa, bé, però si nos, no tens que dir-ho. Se li van menjar les ovelles i /---/ no van acudir i avant.*

Dades de l'informant: Araceli Garcia Sangüesa (1940), Ares del Maestrat, Enregistrat 31/05/2022; Entrevista ARES-01/2022.

II

El llopet a la Pedra Dolça

Era la història que [el pastor] gastava una broma i quan ja casi arribava al poble, començava a cridar:

—*¡Que ve el llop, que ve el llobet!*

I tota la gent correns, i tantes vegades los va fer anar, que al final va ser veritat i no... (I com ho contave [mon tio]?) Només li va quedar una auvelleta i aquella

auvelleta, que li va quedar, encara tenia un mos al coll. [...] Però les auvelletes totes bones i la darrera encara tenia un mos al coll. [...] Jo sempre m'imaginava, la història del llobet aquí baix, que han fet lo merendero este, aquí a la Pedra Dolça. Allí estave aquell xiquet que cridave, que die:

—¡Que ve el llopet, que ve el llopet!

Catalogació: ATU 1333 *The Sepherd who Cried “Wolf!” too often*. ORIOL/PUJOL 1333: El pastor mentider.

Versions: I El pastor i el llop, II El llopet a la Pedra Dolça.

Comentari: Adscriuim aquestes versions al tipus 1333, ja que desenvolupen clarament l'argument així com el motiu més característic d'aquest tipus, és a dir, el moment en què ningú creu el pastor i aquest perd les seves ovelles (J2172.1). Resulta interessant destacar que aquest tipus pràcticament no esta documentat a l'àrea lingüística catalana, si exceptuem una versió de Quintana (1997: 95). Això no obstant, cal destacar que l'origen d'aquesta narració prové de les Faules d'Isop. Aquestes faules han tingut molta difusió al llarg del temps, fins al punt que han estat oralitzades i sovint han format part de la tradició oral.

Així, aquesta narració podria haver arribat a les informants per diferents vies, o bé a través d'una font oral, que hagués llegit o escoltat la narració d'una altra persona, a través d'una font escrita o també a través dels programes de ràdio, que durant els anys cinquanta i seixanta emetien rondalles de la tradició oral castellana. Precisament una de les informants, Araceli Garcia Sangüesa, explica:²⁹⁶

Eixos [contes] eren dels llibres. És que llibres en aquella època a lo millor... llibres de qüento, no, però sí que n'hi havie uns *fascículs*, que la gent que els agradava llegir compraven els *fascículs*, Ma mare recordae que, quan se sentaen de nit a velar a casa [...], pos m'agüelo els llegie el conte, i jo encà fascículs d'eixos encà estan a casa.

La transformació de relats literaris escrits en narracions de tipus oral és un fenomen força interessant. Habitualment es considera que els narradors orals espontanis aprenen les històries únicament per transmissió oral. Altrament, la combinació d'oralitat i escriptura és un fenomen que també ha acompanyat el fet etnopoètic, tal i com es constata per a les faules d'Isop. Precisament, sembla que la relació entre la transmissió

²⁹⁶ Entrevista ARES-01/2022.

escrita i l'oral s'ha intensificat en les darreres dècades, amb l'alfabetització progressiva de tota la societat i un millor accés i valoració de la literatura escrita. Així, els narradors i narradores actuals contenen oralment relats que han llegit, incorporant aquestes narracions a un repertori transmès oralment. En qualsevol cas, caldria tenir en compte aquest tipus de versions, per més que s'allunyen del cànon dels estudis etnopoètics, ja que ens donen una visió més completa de l'estat del folklore narratiu en l'actualitat. En aquest cas, podem observar com les narradores han incorporat amb normalitat i fluïdesa aquesta rondalla al seu repertori, fins el punt que pràcticament no es pot distingir les fonts escrites d'aquestes versions.

Tipus 1339

La recepta dels lleus del Mas de Barberans

Eixa dels lleus, que un masover se va a Tortosa i entra a una carnisseria. I tots comprant una cosa, que no sabia lo que ere. I va preguntar:

— Que... ¿què és això?

— Són lleus.

— Ah, pos jo també en vull.

— No, és que no mo'n queden.

O no sé què passave. Això ho contave Arquimiro (que saps, Arquimiro ere el cartero de Castell de Cabres, que se va morir l'any passat [...] va morir i eixos qüentos del Mas [de Barberans] los contae Arquimiro, perquè an ell li'ls contave sa mare. I també eren coses dels del Mas). Que va anar allí a la carnisseria i li van escriure la recepta. Diu:

— És que jo això no n'he minjat mai, no sé, no sé com se guisa, no sé com se fa.

I diu:

— Pos no li cal patir, aquí li apuntarem a un paperet com se fa. I vosté va a casa i ho prove i au.

— Pos vale.²⁹⁷

Se'n va en los lleus (los lleus són los pulmons), però en lloc de posar-ho dins d'una bossa...²⁹⁸ agarrats d'aquí del gargantxo. I els pulmons penjant i pel carrer, imagina't, pos xarrant sang i de tot. Los gossos, que²⁹⁹ els va pegar la olor, ¿què van fer? Se'n van allí i se'ls hi van minjar.³⁰⁰ I el masover diu:

— Pos no passe res, perquè la recepta tampoc no la tindreu. ¡Au!³⁰¹

Dades de l'informant: Paquita Segura Vilalta, (1959), Castell de Cabres; Font: Argimiro Guardiola Ferrer; Enregistrat 7/12/2020; Entrevista CDC-02/2020.

Catalogació: ATU 1339 *Strange Foods*.

Comentari: La història que presenta aquesta versió encaixa plenament amb el tipus 1339. Es tracta d'un tipus que incorpora el motiu d'ignorància respecte a certs menjars (J1732).

²⁹⁷ Riu.

²⁹⁸ Fa com si portés una bossa a la mà.

²⁹⁹ Es toca el nas amb el dit.

³⁰⁰ Riu.

³⁰¹ Riuen.

Alhora, forma part del grup de contarelles sobre el Mas de Barberans. No és un tipus gaire representat a l'àmbit lingüístic català. Recentment, Monjo (2022: 310) ha aportat una versió de Tàrbena, a la Marina Baixa.

Tipus 1339C

El masover prova les sardines

Això era una vegada un masover, que vivia al mas. I va baixar al poble (perquè allà al mas tenien coses de subsistència, perquè a vegades se'ls acabaven coses de minjar i tal. I tenien que baixar a les botigues del poble, a comprar lo que els fía falta). I va pujar dalt del matxo. I va vindre aquí al poble per a comprar. I quan va entrar a la botiga, va vore una bota de sardines de casco. I ells, això no ho havien vist mai. I li pregunta a la botiguera:

—Escolta, ¿això què és, estos peixos aquí posats?

Diu:

—Això són sardines de casco.

I diu:

—I això... això ¿com se minja?

Diu:

—Pos això és molt fàcil. Això ja està salat. Això, només cal que veiga al foc, i ja se pot minjar.

Diu:

—¡Ah! Pos mira, porta'm, me n'emportaré.

I se va portar unes quantes sardines de casco. I després, va passar pel forn i se va agarrar un pa. I va pujar al matxo i se'n va tornar pal mas. I pel camí, quan tornava de cara al mas, pos li va agarrar algo de fam. I va agarrar i va vore que allà lluny n'hi havia una foguera (que degueren cremar rama). I se va traure la sardina de la sària³⁰² i el pa. I la va agarrar de la cua. I diu:³⁰³

—¿Lo veus lo foc, lo veus? ¡Pos au!³⁰⁴

I el va ficar dins del bocadillo. I quan va anar a pegar mos, resulta que el matxo va estropessar. I va caure ell i matxo i bocadillo i... tot en terra. I quan va agarrar el pa, va agarrar ¡pup, la sardina! Però se'n va donar conte, que en conte de la sardina, havia agarrat un sapo. Un sapo, que passava per allí pel camí. I quan va anar a pegar mos al bocadillo, lo sapo fa:

—Ric-roc-ric-roc.

I li va dir:

³⁰² Imita l'acció de traure el menjar de la bossa.

³⁰³ Alça el braç i posa els dits junts. Imita el gest d'agafar una sardina per la cua.

³⁰⁴ Imita l'acció d'obrir un entrepà i posar alguna cosa dins.

—Ni ric ni roc, que ja has vist lo foc.

I mos.

Dades de l'informant: Clara Pla Messeguer (1982), Canet lo Roig; Enregistrat 16/10/2021; Entrevista CAN-11/2021.

Catalogació: ATU 1339C: *Woman is Unacquainted with Tea (Coffee)*.

Comentari: Classifiquem aquesta versió com a tipus 1339C, el motiu central del qual és la preparació inadequada de té o cafè per desconeixement (motiu J1732.3). Veiem que en la versió del nostre corpus, aquest aliment ha estat substituït per la sardina, però això no obstant, conserva el sentit que es presenta al catàleg internacional d'Uther (2011: 140), ja que es considera que és un tipus de caràcter miscel·lani. Fins el moment, no trobem cap altra versió recopilada a l'àmbit lingüístic català, si exceptuem les versions recollides per Monjo (2022: 314), en què l'aliment desconegut és la xocolata.

Tipus 1354

La muerte pelada

Aquí també n'hi havie un d'un home i una dona. Eren parella. I la dona li die a l'home sempre:

— Jo, si s'hagem de morir un, sempre preferisc morir-me jo, que te morires tu.

Diu:

— ¡Ah!

Diu:

— *Pero la muerte es pelada.*

I l'home diu:

— Pos això vull saber, si sí que ho farie o no ho farie, morir-se ella per mi.

Diu:

— *La muerte es pelada.*

Conque va l'home i baix d'un albardó, d'una albarda. I que va cap a casa... i veu la dona. I li diu:

— *Muerte pelada, si vienes por mi marido, que está en el culo de la albarda.*

Dades de l'informant: Antonio Colomer Gil (1937), Atzeneta del Maestrat, Mas de l'Atalaia, Pla de Meanes; Enregistrat 15/03/2022; Entrevista ATZ-10/2022.

Catalogació: ATU 1354 *Death for the Old Couple*

Comentari: Adscrivim aquesta contarella al tipus 1354. La narració no és del tot entenedora, però intuïm l'argument d'una dona que declara que preferiria que la mort se l'emportés a ella. Quan arriba el moment i es presenta la mort, la dona en canvi assenyala el marit. Un altre indicati que ens ha permès adscriure aquesta contarella al tipus 1354A és la fórmula en castellà: «muerte pelada, si vienes por mi marido, que està en el culo de la albarda». Efectivament es tracta d'una frase proverbial, que sovint apareix a la tradició castellana (Chevalier 1983:196, citada per Monjo 2022:318). En l'àmbit lingüístic català trobem versions a Limorti/Quintana (1998:84-85) i Oriol/Navarro/Sales (2010: 95), per a les zones del Carxe i el Matarranya respectivament.

Tipus 1384

L'animalada més gran

És un matrimoni que es casen, home i dona es casen. I després del convit, com es feia abans (els convits paraven una taula al mig del carrer i el veïns duïen la vaixela i feien la xocolatada). I després del convit, apleguen a casa i clar, la gent abans vivien en cases de llauradors que tenien un corral en gallines, en ànecs... I tenien... eixa família, eixe matrimoni tenia un porquet. I en això a ella li entren ganes de pixar. I se'n va al corral a pixar. I el porquet comença a roncar:

—Oinc-oinc-oinc.

I diu:

—Ui, ¿què tens fam? Este porquet té fam.

I no res, se treu el vestit de núvia. Comença a tirar-li una peça del vestit. I el porquet va roc-roc-roc, s'ho menja.

Però continua:

—Oinc-oinc-oinc-oinc-oinc.

I el torna a tirar una altra peça del vestit i s'ho menja. I al final es queda nueta. I el marit diu:

—¿Açò?... ¿què fas?³⁰⁵

Diu:

—Ai, que el porquet tenia fam i li he donat la roba i s'ho ha menjat.³⁰⁶

Diu:

—Esta dona no sap.... no... açò no està bé.

Però bé, era el primer dia que vivien junts. Però resulta que sempre feia coses rares, en casa, sempre feia coses rares eixa dona. I un dia munta a la pallissa. I tenia una gerra en oli (perquè abans l'oli s'emmagatzemava en gerres). I a la que destapa la gerra, (perquè volia agarrar l'oli), se veu ella reflectida, com si fora un espill. I comença a pegar crits:

—¡Ai, ai, ai, ai, ai!

—¡Ai! ¿Què passa?—li diu el marit—¿Què passa, què passa?

—Que ací hi ha gent, ¡mira! ¡Ací hi ha gent!

I aguaita, munta a la pallissa, aguaita el marit a la gerra. I clar, es veuen els dos reflectits. I diu:

—No, jo... açò no pot ser.

³⁰⁵ Amb estranyesa.

³⁰⁶ Es pega amb el palmell de la mà a la cara.

Diu:

—¿Jo en qui m'ha casat?

I diu:

— No. Me'n vaig a vore el món, me'n vaig a rodar pel mon i ¿saps que te dic? que si veig gent que es més animal que tu, tornaré, però si no, ahí te quedaràs.

En això se'n va de casa i aplega a un poble, que hi havia vinga rates, rates grosses³⁰⁷
i fee:

—¿Ui! ¿Com és que teniu tantes rates?

Diu:

—Sí—la gent del poble — diu—sí, i encara els donem de menjar a les rates, perquè és que si no se mos menjaran a mosatros, se mos menjaran la roba o mos pegaran mossos.

I diu:

—Jo vos donaré la solució—diu—però m'heu de donar tants diners.

—Ah, sí, sí, no t'acalores, que si nos dones la solució, mos dones el remei, te donarem tants diners.

Va i escriu a la dona. I diu:

—Envia'm un gat que siga bon caçador.³⁰⁸

I va la dona i l'envia un gat. Diu:

—Mireu este gat.

I l'amolla al mig del carrer. I el gat comença a caçar rates i matar-les. I tots:

—¿Oi, què bé! ¿Oi què bé! Jas, tants diners.

— Ah, gràcies.

I se'n va. I estava anant-se cap a un altre poble i li diuen:

—¿Escolte! ¿I el gat que menja?

Diu:

—¿Ui, a tot arreu, menja!

I clar, la gent se queda tota aturullà. I diu:

—¿Ha dit a tots arreu? Ara se mos menjarà a tots.

¿I què varen fer? Varen fer una foguera al mig de la plaça i varen tirar el gat. El varen cremar viu. I el gat començava:

—¿Meu, meu!

I la gent del poble:

³⁰⁷ Assenyala la mida de les rates amb les mans obertes.

³⁰⁸ Amb la mà imita l'acció d'escriure.

—¿Veieu com diu a tots arreu, a tots arreu?

Total que aquell home, el novençà, se'n va a un poble, aplega a un poble i veia que un tenia el braç trencat, un altre la cama trencà, un altre el peu tort. Tots estaven fets...
diu:

—Però ¿què vos passa ací?

Diu:

—Ai, mira, que pa posar-mos la roba, mira què hem de fer. Mira, pa posar-mos els pantalons hem d'estendre els pantalons baix d'un arbre. Pugem a l'arbre i mos tirem. I clar, unes voltes atinem, però unes altres no. I mos trenquem el peu, mos trenquem la cama...

I diu:

—Mireu, jo tinc el remei, però m'hau de donar tants diners.

—Ah, bé, te donaré tants diners, hala.

I diu que se va sentar a una cadira. I diu:

—Mireu, uns pantalons. Primer fiqueu un peu per un camal, després un altre peu per un cama, vos alceu i vos lligueu el cinturó.

Diu:

— Voreu com d'ara en avant no vos fareu mal, no vos ferireu.

Li varen donar tants diners, li varen donar les gràcies. I aquell home se'n va anar. I xino-xino aplega a un altre poble i en l'altre poble veia que els xiquets no jugaven al carrer, no... estaven, paraven les mans al sol.³⁰⁹ I se n'anaven correns a l'església, però els hòmens també agarraven cabassos, estaven allí al sol.³¹⁰ Se'n anaven corrents a l'església i abocaven els cabassos. I diu:

—Però ¿què feu?³¹¹

Diu:

—Ai, mira, que el sol no entra en la església. I clar, ens toca agarrar el sol a cabassos o en les mans, fent coveta i dur-lo a la església.

Però clar, este del novençà va vore que la església no tenia finestres, estava... era un edifici tot tancat, només hi havia la porta. Diu:

—Mireu, jo vos diré el remei, però m'hau de donar tants diners.

—Sí, sí, te donarem tants diners.

³⁰⁹ Junta les mans amb el palmell cap a dalt.

³¹⁰ Obre els braços com si tinguera un cabàs entre les mans i mira cap amunt.

³¹¹ Amb molta estranyesa.

I va cridar uns obrers, va fer unes finestres als murs de la església i diu:

—¿Veieu? D'ara en avant no caldrà que agarreu el sol en cabassos ni en les mans.

Ja entrarà directament.

I tota la gent, tota contenta i tota satisfeta. I xino-xano se'n va a un altre poble. Clar, ja havia guanyat diners dels pobles que havien passat. I es va quedar a dormir a una casa. I quan es queda a dormir, veu que el pare i el fill no dormien, se'n anaven per ahí a rodar. Diu:

—Ui, ¿a on van?

Diu:

—Ai, anem a buscar el dia. Anem caminant, caminant, caminant. I a on topetem el dia, agarrem el dia i tornem al poble. I diu:

—¿En tota la nit no dormen?

I diu:

—No, no dormim en tota la nit. Mos toca estar caminant, veges tu.

I diu:

—Si me doneu tants diners, jo vos donaré el remei.

—Ah, bé, bé, te donarem tants diners.

Va escriure a la seua dona.³¹² Diu:

—Envia'm un pollastre, que siga ben cantaor.

Aleshores la dona li va enviar un pollastre. I diu:

—Mireu, vosatros vos giteu a dormir i el pollastre cantarà tres voltes. Una quan vol fer-se de dia, una altra a punt de fer-se de dia i l'altra quan ja és de dia. I quan ja és de dia, vos alceu i voreu que és de dia.

Diu:

—Giteu-vos esta nit i voreu.

I va, se giten a dormir, però estaven nerviosos. El pare i el fill estaven nerviosos.

Diu:

—Este foraster ¿a que mos ha enganyat, a que mos ha enganyat?

Però bé, estaven al llit, colgats tota la nit i efectivament, va i senten cantar el gall cantar una volta. El tornen a sentir una segona volta. I a la tercera volta que ja ere de dia

—Pos sí que té raó este home.³¹³

—Mira, ja, d'ara en avant totes les nits podrem dormir.

³¹² Amb la mà imita l'acció d'escriure.

³¹³ Es pega a la cama amb el palmell de la mà.

I diu el novençà:

—Mira, me'n torne a casa a vore, a vore què ha passat en els altres pobles. En este poble ja sé que els va bé, ¿no? Va estar uns quants dies més en el poble del pollastre. I va vore que li feien cas i que els anava bé i que de nit dormien. I quan cantava el pollastre, s'alçaven. Se va al poble que tots es ferien, que entraven el sol a cabassos dins la església. I tots estaven contents, perquè ja no calia que pararen el cabàs ni les mans al sol.

—¿Tot bé?

—Bé.

Se'n va al poble, a on estaven tots ferits i ja no n'hi havie gent ferida, ja es vestien bé i no es ferien. Però què passa, que se'n va al poble a on hi havien tantes rates. I resulta que hi havie més rates que la primera volta que havie passat. Diu:

—Ui, ¿com és açò que hi han tantes rates?

—¡Ai!³¹⁴

La gent del poble:

—És que tu mos vares dir que el gat menjava a tots arreu, aleshores vàrem pensar que se mos menjaria a tots. /---/ i per això el varen cremar.

Diu:

—Me'n vaig... açò no té nom... me'n vaig d'ací. Però ¡què burros que sou! Vos vaig dir que el gat menjava a tot arreu no a tots arreu. Diu:

—Mira, me'n vaig a casa. Me'n vaig a casa i avant.

I aplega a casa. Li va dir a la dona:

—Mira, ja ja he vist prou. Ja he vist prous animalaes, cerdaes que li diem ací a Borriana, ja he vit prou cerdaes i ¿saps què? Que me quedaré amb tu pa viure tota la vida. I així s'ha acabat el conte.

Dades de l'informant: Glòria Olivares i Muñoz (1971), Borriana; Enregistrat 8/11/2022; Entrevista BOR-02/2022.

Catalogació: ATU 1384 *The Husband Hunts Three Persons as Stupid as His Wife* ORIOL/PUJOL El beneit cerca tres dones més beneites que la seua.

Versió: L'animalada més gran (1211+1335A+1384+1281+1286+1245)

³¹⁴ Allarga les vocals per indicar lamentació.

Comentari: Hem optat per adscriure aquesta versió al tipus 1384. Es tracta d'una versió molt completa, que inclou la combinació de diversos tipus de contarelles de beneits. En aquesta estructura narrativa, el tipus 1384 exerceix el rol d'història marc, a partir de la qual es desenvolupen diferents històries sobre beneits.

El punt de partida d'aquesta versió és el descobriment de la beneiteria de la seva dona per part del protagonista. L'estupidesa de la dona es desenvolupa amb dos episodis previs. El primer episodi l'hem catalogat amb el tipus 1211, en aquella variant en què la beneita creu que un animal l'escolta i/o parla. Al segon episodi, la beneita desconeix l'efecte del reflex sobre un líquid i creu que hi ha altres persones. Aquest episodi és proper al tipus 1335A, en què el beneit protagonista també desconeix la capacitat de l'aigua de reflectir la imatge i confon el reflex de la lluna amb un formatge. Així, inclou el motiu de la ignorància dels beneits dels fenòmens naturals (motiu J1819). En qualsevol cas, aquests dos episodis són el detonant de la decisió del marit d'emprendre un viatge per buscar persones més beneites que la dona (motiu H1312.1), de manera que es dona pas al desenvolupament del tipus 1384. A través del seu viatge, el protagonista visita quatre pobles, en què es desenvolupen les diferents anècdotes de beneits. Així, l'enllaç entre un capítol i l'altre es produeix de manera fluida, una vegada l'heroi ha estat capaç d'ajudar la comunitat de beneits i ha obtingut la seva recompensa. Així, les visites als diferents pobles es corresponen amb els tipus 1281, 1286 i 1245. El darrer episodi, referit a un poble en què sempre és de nit, no es correspon amb cap tipus ATU. Això no obstant, és molt similar al motiu del gall que porta el dia, característic del tipus 1650. D'altra banda cal destacar que l'episodi, que es correspon amb el tipus 1281, inicia aquesta seqüència, però queda interromput i no es resol fins al final de la narració. Així, en la primera part de l'episodi, el protagonista porta un gat per a lliurar els beneits de les rates. Quan el protagonista torna a passar per aquell poble el troba de nou ple de rates, ja que els beneits han malinterpretat els crits del gat, i d'aquesta manera es justifica que el protagonista torne a casa amb la seva dona. Així, trobem que la narració es presenta amb una estructura força complexa, que es presenta com un viatge d'anada i tornada.

Al País Valencià hi ha abundants mostres de versions en què el tipus 1384 exerceix d'història marc per a diverses bertranades.³¹⁵ Pel que fa a les comarques castellonenques, trobem una altra versió en què el tipus 1384 actua com a història marc (CRA El Trescaire 2003:63-66). En aquest cas, a més a més, es desenvolupen els tipus

³¹⁵ Monjo (2022:358) proposa una catalogació d'aquestes versions valencianes, atenent a si contemplen o no un o diversos episodis inicials.

1245+1286+1651+1202. Ara bé, aquest no és l'únic tipus que pot exercir la funció d'història marc. Així, Escuder (1983: 18-22) va recopilar una versió que s'articula entorn el tipus 1408, i que consta dels tipus 1696+1653. Per la seva banda, el CRA El Trescaire (2003: 153-155) recull una versió que s'estructura al voltant del tipus 1650 i que conté els tipus 1245, 1288 i 1202.

Tipus 1387

ATU 1387: *The Woman Goes to Get Beer*. ORIOL/PUJOL 1387: La beneita deixa l'aixeta oberta. Vegeu el tipus 1408.

Tipus 1406

Les tres mentideres

Açò eren tres dones, tres veïnes que estaen casaes, (naturalment, la gent se casae antigament). Van pel carrer. I en això una diu:

—Ui, allà n'hi ha una cosa que lluentege.

I l'altra diu:

—Això és un anell d'or.

I l'altra ¡pam!, l'agarre. La primera diu:

—L'anell és meu, que jo l'he vist.

La segona diu:

—No, no, no, no, tu has dit que lluentege. L'anell és meu, que jo he dit que ere un anell.

I la tercera diu:

—No senyora, el anell és meu, que l'ha agarrat.

Total, que se posen a discutir i no hi havie mans d'aclarir-se. Diu:

—Bueno, farem una cosa, farem una cosa, cada una li dirà una mentida al seu home. El que digue la mentira més ben dit i el home s'ho cregue, eixa pa d'ella l'anell, ¿d'acord?

—Bueno.

La primera diu:

—A vore.

Va lo resopar, li pose més vi que menos a l'home, de manera que l'home agarre mig pet.

—Ah, me'n vaig a dormir.

Se'n va a dormir.

I mentres l'home està dormint, li agarre la roba i li la entre tota. Li la entre tota.

Total que quan l'home se desperte, ella li diu:

—Mare, Vicent.³¹⁶ ¡Tu estàs malament! No...

—Jo, jo no me trobe mal. Diu que malament, jo me trobe la mar de bé.

³¹⁶ Obri molt els ulls i es posa la mà al cap.

Diu:

—Què bé —diu— mare meua, quina cara fas. Estàs tot unflat, estàs unflat,³¹⁷ estàs desfigurat.

—Jo me veig bé ¡Ah, romancera!³¹⁸

Total que va posar-se els pantalons i no li entraen. I diu:

—¡Gua!³¹⁹

I la jaqueta... li venie tot menut.³²⁰ Diu:

—Ui, sí que estic unflat,³²¹ no m'entra la roba.

—Ui, clar que sí, estàs unflat com un boto. Gita't.

I ell, tot assustat, que estave unflat. Se gite i:

—¡Oi! mare si estic mal.

Se ho va creure. I total, que també li posa un poc de vi, s'adorm, li trau la roba. I quan se torna a despertar:

—Ja fas més bon aspecte, ¿veus? Mira quin susto m'has donat.

Se va creure la mentira. I la mentira ere de calitat, ¿eh? Caguen l'any. La segona diu:

—A esta la he de guanyar jo.

Total, que agarre a l'home, també a l'hora de sopar:

—Xa, Juanito...

Se fa la carinyosa, veges tu... coses... (perquè aquelles dones no eren molt carinyoses).

—¡Oi, què guapo és el meu xic!

I aquell més pagat que *Gerinaldo*. Li trau vi, aquell agarre un pet com un general. I quan està ben adormidet, l'agarren i se l'emporten al convent dels frares carmelitans. El vestixen de frare i el deixen allí, a una celda d'aquelles. Total, que aquell³²² encara estae mig bufat i sent a la porta, que li dien:

—*Hermano, maitines.*

—¿Com que Martínez si a mi me diuen Ruíz, collons?

—Hermano, arriba.

³¹⁷ Obri els braços.

³¹⁸ Alça el braç i la veu.

³¹⁹ Amb incredulitat.

³²⁰ S'agafa el braç amb una mà.

³²¹ Riu.

³²² Tanca els ulls i mou el cap.

—¿Com que arriba? ¿Però jo que faig ací?³²³

—*Que hay que rezar maitines a la iglesia.*

—Però escolte, que jo no soc frare.

—*Venga, hermano, no sea bromista, a la iglesia, a la iglesia.*

Total que allí: gori, gori, gori.

I ell:

—Però ¿ací on m'han dut?

I quan li toque l'hora del desdèjuni (perquè maitines encara és de nit, que els frares viuen de nit). Li trauen una sopeta d'all, una cosa miseriosa. Total, que quan pot, pegue a fugir, se'n fuig del convent i se'n va a casa. Però el gos no el va conèixer, anae vestit de frare. I li lladrae:

—¡Ui!

I la dona:

—¿Què vol vostè, hermano?

—¿Com que hermano? Si soc Juanito, soc el teu home.

—Ai, vage-se'n que li ho diré al Padre Superior, hermano. Jo a vostè no el conec, ¿que és nou?

Aquell estae desesperat. Total, que la dona el rebia a casa, els gos li lladrae, se ne'n torne al convent.

—Mare meua, però ¿com pot ser?³²⁴ però si jo jo soc casat. I ara resulta que soc frare. Jo no estic bé.

Total, que passe el dia, però el pobre home desesperat. Se gite a dormir, també l'acalente³²⁵ un poc per a dormir. I a l'endemà de matí l'agarren i el porten a casa. I la dona quan se desperte diu:

—Xa, Juanito, sí que has dormit a gust.

Diu:

—Ai, xiqueta,³²⁶ Mare de Déu, no t'ho pots imagi.... he somiat que ere frare.

Mare, quin somni més roïn. Que venia a casa i tu no me coneixies i el gosset me lladrae.

—Calla, home,³²⁷ Mare de Déu quins romanços.

Ere bona la mentira, també. Estaen empataes, caguen la marciana. I la tercera diu:

³²³ Es mira i es toca el cos.

³²⁴ Creua els braços amb incredulitat.

³²⁵ Es porta la mà a la boca amb en dit polze alçat per imitar l'acció de beure.

³²⁶ Es posa la mà al cap.

³²⁷ Alça el braç.

—¿Què faré jo? ¿Com guanyaré jo a estes?

Ella tenie, ahí a la plaça el Rei, ahí on estave l'hostal, tenie una cordelleria i venie cordes, cistelles, graneres. I la porta del costat n'hi havie una verduleria i l'home se'n va a l'hort a treballar i quan se'n va a l'horta, canvie totes les cistelles i els cordells. I tot ho pose a la casa del costat. I a sa casa, posen la verdura. Total que quan ve l'home en el carro. Arribe i diu:

—¡Gua! jo dirie que ma casa ere la del cantó. ¡Gua! ¿Com pot ser això?

Sa casa ere la cordilleria. I al cantó estae la verduleria, perquè ho havien canviat.³²⁸

Total, diu:

—Però, anem a vore, ma casa és la del cantó, però ma casa és una cordelleria, vaig a la cordelleria. Entra allí...

—¡Ie! Maria!

—¿Què, tu, descarat? M'hagueres pillat nueta, ací.

Ere la veïna, clar.

—Pués... ja li ho diré a la teua dona. Pués tens poca vergonya tu.

Total que entre a la casa, a la verduleria. I la dona, l'avie:

—Però ¿vostè que fa ací?

—Home, açò és ma casa.

—¿Sa casa?

—Ací no el coneixem de res.

Aquell... entre que les cases estaen canviaes, la primera l'havia enviat en caixes destemplaes, la segona no el coneixia... Aquell home se desorienta del tot. Total que se'n va plorant, diu:

—Jo no tinc casa, no tinc dona.

Agarre el carro i se ne'n torne a l'horta. I se gite baix de la figuera, allí plorant tot el dia.

—No sé on dormir.³²⁹

Va passar la nit a l'horta i les dones van tornar a canviar. I quan torne. Diu:

—Me'n vaig a Castelló, a vore si algú m'ampare.

I quan torne, veu que la cordelleria estae on toque. I total, que entre a casa:

—¡Maria!

—Ui, ¿què fas? Has vingut molt pronte.

³²⁸ Amb incredulitat.

³²⁹ Alça els braços amb indignació.

—¡Ai, collons! Pos, xiqueta, a mi m'ha passat algo, perquè jo... m'ha paregut o vaig somiar o m'ho ha inventat que no troba casa. Anae pel món i no tenia casa.

Total que també se va creure la mentira. Bueno, no sabien ja per on pegar, perquè les tres mentires eren bones i els tres homes s'ho havien cregut. Total, que a última hora no van tindre més remei que anar a un avogat. I l'anell se'l va quedar l'avogat, clar.

Dades de l'informant: Antoni Porcar Gómez (1951), Castelló de la Plana; Enregistrat: 09/01/2022; Entrevista CS-03/2022.

Catalogació: ATU 1406 *The Merry Wives Wager*. ORIOL/PUJOL 1406 La juguesca de les alegres comares.

Comentari: Aquesta versió encaixa plenament amb el tipus 1406. Es desenvolupa el motiu de les dones que competeixen per veure qui enganya millor els seus marits (motius J2301 i K1545). Els episodis en què cada dona enganya el marit també inclouen alguns dels motius clàssics d'aquest tipus, com és fer creure el marit que està malalt (motiu J2317), que és un monjo (motiu J2314) o que la seva casa ha canviat de lloc (motiu J2316).

Pel que fa a la difusió d'aquest tipus, cal assenyalar que no està gaire documentat en l'àmbit lingüístic català, ja que en aquests moments només trobem una versió valenciana, de González Caturla 1993 [1987]: 105-108) i dues versions eivissenques, de Roure (1949: 59-62) i Castelló (1953: 100-110). No hi ha cap altra versió d'aquest tipus documentada a les comarques castellonenques.

Tipus 1408

I

Pere Burgos

Li dien Pere Burgos. I pujaen a un arbre els que havien robat i dien... I van ficar-se a fer una paella. I ell li die a la dona:

— Xica, que me pixo, que me pixo.

— Ai, Pere Burgos, aguanta, aguanta, que si no, mos descobriran, que estem ací dalt.

— Mira, que no puc més, que me pixo, que me...

I se pixe. I els lladres diuen:

— *¡Cuanto nos quiere Dios,
que nos da aceite del cielo!*

Al cap de un rato...

— Xica, que és que ara me cago.

Diu:

— No, ¡ui!³³⁰ Pere Burgos, això sí que no, que si te cagues si que...

— És que mira, que no puc més.

I fa i diu:

— *¡Cuánto nos quiere Dios!* — diuen els lladres — *¡que nos envía morcillas del cielo!*

I despós, havien ficat un tablero ells damunt de l'arbre, pa aguantar-se. Diu:

— Que açò... que açò se menege molt.

Bueno, els cau. I aquells que miren per amunt, estaen allí sense llengua tots els lladres. Tots els lladres.³³¹ I aixina crec que s'acabe. [...] (Això ere el final, ere molt més llarg però és que no me'n recordo molt. Ere molt tonto aquell home, és que no sé com comence...¿lo conto lo que me'n recordo? No me'n recordo massa, ¿eh?)

Bueno, ere això, un matrimoni, no tenien xiquets ni res. I ell ere molt tonto i ella, pos ere un poc més espavilà, però... i un dia, li diu:

— Pere Burgos, ves tu, que jo no puc anar. Ves a portar farina pa fer el pa. Ves al molí i porta farina pa fer el pa.

— Ah, vale.

I venint, li pesae molt el sac.

³³⁰ Es porta les mans al cap.

³³¹ Obre els braços i la boca i balbujeja.

Diu:

— Pos açò... i si el tiro per ací a esta roqueta, que fa vent cap allà, pos ja el portarà cap a casa.

Total, que avoque el sac de la farina, la farina se'n va volant. I arribe a casa. I diu:

—Xica, quina oloreta de pa blanet.

—¿Com va a fer uloreta de pa blanet, si portes tu la farina?

—¡Ah! ¿què no t'ha arribat?

—¿Com m'ha d'arribar?

—Oi, pos si jo la vaig tirar en el sac. I fee vent. I se'n va anar cap a casa.

— Ai, Pere Burgos és que, és que...

Bueno. Un altre dia li diu:

—Mira, la gallina està lloca, però jo me'n tinc que anar. Vigila no sigue que...

Pos ell va allí. I bueno, no sé què fa, que al final mate la gallina. I diu:

—Pos ara he de...

I se fique ell a covar els ous. Arribe la dona:

— Pere Burgos, ¿a on estàs?

—No, estic ací dalt, ¡coc-coc!

I anae en el coc-coc.

I diu:

— Però, ¿què fas ahí damunt dels ous?

—Ai, és que no sé què ha passat en la gallina, l'ham tinguda que matar, perquè no parae de cridar i l'hai matat. I ara m'hai ficat jo ací.

— Ai, Pere Burgos és que, és que... me'n fas cada una.

Un altre dia li diu:

—Ves a la falsa que tenim el vi i baixa una botelleta de vi o un pitxirull de vi.

I se'n va a la falsa i també li pesae i diu:

—Pos me'l bec i aixina ja no cal que el baixo, ja me'l bec jo ací i... Baixe a baix:

—¡Hip-hip-hip!³³²

—Però Pere Burgos, ¿com has tardat tant?

—¿I què has fet en el vi?

—No, que ja me l'hai begut.

³³²Fa veure que ha begut massa vi amb un balanceig del cos.

I bueno, ja portae una castanya que pa què... I después, ja és això que van els lladres... van a la seua casa i tot això que ham contat antes. I ja està. [...] I això, la porta, quan van els lladres, tan van apretar la porta, que la van arrancar. I és la que van ficar després dalt de l'arbre, per lo que me contae ma tia, m'ho contae aixina.

Dades de l'informant: Eva Prats Miralles (1975), Castellfort; Enregistrat a Ares del Maestrat; Entrevista ARES-01/2022.

II

Tipus 1653

El conte de Pere Coc

El de Pere Coc, ere Pere, que és un trasto. Pere és un trasto. Pere, diu que mal de tot. Sa mare estae avurrida, avurrideta.

—¡Ai mare! ves, ves soltant les cabres.

Va soltar les cabres... les cabres se van ficar a un hort, se van minjar tot el hort i se van escagassar.

—¡Ai, mare! les cabres totes escagassaes.

—Hala, ves dona-li minjar al matxo, al burro, al burret (que era un burret), al burret.

—Va i el tire dins la bassa.

Ere un trasto, que no podien fer res. Al final sa mare diu:

— Mira, Peret. Estem arruinats, no tenim res, ham d'anar-mo'n a la ventura tu i jo. Diu:

—¿Què ham d'agarrar?

Diu:

—Només tenim més que la pastera. No tenim res més.

La pastera era una cosa gran de fusta pa fer el pa, com un caixó de pa (tenie potes i allí dins feen la massa del pa) [...]. I entonces resulte que se'n van anar sa mare i Pere i... ¡ah... no! ¿per què li dien Pere Coc? Primer això. ¿per què li dien Pere Coc? Perquè un dia, que estae dalt i sa mare el buscae. I no l'encontrae, perquè ere un trasto. I fee:

—¡Pere!

I ell fee:

— ¡Coc!³³³

³³³ La narradora allarga la vocal, per imitar el so que fan les gallines.

— ¡Pere!

— ¡Coc-coc-coc-coc!

— ¡Ai, senyor! Pere!

I:

— ¡Coc!

Total, que va agarrar tots els ous de les gallines, els va ficar dins d'un cistell, es va ficar ell a covar, a covar els ous. I per això, quan sa mare el crida, li die Pere i fee ell de gallina:

—Coc-coc.

D'això li ve el nom, ¿eh? (que això no ho havie dit, això es diu al principi). Ere molt trasto. I se n'anaen ell i sa mare per un camí. En un punt van vore que venien allà, a lluny molts hòmens, corrents, corrents. I sa mare diu:

—Ai mare aquells... aquells ¿què deuen ser? ¿aquells què deuen ser? ¡ai, mare!

I com anaen els dos, els va fer temor i van pujar damunt d'un arbre. Pugen damunt de l'arbre i aquells no se'ls ocorreix més que, baix de l'arbre eixe, voler fer un dinar. Diu:

—Ara ací (venien de robar un banc), —diu— ara ací mos partirem els diners i mentres tu, Joanet (o qui hi havie allí) fes un paellonet d'arròs.

I dalt estaen Peret i sa mare i la pastera, dalt de l'arbre.³³⁴ I baix de l'arbre se fiquen a... uns a contar diners i els altres a fer el paelló d'arròs. I... Peret i sa mare dalt. I vinga, i passe mig hora. I passe una hora i allà encà estaven fent la faena. I diu:

—No puc.

Peret:

—Ai, mare, que m'agarre pixera, ai, mare, que m'agarre pixera, que no puc baixar-me... i què faré si tinc pixera?

I sa mare:

— ¡No pixes que mos voran, no pixes que mos voran!

— ¡Ai, ai, ai, ai! ¡Que mira mare, me pixaré, me pixaré!

I sa mare li diu:

— ¡Xa, pos fés lo que vullgues!

¡Xurru!³³⁵ es fique a pixar. I en un punt el que fee l'arròs:

— ¡Gracias a Dios,

que nos manda aceite del cielo!

³³⁴ Assenyala cap amunt amb el dit índex de cada mà.

³³⁵ Allarga la vocal per imitar el so de l'orina.

Se pensae que ere l'oli.³³⁶ I regirons i regirons i regirons.³³⁷ I sa mare:

— ¡Ai Pere, Pere, si miren cap amunt mos faran baixar! ¡Ai, Pere, Pere, Pere!

En un punt:

—Mare, tinc caguera.

—Per l'amor de Déu! No això sí que no.

—Mare, tinc caguera.

—¡Que no pot ser, que no pot ser! ¡Ai, que mos voran! ¡Ai que mos voran!

Pos bueno. I en un punt ¡xop-xop-xop! i acabe de dalt abaix. I el de baix:

—¡*Gracias al cielo,*
que nos manda las tajadas!

¡*Gracias al cielo,*
que nos manda las tajadas!

I:

—¡Ai, ai, ai, que me cau la... pastera! ¡Mare, que me cau la pastera!³³⁸

I sa mare diu:

—No, la pastera que no te caigue...

I ¡peim! li cau la pastera. I xafe la llengua al que contae els diners. I aquell escomence:

— *A Zanza, a Zanza, a Zanza* (li fee mal la llengua) —¡*A Zanza!* (no podie ni parlar). I tots entenien:

—¡*A França, a França, a França!*

Se'n van anar tots cap a França i se va deixar tots els diners baix /---/ acabar de contar. Total que van baixar, Peret i sa mare i van tindre los diners dels lladres i se'n van anar cap a casa.

Dades de l'informant: Carmen Monfort (1958); Atzeneta del Maestrat; Enregistrat 24/11/2021; Entrevista ATZ-01/2021.

Catalogació: ATU 1408 *The Man who Does his Wife's Work*. ORIOL/PUJOL El beneit fa les feines de la dona.

³³⁶ Pica de mans una vegada.

³³⁷ Imita el moviment de moure la cullera per a preparar l'arròs.

³³⁸ Pica de mans una vegada.

Versions: I Pere Burgos (1653+1408+1291D+1218+1387), II Pere Coc (1408+1218+1653).

Comentari: En aquestes dues versions, el tipus 1408 exerceix el rol d'història marc. Així mateix, aquesta història està protagonitzada per un home beneit, que no és capaç de fer les feines de la llar, quan la seua dona o mare no està present. Cada tasca, que empren el protagonista és un episodi, que sovint es correspon amb un tipus ATU. Pel que fa a l'inici de la història, la narradora de la versió I afirma no recordar del tot bé el seu desenvolupament. Per aquest motiu conta en primer lloc l'escena amb els lladres. Per contra, la narradora de la versió II comença el relat amb el tipus 1408, que representa un beneit que no sap fer les feines de casa. Posteriorment, ambdues versions enllacen diferents episodis que són protagonitzats pel beneit.

Hi ha alguns d'aquests episodis, que apareixen a les dues versions. Ens referim en primer lloc a l'episodi relatiu a covar els ous de la gallina, després d'haver-la matat (motiu J1902.1). Aquest episodi es correspon amb el tipus 1218 i en el cas de la versió II, dona nom al protagonista. En segon lloc, cal esmentar l'episodi narratiu referit al moment en què la parella protagonista puja a un arbre per amagar-se d'uns lladres. Aquest episodi es correspon amb el tipus 1653 i és el més extens en les dues versions. El seu desenvolupament és prou similar i encaixa perfectament amb la descripció proposada per Uther (2004: 356) i Oriol/Pujol (2003: 325). Al principi, la parella puja a l'arbre per amagar-se dels lladres amb una porta. Aquesta part es correspon amb el motiu K1413 i es desenvolupa més a la versió II. La part que es narra amb més detall és de tipus escatològic i humorístic i conté un diàleg formulístic en castellà, molt similar a les dues versions. La culminació d'aquest episodi, amb la caiguda de la porta damunt dels lladres, es correspon amb el motiu K335.1.1.1. De nou, la versió II dona més detalls, sobre la fugida dels lladres i l'adquisició del botí per part dels protagonistes, que és característica d'aquest episodi. Observem que en certa mesura, aquest episodi està més desenvolupat en la versió II.

Contràriament, la versió I presenta altres episodis, que no apareixen a la versió II i que, a més a més, es corresponen amb altres tipus. Primer, cal fer referència a l'episodi que es correspon amb el tipus 1291D, relacionat amb l'enviament per l'aire de la farina. En segon lloc cal esmentar la narració d'un altre episodi que es correspon amb el tipus 1387. En aquesta ocasió, l'episodi plantejat a la versió difereix un poc de la descripció que apareix a Uther (2004: 194) i Oriol/Pujol (2003: 297), ja que a la versió del nostre corpus el beneit no escampa el vi (o la cervesa), sinó que se'l veu.

En definitiva, estem al davant de dues mostres força completes, pel que fa a la utilització de diferents tipus i motius. Amb tot, les dues versions es caracteritzen per una certa desorganització narrativa. En els dos casos, les narradores reconeixen haver oblidat l'ordre narratiu concret, la qual cosa pot ser habitual en un registre oral, especialment si la narradora ja no conta habitualment aquesta rondalla, com sembla ser el cas. Per una altra banda, també s'observa com, en aquest tipus de narracions més complexes, hi ha certs episodis, que agafen més protagonisme, potser per resultar més atractius per al narrador i/o el seu públic. En aquestes dues versions, aquest fenomen sembla donar-se especialment amb l'episodi corresponent al tipus 1653.

Respecte a la difusió d'aquest tipus en l'àmbit lingüístic català, hi ha versions recopilades a Catalunya, Mallorca, El Carxe, la Franja d'Aragó i el País Valencià.³³⁹ D'aquestes versions cal destacar que el tipus 1408 es presenta de manera aïllada, però també en combinació amb altres tipus. Com a mostra de versions properes en què el tipus 1408 apareix de forma aïllada, podem esmentar les versions valencianes de Roig/Roig (1999:86) i Bataller (2001: 65-67) o la de Minguet (2006: 131-135) per a Ulldecona. Per contra, les versions d'Escuder (1991 [1983]: 18-22); Verdú (2006: 109-112 i 2015: 9-27) i Quintana (1995: 128-132), són combinacions en què aquest tipus actua com a història marc.

³³⁹ Rondcat recull un total de catorze versions d'aquest tipus: < <http://rondcat.arxiudedefolklore.cat> > [data de consulta: desembre de 2022].

Tipus 1450

I

El conte de Toneta

Era una xica que li dien Toneta. Tenia una germana més menuda i vivien Toneta, la germana, vivien en els pares. I resulta que les xiques ja eren fadrines, ja tenien certa edat i no festejaven. Però al final resulta que Toneta troba nòvio. ¡Ui! els pares de Toneta tots contents, perquè la xica havia trobat nòvio. I ja duen una temporà festejant. I van dir:

—Toneta, digues esta nit que el teu nòvio, que vinga ací a casa a sopar.

Estan parant taula. I la mare li diu a Toneta:

—Toneta, ves a la pallissa i agarra un panet.

Clar, abans tenien gerres i ahí tenien un panet. La xica puja a la pallissa.... ¡pam!,³⁴⁰ se topa contra la paret i alça la vista.³⁴¹ I dalt hi havia un aixolatet, (un aixolatet és un lligonet). I diu:

—Mira que si jo me casara en el meu nòvio, tingueren un xiquet, el feren pujar a per un panet, li caiguera el aixolatet al cabet i el matara. ¡Ahhh! el meu xiquet³⁴² ¡Ai, ai, ai!

Comença a plorar. I en això sent la mare. I diu:

—Ui, Toneta, ¿què te passe?

—¡Mare, mare! Vine, vine, vine, que he tingut un pensament ¡Quin pensament he tingut, senyor!

I puja. Diu:

—¡Ai! ¿què te passa?

Diu:

—Mira, mira que si jo tinguera un xiquet, si me casara en el meu nòvio, si tinguera un xiquet i el fera pujar a per un panet, li caiguera el aixolatet al cabet i el matara... Ai, pobre fillet meu, pobre fillet meu.

I la mare comença:

—¡Ai, tens raó, Toneta!

I també comença a plorar:

—¡Ai, ai, ai, el meu netet! ¡Ai el meu netet!

³⁴⁰ Mou el cap cap endavant.

³⁴¹ Mira cap amunt i assenyala amb el dit índex.

³⁴² Amb un to de veu llastimós.

En això el sent³⁴³ la germana de Toneta. I diu:

—¿Què els passa a estes?

I munta a la pallissa. I diu:

—¿Què vos passa?

Diu:

—Ai, que Toneta ha tingut un pensament —va dir la mare—. Diu:

—Mira que si es casara amb el nòvio, si tingueren un xiquet, el feren pujar a per un panet. I li caiguera el aixolatet al cabet i el matara.

—Ai, pobret! ¡Ai, el meu xiquet!³⁴⁴

—¡Ai el meu netet!³⁴⁵

—¡Ai teniu raó! —diu— ¡Ai el meu nebodet!³⁴⁶

Estan les tres plorant. I el pare que les sent i munta dalt. I diu:

—Però ¿què vos passa?

I la germana de Toneta diu:

—Ai, és que Toneta ha tingut un pensament. Mira que si es casara en eixe xic, que tinguera un xiquet, que el fera muntar a per un panet, que li caiguera l'aixolatet al cabet i el matara.

—¡Ai, pobre xiquet, ai!

—¡Ai, pobre xiquet!

—¡Ai, el meu netet!

—¡Ai, el meu nebodet!

I el pare de Toneta diu:

—Teniu raó (ahí plorant) ¡Ai, el meu netet!

I tots plorant. I en això que arriba el nòvio a casa i aguaita. Clar, les portes estaven obertes. Aguaita i eixen ahí tots plorant. I diu:

—Ai, esta gent... esta gent no està bé del cap.

Va girar i se'n va anar.³⁴⁷ Diu:

Ahí vos quedeu.

³⁴³ Es posa el dit a l'orella.

³⁴⁴ Alça les mans.

³⁴⁵ Alça les mans.

³⁴⁶ Alça les mans.

³⁴⁷ Pica de mans una vegada.

Dades de l'informant: Glòria Olivares i Muñoz (1971), Borriana; Font: Rosa Segarra;
Enregistrat 8/11/2022; Entrevista: BOR-02/2022.

II

El xiquet i l'aixolet

Resulta que hi havia un matrimoni jove, que se van a casar en este poble. I vivien a les afores. I este matrimoni eren aixina molt, en fin... molt, que no eren decidits ni eren res. Total, que van tindre un xiquet. I estaven enamorats del xiquet i:

—¡Què guapo és lo xiquet!

I vale. I un dia la mare, gronxant-lo al bressolat, pos va mirar alt i va vore que hi havia una estaca i hi havia una eixadelleta (perquè si dic una aixolet no sabeu què és), pos... una aixadelleta fiquem. I a llavontes, la dona se va ficar a plorar, dient:

—Ara caurà l'aixolet, caurà damunt del xiquet i el matarà. I mos quedarem sense xiquet.

I es fique a plorar i vinga a plorar i vinga a plorar. I después ve l'home. I li diu:

—Però ¿què passa?

I diu:

—Pos me passa que m'hai mirat aquí, caurà l'aixolet i mos matarà el xiquet.

I l'home diu:

—Ah, pos tens tota la raó.

I es fiquen los dos a plorar. I no n'hi havie solució. I en això passa un pel carrer.

I claro, va sentir els plors, pos entra. I els diu:

—Escolteu —diu— ¿que què vos passa?

Diu:

—Mira, caurà l'aixolet i matarà al xiquet.

I entonces li diu:

—Tranquils.

Agarra lo bressolet, l'aparta, lleve lo l'aixolet de dalt i el lleva. Diu:

—Pot estar aixines, o pot llevar l'aixolet aixins i ficar el bressolet.

I entonces:

—Ai, vostè, moltes gràcies. És vostè molt sabut, oi, moltes gràcies. Mos ha llevat un... bueno, mos ha fet molt feliços, perquè claro... estaven molt preocupats. Això haurie sigut un desastre en esta casa.

Simplement és aixines, lo qüento, la ignorància.

Dades de l'informant: Vicenta Roig (1940), Canet lo Roig; Enregistrat 16/10/2021; Entrevista CAN-11/2021.

Catalogació: ATU 1450 *Clever Elsie*. ORIOL/PUJOL La beneita pateix pel fill que encara no espera.

Versions: I El conte de Toneta. II El xiquet i l'aixolet

Comentari: Aquestes dues versions s'adscriuen clarament al tipus 1450. L'argument exposat per Uther (2004: 225) inclou la visita d'un pretendent a la casa de la seva núvia. Durant el sopar, el xic observa com tota la família acaba plorant per la possible mort del xiquet que encara no han tingut. Finalment abandona la casa convençut de la beneiteria de la família. Aquesta descripció s'adiu clarament a la versió I d'aquest corpus. Precisament en aquesta versió és interessant assenyalar com el recurs de la triplicació i l'addició aconseguen marcar un ritme, que doten d'una gran vivacitat l'escena: «¡ai, el meu xiquet!, ¡ai el meu netet!, ¡ai el meu nebodet!».

En el cas de la versió II, observem una lleugera modificació d'aquest argument, ja que els beneits són un matrimoni i el nadó ja existeix, encara que la possible caiguda de l'eina i el disgust dels pares és imaginari. En ambdues versions és interessant observar que l'eina que origina les preocupacions és la mateixa, un aixol. De fet, aquest terme està present al títol d'altres versions properes recopilades a Tortosa i Ulldecona per Maria Joana Minguet: «L'aixolet o el conte dels ximplets» (1994:112) i «L'aixolet i el qüento dels tontos» (2006:143-154).

Cal subratllar que, a banda de les versions de Minguet, també trobem altres versions properes. Al Matarranya, hi ha una versió recopilada per Quintana (1995: 190), i una altra per Vidal (2005:98-99). A les comarques castellonenques, en trobem una altra al recull del CRA El Trescaire (2003: 156-157). Això pel que fa a versions que només contenen aquest tipus. Altrament, hi ha algunes versions que presenten aquest tipus en combinació amb altres. Així, cal esmentar de nou Quintana (1995: 124-128; 1995: 128-132), que aporta dues versions més, i Roig/Roig (1999: 78-80) amb una altra versió combinada.

Tipus 1457

I

Les germanes parlen

Ere una dona, que tenie tres xiques que eren tartamudes i les volie casar. I els va dir... en casa, en vora del foc, va dir, diu:

—Avui vindrà un xic a vore-vos—diu— *ojito* de parlar cap de les tres, ¿eh?

—Vale.

I va vindre el xic. I estan a la vora el foc. S'escalfaven i allí degueren mirar el foc.

Diu:

—Pa casa.

I tenien una olla al foc. I quin encert, se pose a bullir l'olla. I una salte:

—¡L'olla bix!

(L'olla bull).

—¡L'olla bix!

I l'altra salte:

—Detapa la potetora.

—¿No ha dit mare que no parlaren a un atres?

Havien parlat les tres, que per culpa de la tapadora... I després lo que se die, que no es sap si se van casar o no se va casar cap, però...

Dades de l'informant: José Ramón Segura Giner (1958), Castell de Cabres; Enregistrat 19/11/2020; Entrevista CDC-01/2020.

II

L'olla bix

Diu que anaven los festejadors, que buscaen nóvia. I sa mare els va dir a les xiques:

— No s'assomeu molt per aquí, perquè... perquè ara la cagareu i s'esbarraran.

I estaven allí xarrant los festejants en la mare. I les xiques aquelles tenien una olla al foc i es veu que se n'anae per dalt. I fan:

— ¡L'olla bix! (en lloc de dir: l'olla bull, l'olla bull).

Diu:

— ¡L'olla bix!

I l'altra diu:

— ¡Destapa la protestora!

(És que la tapadora li diuen cobertora allà dalt) I en lloc de la cobertora diu:

— ¡Destapa la protestora!

I la tercera diu:

— ¡Xa, calleu!

Diu:

— ¿No havia dit la mare que callaràssim totes tres?

Dades de l'informant: Paquita Segura Vilalta, (1959), Castell de Cabres; Font: Carmen Vilalta Gil; Enregistrat 7/12/2020; Entrevista CDC-02/2020.

Catalogació: ATU 1457: *The Lipsing Maiden* ORIOL/PUJOL 1457: La noia queca

Versions: I Les germanes parlen. II L'olla bix.

Comentari: Aquesta versió es correspon amb el tipus 1457. Observem com es desenvolupa el motiu central segons el qual unes germanes amb dificultats en la parla, obliden la prohibició de la mare i exposen els seus defectes (motiu K1984.1). Convé esmentar que aquest tipus no ha estat molt documentat a l'àmbit lingüístic català. De fet, al País Valencià només comptem amb les versions de Bataller (1997: 78), Baldó (1999: 114-115) i el CRA El Trescaire (2003: 203). A la resta de l'àmbit lingüístic català, cal esmentar les versions d'Amades (1950: 1470) i Alcover (2001: 423-428; 428-429). En general, aquest tipus es presenta de manera aïllada, a excepció de les versions d'Alcover, en què es presenta en combinació amb el tipus 480.

Tipus 1476A

La fadrina i la Mare de Déu del Lledó

Pués era una xica, que no trobave novio. I se n'anave allà a l'ermita del Lledó. I anave aquí i li dia:

— Mare de Déu del Lledó, di-me, ¿me casaré sí u no?

I la Mare de Déu, pos no li contestava. I se veu que hi havia un escolanet per allí i estave per allí i la sentie que die això. I diu:

— An esta ara l'apanyaré jo, voràs tu.

I tots los dies, ella allí:

—Mare de Déu del Lledó, di-me, ¿me casaré sí u no?

I al final. un dia li diu [l'escolà]:

— ¡No!

I ella diu:

—¡Xe calla, dixta parlar ta mare!

[...] Es pensave que ere el ninyet que porte la Mare de Déu al braç. I això.

Dades de l'informant: Carmen Querol Borràs (1949), Càlig; Enregistrat 20/01/2022; Entrevista CAL-01/2022.

Catalogació: ATU 1476A *Prayer to Christ Child's Mother* ORIOL/PUJOL 1476A La vella acaserada.

Comentari: Adscriuim aquesta versió al tipus 1476A, amb un desenvolupament del motiu de l'escolà, que suplanta la personalitat de la Mare de Déu o en aquest cas del seu fill (motiu K1842). En aquesta versió, crida l'atenció com la rima ha marcat la tria de l'advocació de la Mare de Déu del Lledó, que és una figura important a les comarques castellonenques per ser la patrona de la ciutat de Castelló. En altres versions, la figura religiosa a qui va dirigida la pregunta de la protagonista és Sant Josep, Santa Rita o Sant Cristòbal (Monjo 2022: 380); Sant Antoni (Guardiola/Beltran 2005: 205); o la mare de Déu del Puig de França (Quintana 1995: 208).

Tipus 1525M

Vendre al baconet a València

El tio Pepet, que se'n va anar a València. Li dien el tio Pepet i tenie un cerdet. Ací diem un baconet i:

—Me n'aniré a València a vendre'l.

I els fills li dien:

—Pare, que l'enganyaran.

—No, no, jo me'n aniré en el baconet i no m'enganyaran.

Conque se'n va el tio Pepet a València. I allí va trobar als flares, que eixos són tan astuts com els de Tírig [...]. I li va dir:

—Mire, ¿i a on va?

—Ai, és que anava a vore si podia vendre este baconet.

—Pos no patisque, vingue a casa, que esta nit se pot quedar ahí.

Conque se quede allí i a no sé quin hora de la nit, pos li va agarrar les seues necessitats i li obre el pes una porta falsa (que diem ací), perquè tenie dos portes aquella casa. I el tio Pepet, quan està fora, el tanquen.³⁴⁸ I ell, pobre, volie entrar, tocae i no li oubrien, tocae, no li oubrien.³⁴⁹ Conque al final baixe i entre per l'altra porta. I en eixe entremig li havien matat el baconet i el tenien tapat i estae allà al velatori. I diu:

—Pos mire, mos han trastocat, perquè mire, mos ha mort un companyero i sense donar-mos conter l'ham tancat al carrer i ja veus.

Conque bueno, se'n va. Torne i después marxe, se va baixar la roba pa anarse'n [anar-se'n]. Pos va passar la Guàrdia Civil i el volien denunciar, diu:

—¿I despullat què fa?

Diu:

—Sí, però és que la roba me s'ha quedat ahí dins i ara jo no me puc vestir.

Conque van i li donen una roba de soldat. Se'n va cap a casa sense diners ni baconet ni la roba d'ell. I els fills el veen anar i li dien:

—Mira, pos això me paeix que sigue el pare.

—No, que és un soldat.

—Pos jo diria que el caminar i tot, això és del pare.

I va arribar el pare a casa, vestit de soldat, sense dinerets ni baconet. I se'l van minjar els flares

³⁴⁸ Amb la mà imita l'acció de tancar la porta.

³⁴⁹ Amb la mà toca a la porta.

Dades de l'informant: Adoración Monfort Garcia (1935), Ares del Maestrat; Enregistrat 31/05/2020; Entrevista ARES-01/2022.

Catalogació: ATU 1525M: *Mak and the Sheep*. ORIOL/PUJOL: Els estudiants disfressen el porc.

Comentari:

Adscriuim aquesta versió al tipus 1525M, ja que el motiu central es centra en el robatori d'un porc i la simulació del seu enterrament. En aquest cas, els estudiants són substituïts per uns frares, que enganyen un masover, recentment arribat a la ciutat. Aquesta contarella no ha estat gaire documentada a l'àmbit lingüística català, i només trobem una versió valenciana de Gascó (1999: 113-115).

Tipus 1650

Els tres germans fan fortuna

Ere un home pobre, ere molt pobre, que s'estae morint. I tenie tres fills i els va reunir:

—Mireu, fills meus. Jo tota la vida treballant i de fortuna soles... de patrimoni soles vos deixe d'herència una corbella, un gat i un pollastre.

No tenie més bens.

—Aixina que feu el favor de no renyir per l'herència, vos ho repartiu com a bons germans.

Total que se mor el pare, li donen terra. I els tres germans se reuneixen pa repartir-se l'herència. I com son pare els havie dit que no renyiren, pos no...

—Bueno, ¿què farem?

—Ne som tres i tenim un gat i una corbella i un pollastre.

—Pos farem bulletes i mos ho tirarem a sort.

Se ho tiren a sort i a u li toque el gat, a l'altre la corbella, a l'altre el pollastre. I diu:

—Mira, com no tenim casa ni bens ni res, mo n'anem cada u per un costat de món. I a vore si trobem fortuna.

I se'n van. I el de la corbella se'n va caminant, caminant, caminant per països estranys. Va arribar a un país, ja fee temps que caminae. Ell, allà on podie, se llogave i anae fregint i menjant. Va arribar a un país, que n'hi havie uns camps de blat grans.³⁵⁰

Diu:

—Home, ací me llogaran pa segar.

I va vore, bueno, els camps de blat eren grans, però les finques eren xicotetes, eren finques de mitja fanecà. I allí se veu una colla de segaors, anaen lo menos vint o trenta, tu, però la finca ere de mitja fanecà. Diu:

—¿Però açò?

I és que, en eixe país no s'havien inventat les corbelles. I segaen el blat en estissores. Clar, això és una faenà, imagina't,³⁵¹ ¡clac! espiga per espiga. I ell arribe allí. I diu:

—¿Que a vostès li fa falta segaors?

Diu:

—Sí, home.

Diu:

—¿Pos, quan me pague per segar-li tota la finca?

³⁵⁰ Estira el braç i el mou per indicar la grandària dels camps.

³⁵¹ Amb els dits índex i mig estirats imita unes tissores.

—¡Hala, home, segar-me tota la finca!³⁵² Això fan falta vint homes.

Diu:

—Jo li ho segue.

Bueno, total que va a estall, trau la corbella i escomence zas-zas-zas³⁵³ a segar i a fer garbes. Allí van quedar tots estorats. Allí se va acabar la segà. Tots a vore aquell home. Va guanyar una fortuna, el llogaen tots per a segar els camps i una fortuna. I:

—¡Açò!

Quan ja va guanyar tots els diners que va voler, (perquè fee faena de trenta o coranta homes en la corbella) i ja i se va acabar. I li va dir l'alcalde del poble i tot el ajuntament. Van dir:

—Açò és una millora molt gran. A este home li hem de comprar eixe animal. ¡Eixe animal que ¡brap! rossegue el blat.

Diu:

—Li'l comprem.

I:

—Escolte, no se'n vage. ¿Vostè no mos vendria l'animal eixe que talle el blat?

Diu:

—Sí, home.

—¿Per quant?

I va demanar una barbaritat de diners. Entre els diners que havie guanyat segant i els que li va donar l'ajuntament, se'n va anar però... home, se va comprar dos matxos pa carregar tots els diners. I allà que se'n va, en els dos matxos carregat de diners, en il·lusió de vore els germans i dir-li que havie fet fortuna. Total que aquells, allí tenien la corbella i ningú s'atreveie a tocar-la. I van dir:

—Açò hem de provar com funcione.

I un l'agarre. I en lloc d'agarrar-la pel mànec, l'agarre per la fulla.

—¡Mecaguen la llet, quin mos m'ha pegat!³⁵⁴

Se talle dos dits, tu, dos dits en terra, tot sangrant.

—¡Ai!

I allí tots i ningú se volie arrimar. Criden al més forçut del poble. Diuen:

—Este animal l'ham de domar com sigue. Agarra un garrot:

³⁵² Alça el braç.

³⁵³ Amb els braços imita l'acció de segar amb una corbella.

³⁵⁴ Mou el braç sobtadament per indicar que s'ha tallat amb la corbella.

—Li fotrem garrotà.

Li pegue garrotà al mànec,³⁵⁵ la corbella salte volant i ¡clac! li talle una orella.

—¡Ah, m'ha mossegat!³⁵⁶

Tots cagats de por:

—Açò no pot ser de cap manera.

—Pos niguem-la i tanquem-la, tanquem este animal al calabós perquè mos deixarà tots...

La niguen en un cordell, que ningú se volie arrimar, li fan un llaç.

—Ara la portarem a la plaça major i allí la nigarem.

I tota la gent va eixir als balcons a vore aquell animal tan feréstec. I anave el cavall en la corbella en una corda³⁵⁷ i claro, la corbella anave botant. A u li tallave el nas, a l'altre la orella. L'altre que fee aixina³⁵⁸ ¡pom! I darrere anae el basurero del poble, en un cabasset arplegant orelles i dits.³⁵⁹ Allò va ser un ¡bu!,³⁶⁰ un desastre. Tots nafrats, tot enve...

—Aneu, aneu, crideu aquell segaor i que vingue i que s'endugue este animal, que mos matarà a tots.

Total, que aquell ja estave prou lluny, però van anar en un cavall. I el van:

—Torna.

—Xa, que no tinc ganes.

—Te pagarem.

Total que li van pagar diners, va tornar i se va endur la corbella. Se va fer riquíssim l'altre germà, el del pollastre. Caminant, caminant, caminant, va arribar a un país, tu, que sempre ere de nit.

—¿Però, què passe ací?

No se fee de dia. I és que no n'hi havie pollastres a eixe país. I com el pollastre no cantave, el sol no eixie. Perquè el sol tota la vida, ja ho sabem tots, ¿eh? quan cante el pollastre, ix el sol. Va dur el pollastre, aquella gent estaen tots blancs.³⁶¹ I tot el menjar ere blanquinosa, tot, tot ere... clar. I va dur el pollastre i:

—¡Quiquiriquí!

³⁵⁵ Fa cercles amb les mans.

³⁵⁶ Amb un to de veu més fort es posa la mà a l'orella.

³⁵⁷ Amb les mans juntes imita l'acció de portar les regnes del cavall.

³⁵⁸ Mou el dit índex.

³⁵⁹ Amb les mans imita l'acció d'agranar.

³⁶⁰ Es posa la mà al cap.

³⁶¹ Es posa les mans a la cara.

I va eixir un sol redó. I tots:

—¡Mare meua!

Total, que allò va ser un adelanto molt gran pa d'aquell poble. Li van pagar una gran fortuna. I ell se va deixar el pollastre, se'n va anar en la fortuna cap a casa. I el altre germà, el del gat, també caminant, caminant va arribar a un poble, que estave ple de rates i ratolins i se ho minjaen tot. La gent a graneraes, els tenia avorrits:

—¡Hombre!

Va arribar allí en el gat, va dir:

—Jo, desratisitise este poble.

I el gat va escomençar a minjar rates per allí i bueno, també se va fer ric. [...]

I se troben i se conten de lo u a l'altre les històries. I se compren... i (ahí, adorna-ho tot lo que vullgues)... una casa, se casen en la princesa, en la més rica del poble, l'agüelo el fan alcalde... bueno i la gent del poble al·lucinant, de vore aquells hòmens que eren ningú, que havien vingut tots mudats, en cavalls en... bueno... una cosa, una cosa gran.

Dades de l'informant: Antoni Porcar Gómez (1951), Castelló de la Plana; Enregistrat: 09/01/2022; Entrevista CS-03/2022.

Catalogació: ATU 1650 *The Three Lucky Brothers*. ORIOL/PUJOL 1650 Els tres germans que fan fortuna. Versió I Els tres germans fan fortuna (1650+1202+1281)

Comentari: Aquesta versió s'adscriu al tipus 1650, ja que considerem que és el tipus més important del relat i actua com a història marc. En primer lloc es desenvolupa un dels motius característics d'aquest tipus, en què un pare mor i deixa en herència un gall, un gat (motiu N411.1.1) i una eina o instrument musical (motiu N411.2.1) als seus fills. Segons indica Uther (2004: 353), a partir d'aquest moment es donen dues variants en el desenvolupament del tipus. O bé els fills venen els objectes heretats en una país estranger, o bé aconsegueixen convertir aquests bens en riqueses per altres mitjans. En el cas d'aquesta versió, considerem que s'adscriu a la primera variant, ja que cada fill aconsegueix vendre el seu objecte (motiu N411). A continuació, com que el tipus 1650 actua com a història marc, es desenvolupen altres episodis narratius més breus, que es corresponen amb cadascuna de les aventures dels fills. D'aquesta manera, l'aventura del primer fill es correspon amb el tipus 1202. En aquest cas, es desenvolupen clarament els motius característics d'aquest tipus. Per una banda, fem referència al motiu J2196, en què

a un país es desconeix l'ús de l'aixada i el es tallat amb unes tisores. Per una altra banda, també està present el motiu J1865, que tracta sobre la destrucció de la corbella per part de la gent d'aquest país, ja que desconeixen el seu funcionament i el consideren un animal perillós. El segon episodi, en què els beneits busquen el dia ,en canvi, no es correspon amb cap tipus classificat, tot i que és, això sí, un motiu característic del tipus 1650. Per últim, l'aventura del tercer fill es correspon amb el tipus 1281, tot i que es desenvolupa breument, i no apareix el final característic en què la població d'aquell país mata el gat, per por que se'ls mengés també a ells.

Pel que fa a l'estructura narrativa d'aquesta versió, cal destacar la utilització d'una història marc per a enllaçar diferents històries. Es tracta d'una estratègia narrativa complexa i prou habitual en la narració de les contarelles de beneits o bertranades. En el cas que ens ocupa, veiem que el fil narratiu es centra en el canvi s'estatus econòmic dels fills, l'herència dels quals sembla en un principi molt pobra. Per una altra banda, és interessant remarcar que el desenvolupament dels tres episodis narratius és desigual, i el narrador explica de manera molt més detallada el primer episodi i només de forma superficial els altres dos. Aquest desequilibri podria donar-se per diferents factors. En primer lloc, perquè la font de qui el narrador va aprendre la història també desenvolupava els episodis d'aquesta manera. En segon lloc, per una preferència personal del narrador, a qui podria agradar més contar el primer episodi que la resta. Per últim, podem relacionar aquest desequilibri amb la situació comunicativa concreta en què el narrador va contar aquesta versió, ja que durant l'enregistrament només estava present el narrador i la recopiladora i, per tant, potser va considerar que no calia desenvolupar tan a fons el seu relat. Seria interessant tornar a gravar aquesta rondalla amb públic i observar els canvis que aplica el narrador al relat. En aquest sentit, ell mateix ens dona algun indici al respecte, ja que en un moment concret del relat, afirma: «ahí, adorna-ho tot lo que vullgues»

Així mateix, trobem altres versions properes i similars, que presenten una combinació amb altres tipus. Així, el CRA El Trescaire (2003: 153-155) recull una versió que conté els tipus 1650+1245+1288+1202. Al Matarranya, Quintana aporta tres versions, en què aquest tipus apareix en combinació amb altres (1995: 184; 1997: 280-281; 1997: 273). En aquest cas, els tipus que apareixen són 1650+1651+281 per a la primera versió, 1650+1281 per a la segona i 1650+1202 per a la tercera. Per a la resta de l'àmbit lingüístic català, observem que aquest tipus apareix de manera aïllada, per exemple a Bataller (2001: 71-78); Alcover (2019 [1896] [1915]: 423-433); Amades

(1949: 222-227) i Aguiló (2008: 504). Tanmateix, també tenim exemples de versions més complexes en què aquest tipus apareix en combinació amb altres: Bertran (1989 [1909]: 75-78); Amades (1974 [1950] 1024-1026); Aguiló (2008:503-504) i Alcover (12017: 237-252). En aquests darrers casos, en què aquest tipus apareix en combinació amb altres, observem que els tipus amb el quals es combina més freqüentment són els tipus 1202, 1281 i 1651.

Tipus 1653

ATU 1653 *The Robbers under the Tree*. ORIOL/PUJOL 1653 Els lladres arrezerats a l'arbre. Vegeu el tipus 1408.

Tipus 1654

Lo ferrer brut

Pos eren una gent molt proba i eren ferrers, eren ferrers. I claro, com eren tan probets, pos quan venia els carnavals, pos tots fien festa i aquella casa... pos volien fer festa i no podien, perquè no tenien ni ferro ni cagaferro, no tenien res ni podien fer res. Conque agarre aquella i els xiquets vinga a plorar:

—Ai, mare mare, que tots fan festa i natros no fem.

Diu:

—Pués bueno, a vore, una manera o altra ho aclarirem después.

Van anar a les botigues. I diu:

—Pos, ves tu.

I ho dien aquí al poble, anar a comprar se die:

—Aquí ca la tia Gurmescilda.

I compre dos quilos d'arròs. Anaven a ca Conxita la Roca i van comprar un quilo de carn. Bueno, van anar a tots los puestos, que els fie falta algo i compraven lo que necessitaven. I aquella gent diu:

—Pos avui farem festa grossa també.

I van fer una paella d'arròs. I allí vinga los xiquets, vinga saltar.

—¡Agu, agu!³⁶²

I vinga a saltar. Van fer una foguera, ¡ai!... tot això. Bueno, ho van passar-ho molt bé. Però diu:

—Ara, venen les grosses, ¿Com ho pagarem? A vore com ho pagarem, ara.

Perquè eren una gent que eren tan probets, que no tenien pa pagar. Conque diu, pos Bueno. A l'home li diu:

—Tindràs que fer el mort.

Conque diu:

—Uns plors, uns plors...³⁶³

³⁶² Utilitza un to més agut i allarga la vocal u per imitar el so que fan els nens quan juguen. Alça els braços diverses vegades.

³⁶³ Trisament.

I diu:

—¡Oh! ¿què ha passat, què ha passat?³⁶⁴

—S'ha mort lo ferrer brut.

—Oh, xiquetes.³⁶⁵

—I tant que van xalar allí en esta gent, que van xalar i van minjar i van disfrutar tots disfressats i anaven per aquí el carrer i cri.... ¡jagu! i tot lo que van xalar i ¿ara s'ha mort lo ferrer brut? ¡Ai, Sinyor!

I diu que:

—Va, no sé.

Posem-li la tia Conxita la Roca. Li diu:

—Oi, van vindre a crompar carn, però bueno, va, ja els perdono. Ja els perdono perquè són més desgraciats que natros.

Conque ella diu:

—Mo n'ha perdonat aixina i —dia a l'home— ja mo n'ha perdonat una.

A plorar l'altre camí.

—Ohhhh.³⁶⁶

Vinga a plorar, vinga a plorar, vinga a plorar, bueno. Se van anar allà a casa de Gurmesilda, també l'arròs, també els va dir que l'havie perdonat. I diu:

—Proba gent, són més desgraciats que natros. S'ha mort, pos avant. Me debien a mi dos o tres quilos d'arròs diu, però ja està perdonat.

I en cabant, la tia Veriela, la tia Maria la Veriela la vella, la tia aquella li va dir:

—Jo no li perdono —va dir, diu — me deu vint, però jo no li perdondo, jo no li perdono.

Conque no res, i ella diu:

—Mos han perdonat tots, menos la del vi.

—Pos bueno.

I el van portar a la pedra. Se'l van endur:

—Este xiquet s'ha mort.

I diu que aquella nit va haver un robo al poble, va haver un robo. Van pillar molts de diners i si n'hi havien tres o quatre:

—¿I a on anirem? ¿I a on anirem a repartir-mos los diners?

³⁶⁴ Amb sorpresa.

³⁶⁵ Amb un to de lamentació.

³⁶⁶ Amb tristesa.

I un de tots va dir:

—Nem-mo'n al cementeri, que allí estarà el ferrer brut allí la pedra. I tenen lo ciri i allí mos repartirem.

—I ¡oi! —va dir— oi, sí, sí allí que no mos destorbarà ningú, perquè si ho fem a casa teua, a lo millor la dona ja ho xarrarà i se sabrà. I allí no mos vorà ningú.

Conque van saltar, van saltar i van parar a dins, van parar dins del cementeri. I allí se fien muntets.³⁶⁷

—Això pa tu, això pa mi, això pa tu, això pa mi.

¿Saps? I quan li va parèixer que... Diu:

—Això ja s'acaba.

Alça el cap lo ferrer brut. I diu:

—¿I pa mi no n'hi ha? ¿I pa mi no n'hi ha?³⁶⁸

—¡Oh!³⁶⁹

Se'n van anar pitando, van saltar, van fugir. I tots assafocats. I en això diu que anaven aquella, la del vi, a cobrar. I diu:

—Ai, diu, torne-mo'n —li va dir, diu— que han sortit tots al cemen...

Perquè dia... (no sé què van dir ara al final, no me'n recordo). Diu:

—Au, han sortit tots los morts del cementeri —diu—, torne-mo'n i avant.

Diu:

—Només surten a centimet.

(Però la substància del final no me'n recordo).

—Surten a quinzet.

(Sí, bueno, és igual, al final no sé com va saber, que allò ho lligave molt bé. Ara no m'en recordo). S'ho van repartir, no sé quantos. I el ferrer brut diu:

—¿I pa mi no n'hi ha?

I quan va fer, se'n van anar. I diu, i sentien de:

—Pa mi no n'hi ha (ah, pos deu ser això).

I sentien:

—Pa mi no n'hi ha, pa mi no n'hi ha.

Diu:

³⁶⁷ Amb la mà imita el gest de repartir els diners.

³⁶⁸ Ho diu de sobte i amb les mans obertes.

³⁶⁹ Allarga la vocal per indicar sorpresa. Junta i separa les mans vèries vegades per indicar que els lladres marxen ràpidament.

—Oi, torne-mo'n —diu—, que han sortit tots los morts del cementeri. Encà no surten i ja els sentim. I aquell que li devie lo vi, se'n va anar i avant.

Dades de l'informant: Rosa Rupià Villar (1952) Canet lo Roig; Font: Rosa Villar Miranda (mare): Enregistrat 2/02/2022; Entrevista: CAN-03/2021

Catalogació: ATU 1654 *The Robbers in the Death Chamber*. ORIOL/PUJOL 1654 El sabater que devia un dineret.

Comentari: Hem optat per adscriure aquesta versió al tipus 1654, ja que encaixa amb l'argument característic en què un home es fa passar per mort per no haver d'afrontar els seus deutes. Una vegada mort, apareixen uns lladres i també la persona que no li ha perdonat el deute. Encara que a la versió del nostre corpus, el final es presenta d'una manera un poc confusa, s'entén que els lladres fugen del cementeri i que el deutor també marxa, sense els diners, de forma que no comparteix amb el ferrer el botí dels lladres, com sí que passa a altres versions (motiu K335.1.2.2). Observem que aquesta versió és prou extensa i clara, excepte per la part final. A més, presenta l'estratègia narrativa d'adaptar la contarella al lloc en què resideix la informant, en aquest ocasió, Canet lo Roig.

Respecte de la difusió d'aquesta contarella en l'àmbit lingüístic català, actualment es documenten versions a Catalunya, Mallorca, Menorca, la zona del Carxe i especialment al País Valencià.³⁷⁰ Per al context valencià, comptem amb versions de Martínez (1920: 187-193); Lacuesta (1980:37-42); Bataller (1986: 43-44); Guardiola/Beltran (2005:163-165); Micó (2009: 71-72) i Verdú (2014:135-138). A les comarques castellonenques cal destacar la versió recollida pel CRA El Trescaire (2003: 195-197). Si comparem les dues versions castellonenques, crida l'atenció que a la versió del Trescaire, el tipus 1654 apareix en combinació amb altres tipus, la qual cosa és força peculiar, ja que en les versions de què disposem el tipus 1654 apareix de forma aïllada.

³⁷⁰ Rondcat recull un total de 16 versions d'aquest tipus: < <http://rondcat.arxiudedefolklore.cat> > [data de consulta: desembre de 2022].

Tipus 1655

L'home de la saca

Vaig a contar-vos un conte de quan jo era xicoteta. Jo tinc setanta-cinc anys, mira si fa anys. Mos dien totes les dones que no eixírem fora del poble, perquè n'hi havie un home que mos posarie dins d'una saca. I mos feen temor, perquè no volien que eixírem per fora del poble. I mos van contar un conte. Ere un home que venie del mas, ¿Sabeu lo que és un mas? I venia ací al poble a comprar algo. I se va trobar una gallineta, anant per el camí:

—Ai, mira quina gallineta més bonica, vaig a posar-me-la dins del sac, perquè després, quan tornaré a casa, me pondrà ouets i tindré pa almorzar.

Se trau el sac, se fique la gallineta a l'esquena³⁷¹ pim-pam-pim-pam i arribe ací al poble. Arribe ací al poble. I tenie que anar a un puesto i no podie portar els sac a l'esquena. I va anar a casa d'un amic. I li va dir:

—¿Tu me guardaries esta gallineta?

— Sí, home, sí. Mira, deixa-la ahí al corral. (que antes teníem tots corrals, gallines i teníem de tot. No caldrie anar a comprar mai, sempre teníem de tot, perquè diners no en teníem, però animalets i gallinetes i cerdet).

Total que se dixie la gallineta allí a un raconet, vale, se'n va, no sé... tenie faena el home i al cap del rato torne. I diu:

— Home, vinc per la gallineta.

— Ai — aquell home— mira, me se la minjà el cerdo, perquè ha volat a dins del corral del cerdo i me s'ha minjat la gallineta el cerdo.¿Ara què farem?

— Ai, què farem, què farem, ¿pa què no li paraes conte?³⁷² Ara me dones el cerdo.

— ¡Ai, el cerdo no, que el tinc pa la matança!

— Que me dones el cerdo.

Conque va i li va tindre que donar el cerdo ¡pam! el cerdo (que no serie molt gran). Se'l pose a l'esquena a la saca, ¿Sabeu lo que és una saca? a l'esquena.³⁷³ Se'n va a un altre puesto:

— Escolta, ¿tu me guardaries este cerdet, que me vaig a parlar a l'ajuntament en l'alcalde?

— Sí.

—¿Sí?

³⁷¹ Es posa les dues mans a l'esquena per tal d'imitar el gest de portar un sac.

³⁷² Enfadada.

³⁷³ Es posa els braços a l'esquena i imita l'acció de portar un sac.

—Posa'l ahí a un racó que jo...

— No t'apures, que ahí estarà el cerdet.

Conque se va estar una hora. I quan torne:

— Hala, ja vinc pel cerdet.

— ¡Ai, ai, ai, ai, el cerdet! S'ha soltat el bou i mos l'ha matat.

No sé si ere vertat o li ho va dir perquè volia el cerdet.

— ¡Ai, mare, quin disgust tenim! — diu—.

— ¿El bou me l'ha matat? Pués ara me dones el bou.

— ¡Ai! ¿Com te l'he de donar, el bou? ¡Home, per favor! ¡xa!

— Que sí, que m'has de donar el bou i si nos, te denuncio.

— Pos vale (per no renyir), hala toma, toma el bou.

Conque va i li done el bou. I el bou se'l va endur i no el va poder posar al sac.

Se l'emporte el bou i arribe a una altra casa:

— Escolta, que jo tenia que anar a un puesto a parlar en fulano i és en un altre lloc. ¿Tu me guardaries este bou ahí al corral? (perquè tots tenien corral, com tenien tots animalets).

Li done el bou:

— Pos, dixa'l ahí, dixa'l ahí que no me se solte.

— No, guarda de que te isque al carrer.

Conque li dixé el bou allà. I va tardar moltes hores eixe home, devie anar a (antes no hi havie bar), una taverna, a fer-se un got de vi. I diu... Se'ls fique mala la xiqueta, a eixe home que li guardae el bou. Se'ls fique molt maleta, molt maleta. I quiriden al metge.

I li diu:

—Mire, esta xiqueta seua se salvarà si li done fetge de bou.

—I ¿ara què farem ara?

—Pués nada, matem el bou, antes que vingue ixe home i li donarem fetge a la xiqueta.

Li done fetge a la xiqueta i se va apanyar enseguida. I ve l'home, l'amo el bou. I arribe:

—¿Ara, què ha passat?

— ¡Ai! (això m'ho van contar a mi de xicoteta)

—¿Ara què ha passat ara?

Diu:

— Pués mira, que tenia la xiqueta molt maleta i han tingut que matar el bou, perquè volia el metge que li donarem fetge de bou.

—¡Mecaguon la mar! ¡Ara què passa! ¡Ara m'he quedat sense bou jo, que me'l volia fer pa la matança!

— Pués mira, perdona, agarra lo que ha sobrat i endú-t'ho.

—¡No! No me'l duré aixina, no. Ara vull la xiqueta.

— Home, que la xiqueta no te la podem donar.

—¡Que sí, que m'hau de donar la xiqueta i si nos vos denunciare!

I els pares plorant, li donen la xiqueta, perquè ne tenien moltes, antes tenien molts xiquets, set o vuit o deu o onze. Conque li done la xiqueta i la pose dins del sac. Serie xicoteta, no serie molt gran. I se'n va al forn (que antes no n'hi havie panaderies, anaem les dones a pastar al forn, feem fogasses, mo les coien al forn). I estae ple de dones que pastaen. I li diu:

— Escolteu, dones, ¿vosatros me guardareu este saquet? (però no els va dir que tenie la xiqueta) ¿Me guardareu este saquet ahí al costat?

— Sí (però no li van fer cas), deixa'l ahí a un raconet, deixa'l ahí.

Conque el deixa ahí a un raconet i al cap del raconet, escomence... sentien la xiqueta que plorae:

—Ui, i ¿esta xiqueta a on està? ¡Ai, mare!

—¡Nye!³⁷⁴

—¡Ai, mare!

S'asomen al carrer:

—Pos no n'hi ha cap xiqueta. ¿I com pot ser? ¡Ací n'hi ha una xiqueta!

Miren baix les taules i no n'hi ha cap xiqueta. Conque se'n van allà a un raconet i estae la xiqueta dins del sac, pobreta.

—¡ Ah, ah!

Conque va, li trauen a la xiqueta, antes que vinguere ell i li posen un cànter, ¿sabeu lo que és un cànter, que antes anàem a l'aigua, que no n'hi havie plàstics? Però un cànter de testo i tenie un pitxirullet pa beure aixina (en el canteret bevíem al gallet,³⁷⁵ quan anàem al monte. I diu:³⁷⁶

³⁷⁴ Allarga la vocal per imitar el plor de la xiqueta.

³⁷⁵ Es porta les mans a la boca i s'inclina per imitar el gest de beure d'un cànter.

—Pos ¿saps hui què hem de fer? Amaguem la xiqueta i posem este cantarell ple d'aigua:

— Perquè... açò no pot ser, esta xiqueta, que se l'emporte este tio.

Per això mos dien: —No, no eixiu del poble que vos agarrarà l'home del sac. (Això m'ho dien a les xiquetes).

Conque torne l'home al cap del rato. L'amaguen la xiqueta i el canterell (ere un canterell, el que tenie un foraet aixina pa beure, com un biberón pa beure, això ere el canterell. I el cànter que no tenie piflonet, ere cànter, que anàem a l'aigua, antes no n'hi havie aigua a les cases). Conque va, arribe:

—Ja vinc per el sac.

Ah, però no va dir que ere la xiqueta, no.

— Ja vinc per el sac, xiquetes.

— Ai, agarra'l, que ahí el tens.

— Ah, molt bé, pos moltes gràcies. Ara també ja me'n vaig cap a casa, que ja ho tinc tot solucionat.

Agarre el canterell i se'l fique a l'esquena.

— ¡Oi, esta xiqueta pese molt!

Conque nada... i quan ja s'anae cap a casa, que vivie a un mas, se'n va i se li destape el canterell que tenie un taponet a la punteta (que té una punteta com un pitxirull, diem un pitxirull). Conque se li destape el tapó i ¡txir!³⁷⁷ tota l'esquena banyà:

— Xiqueta, no te pixes que te mataré.

I el cantarell, conforme anae ell, pom-pom-pom, en el canterell a l'esquena,³⁷⁸ ram-ram-ram: hasta baix, tot banyat.

—Xiqueta, que te mataré ¡xiqueta, que si me pixes te mato!³⁷⁹

Conque quan li va aparèixer, ja se va cansar, que estae banyat hasta baix dels peus. I quan va arribar allí al costat d'una roca, agarre el cantarell. I diu:

— ¡I ara te mato, xiqueta!³⁸⁰ ¡pam!

L'avente el canterell a la roca ¡pof! explote el canterell i se quede sense canterell, sense xiqueta, sense gallineta, sense cerdo i sense bou. El home, per egoista, no se va

³⁷⁷ Allarga la vocal per imitar el so de l'aigua que eix del cànter. Es passa la mà per darrere de l'esquena de dalt a baix.

³⁷⁸ Camina per l'espai amb les mans a l'esquena.

³⁷⁹ Riuen.

³⁸⁰ Obre els braços i imita l'acció de llançar el sac contra una roca.

quedar en res. Se'n va anar a casa, igual que com va eixir. I quènto conta, por la ximeneia al tejao.

Dades de l'informant: Ana Salvador Moliner (1946), Vistabella del Maestrat; Font: Rosario Safont Robres (veïna); Enregistat 29/11/2021; Entrevista: VIST-13/2021.

Catalogació: ATU 1655 *The Profitable Exchange*. ORIOL/PUJOL 1655 L'home del gra de mill. Versió: L'home de la saca (1655+311B*).

Comentari: Adscriuim aquesta versió al tipus 1655, ja que considerem que aquest és el tipus predominant de la història. Això no obstant, en realitat estem al davant d'una versió que combina dos tipus: 1655+311B*. Així, la versió s'inicia amb l'argument característic del tipus 1655, que es caracteritza per desenvolupar el motiu d'una persona, que aconsegueix diversos animals per compensació (motiu K251.1). Cada vegada l'animal obtingut té més valor fins que el darrer animal és intercanviat per una xiqueta. En aquest punt comença el tipus 311B*, que es desenvolupa de manera més senzilla, ja que no es apareix el motiu del sac que canta, ni l'home va de poble en poble, amb la xiqueta dins del sac. És aquest el moment en què els plors alerten una persona, que rescata la nena i posa un cànter en el seu lloc (un gat en altres versions). Per tant, en la versió del nostre corpus es canvia el motiu de les arrapades del gat (motiu K526), per l'aigua del cànter, que l'home confon amb orina.

A propòsit del final d'aquesta versió, cal remarcar l'enumeració de tot allò que ha perdut l'home al llarg de la narració. Aquesta estratègia narrativa sintetitza amb encert el desenvolupament del conte i fa un tancament molt significatiu de la història.

Cal destacar que aquesta mateixa contarella, amb la combinació de tipus 1655+311B*, apareix documentada al País Valencià a Diéguez (1999: 111-115) i Micó (2009: 92-95). També tenim dues versions de la zona de la franja d'Aragó, recopilades per González Sanz (1996: 111-117) i Quintana (1997: 75-76). Pel que fa a les comarques de Castelló, disposem d'una altra versió molt similar, en què també es combina el tipus 1655+311B*. Es tracta de la versió recopilada pel CRA El Trescaire (2003: 164-166). Altrament, també tenim mostres dels dos tipus per separat. En efecte, el mateix recull del CRA Trescaire (2003: 43-44) aporta una versió del tipus 1655 i un total de quatre versions, que contenen únicament el tipus 311B*: «Canta, zaburrón» (2003: 24-25); «Els tres anells» (2003: 129-131); «La cirereta» (2003: 150-152); «Tereseta i l'home del sac»

(2003: 242-246). A més d'aquestes versions cal tenir en compte també la versió d'Escuder (1991 [1983]: 40-43). Pel que fa a la resta de l'àmbit lingüístic català, constatem que el tipus 311B* està especialment documentat al País Valencià, tal i com ja ha advertit Monjo (2022: 460).

Tipus 1685

I

Un masover festejador

Això ere un altre masover o potser ere el mateix, no ho sé, que ja tenia edat de casar-se i volia buscar nòvia. I la mare li va dir, diu:

—Pos ves-te'n al poble i busca't una xica que t'agrado i te cases.

Diu:

—Però mare, ¿I això com se fa? Jo, ¿com hai de conèixer una xica? Jo això no sé fer-ho.

Diu:

—Mira, les xiques los tes que tirar ulladetes.

—Ah, ¿Ulladetes? Ah, pos vale.

I se'n va anar al corral i va començar a llevar-li els ulls a les ovelles.³⁸¹ I se porta un gratat d'ulls d'auvelles³⁸² a la butxaca i se'n va allí al poble. I va vore una xica que li agradava i va començar a tirar-li els ulls a la falda de la xica. I aquella:³⁸³

—¿Marrano, brut! ¿Què fas, què fas?³⁸⁴

I...

—Ves-te'n d'aquí, ves-te'n d'aquí, no te vull vore mai més, au, fuig!³⁸⁵

I no res, aquell que /---/ se'n va cap al mas i no li va funcionar la tècnica. I al següent dia, diu:

—Mare, allò de les ulladetes a mi no m'ha anat bé. A vore què tinc que fer.

Diu:

—Pos mira, demà justament t'han acovidat a una boda. I te fiques ben guapo, ben mudat i quan sortiràs de missa, pos a la xica que t'agrada ves i li fas conversa i xarres en ella. Hai comprat calçotets, que això els xics del poble ho porten. És una cosa molt moderna, que se posa baix dels pantalons i aixina aniràs més asseut i més mudat.

—Ah, pos vale.

—I ja voràs ja, a les bodes ne donen de minjar. La gent... mingen i mingen i mingen i no paren de minjar. Ja voràs, ja voràs si xalaràs.

³⁸¹ Imita amb les mans l'acció de treure els ulls.

³⁸² Imita l'acció de posar-se els ulls a la butxaca del pantaló.

³⁸³ Es mira la falda amb sorpresa.

³⁸⁴ Amb un to de veu més agut.

³⁸⁵ Amb el braç indica que ha de marxar.

I bueno, el masover tot content, se va a rentar, se va a vestir, se va a fer la ratlla del monyo ben feta. Però resulta que en les presses i per la falta de costum, no se'n va recordar de posar-se els calçotets. I se'n va pal poble i va a missa. I a llavontes va vore que tot lo món sucaven allí a una cassola entrant a missa, que era l'aigua bendita. Però ell va pensar:

—Ah, pues allò deu ser la cassola de la papola.

¿Saps? I quan entra a la iglésia i suca la mà i veu que només n'hi havia aigua.

Diu:

—¡Me cago en la mare... esta colla de goluts! ¡Que s'han arreat³⁸⁶ les tallades i només m'han deixat lo caldo!³⁸⁷

I bueno, s'assenta allí, aspera que s'acabo la missa. I quan s'acabe la missa, se quede a vore la xica que li agradava. I se'n va de cara en ella:

—Hola, xica, que guapa, que mudà, com se nota que vas de boda, jo també:

Mira, jo també m'hai mudat, jo també vaig de boda. Porto una cosa nova més xula. M'ha comprat una cosa ma mare més moderna, ja voràs, ja.

I la xica:

—¿Què dius? Te vaig dir que no te volia vore. ¡Au, fuig!

—Espera, espera que t'ensenyaré lo que porto.³⁸⁸

(Perquè ell no se'n recordava que no s'havia posat los calçotets)

—Ja voràs lo que porto, ja voràs lo que porto.

I agarra els pantalons i ¡zam!³⁸⁹ se baixa els pantalons hasta els garrons. I diu:

—Mira!³⁹⁰

I aquella comença:

—¡Marrano! Cotxino! Te vaig dir que no te volia vore més davant de mi.

—Ai, però ¿què no t'ha agradat? Pos a casa encara tinc dos parells més.

Dades de l'informant: Clara Pla Messeguer (1979), Canet lo Roig; Enregistrat 16/10/2021; Entrevista CAN-11/2021.

³⁸⁶ Es porta la mà a la boca per imitar l'acció de menjar.

³⁸⁷ Amb un to de veu que mostra indignació.

³⁸⁸ Amb la mà fa l'acció de convidar a la xica.

³⁸⁹ Imita l'acció de baixar-se els pantalons.

³⁹⁰ Amb els dos dits índex s'assenyala els genitals.

Catalogació: ATU 1685 *The Foolish Bridegroom*. ORIOL/PUJOL El festejador beneit.

Un masover festejador (1685 +1678**+1696+1685*B).

Comentari: Aquesta versió s'adscriu al tipus 1685. Es tracta d'un tipus miscel·lani, que recull diferents anècdotes sobre un jove que demostra la seva beneiteria a través d'una sèrie d'errades absurdes. Pel que fa a les dues versions recopilades, convé subratllar que ambdues utilitzen el tipus 1685 com a història marc. Amb tot, la primera versió és molt més breu i fragmentària que la segona, que desenvolupa més episodis i amb més detall. Encara així, a banda del tipus 1685, ambdues versions tenen en comú el fragment referit a les ullades, que es correspon amb el motiu J2462.2. Tot i la seva brevetat, a la versió I també s'intueix el tipus 1696. Aquest tipus de contarella és miscel·lani i conté anècdotes referides a una mare que li explica al seu fill beneit quines coses ha de dir en una situació concreta, i ell ho interpreta de forma literal.

Pel que fa a la difusió del tipus 1685 en combinació amb altres, només disposem d'una versió propera, recollida per Quintana (1995: 124-128). En aquesta versió els tipus que apareixen són: 1685+1696+1691+1450. A la resta del País Valencià trobem dues versions de Guardiola, en què apareix el tipus 1685 El festejador beneit, de forma aïllada (2005: 168-169; 2005: 175-177).

Tipus 1685*B (Car/Cor)

I

Els calçotets del masover

Aquell xic del mas, que se pose a festejar a Castelló. I sa mare diu:

—Si tens que anar a Castelló, allí la gent porte calçotets.

Se li va comprar deu metros de tela pa fer-li calçotets. I li'n va fer uns i els altres clar, ja pa fer-ne l'aixovar:

—Quan arribes, li dius a la nòvia... li ensenyas els calçotets, i li dius que a casa ne tens deu metros més.

Total, que baixant per eixes montanyes, li entren ganas de cagar. Se lleve els pantalons, se lleve els calçotets. I después cague i no se'n recorde de posar-se els calçotets, perquè no estae acostumat. I els calçotets ahí se van quedar a la montanya. I quan arribe a casa, se desabotone els pantalons. I diu:

—Mira, en casa encà ne tinc deu metros més.³⁹¹

Dades de l'informant: Antoni Porcar Gómez (1951), Castelló de la Plana; Enregistrat: 09/01/2022; Entrevista CS-03/2022.

II

La pana i la gana

Este home contae, que un xic de un poble se'n va anar a comprar-se pana pa fer-li uns pantalons a la capital. I sa mare li diu:

—Mira, si no te'n recordes de pana (portae un pedaç a la bragueta [...]), dius com açò, com la pana eixa, que portes al pedaç.

I aquell manpren:

—A vore ¿com se diu?

—Pana, pana, pana, pana.

I de pana passe a gana:

—Gana, gana, gana, gana, gana.³⁹²

I se'n va a la tenda. I n'hi havie una dependenta —diu—, els metros que li va dir sa mare:

—Tres metros de gana.

³⁹¹ Riu.

³⁹² Riu.

I aquella:

—Home, ¿de quina gana?

I l'home li diu:

—¡D'esta!³⁹³

Sempre conta el mateix quiento.

Dades de l'informant: Juan Moliner Olaria (1959), Vistabella del Maestrat; Font: LAureano Moliner Gasch; Enregistrat 30/09/2021/Vistabella del Maestrat. Entrevista: VIST-05/2022

Catalogació: CARDIGOS/CORREIA 1685*B O noivo tolo suja-se nas calças.

Versions: I Els calçotets del masover. II La pana i la gana.

Comentari: Hem optat per catalogar aquestes dues versions amb el tipus 1685*B del catàleg Cardigos/Correia. Ara per ara, aquest tipus encara no apareix en els catàlegs de l'àmbit lingüístic català. Això no obstant, Monjo (2022: 471) recopila tres versions molt semblants de Tàrbena. En el cas de les versions que ens ocupen, es tractaria de la variant en què un beneit dona lloc a un malentès en confondre el nom de la tela, que acaba amb el beneit ensenyant els genitals. La confusió entre les paraules «pana» i «gana», també apareix en dues versions castellanes: Agúndez (1999: 231); Sánchez (2010: 287-288), també citades per Monjo (2022: 472).

³⁹³ S'assenyala els genitals.

Tipus 1693

La iaia ben arropada

[Una iaia] que ha d'anar al metge perquè estave constipada. I li va dir [el metge] que l'arroparen ben arropada. Però se die una cosa de mantes i ben abrigada. I van anar i li van tirar mel negra, que se li diu arrop.³⁹⁴ La van untar tota plena.³⁹⁵

Dades de l'informant: Paquita Segura Vilalta, (1959), Castell de Cabres; Font: Carmen Vilalta Gil; Enregistrat 7/12/2020; Entrevista CDC-02/2020.

Catalogació: ATU 1693 *The Literal Fool*. NOIA O parvo literal.

Comentari: Proponem adscriure aquesta contarella al tipus 1693, ja que aquesta designació agrupa relats miscel·lanis en què una persona beneïta interpreta les instruccions d'algú (un comerciant, capellà, doctor, muller, etc.) de forma literal i causa un dany a una altra persona (Uther 2011: 380). En aquest cas, els familiars o persones properes a la dona interpreten literalment l'expressió «arropada» com a recoberta d'arrop. No és un tipus gaire representat en l'àmbit català, ja que no hem trobat cap versió als catalègs pertinents. La versió més propera la trobem a Noia Campos (2010: 796): «O parvo literal».

³⁹⁴Fa un moviment amb la mà d'untar.

³⁹⁵Riuen.

Tipus 1697

El viatge a Castella

Una vegà eren tres, que havien de viatjar pe qüestions de negocis a Castella.

—Caguen-la i... ¿com mos aclarirem si mosatros no sabem parlar castellà?

—Pos hem de dependre algo.

I se'n van a la taverna, allí a l'hostal, que passaven viatjants. Se veu que passe un castellano i u sent que diu:

—*Pues sí hombre, nosotros mismos.*

—Ui, ja sé algo.

I aixina van ells guipant.

—Xa ¿tu has adeprés algo?

Diu:

—Jo sí.

—¿Què saps dir?

Diu:

—*Nosotros mismos.*

—Home, en eixa paraula estem salvats.

—¿I tu què saps dir?

Diu:

—Jo: *por el dinero.*

—Home, pos adelante.

—I jo, ¿sabeu que he adeprés? Será preciso.

Pos ja mon podem anar a Castella.

Agarren, però ells sabien dir-ho, però no sabien lo que volie dir allò. Se'n van i soles passen la frontera, ja... ¡pom! se troben un mort.

—¡Mecaguen la marciana! ¿Ací què ha passat?

Allí mirant el mort aquell i arribe la Guàrdia Civil. Diu:

—¿*Quién lo ha matado?*³⁹⁶

I aquell diu:

—*Nosotros mismos.*

—¡Ui!

—¿*Y por qué lo han matado?*

³⁹⁶ Amb un to de veu més fort.

—*Por el dinero.*

—*Pos irán a la cárcel.*

—*Pués será preciso.*

I ja està.

Dades de l'informant: Antoni Porcar Gómez (1951), Castelló de la Plana; Enregistrat: 09/01/2022; Entrevista CS-03/2022.

Catalogació: ATU 1697 *We Three; For Money*. ORIOL/PUJOL: Les tres úniques respostes dels beneits.

Comentari: Aquesta versió encaixa plenament amb el tipus 1697, que recull la història de tres beneits que aprenen tres expressions d'una altra llengua, sense entendre el seu significat. Quan són acusats d'un crim, utilitzen aquestes frases, sense adonar-se'n de què així semblen culpables del crim. La part final d'aquesta versió no és conclusiva, ja que no sabem que ocorre, després de la declaració de cadascun dels beneits. Així, mancaria l'episodi en què els tres protagonistes, o bé són enviats a la presó, o bé són alliberats.

Pel que fa a la documentació d'aquesta contarella, no es tracta d'un tipus molt representat a l'àrea lingüística catalana. Això no obstant, hi ha una versió de Serra (1984 [1930]: 82-84) i dues d'Alcover (2019: 511-513; 2019: 513-514). En l'àmbit més proper, trobem les versions de Quintana (1997: 200) al Matarranya i Escuder a les comarques de Castelló (1991 [1983]: 37-39).

Tipus 1730

¡Ipa!

Resulte que hi havia un rector que passava pel carrer. I li diu a una dona del balcó que ixie.

Li diu:

—¡Ipa! —li diu—.

I aquella dona no diu res. En sendemà, també:

— ¡Ipa!

Tampoc. I l'altre dia diu:

—¡Ipa!

I conteste ella:

— ¡Ipa!

I entra pa dins i puja. I se'n va pa dins i va contestar. I entra pa dins. Conque,³⁹⁷ entra pa dins i no se quants i no sé más. A última hora diu:

—Vingue, vingue. Ficaré aquí... vingue pa aquí.

I tenie un cerdo i el va fotre dins en el cerdo. (Són coses que contaven). I el cerdo, pos al vore'l en ell, despullat i aquell cerdo —diu que— allí claro... i això. Bueno, i tot asustat se'n va anar. I sendemà torne a passar pa allí. I diu:

—¡Apa!

I ella diu:

—¡Ni apa ni caps, si vols un vedell, compra't una vaca!

Dades de l'informant: Hermenegildo Salvador Torres (1924), Canet lo Roig; Enregistrat 2/03/2022; Entrevista: CAN-02/2022.

Catalogació: ATU 1730 *The Entrapped Suitors*. ORIOL/PUJOL «Ni tico ni taco»

Comentari: Proponem classificar aquesta versió com a tipus 1730. Tanmateix, l'elisió de molts dels elements de la narració per part de l'informant dificulten la comprensió i, per tant, també la classificació i comentari d'aquesta versió. Això no obstant, s'intueix una relació sexual entre un home i una dona i probablement també un animal. Aquesta informació, així com el diàleg, aparentment sense sentit («ipa», «apa») entre ambdós, acosten aquesta versió al tipus 1730. En aquest tipus, hi ha un rector que vol seduir una dona casada, però el marit els descobreix i obliga al rector a fer una feina desagradable,

³⁹⁷ Riu.

motiu pel qual aquest desisteix en la relació amb la dona. Hi ha un diàleg, entre ambdós, que també sembla no tenir sentit: («tico», «taco»). Aquesta contarella ha estat documentada especialment al País Valencià. Trobem versions de González (1988 [1985]: 115-117); Diéguez (1999: 117-118); Verdú (2001: 71-75); Guardiola/Beltran (2005: 207).

Tipus 1735A

I

La cabra del rector

Resulte que ere una gent molt probreta, eren molt pobres. I resulta que sa mare va aviar-lo a plegar fem pels camins o /---/ que tenien, perquè tenien un hortet i no tenien matxo ni tenien res. I el fem, pos /---/ conque avant. En sendemà tornà la mare:

—Un altre cabàs.

I un dia de tants, diu:

— Ai, allà baix hi ha una cabreta, una cabreta.

Diu:

—¡Oi! a vore, a vore.

Diu que la va acariciar i se la va endur pa casa, la cabra. I sa mare:

— I ¿què fas?

—Mire, m'hai trobat esta cabra, esta cabreta i la porto.

Diu:

—Pos no cal dir res —diu— l'agarrem i la matarem i farem putxero i minjarem molt bé, no cal dir res a ningú, ¿eh? ojo que no se sàpie —diu— tu no ho digues.

Diu:

—No ho diré, mare, no.

Conque sendemà i quin encert que es va trobar un retor que estave allà baix. I aquell xiquet diu, cantave:

—*La cabra del cura pequeño,*

la tiene mi madre,

y en un cuarto cerrado,

que nadie lo sabe,

qué puchero que hacemos,

qué bien que comemos.

I aquell diu:

—Oi, este xiquet ¿que cante ara?

Conque arribe:

—Fillet —diu— escolta —diu— ¿tu me cantaries esta cançó que has cantat? Oi, te donaré un duro.

Diu:

—Oi, si me done un duro, sí.

—Pos tin un duro i a vore si la cantes.

Conque ell:

—*La cabra del cura pequeño,
la tiene mi madre,
y en un cuarto cerrado,
que nadie lo sabe,
qué puchero que hacemos,
qué bien que comemos.*

—Oi, fillet, xe, mira lo diumenge, si vols dir-ho a missa, si vols dir la missa, te donaré —(no se quant i li va dir) — cent duros —li va dir— te'n donaré cent duros... més.

Diu:

—Ai, si me vol donar dona cent duros, sí.

Conque, ans, se'n va pa casa el xiquet. I diu:

—¿I este duro?

Diu:

—Me l'ha donat el senyor retor.

—Oi, ¿i que has fet ara, com és això?

Diu:

— Sí, cantava la cançó i m'ha donat cent duros.

—¿I com ere la cançó que has cantat? I llavorens canta-me-la.

Diu:

—*La cabra del cura pequeño,
la tiene mi madre,
y en un cuarto cerrado,
que nadie lo sabe,
qué puchero que hacemos,
qué bien que comemos.*

—¿Ai, nostre sinyó! ¿Què ha fet? ¿Ai, nostre sinyó! Ara mos tancaran, ¡ai, què mos farà! Ai, que mos tancarà a la presó! ¿Què has fet? ¿Per què ho dius això?

I ell:

—M'ha dit que si vull dir-ho, me donarà cent allà.

—Ai, no, no, no, no, no, no, no.

I sendemà sa mare cavilejava:

—¿I jo com ho faré això? — diu— ja ho sé com ho faré —diu— mira, ho hem de fer aixina. Tu, quan arribes a missa, et faran pujar a dalt de la trona. I el senyor retor diu:

—Ara, pujarà este xiquet a la trona i dirà la veritat, que no hi ha hagut cosa més veritat que la que diu ell. És veritat lo que diu el xiquet.

Conque aquell xiquet puja:

—Hala va, escomença.

Diu:

—*El cura pequeño, duerme...*

—¡Eh! ¡No! no home no, això no. Tu no has dit això.

Diu:

— ¡Ah!

I cobre, vol cobrar, eh, primer ja.

—Vull cobrar antes de parlar, vull els cent duros.

Al cap d'un ratet:

—A vore, torna.

—*El cura pequeño, duerme...*

—Com que, no, que no ere així, home, no ere així. Has de contar la veritat, home.

—Ja la conto la veritat.

— No, has de contar la veritat, a vore digues la veritat.

—*El cura pequeño,*

duerme con mi madre

y el caso es saber,

si lo sabe mi padre

Dades de l'informant: Hermenegildo Salvador Torres (1924), Canet lo Roig; Enregistrat 2/02/2022; Entrevista: CAN-02/2022.

III

La vaqueta del rector

Pos la vaqueta, pos també an este poble n'hi havie costum, molta gent ho sabem, que mataven un tocino (bueno, un porcell, natres diem un porcell). Un porcell i tenie minjar per a tot l'any, perquè anaven-lo templant. I claro, lo retor del poble va dir:

—Pos si jo compro un porcell i despós va per aquí, diran: lo porcell del retor, ¡ah!, lo porcell del retor.

I diu:

—No, jo compraré una vaqueta.

I va comprar una vaqueta i la vaqueta pos anava allí que volia. I un dia se desapareix la vaqueta. I la vaqueta, se'ns està vinga a buscar la vaqueta i no se trobava. Entonces, pos n'havie un xiquet que ere molt aspaviladet, fill de un matrimoni que va vindre a parar al poble (d'estos que fien tapadores pa les olles, d'estos que treballaven en llanda i apanyaven calderes. I fien lo pregó, que estaven aquí i tenien una casa també molt foranera). I aquest xic, pos anave pel carrer, cantava una cançó. I die:

—*La vaquita del cura,
se ha perdido,
y la tiene mi padre,
escondida en un cuarto,
y nos la vamos comiendo,
pedacito a pedacito.*

Claro, això este xiquet, pos cantava la cançó una vegà i una altra vegà. I al final va arribar i se'n va enterar el senyor retor. I entonces va anar a buscar al xiquet. I li diu:

—Açò, ¿què? ¿tu cantes una cançó, ¿me la vols cantar?

I diu:

—Sí.

De repent i li canta:

—*La vaquita del cura,
se ha perdido,
y la tiene mi padre,
escondida en un cuarto,
y nos la vamos comiendo,
pedacito a pedacito.*

—I tu ¿això ho diries a la trona?

Diu:

—Sí, ¿per què no?

I entonces, en ser diumenge, van anar a missa (i ja sabeu que a llavontes a missa anave sempre aixins, lo capellà quan anava a fer l'*evangelio* se ficava dalt de la trona que... i parlaven de allí pa que tota la gent ho sentiguera). I quan va acabar, diu:

—Ara vindrà este xiquet i tot lo que dirà s'ho tenen que creure. Escolten-lo bé, — diu—, este xiquet dirà tota la veritat, vostès s'ho tenen que creure.

I li diu:

—Hala, ja pots parlar.

I diu:

—*El cura señores,
duerme con mi madre,
el chasco será,
si mi padre lo sabe*

Dades de l'informant: Vicenta Roig (1942), Canet lo Roig; Enregistrat 16/10/2021; Entrevista CAN-11/2021.

Catalogació: ATU 1735A *The Bribed Boy Sings the Wrong Song*. ORIOL/PUJOL El noi canta una altra cançó.

Versions: II La cabra del rector. II La vaqueta del rector.

Comentari: Aquesta versió es correspon amb el tipus 1735A, que es centra en la història d'un animal, propietat d'un capellà, que ha sigut furtat per una família. Gràcies a una cançó, que interpreta el fill d'aquesta família, el capellà coneix la situació i demana al nen que cante aquesta cançó a l'església. El nen canvia la lletra de la cançó i denuncia l'adulteri del capellà amb la seva mare, davant de tot el poble. Pel que fa a les dues versions, que provenen de la mateixa població, cal destacar la similitud de les fórmules cantades en castellà.

Es tracta d'un tipus poc documentat a l'àrea lingüística catalana. Així, altres versions que desenvolupen aquest tipus han estat recopilades per Quintana (1995: 220-221) i Monjo (2022: 521-522). A les comarques castellonenques, trobem una versió recopilada per Verge (1991: 208).

Tipus 1740B

Pelos Tuertos

N'hi havia un home, quan el cementeri estava ací al Paseo Ribalta, que tenia un hort enfront mateix del cementeri. I³⁹⁸ al temps de les figues, veia que allí li furtaven figues. I ell sospitava que eren els morts, que de nit s'alçaven. Clar, i ell tenia por. Però se'n va anar a la taverna i va dir:

—Li done cinc duros a qui vagi esta nit a vigilar-me la figuera.³⁹⁹

I allí, clar, sabien tots que la figuera estava davant del cementeri. I no els feia molta gràcia. Però n'hi havia un, que era molt valent, que li donava Pelos Tuertos.

—Jo aniré. ¿Què passa?⁴⁰⁰

—Pos hala.

A més era caçador. Bueno, pos bé. Li done... aquell agafa l'escopeta i al cabàs:

—Jo esta nit aniré i colliré figues, ja voràs.⁴⁰¹

Agafa l'escopeta, el cabàs, se n'en puja la figuera. I diu:

—¡Bah! que ha de vindre ací ningun mort a furtar figues, collons.

Però allà a les dotze de la nit, veu que s'obri, tu, la porta del cementeri⁴⁰² ¡nyac!⁴⁰³

—¡Ai, collons! ¿Què és això?

Veu allí una tira de ombres de gent tota vestida,⁴⁰⁴ en cirialots. I anaven cantant:

—*Antes que estábamos vivos,*

íbamos a comer higos,

y ahora que estamos muertos,

*vamos a comer a Pelos Tuertos.*⁴⁰⁵

—¡Me caguen-la!⁴⁰⁶

Aquell, en l'escopeta, se posa a⁴⁰⁷ apuntar. I ells s'anaven arrimant,⁴⁰⁸ en aquelles cares, totes grogues i les ungles... s'anaven arrimant a la figuera i Pelos Tuertos.⁴⁰⁹

—*Antes que estábamos vivos...*

³⁹⁸ Amb expressió d'interrogació.

³⁹⁹ Posa la mà damunt de la taula amb la mà oberta i el palmell mirant cap a baix.

⁴⁰⁰ Utilitza un to de veu més greu, obri els braços en actitud desafiant.

⁴⁰¹ S'assenyala a ell mateix amb els braços per indicar reafirmació.

⁴⁰² Obri els braços i mans per imitar la porta del cementeri.

⁴⁰³ Allarga la vocal, per a imitar el so de la porta quan s'obri.

⁴⁰⁴ Es passa les mans pel cap per assenyalar els vestits dels morts.

⁴⁰⁵ Canta amb un to de veu molt greu.

⁴⁰⁶ Obre els braços de sobte i utilitza un to de lament.

⁴⁰⁷ Junta les dues mans amb el dit índex estirat i tremola per imitar com agafa l'escopeta.

⁴⁰⁸ Prem les mans per arrapar i imitar les mans dels morts.

⁴⁰⁹ Les mans de nou imiten l'escopeta que tremola.

¡Pam! li cau l'escopeta.

—¡Mecatxis!

—*Íbamos a comer higos*

y ahora que estamos muer....

—¡Mecaguen la mar!

I li cau el cabàs. I ja estaven els morts,⁴¹⁰ arrapant-se a la soca de l'arbre.

—*Antes...*

I en aquelles dentotes...

—*Antes que estábamos vivos,*

íbamos a comer higos⁴¹¹

y ahora que estamos muertos,

vamos a comer a Pelos Tuertos.

—¡Pelos Tuertos, ja te tinc!⁴¹²

Dades de l'informant: Antoni Porcar Gómez (1951), Castelló de la Plana; Enregistrat: 09/01/2022; Entrevista CS-03/2022.

Catalogació: ATU 1740B *Thieves as Ghosts*

Comentari: Aquesta versió s'adscriu al tipus 1740B. Es tracta, segons indica Uther (2011: 408), d'un tipus miscel·lani, en què uns lladres es disfressen de fantasmes per aconseguir un botí. En la versió del nostre corpus, els lladres es presenten com a fantasmes reals. Així, el desenvolupament de la contarella és més proper a altres rondalles de por, en què progressivament un ésser sobrenatural s'acosta al protagonista. Tal i com passa en el tipus 366, el desenvolupament de la història està més vinculat als recursos no lingüístics, és a dir, el to de veu i la gestualitat, que a la narració en ella mateixa. A més, en aquesta versió crida l'atenció la utilització d'una fórmula cantada en castellà, que, això no obstant, ens va facilitar la seva identificació. Així, trobem altres versions castellanès, en què el nom del protagonista i la fórmula cantada també és Pelos Tuertos. N'és un exemple la versió recopilada per Gomarín Guirado (1995: 47-48). Per una altra banda, cal subratllar que aquest tipus no està gaire documentat al domini lingüístic català, i en

⁴¹⁰ Mou els braços cap a dalt per imitar el moviment dels morts que pugen a l'arbre.

⁴¹¹ Ho canta més lentament encara.

⁴¹² Ho diu d'una manera sobtada mentre s'abalança cap a l'oient.

aquests moments només ens consten quatre versions valencianes, recopilades per Bataller (1986: 46; 2001: 62-63; 2001:63-65) i Martínez (1999: 64-66). També cal prendre en consideració la versió recopilada per Buj (2000:46), al Matarranya.

Tipus 1741

Les perdius

Ere un, que havie agarrat dos perdius. I resulta que li havie anat a portar al senyor retor. I resulte que se les va minjar la crià, (o no sé, més o menos aixines). I van anar a buscar les perdius aquelles. I diu:

—¡Ai, no! que se les ha minjat el senyor retor, les dos, no te les puc tornar, perquè se les ha minjat.

Les va deixar allí, pa que aguantaren. I la crià li va dir al senyor retor que vindrien a per n'ell i ell va fugir. I aquell home detràs:

—Sinyor retor, torna-me'n de les dos una, más que sigue de les dos una, torna-me-la.

Pa portar-la a casa d'ell. I resulta que aquell no sabia res, però com anave detràs, va fugir.

Dades de l'informant: Amparo Borràs Gombau (1950), Càlig; Enregistrat 3/04/2022; Entrevista: CAL_02/2022.

Catalogació: ATU 1741 *The Priest's Guest and the Eaten Chickens*. ORIOL/PUJOL El convidat del retor i les perdius.

Comentari: Proponem adscriure aquesta versió al tipus 1741. En aquesta ocasió, la simplificació de la trama argumental permet identificar alguns dels motius característics d'aquest tipus en la narració, mentre que altres no estan presents. Per una banda, en aquesta versió està present el motiu central de les dos perdius. En aquest cas hi ha una criada, que se les menja i enganya tant el capellà, com al convidat. Per contra, a la versió no està clar el motiu de l'engany, però sovint en aquest tipus, el personatge fa creure a un que s'ha emportat les perdius i a l'altre, que aquest li vol tallar les orelles. Així, en aquesta versió observem que apareix el motiu del convidat que persegueix el capellà, dient-li una frase, que el rector malinterpreta i provoca la seva fugida (motiu K2137). Tanmateix, aquest motiu apareix atenuat fins al punt que és difícil comprendre el desenvolupament de la història. En aquest sentit, la comparació amb altres versions ha facilitat aquesta feina d'identificació. Així, podem adscriure aquesta versió al grup de contarelles en què el capellà, i sovint una criada, en són protagonistes. Són relats de tipus humorístic, que exerceixen una funció de crítica cap a l'estament eclesiàstic. Pel que fa a aquest tipus en

concret, es troba força documentat al País Valencià, amb versions de Martínez i Martínez (1947: 237-241); Martínez (1999: 56-57); Diéguez (1999: 63-66), Roig/Roig (1999: 158-160); Verdú (2014: 167-169); Esteve (2015: 176-178). A la zona del Matarranya, tenim constància de la versió de Vidal (2005: 110-111). Per últim, cal fer esment de les versions recopilades a les comarques castellonenques. Per una banda, tenim una versió recopilada per Redó (1987: 69-70) i una altra versió que apareix en el recull del CRA El Trescaire (2003: 214-217).

Tipus 1750A

I

El gosset del retor va a l'escola

Ara ne contarem un altre de quiento. Ere el sinyor retor i l'escolà. I el sinyor retor tenie un gosset molt pito, molt vivet i molt aspavilat. I l'escolà va cavilar de traure partit:

—N'hi ha un puesto, que este gosset, sinyor retor, si el portàrem a una escola, parlarie, perquè és molt aspaviladet i n'hi ha una escola que ensenyen a parlar als gossets.

—Ui, ¿sí?

—Sí, sí.

—¡Ah! pos el podem portar.

—Pués li portarem.

—Pués, tu que eres l'escolà i no tens molta faena, pués aniràs a portar el gosset a l'escola.

I li van amanir bona berena i el gosset nugat en una cordeta. I se'n van anar a portar a l'escola. I l'escolà, pos va agarrar el gosset i se'n va anar a l'escola. I el gosset pel camí, pos el va liquidar. I va tornar de nit al senyor retor i:

—Com ha anat?

—Ah, ¡molt bé, molt bé! Allí he deixat lo gosset, entre dos sinyors vestits de blanc molt atesos. I han dit que potser sí que parlarà, perquè l'han vist molt pito, al gosset, l'han vist molt aspaviladet.

I al cap de dos o tres setmanes, l'escolà diu:

—Viem d'anar a vore si parle el gosset.

—Ah, pos sí, sí. T'amanirem la berena i asoma't a vore l'escola de si el gosset parle.

I l'escolà va agarrar la berena i se'n va anar. I va berenar al monte. I va tornar de nit:

—¿Com està el gosset?

—Pos, estave allí a punt de parlar, entre els dos sinyors vestits de blanc. Ja volie dir alguna coseta, però encara no, no, no die res. Però han dit que en quinze dies més, segurament que parlarà.

—Bé.

Tot /---/ que el gosset parlarie. Als quinze dies l'escolà agarra la berena (li feen bona berena pa que aniguere [a veure] el gosset com estave). I se'n va anar a vore al gosset. I clar, com al gosset no el vee, va berenar i va tornar a casa:

—Ai, ai, ai, ha passat una cosa molt gran.

—¿Què ha passat?

—Mire, mire, no res, no res. ¡Ui, ui, ui, ui! Estave allí entre els dos senyors i jo portava un gaiatet. I quan m'ha vist a mi, el gosset entre els dos senyors, lo primer que m'ha preguntat. Diu:

—Ui, ¿el senyor retor encara es gite en la senyora Maria?

—I jo que duia el gaiato m'ha posat nerviós i l'hai pegat i l'hai matat.

—Ben fet, ben fet, has fet ben fet, ben fet.

Dades de l'informant: José Ramón Segura Giner (1958), Castell de Cabres; Enregistrat 19/11/2020; Entrevista CDC-01/2020.

II

El gosset parlador

Lo senyor retor tenie un gos que només li faltava parlar. I jo no sé si s'entenie també [la] criada en l'escolà. I diu:

—Ara ho arreglarem natros, això, ara ho arreglarem natros.

I se'l van dur, diu que se'l van endur a València. Diu:

—Este gosset és una llàstima que de no parlar... si mo'l deixa —diu—, això val diners, però podria...

—¿Li'l podrien ensenyar a parlar?

I parla, diguésem, el gosset. El senyor retor diu:

—Oi, pués enseguida.

Que se l'estimave molt. I ja va venir la criada quan se'n anava... (bueno, de festa ella... no, ell, ell, la criada no, la criadeta tenie que estar a casa). Ell, pos se n'anava i tot i se gastava els diners. I diu:

—Au, l'han portat allí al colatge, —diu—, i allí està.

I al cap de vuit dies, a tornar-hi. Donaven diners, però ells se'ls gastava en lo que volia i el gos ni anava vore'l, ja estava arreglat. I die, ja diu:

—Ja, ja.

Diu:

—Ja diu: ja.

—Ai, pos molt bé.

I ençà, quan ja se'n va tibar prou de traure-li diners al capellà, i va vindre. I diu:

—¿Oi, tinc un disgust, senyor retor!

—¿Com és això, que què passa?

I diu:

—Mire si tinc un disgust que hai matat al gos.

—¡Oh! ¿com ha sigut això?

Diu:

—¿Com ha sigut?

—M'ha escomençat:

—Ja, ja, Jaume...lo sinyor retor encara se gita en la crià.

I diu:

—¡Sí! L'hai mata i tot.⁴¹³

Molt ben fet, Jaume, molt ben fet, molt ben fet, molt ben fet.

Dades de l'informant: Rosa Rupià Villar (1952), Canet lo Roig; Font: Rosa Villar Miranda (mare); Enregistrat 17/03/2022; Entrevista CAN-03/2022.

Catalogació: ATU 1750A *Sending a Dog to be Educated*. ORIOL/PUJOL Enviar el gos a escola.

Versions: I El gosset del retor va a l'escola. II El gosset parlador.

Comentari: Aquestes dues versions s'adscriuen plenament al tipus 1750A, ja que es desenvolupa l'argument de manera molt similar a les descripcions que fan Uther (2004: 411) i Oriol/Pujol (2003: 342). A la versió I, observem que hi ha una certa simplificació de la relació entre el rector i una dona, ja que aquesta qüestió no s'esmenta fins al final de la narració, i l'escolà és el protagonista. En canvi, la versió II sí que incorpora aquest motiu, però ho fa d'una manera un tant confusa. Això no obstant, el desenvolupament d'ambdues versions es centra en les diverses visites que fa el protagonista a la suposada escola per a gossos i en la mort final de l'animal, justificada per evitar que pogués transcendir el comportament del capellà.

Aquest tipus ha estat prou documentat en la tradició catalana. Així, ens consta l'existència d'una versió mallorquina de Janer (1982: 108), dues versions valencianes de Salvà (1988: 219) i Verdú (2001:77-79) i una versió recollida per Canpop (Monjo 2022: 530). A la zona del Matarranya, comptem amb una versió de Quintana (1995: 221-222).

⁴¹³ Riu.

Per últim, a les comarques castellonenques, tenim una versió que va recopilar el CRA El Trescaire (2003: 188-189).

Tipus 1831

Les perdius del retor

I ere el retor que estave, claro, el retor estave aquí i la gent estae cara al retor a missa. I li van donar dos perdius. I el retor estave casi fart de les perdius, tots li donaven perdius al retor. I va entrar la casera, que ere la germana o la tia. I va entrar per detràs i claro, el retor veu a la casera, però la gent no la veen a la casera. I entre la casera i li ensenye dos perdius. I el retor, predicant, diu (sí, sí, no patisques):

—Tomatorum i ceborum i padinarum perdiorum.

I la casera ho va entendre, que ere pa dinar fer les perdius en ceba i tomata i perdius pa dinar. Però els altres, com ho dia en llatí:

—Ora pro nobis.

[...] Ceba i tomata i perdius pa dinar.

Dades de l'informant: José Ramón Segura Giner (1958), Castell de Cabres; Enregistrat 19/11/2020; Entrevista CDC-01/2020.

Catalogació: ATU 1831 *The Parson and Sexton at Mass*. ORIOL/PUJOL El rector, la majordoma i el cabrit.

Comentari: Aquesta versió es correspon amb el tipus 1831, en què de nou trobem a un capellà com a protagonista d'aquesta contarella. En aquest cas, la trama es centra en un diàleg entre el capellà i la casera, que s'incorpora a la litúrgia de la missa (motiu X441). Es tracta d'una variant del tipus que presenta Uther (2004: 434-435). El fet que la missa és fera en llatí fins l'any 1959 i el desconeixement que tenia la gent d'aquesta llengua, expliquen el context d'aquesta contarella.

D'aquest mateix tipus trobem diverses versions al País Valencià, tot i que també hi ha mostres recollides a Catalunya i Mallorca.⁴¹⁴ Així, hi ha versions del tipus 1831 a Bataller (1997: 91-92); Guardiola/Beltran (2005: 205); Oller/Calatayud (1994: 69-73); Gascó (1999: 75-76). Pel que fa a la franja d'Aragó, trobem diverses versions de Quintana (1995: 217-28; 1997: 232; 1997: 233) i Vidal (2005: 112). A les comarques castellonenques trobem una versió d'aquesta contarella al recull del CRA El Trescaire (2003: 26-28).

⁴¹⁴ http://rondcat.arxiudefolklore.cat/rond_cat_cercador/catalogacio?locale=ca [data de consulta: desembre de 2022].

Tipus C-055

El paquetet

Aquell diu que venie romanes. Un venie romanes pa pesar. I diu:

—¿[A] Quant te compren les romanes? ¿que són bones de pes?

Diu:

— Home, tan bones són /---/ i compre una.

Diu:

— Porte eixe paquetet, que porte vostè ahí.

Porte el paquetet aquell i el pese.

I al pesar-lo ¡pap! pesave. Diu:

— Un quilo menos cinquanta grams.

Què era, que havie cagat i la caguerà /---/ S'havie cagat dins d'un diari i es va enrotllar, no sabia a on tirar-lo i el va enrollar. I se va esgarrar i l'aveute /---/ a hòsties.

L'aveute tres /---/ Se n'entorne cap a casa i fa, diu:

— ¿Com t'ha anat?

Diu:

— Malament. Si vas a Barcelona, si no cagues quilo, merda duràs.

Diu:

— Que a mi m'han arreat fort per cinquanta grams.

Dades de l'informant: Joaquín Pitarch Monferrer (1929), Vistabella del Maestrat; Font: Francisco Traver; Enregistrat 03/08/2021; Entrevista VIST-01/2021.

Catalogació: ORIOL/PUJOL C-055 Un paquet d'un quilo.

Comentari: Adscrivim aquesta versió al tipus C-055. Es tracta d'un tipus que per ara només ha estat documentat a les terres de llengua catalana, motiu pel qual se li ha assignat una numeració pròpia, precedida d'una lletra C, segons el criteri creat pel projecte Rondcat.⁴¹⁵ La versió que hem recopilat en aquest corpus és força fragmentària. Tot i això, identifiquem els elements fonamentals d'aquest tipus. De fet, hi ha documentades versions similars en què un pagès arriba a la ciutat i no sap on defecar, així que decideix

⁴¹⁵ http://rondcat.arxiudedefolklore.cat/rond_cat_cercador/catalogacio?locale=ca [data de consulta: desembre de 2022].

amagar els excrements dins d'un paper. Casualment es pesen aquests excrements i quan el venedor s'adona del contingut, s'enfronta amb el pagès, que finalment torna a casa i decideix no tornar a la ciutat, perquè creu que li han pegat perquè el pes de l'excrement no complia la normativa. Al País Valencià trobem la versió de Guardiola/Beltran (2005: 228-229), Monjo (2022: 301)⁴¹⁶ i al Matarranya, la versió de Vidal (1995: 131).

⁴¹⁶ Monjo proposa l'adscripció de la seva versió al tipus 1337: *A farmer visits de city*.

LLEGENDES

LLEGENDES DEL PASSAT

Llegenda de tresors

El bou d'or

I després, n'hi ha una llegenda també, que diu que la Nit de Sant Joan, és a dir, la nit del 23 i la matinada del 24, contenen que si vas a soles caminant fins allí,⁴¹⁷ a la part de darrere de la mola,⁴¹⁸ n'hi ha com una cova, (que ací no es veu). Però si tu vas caminant sola, nueta i eixa nit, sense res damunt, contenen que en ixa cova s'apareix un bou i et pot concedir un desig, ¿no? ¿Què passa?, que molta gent anava per por acompanyada, inclús armada i clar, a eixa gent no se'ls va aparèixer res i els pocs que se van atrevir a pujar, complint les tres condicions, contenen que van tornar bojós a casa.⁴¹⁹ Aleshores a saber què se'ls deuria aparèixer ahí.⁴²⁰ Com t'he dit és una llegenda, però...[...] És una llegenda que se coneix al poble, sí que n'hi ha vàries versions. N'hi ha alguns que diuen que vas allí i se t'apareix un bou i te fa passar per el ull d'una agulla.⁴²¹ No ho sé, però a mi la que m'han contat⁴²² és aquesta, que t'he dit de demanar-li un desig al bou. I la majoria de gent, pos això, pujaen pensant demanar, pos, or, sobretot diners, perquè clar ací n'hi havie molta pobresa, n'hi havie molta. I clar, pos, la gent, quan pensae un desig:

—Ostres, pos, diners.

La majoria. I això.

Dades de l'informant: Conxa Gonell Martí (1993), Xodos: Enregistrat 31/08/2021; Entrevista: XOD-01/2021.

Comentari: Adscriuim aquesta narració al gènere de la llegenda de tresors. D'entrada, aquest relat ens explica l'existència d'un ésser sobrenatural, que es relaciona amb una determinada creença, tal com apunta Oriol (2002: 70). A més a més, el relat es situa en un lloc determinat i té una base real, encara que hi ha elements extraordinaris, que d'alguna manera han format part del sistema de creences d'aquesta comunitat (Oriol 2001:108).

A més a més, hem catalogat aquesta llegenda específicament com a llegenda de tresors, encara que en aquest cas, no s'esmenta directament cap tresor. Això no obstant,

⁴¹⁷ Assenyala amb el dit índex.

⁴¹⁸ Fa referència al tossal del Marinet (1466) muntanya que es troba en el terme municipal de Xodos.

⁴¹⁹ Alça els braços i abaixa el cap per indicar dubte.

⁴²⁰ Riu.

⁴²¹ Amb les mans imita el gest de passar el fil per una agulla.

⁴²² Es posa la mà al cor.

hi ha alguns elements en la narració que ens permeten establir aquesta classificació. En primer lloc, el protagonista és un ésser sobrenatural que conserva la denominació «d'or». Segons Valriu (2019: 144):

Aquests éssers sobrenaturals a vegades són «un encantament», denominació que ens indica que són ells mateixos el tresor i han de fer un procés de transformació o catarsi propiciat pel protagonista que els fa «explotar» o «rebentar» i tot el seu cos aleshores esdevé riquesa. En ocasions, l'ésser en si és d'or (bou d'or) o de foc (gall de foc).

En aquest sentit, la versió d'aquesta llegenda que va publicar Soler (2002: 78) ens pot ajudar a realitzar una anàlisi més completa d'aquest relat. Això no obstant, és necessari remarcar que l'obra de Soler no té un propòsit científic, sinó de divulgació. Això suposa que no coneixem les fonts orals que va utilitzar ni quins elements va afegir per enriquir la història. Amb aquesta precaució, però, observem que en general, ambdues versions coincideixen en els mateixos elements comuns: el bou d'or i el ritual que s'ha de realitzar per la Nit de Sant Joan. Un altre element en comú és la menció a l'agulla, que en la versió del nostre corpus apareix esmentada sense entrar en detall. Per a Soler, aquesta agulla conforma una part important del ritual, ja que una vegada et trobes amb el bou, li has de clavar l'agulla al llom i aleshores esdevé una figura d'or pur. Per contra, en lloc de la possibilitat de demanar un desig al bou d'or, la versió de Soler fa referència a un tresor. És més, estableix el seu origen, que vincula aquesta història amb el passat musulmà de la zona. A més a més, s'esmenta una cova, la cova de la Roca de l'Àguila, com a lloc concret en què s'apareix el bou d'or. Així, trobem que la majoria d'elements característics de les llegendes de tresors apuntats per Valriu (2019: 148) estan presents en aquesta llegenda: d'entrada, el lloc del tresor és subterrani. A més, el ritual ha de ser portat a terme per un individu i no un grup i s'ha de seguir punt per punt. Pel que fa al guardià del tresor, aquest és un ésser sobrenatural. Per últim, tal i com és comú en aquest tipus de relat, ningú, fins ara, ha estat capaç d'aconseguir el desencantament.

Podem afirmar que aquesta llegenda es basa en la creença que la nit de Sant Joan és una nit màgica, en què poden passar coses extraordinàries.⁴²³ Aquesta festivitat té una especial importància en terres de Penyagolosa, amb la celebració de romeries i rogatives al Santuari de Sant Joan de Penyagolosa de Vistabella. Més enllà de les celebracions estrictament religioses, hi ha una sèrie de rituals i relats fantàstics al voltant d'aquesta nit. A més de la llegenda del bou d'or, cal esmentar les llegendes màgiques relatives a l'obertura d'avencs a Penyagolosa, per la nit de Sant Joan (Bataller 2019: 13). Pel que fa

⁴²³ Sobre les festes de Sant Joan, vegeu Monferrer (2000).

a la figura del bou com a ésser sobrenatural, hi ha, a les comarques castellonenques, un altres exemple de llegenda referida a un bou que caldria esmentar. Es tracta del bou de foc de Sogorb, del qual també va parlar Soler (2002:110). En aquest cas, la creença en el bou de foc actuava com a força dissuasiva d'un indret, habitualment utilitzat per lladres.

Llegenda màgica

I

Fer vore coses a una casa de Vistabella

I: També passave antes, que diu que si... ¿què te diré jo? que feen vore coses [...].
Dien que feen vore coses, que feen vore coses, que feen patir també a algunes persones, en algunes coses. Jo a ma mare, això li hai sentit dir molt, que en la juventut d'ella passae. I que a lo millor n'hi have una persona, que estae molt mala, molt mala... I vinga anar al metge i no li veen res. I és que li feen mal ¿eh? I un dia li vaig dir:

—Mare ¿i com els fan mal?

Diu:

—Ai, no sé —diu—.

Ella coneixie a una (que no sé qui ere), que diu que fee coses. I ficae agulles no sé a on, coses aixina per a fer patir a la persona que ella volie, (això ho contave ma mare). Això ja en la meua època, no ho vaig sentir. [...] Això diu que ere una història que va passar (però tampoc no sabie, bueno... els meus pares, potser que sabieren qui eren, però jo no ho sé). Que això... que els feen màgia, que entraen a les cases. A eixa casa, diu que van entrar i van escomençar dos o tres (encaputxats, claro) vinga a fer-los coses, coses, coses, coses.⁴²⁴ I se'n van i tenien allí l'ataüt en el fill, això sí, que dien la casa que ere i tot.

Dades de l'informant: Teresa Moliner Moliner (1933), Vistabella del Maestrat;
Enregistrat: 23/10/2021; Entrevista: VIST-04/2021.

II

Els van fer vore coses a casa

I: Això que jo dic, això li va passar a la germana d'este.⁴²⁵ Se van fer una casa. I entre els dos se van fer una casa [...]. I una persona, diu que els va dir:

—¿Que ja se quedeu ahí?

Diu:

—No, esta nit encara no, ja demà a la nit.

Conque se queden allí i allò anae... mira, mira... tot al vol. Una ferrà... els plats se sentien ¡tiquetroc-piquetroc!⁴²⁶ I escales avall i escales amunt. [...] I el matxo que tenien, tot esbarrat pa aquell corral. I venie una nit aixina i venie l'altra nit així.

⁴²⁴ Mou les mans ràpidament amb els dits molt oberts.

⁴²⁵ Es refereix a Joan, el seu marit, que està assegut al seu costat.

⁴²⁶ Fa cercles amb les dues mans.

C: I els va agarrar temor.

I: Els va agarrar molta temor.

C: ¿I què va passar, se van quedar? [...]

I: Allò se va passar, perquè Joan va dir:

—Si me tornes a fer lo que ara m'has fet, no patisques, que ja t'apanyaré jo a tu.

Dades de l'informant: Raquel Beltran Tomàs (1933), Vistabella del Maestrat;
Enregistrat: 03/08/2021; Entrevista VIST-02/2021.

III

El mantero bruixo

Ací venien uns manteros a vendre mantes i aquell mantero, diu que ere... mos dien que ere bruixo, sí... I venie mantes a lotes (perquè entonces no teníem res, mantes i mantes... mantes els havien de comprar). Venie el mantero, que ere un txarlatan.[...] Va anar i venia una dona, venia una dona en un feix d'herba (que entonces anàem a per herba pals conills, herba pals conillets, no n'hi havie compost, li donàem o herba o blat o pienso). I venie en un feix d'herba⁴²⁷ i els fee vore eixe home, que una formiga arrastra una biga. I els ho fee vore a les dones. Diu:

— Mire com arrastre una formiga una biga.

I aquella dona... portae un feix d'herba a l'esquena. Li diu:

—¡Calle, calle, això no és cap formiga, això ho fa vore vostè! No, una formiga no pot agafar una biga.

Diu:

—Vostè⁴²⁸ porte un escurçó dins del feix de herba.

I li ho miren. I portava un escurçó. I a d'ella no li podie fer bruixeries. Això quan jo era xicoteta m'ho contaen, que jo no ho hai vist. Diu:

—Vostè, porte un escurçó dins de la herba, pa això no ha vist la formiga que arrastra la biga.

⁴²⁷ Es posa les mans a l'esquena per a imitar l'acció de portar el feix d'herba.

⁴²⁸ Assenyala amb el dit índex.

Ere una palla, una formiga arrastra una palla i els fee vore que ere una biga. Això i les abovae i les venie les mantas.⁴²⁹ I com a este poble, pos s'han necessitat sempre mantas d'hivern, pos els encaixae un lote i hala.

C:¿ I això qui li contae, Anita?

I: Això ho contae la gent pel poble, ma mare i tots els que estaen allí. Això és vertat, no és cap mentira. Bueno, heu dien les dones, que fee bruixeries i les pobres dones:

— Ai, mira xica, una formiga arrastra una biga i ere una palla.

I aquella dona, diu que si porte una serp damunt no te fan bruixeria, no poden. I la pobra dona va dir:

— Això és una formiga.

— Vostè ¿què porte ahí damunt de vostè? Porte un escurçó.

I miren el feix i estae l'escurçó dins. Això és vertat ¿eh? Fa molts anys, fa molts anys.

Dades de l'informant: Ana Moliner Salvador (1946), Vistabella del Maestrat;
Enregistrat: 29/09/2022; Entrevista VIST-13/2022.

IV

El llibre que feia màgia

A La Mata sí que, de tant en tant, hi havie gent que dien d'haver vist coses. I n'hi havie un home, que ell die que fee aparèixer i desaparèixer coses. Això sí, també del déneu, un home de Casa els Rogets. I die que tenie un llibre de fer màgia, de fer malefícis i de fer coses d'estes, un llibre de màgia.

—¿I este home que fa màgia?

Diu:

—Ai.

I això mos contae pos m'agüelo:

—Ahí, ahí tenien un llibre, ahí tenien un llibre —quan jo li preguntava.

Això va quedar ahí. Vaig trobar la oportunitat al fill d'aquell home que vivia a Les Cases d'Alcanar, molt major. Li vaig preguntar pel llibre i ell no coneixie el llibre. Ell m'ho va negar.

⁴²⁹ Riu.

—¿Com, eixe llibre? No res, jo... sé que mon germà se'n va quedar la casa, jo me'n vaig marxar del poble, però jo no ho he sentit mai.

I era una cosa que se sabia al poble. Bueno, i el germà d'este home, el que va viure a La Mata, se va morir abans que l'entrevistara. I eixa casa se va posar a la venda. I al que la va comprar, li dic:

—Si mai t'apareix un llibre, xa, tu ves mirant, no és que el vull per a mi, però si me'l deixares vore. Xa... eixe llibre.

—Ah, pos Kassim, no ha aparegut res.

Bueno, pués no ha aparegut res, qui siga ha passat per la casa se l'ha endut, o ha parat al foc o el que sigue. I l'any passat:

—¡Kassim!

—¿Què?

—¿Tu te'n recordes...?

—Sí.

—Que l'he trobat, que he trobat el llibre.

—¡No me digues que has trobat el llibre!

—I li tenie molta devoció este home, ¿eh? Li tenie molta devoció.

Dic:

—Home és que tenim...

—A la tauleta de nit, se veu que allà al tauleta de nit: San Cipriano el mago, San Cipriano el mago.

I clar jo, pos, ràpidament a buscar en Internet abans. I ere un llibre que s'havie editat... és fàcil que el comprare en algun viatge a Barcelona aquell home o a saber. I el vaig trobar, que no és una cosa super rara, però el llegies i n'hi havie màgia negra, màgia blanca, per a enamorar algú per a... coses super curioses en les que creien molta gent. I clar, damunt /---/ el llibre tenie cert poder de cara a molta gent, perquè sí que n'hi havie gent que die:

—Fulanito fa màgia, perquè allà als plans de Miquel, vaig vore que estave una ramera d'ovelles i m'ho van fer creure. Me'n vaig anar perquè acabaen de sembrar que s'ho minjaren tot les ovelles i les cabres, quan vaig anar allà, ja no n'hi havie res, aquell fa màgia.

Dades de l'informant: Kassim Carceller i Esteban (1989), La Mata/Castelló; Font: Marcos Carceller Fabregat; Enregistrat 22/02/2022; Entrevista: MAT-02/2022.

V

Una bruixa de Les Alqueries

Sí que m'ha dit que a Les Alqueries hi havia, però ja és més una cosa més... deu ser una cosa verídica, que hi havia una dona que era bruixa. Però bruixa, no perquè té poders malèfics, sinó perquè coneix les herbes, ¿no? I que va haver un xic i una xica que van renyir. I ella va anar a vore la bruixa, li va dir:

—No t'acalores, que si no és per a tu, si eixe xic no és per a tu,⁴³⁰ no serà per a ningú.

I va anar i li va ficar, li va donar alguna cosa a beure a eixe xic, que es va trastornar, ja no... Això ho conta mon pare com una cosa que ell ha escoltat.

Dades de l'informant: Glòria Olivares i Muñoz (1971), Borriana; Font: Josep Miquel Olivares Qeral; Enregistrat 8/11/2022; Entrevista: BOR-02/2022.

Comentari: Considerem que aquestes cinc narracions són llegendes màgiques. Segons Jason (2000: 146) i Oriol (2002: 73), aquestes llegendes es basen en la creença que hi ha algunes persones, amb el poder de fer sentir o veure coses estranyes a altres. Efectivament, aquest esquema s'ajusta a les narracions recopilades, que són mostra de les diferents dimensions d'aquest fenomen. En primer lloc crida l'atenció la utilització de l'expressió «fer vore coses», que a gran part de les comarques de Castelló és sinònim de bruixeria. Per més que aquesta expressió, i en conseqüència també la creença que va associada amb ella, estiguen en desús, encara hi ha el record d'històries sobre aquest tema, que van ser viscudes per persones de la pròpia comunitat i que eren considerades com a verídiques. En segon lloc, cal fer referència als mecanismes, segons els quals, funcionaria aquesta màgia: amb d'agulles, llibres, paraules dites o pocions. D'aquests elements, és precisament el llibre, del que més informació disposem, ja que el narrador ha aconseguit identificar l'obra en qüestió, *El llibre de Sant Ciprià*. Aquesta obra és un tipus de manual de màgia, que va ser força habitual a Europa, des de la Baixa Edat Mitjana. Aquests manuals solien contenir instruccions per a fer encanteris, pocions, llistats d'àngels i dimonis, correspondències astrològiques, fabricació de talismans, etc. A més a més, cal remarcar que hem trobat més testimonis sobre la utilització de llibres com a elements

⁴³⁰ Amb el dit índex assenyala en dos direccions.

màgics. Joan Monferrer Vicente (1932), informant de Vistabella, esmenta un altre llibre, que es considerava màgic i que anomenaven «El Cortés»:⁴³¹

Com que tenen un llibre [els bruixos], un llibre que tenen a posta.[...] Al Cortés pose de cada mes, el que naix eixe mes té un signe, el que naix eixe mes. A lo millor, hi haurà algun altre que serà totes les setmanes. Jo, com que natros teníem, allí posae tots los mesos, tot lo mes. El signe de tot lo mes valie pa tots els que naixien entonces, eixe mes.

Amb tot, la utilització i la creença en el poder màgic de certs llibres podia ser prou habitual a les comarques de l'interior de Castelló, especialment en un moment en què els nivells d'alfabetització eren molt baixos i l'accés a la cultura escrita estava força restringit. Aquesta situació podria haver contribuït a configurar la imatge del llibre com a objecte màgic.

D'altra banda, també formen part d'aquests relats els efectes que tenen aquests poders màgics: sorolls, visions i pèrdua de l'enteniment. En canvi, pel que fa a la motivació i la finalitat d'aquesta màgia, no sempre es fa explícita en aquestes narracions. Tot i això, sembla que els objectius fonamentals de la bruixeria són fer mal intencionadament a una persona, atemorir-la o també manipular-la. Precisament, la manipulació és l'objectiu del venedor ambulat, protagonista de la llegenda «el mantero bruixó». En aquest cas, crida l'atenció l'element de la serp escurçó com a talismà, que aconsegueix invalidar la màgia del bruixó. De fet, l'aparició d'una serp en aquesta llegenda es pot relacionar amb la creença en els seus poders curatius. Tal i com ha assenyalat Joan Monferrer (2021), la utilització d'ungüents a base de serps per a curar cremades i infeccions ha sigut una pràctica molt comuna a les comarques de l'interior de Castelló.

⁴³¹ Entrevista VIST-03/2021.

Llegenda sacra

I

El Sant Sepulcre de Castelló

Tres pelegrins que arriben a l'hostatgeria, els hostatgen allí. I a l'endemà de matí no estan. I havien deixat la imatge del Sant Sepulcre, que... la més santa de Castelló és el Sant Sepulcre. [...] Quan jo ere xiquet i passave el Sant Sepulcre mos agenollàvem tots. [...] La Setmana Santa a Castelló ere una cosa molt austera, allí no parlae ningú, ere tot en silenci i ja està. I quan passave el Sant Sepulcre la gent s'aginollave i els homes se llevaen el sombrero i allí ningú clapie. I, de fet, quan n'hi havie una pesta, una sequera gran, com a últim recurs, l'artilleria pesà era el Sant Sepulcre. La Mare de Déu de Lledó fea miracles, però si en la Mare de Déu no s'aclaria la cosa, se traia el Sant Sepulcre. I la llegenda és eixa. [...] Que jo, quan ere xiquet, em pensave que ere de carn, perquè com contaen eixes històries i ere tan màgic i tan milagros, pués... sí, sí, mos pensàvem a saber què, el Sant Sepulcre.

Dades de l'informant: Antoni Porcar Gómez (1951), Castelló de la Plana; Enregistrat: 09/01/2022; Entrevista CS-03/2022.

II

Tres cops de Sant Pasqual a Vila-Real

Sí que recordo que me contaven que, quan Sant Pasqual, jo què sé, volia avisar d'una catàstrofe o de algo que anava a passar, no sé, com una premonició, picava tres vegaes o se sentia com tres cops al sepulcre on està. Això sí que ho recorde. Perquè una vegada, de menuda, vaig anar a les monges, a primera hora de classe. Mos van dir:

—Ai, algo va a passar, que Sant Pasqual ha picat tres voltes.

Francament no sé si va passar algo, però bueno. D'això sí que me'n recorde.

Dades de l'informant: Montserrat Chesa Carda (1969), Vila-Real/Castelló; Enregistrat: 18/05/2022; Entrevista: VIL-01/2022.

III

Els miracles de Sant Pasqual

Lo dels colps de Sant Pasqual, jo he sentit lo que he sentit, és a dir, que són com xicotets miracles que hi ha gent que quan... que li ha demanat a Sant Pasqual que li faça alguna senyal. Per exemple, una persona per a morir-se, una altra persona per no sé què. I quan va a passar se sent els colpets. Crec recordar que algú va anar a furtar a Sant Pasqual i per colpets... no, això és una altra cosa, és que n'hi han moltes històries. [...]

Dades de l'informant: Maria José Chabrera Carda (1980), Vila-Real; Enregistrat: 1/0372022; Entrevista: VIL-02.

Comentari: Classifiquem aquestes narracions com llegendes sacres. Es tracta de llegendes en què els protagonistes són personatges sagrats amb poders per a realitzar miracles (Oriol 2002: 70) dels que es beneficien els humans. Aquestes llegendes sovint fan referència a objectes de culte, com és el cas de la figura de Jesucrist del Sant Sepulcre. A més, presentem dues llegendes hagiogràfiques que fan referència a la figura de Sant Pasqual Bailón. La figura de Sant Pasqual és especialment venerada a Vila-Real, ja que el sant va passar allà els seus últims anys de vida. En aquesta localitat es troba el seu sepulcre, des d'on sovint s'escolten els colps dels que parlen les llegendes.

Tradicions explicatives

I

La sang dels moros

Sempre que anem a la Magdalena:⁴³²

—Mone a vore la sang dels moros.

I entonces anaves allí, vees aquelles pedres aixina rogenques. I el [meu] pare diu:

—Veus, Tónico, això és la sang dels moros. Quan va vindre el rei Jaume, ací va haver una guerra molt gran. I els moros, que van caure de les muralles ahí... I encara està la sang dels moros que van matar els cristians. Ja està. [...] A La Magdalena, les muralles eixes que n'hi han, mirant al desert de les Palmes (que allí n'hi ha un tros de muralla que s'alce aixina més), ahí t'asomes, que està en vertical, i veus que aquelles roques tenen unes taques roges, això és la sang dels moros. Això és un òxid de ferro, diuen els científics, però no tenen raó, és la sang dels moros, jo crec que és una cosa prou evident. Perquè... pa que la gent vege que en mosatros poques bromes, ¿eh?⁴³³ Els pares no te contaven gran cosa, te dien que això era la sang dels moros. Però tu ho miraes i t'impessionaes molt, perquè dies:

—Collons quin bac, ¿saps?

T'impessionaes molt. És que a vegaes la fantasia se la alimente u, no cal contar històries molt llargues.

II

La Faram avisa d'una desgràcia

Bueno, la versió que tinc entensa jo sobre la Faram és que era un forat que ha o havia antes d'arribar a la porta el castell⁴³⁴ (que ara segurament que deu estar tapat de pedres o de basura). I eixe forat, durant la nit que feia tempesta (o segons lo temps que fia), xulava. I claro, és natural de que, si de nit en la soledad del poble (entonces no havia cap classe de ruido), pos la sentien que xillava, que fea un ruido i la gent... pos temaven de això. O siga, damunt d'ahí, un dia o altre passava una desgràcia, fien:

—¿Veus? ¡ja ha avisat la Faram, ja ha avisat la Faram!

⁴³² L'informant fa referència a l'ermita de la Magdalena. Habitualment, els castellonencs pugen a aquesta ermita en la Romeria de les Canyes, que es realitza el tercer diumenge de Quaresma. Aquesta romeria va des de la ciutat fins a l'ermita de la Magdalena, lloc en què es troben les roques de «la sang dels moros».

⁴³³ Riu.

⁴³⁴ L'informant es refereix al castell medieval de Cervera, que es troba en la part més elevada d'aquesta localitat.

Si no passava res, pos dien:

—Pos, per si a cas.

Però si la sentien una nit per exemple, que sentien ¡bu, bu!, feien:

—La Faram, xilla, brama.

Si damunt d'ahí passava una cosa u altra, fien:

—Ja va avisar la Faram, que faria una desgràcia o altra.

I si no passava cap desgràcia, pos no fien cas del xiulit de la Faram. I eixa és una de les versions que tinc enteses jo, més o menos.

Dades de l'informant: Vicent Sorlí Cherta (1942), Cervera del Maestrat, Enregistrat 29/12/2022; Entrevista CER-04/2022.

Comentari: Aquestes dues narracions són tradicions explicatives, Es tracta de relats de ficció que, segons Pujol (1991-1992: 286) i Oriol (2007:34), expliquen una característica del món que ens envolta i que sovint fan referència a elements lingüístics, com topònims, malnoms o frases fetes. La primera tradició explicativa que presentem fa referència a un lloc emblemàtic per als castellanencs, que visiten anualment el paratge de l'ermita de la Magdalena per a celebrar les festes fundacionals de la ciutat. Precisament l'origen d'aquesta ciutat està estretament vinculat a la conquesta per part de les tropes cristianes de Jaume I.

Pel que fa la narració sobre la Faram, aquesta explica el soroll que fa el vent quan bufa en unes determinades condicions. A més a més, porta implícita una superstició, que associa aquest soroll amb un possible desastre futur. D'altra banda, és interessant constatar les variants que presenta aquesta tradició. Així, hem recopilat altres versions, que provenen precisament de la mateixa família de l'informant. Josep Joaquim Sorlí Moliner, nascut el 1975, fill de Vicente Sorlí Cherta, l'informant que conta la Faram, explica la història de la següent manera.⁴³⁵

La Faram de Cervera era un drac que vivia al castell i que la gent del poble pujaven i li donaven minjar allí a la porta, com la gent estava farta de donar-li menjar, no sabien què fer pa mata'l, perquè era un drac molt ferotge, una pastoreta de La Jana els va dir que tenia remei i era que es tenia que minjar una herba. La pastoreta li donava a minjar la herba esta a una ovella i després li donaven la ovella a La Faram pa que es morguera i aixina va ser. Després n'hi ha una mini versió que diu que La Faram se'n va anar volant. Quan se va trobar malament se'n va anar volant

⁴³⁵ Entrevista CER-01/2022.

al castell de Morella, a una cova que hi ha allí al castell de Morella, allí es va morir.

En aquest cas, observem la identificació de la Faram amb un drac que és vençut gràcies a una pastora. Aquesta versió dista prou de la que hem recopilat en aquest corpus. En primer lloc, apareix la idea que la Faram és una bèstia, un concepte que, almenys de forma explícita, no apareix en el relat del nostre corpus. En segon lloc, la versió de Vicente es centra en el soroll que fa la Faram, però no en la narració de com va ser derrotada la bèstia. En qualsevol cas, resulta interessant constatar com aquests relats poden variar i evolucionar al llarg el temps i d'un informant a un altre, inclús dins de la pròpia família. Sobre el mot faram, Gisbert (2008: 20) constata la seva utilització a les Terres de l'Ebre. Així, a la Ribera d'Ebre es coneix com a feram una criatura de forma indefinida, que estira de les faldilles de les dones i els diu paraules deshonestes (Gisbert: 29).

LLEGENDES CONTEMPORÀNIES

I

Sobre els greixeros a Castell de Cabres

Estaes per dins del poble, en quatre cinc o sis anys. [...]

—¿Que on aneu? Allà, a fora, a tal puesto, he vist que estaven los greixeros, que buscaven un xiquet.

— ¡Uhh!⁴³⁶

Cap a casa. Si dien que estaven los greixeros... que tu, segons qui t'ho die o pel tono que t'ho dient, deduïes que ere perill. Però que en aquell moment donat, no sabies quin significat tenie greixero.

—¡T'agarraran i te llevaran lo sigí (el sigí és la part grassa dels animallets)!

— Allà fora he vist que estaen los gitanos, que buscaven los xiquets.

Si dien los greixeros o los gitanos, cap a casa. Cap a casa o... t'estaes enmig del poble, perquè estaes vestit de les cases. I mira a vore si encara serà veritat, que allà estan los greixeros o l'home del sac.

C: ¿L'home del sac també li dien?

I: Sí, la temor te la feen o l'home del sac o els greixeros o els gitanos. Gitanos, greixeros, l'home del sac.

—Allà... allà entrant pel camí de la font d'Amunt he vist los gitanos, que buscaen un xiquet.

Dades de l'informant: José Ramón Segura Giner (1958), Castell de Cabres; Enregistrat 19/11/2020; Entrevista CDC-01/2020.

II

L'home de la saca a Vistabella

Dien que anae un home en una saca i agarrae els xiquèlos. I me feen guardar una artiga per ixos barrancs i pa ahí i jo sempre... ¡pos no me van fer patir! Al mes de maig, dien que només al mes de maig. Al mes de maig anae —diu— que un home en una saca, pa arreplegar xiquets pa matar-los, no sé pa què.

C: ¿ I això qui ho deia, que t'ho contave això?

I: M'ho conta... ho dien i avant l'altra gent [...]:

—Ara ja entrem al mes de maig i ja van els hòmens en la saca.

⁴³⁶ Dona un cop de mà.

¿Tu saps la temor que agarraes i havies de guardar les ovelles?⁴³⁷ ¡Oi, xiquet, xiquet, mira, mira! Jo hai passat... en lloc d' adependre lletra, al revés, a passar temor i a plorar. Perquè plorava per l'home de la saca. Jo ahí no volia anar a guardar. ¡Ai, xiquet!

Dades de l'informant: Raquel Beltran Tomàs (1933), Vistabella del Maestrat; Enregistrat: 03/08/2021; Entrevista VIST-02/2021.

III

La dona del llit

Esta història me la va contar la meua mestra d'inglés i va de que una parella de... un home i una dona se van anar a un hotel a passar la nit. Entonces, el home se'n va anar al llit a dormir i la dona se'n va anar... bueno, va estar al sofà a mirar la tele un rato. Entonces la dona se va dormir al sofà i el home estave dormint. I de repent, note com si la seua dona l'abraçare. Entonces se van donar un beso. I el home va anar al vàter. I va vore que la seua dona estave al sofà i se va desmaiar.

Dades de l'informant: Hugo Solsona Altaba (2008), Vilafranca; Enregistrat: 28/04/2021; Entrevista VILAF-01/2021.

IV

La luz

Pos esta història me la va contar ma tia, que li va passar a un amic que... el amic de ma tia, vivia a València a un piso. I tots els dies, a les quatre de la nit o per ahí, se n'anae la llum. Entonces, quan van descobrir a quina hora exacta se n'anae, van decidir posar una càmera i pa vore què passae. Entonces, al dia següent van vore que al video apareixie una llum, que anae als ploms, anae cap als ploms una llum. I va dir en veu baixa:

—¡La luz!⁴³⁸

I se'n va anar la llum. Entonces... això ma tia m'ho va contar.

Dades de l'informant: Leire Aparici Colomer (2008), Vilafranca; Enregistrat: 28/04/2021; Entrevista VILAF-01/2021.

⁴³⁷ Riu.

⁴³⁸ Baixa el to de veu per generar un clima de misteri.

Comentari: Hem catalogat aquestes quatre narracions com a llegendes contemporànies. Aquestes llegendes, amb una temàtica molt variada, però amb l'aspecte de relat verídric, són una expressió de les preocupacions, necessitats o pors que tenim els éssers humans en el context de la societat actual (Oriol 2002: 74). Aquí presentem una petita mostra d'un gènere del folklore narratiu, que està de plena vigència en l'actualitat. Així mateix, aquests relats han transcendit l'oralitat per globalitzar-se amb l'ús d'Internet i les xarxes socials (Samper 2022: 5).

Pel que fa a les llegendes contemporànies d'aquest corpus, és interessant recalcar que totes quatre narracions han estat recopilades en localitats de l'interior, amb menys de 3.000 habitants, la qual cosa ens recorda que aquestes històries també són 3.000 són vigents en entorns rurals. Les narracions sobre l'home del sac i el greixer, a més, tenen la peculiaritat d'estar narrades per persones de 65 i 75 anys, la qual cosa també indica que les llegendes contemporànies no són relats que circulen exclusivament per Internet o entre els més joves. És més, hi ha alguns casos en què aquestes històries també tenen un arrelament rural i més antic. Aquest és el cas del greixer, saginer, siginer, degollador o home del sac, que és coneguda a totes les comarques de Castelló. Aquesta figura ha tingut una gran difusió arreu d'Europa i Amèrica Llatina i es basa en la creença d'una persona que furta nens i utilitza parts del seu cos per a fer medicines. Segons la classificació de la base de dades sobre rumors i llegendes contemporànies Rumorfolk, aquest tipus de relat es classifica amb el tipus 12A, «Sang de criatura per al tuberculós ric».⁴³⁹ Un altre aspecte d'aquestes narracions que cal subratllar és que sovint els informants narren de manera molt simplificada el motiu pel qual aquestes persones furten nens. Així, sovint el seu relat es centra en el record de la por que provocava aquesta figura i en l'amenaça habitual de les famílies. Per tant, en molts casos, aquestes narracions es veuen reduïdes a amonestaments. Tal i com explica Oriol (2002: 90), els amonestaments són unitats fraseològiques, utilitzades pels adults respecte als nens, que tenen la funció d'aconseguir l'obediència del nen. En poques ocasions, sol haver un relat elaborat al darrere d'aquests amonestaments. Una excepció seria la rondalla amb tipus 311B*, «El sarró que canta», que, com hem vist en l'apartat corresponent, fa referència a un home que roba una xiqueta.

⁴³⁹http://rumorfolk.arxiudefolklore.cat/search/fulltext_entry?utf8=%E2%9C%93&search=home+del+sac&commit=Cerca [data de consulta: gener de 2023].

RELATS SOBRE EXPERIÈNCIES REALS

Anècdotes

Anècdotes sobre companys d'infància i anècdotes familiars

I

Una setmana sense anar a escola

Tenim un company, un que té un any més que jo. Va estar una setmana sense vindre a escola, perquè ere tan gran estudiant⁴⁴⁰ que.... com no li agradae, s'amagae allà a una cova i no venie cap dia. I el dia que va vindre, la mestra diu:

— *¿Que el lunes qué te pasó?*

— Lo dilluns me feen mal los queixals.

— *¿Y el martes?*

— *El martes...* me fee mal la panxa.

— *¿Y el miércoles?*

— I aixina...

I quan arribe el viernes, diu:

— *El viernes no en tenia ganas...*

Dades de l'informant: Paquita Segura Vilalta, (1959), Castell de Cabres; Font: Carmen Vilalta Gil; Enregistrat 7/12/2020; Entrevista CDC-02/2020.

II

El llapis de Joaquín de la Torre en Guaita

Joaquinet ere tremendo, pos perquè el xiquet, que s'havie criat al mas, mai havie estat en contacte en la gent. I claro, pos quan va arribar a l'escola, ere el primer contacte que tenie en més xiquets i tot. I no sabie atendre's a cap norma. Estave sentat, tots en silenci, treballant. I ningú obrie la boca en aquell temps, perquè el mestre el respectaen moltíssim. I el *Joaquinet* escomence a fer redolar el llapis, taula amunt i taula avall. Dels pupitres aquells que hi havien inclinats, que tenien una tapa. A fer redolar el llapis. I en veu alta solte:

—Este llapis corre més que una cabra.

I claro, els altres xiquets, que estàvem tots en la boca tancada i en temor que el mestre te diguere coses. Pos:

—*Jajajajajaja.*

⁴⁴⁰ Amb to irònic.

Pos, anècdotes d'estes, coses normals d'un xiquet que no... que no ha estat mai a escola ni en ningú.

Dades de l'informant: Paquita Segura Vilalta, (1959), Castell de Cabres; Font: Carmen Vilalta Gil; Enregistrat 7/12/2020; Entrevista CDC-02/2020.

III

Em diuen xaic

I *Joaquín*, lo de la Torre en Guaita, que arribe. I diu:

— *¿Cómo te llamas?* — la mestra.

Diu:

— *Joaquín.*

— *¿Y qué más?*

Diu:

— Això no ho sé, pregunte-li-ho a m'agüela.

Diu:

— *¿Cómo te llaman en casa?*

— A casa me criden: ¡xaic!

Xaic, xaic.⁴⁴¹

Dades de l'informant: Paquita Segura Vilalta, (1959), Castell de Cabres; Font: Carmen Vilalta Gil; Enregistrat 7/12/2020; Entrevista CDC-02/2020.

IV

Les metralladores de la guerra de Cuba

Jo me'n recorde que hi havia un home, que li dien el tio Tabalet, que era parent de mon pare, que eixe home havia estat en la guerra de Cuba. [...] Jo recorde, i és una anècdota o és un passet (que jo encara conte a vegades, quan estem ací la família o quan venen amics i tal) d'este home, de Tabalet. Que un dia, estava contant com anaven una columna de soldats espanyols. I ell te contava que duien el sombrero aixina, el tratge no sé quant, el fusell mauser, no sé què. I de repent, d'allà de una montanyeta, que n'hi havien unes canyes, se van apartar les canyes, i allí n'hi havien uns americans en els cubans. Diu:

— I van escomençar ¡ta-ta-ta-ta-ta-ta-ta-ta-ta!,⁴⁴² ametrallant-mos.

⁴⁴¹ Riu.

⁴⁴² Amb una mà dibuixa un cercle. Repeteix aquets moviment per imitar com es disparava la metralladora.

Ametrallar-lo a d'ell. I fee aixina, i fee aixina.⁴⁴³ I jo m'arrecorde que em vaig quedar tot parat, perquè jo el meu llenguatge audiovisual o el meu concepte d'una ametralladora no era aixina, era aixina.⁴⁴⁴ Lo que jo veia en les pel·lícules de la tele. Les ametralladores tiraen aixina⁴⁴⁵ i ell tirae aixina.⁴⁴⁶ Aquell dia en acabar, vaig dir:

—Este tio mos conte històries, però jo crec que ja desvaria i tal i qual.

I ja anant a l'institut i tot, un dia una professora, donya Marina, mos va contar alguna cosa de la guerra de Cuba. I un dia mos va ficar una diapositiva de la primera metralladora que havien portat a la guerra de Cuba. I era una metralladora que funcionava aixina.⁴⁴⁷ I vaig dir:

—¡Hòstia!⁴⁴⁸ la de vegades que ha pensat jo, que el tio Tabalet estava fora de puesto ja, quan fea aixina pa disparar la metralladora.

I ara resulta que efectivament, la metralladora que ells disparaven funcionava aixina i no com jo me pensava.

Dades de l'informant: Manuel Francesc Navarro del Alar (1960), La Vall d'Uixó; Font: Bautista Roig Segarra, el tio Tabalet; Enregistrat 14/02/2022; Entrevista VALL-01/2022.

V

El vaixell de Cuba

Del barco, que el barco no arribava mai a Barcelona. I n'hi havia un sargent que els fea:

—Tingueu pacència, tingueu pacència que ja arribarem, que...

I hi havia un soldat de no sé a on, andalús o no sé què, que fea:

—*No, esto lo que pasa es que nos están volviendo a Cuba.*

I portaven ja no se quantes setmanes per la mar. I fea:

—*¡Nos están volviendo a Cuba! Nos estan volviendo a Cuba, porque el sol⁴⁴⁹ no sé sé qué no sé cuantos.*

⁴⁴³ Repeteix el mateix gest.

⁴⁴⁴ Posa les mans amb els punys tancats i en paral·lel. Fa un moviment linial de dreta a esquerra per imitar com es disparava la metralladora.

⁴⁴⁵ Fa un cercle amb el braç.

⁴⁴⁶ Braços en paral·lel.

⁴⁴⁷ Fa un cercle amb el braç.

⁴⁴⁸ Riu.

⁴⁴⁹ Assenyala amb el dit índex l'horitzó.

I clar, aquell va agarrar i se va tirar a l'aigua. I va escomençar a nadar en sentit contrari. I se va aufegar, evidentment, va desaparèixer aquell. Ningú va saber res més d'ell i clar. I este ho contava i fea:

—Clar —diu— perquè ara com moatros ja havíem travessat l'estret de Gibraltar, ja no navegàvem en direcció a l'Est, sinó que estàvem començant a navegar al revés. I entonces, aquell se guiava pel sol i dia efectivament, pareixia que anaves en direcció Cuba, però estaves en una altra mar, no estaves en el oceà Atlàntic. Eixa anècdota també la contava ell.

Dades de l'informant: Manuel Francesc Navarro del Alar (1960), La Vall d'Uixó; Font: Bautista Roig Segarra, el tio Tabalet; Enregistrat 14/02/2022; Entrevista VALL-01/2022.

Comentari: Adscriuim aquestes quatre narracions al gènere de l'anècdota, és a dir, relats sobre experiències reals que expliquen: «fets atribuïts a persones conegudes pel grup en el qual s'explica el relat» (Oriol 2002: 83). Aquestes narracions es centren en un personatge que destaca per alguna característica. En les narracions referides a Joaquim de la Torre de Guaita, es dibuixa la figura d'un nen ingenu i espontani, en el comportament del qual es manifesta el xoc entre la vida que ha portat al mas i l'escola. Així mateix observem el caràcter humorístic d'aquestes narracions, que l'acosten al gènere de l'acudit, com assenyala Guiscafré (2013: 126-127). En canvi, les dues narracions referides al tio Tabalet i la guerra de Cuba ens presenten un personatge, que era respectat dins de l'àmbit familiar de l'informant per les seves vivències com a soldat en un entorn llunyà i exòtic. En aquest sentit, aquest personatge exerceix dos rols, com a protagonista, però també com a narrador d'aquestes històries. A més a més, la narració IV, referida a les metralladores de la guerra de Cuba, no pot considerar-se estrictament una anècdota, ja que es centra més en la impressió que l'anècdota originària causa en el narrador. Això no obstant, hem optat per incloure aquesta narració en l'apartat d'anècdotes, ja que presenta el personatge i ens és útil per a contextualitzar la seva figura.

Anècdotes sobre personatges històrics

I

Sobre La Pastora a La Mata

Doncs, mira, ell⁴⁵⁰ ere tractant o trapulaire. Anae de mas en mas, de poble en poble comprant i venent. Va heretar l'ofici que ja tenia son pare. I aleshores, doncs anaven cap a una masia (ell ere jovenet). I en allò se van creuar en una gent, sèria, vestida d'una manera que no era habitual tampoc en els masovers. I ell venia d'un mas, se li estave fent tard, li havien dit al mas que se quedare a dormir. I va preferir marxar, bueno, i va marxar d'allà. I en una d'aquelles que se va creuar, d'aquell grup una ere la Pastora. I no el va reconèixer, no el va reconèixer. Li va semblar que eren maquis, però no el va reconèixer. El que passe que els maquis, aquells van anar a fer cap al mas d'on ell venia i allà van passar la nit. Van passar la nit, però la Guàrdia Civil estae un poquet al tanto. I els va fer com una mena d'emboscada (no sé si algun masover va anar a avisar a Guàrdia Civil). I va n'hi haver tiroteig i crec que va n'hi haver algun mort. Aleshores clar, m'agüelo m'heu conta:

—Salvat pels pèls, salvat pels pèls.

Dades de l'informant: Kassim Carceller i Esteban (1989), La Mata/Castelló; Font: Marcos Carceller Fabregat; Enregistrat 22/02/2022; Entrevista: MAT-02/2022.

II

La Pastora

I¹: Sí, la Pastora era coneguda i ere de Vallibona. Ere la única que n'hi havie del terreno. Els altres maquis que n'hi havien eren de fora. [...]

I²: Li dien la Pastora, perquè va guardar sempre ovelles i això [...] I de ahí li van traure a en ella:

—La Pastora, La Pastora. [...]

I¹: La Pastora, que ere tan roïna i tan d'això. Diu:

— Si tan roïna haguere fos, als crios els haguere arreat un mastegot, que els haguere empastat contra la paret, perquè es veu que insultaven, anaven detràs:

— Teresot, Teresot...

I li tiraven pedres i el que venie bé. Ara, que si es girave de cara en ells i els fee

⁴⁵⁰ Fa referència al seu iaio, Marcos Carceller Fabregat.

una mala acció, apretaen a córrer. Però diu:

— Si els haguere vollgut fer mal, és que els ho haguere fet.

C: Ah, perquè els xiquets...

I¹: Hasta els xiquets se n'enfotien:

— Teresot, Teresot, Teresot...

Pos, tu si vas per un carrer i escomencen a ofendre't, pos a lo millor t'enfades. [...] Però que dic que aquella persona no estarie bé ni en les dones ni en los hòmens. No, no estae bé a cap puesto. Si no l'hagueren insultada, no li hagueren fet la vida impossible, possiblement haguere estat tota la vida guardant les ovelles en aquell mas que estava. I no haguere donat mai que parlar i avant. Però si li van fer temor, li van fer temor, li van fer avorrir les /---/ li van fer temor. Va vore com al seu amo li enclavaen riscles per baix de les uncles. I li van tallar les parts i de tot. I va agarrar una temor, que va ser quan va dir:

—Lo mateix que li han fet en aquell m'ho faran a mi. [...]

I²: I el teniente que n'hi havie entonces a Morella i el senyor Pep de Martí, que la van fer despullar pa vore. Diu:

— Una cosa que no havie ensenyat mai ni al germans.

I ells que els importave. Oi, se va enfadar, entonces va ser quan se va tirar als maquis. /---/

I¹: N'hi ha gent que parle molt bé d'ella i n'hi ha gent que parle molt mal. Cada u, segons l'experiència que ha tingut. Claro, tu si te maten a la teua família i ella ha anat allí, encara que no haigue disparat i n'hage fet res, tu no parlaràs bé d'eixa persona. Pa tu serà un dimoni. Ara, un que la coneix de que ha vingut a les festes del poble, de que ha estat per allí, pos parlarà bé. I això és una persona molt ambigua, que no saps. Home, de tots los crimens que li van imputar, no se n'ha demostrat ni un. [...] Que tot lo que passave tot ere culpa d'ella. I alguns la veen al puesto que no estave. ¡Temor! Jo no dic que fore una santa, però... no sé. [...] Hi ha varios masos que van anar i van matar famílies senceres. Pos claro, en eixa gent no els parlo's bé d'esta persona, que te diran que ere roïníssima. En canvi, uns altres que la coneixen, que van tindre tracte en ella, pos diuen que ere bona dona. Pos bueno... no ho saps. [...] Quan se va tirar a la muntanya, a saber què va fer. No res. Entonces no se parlave d'això tampoc. ¡Mare! Quan parlaen de La Pastora.⁴⁵¹ *Ojo* que... els xiquets, *ojo* d'escoltar que... ho dien en secret los grans.

⁴⁵¹ Fa escoltetes.

Dades de les informants: Paquita Segura Vilalta, 1959 (I¹) i Carmen Vilalta Gil, 1937 (I²); Nascudes a Castell de Cabres i Herbers respectivament, residents a La Sénia; Enregistrat 7/12/2020; Entrevista CDC-02/2020.

III

Sobre el Floro

Aquí lo més nomenat que va n'hi haver en antes, hi ere a Torremiró, que està a deu kilòmetros d'aquí. El Floro, que dien:

—Més lladre que el Floro.

El Floro ere un home que ere d'aquí baix de l'Aragó. No sé si ere de Sorollera o Codonyera. I sí que el van detindre i potser morguere a la presó. I ell allí dien que ere d'una casa bona. Fee com la rabosa, que sempre anae lluny a fer el mal. Però el Floro ja ere sinònim, un nom de unglallarga, però de pes, el Floro.[...] Jo no vaig sentir parlar del Floro, ahí només quan entre la carretera de /---/ mira, ahí... eixe és lo pinaret del Floro, on van detindre el Floro... los carabineros. No n'hi haurie d'haver ni Guàrdia Civil.

Dades de l'informant: José Ramón Segura Giner (1958), Castell de Cabres; Enregistrat 19/11/2020; Entrevista CDC-01/2020.

Comentari: Cataloguem aquestes narracions com a anècdotes. A diferència del grup de narracions anterior, en aquest cas estem al davant de relats, els protagonistes dels quals són prou populars en la zona. Per començar, cal fer esment de les anècdotes referides a Florencio Pla Meseguer, un guerriller maqui, nascut a Vallibona i conegut popularment com la Pastora. La seva popularitat s'ha incrementat en els darrers anys a partir de la publicació de diferents novel·les, obres de teatre i treballs de divulgació sobre la seva vida.⁴⁵² Això no obstant, la seva figura ja era coneguda entre els habitants de la zona dels Ports i la Tinença de Benifassà durant la postguerra, gràcies a la propaganda franquista

⁴⁵² Entre les obres publicades sobre la Pastora, podem esmentar l'assaig *La Pastora, del monte al mito*, de José Calvo (2011); *Donde nadie te encuentre*, novel·la escrita per Alicia Giménez Barlett (2011) i l'obra de teatre *Instruccions per a no tenir por si ve la Pastora*, de la companyia La Ravalera. Sobre la repressió franquista i maquis a les comarques septentrionals del País Valencià, vegeu González (2016).

en contra del maquis, que tenia per objectiu atemorir la població.⁴⁵³ En particular, aquesta propaganda va aconseguir crear una imatge de Florencio Pla Meseguer com a personatge sanguinari, fins al punt de ser utilitzat com a referent en els amonestaments que els grans deien als xiquets dels Ports en aquella època: «mira que si no fas cas, vindrà la Pastora». Així, la controvèrsia al voltant de la seva identitat sexual, i la seva participació (no demostrada) en assassinats als masos de la zona, són alguns dels elements que han construït aquest personatge i que apareixen reflectits en els relats recopilats.

El Floro és l'altre personatge que ens arriba a través d'una anècdota narrada a Castell de Cabres, població del Baix Maestrat. Pasqual Andreu Grau, el Floro, va ser un roder, que va actuar a finals del segle XIX i principis del segle XX entre el Matarranya, la Terra Alta, els Ports i el Maestrat. Precisament per aquesta zona van circular moltes anècdotes sobre aquest personatge. Quintana (1995: 277-280), fa un breu estudi sobre el Floro i aporta una sèrie d'anècdotes, que recull sota el epígraf: «Contalles del Floro».

Relats d'experiència personal

Les etapes de la vida

I

El naixement

A mi ¿com me diuen? Joaquina Pruñonosa Vericat. Vaig nèixer l'any 1935 i el dia 21 d'agost a les vuit o nou de la tarde. Vivia... ma mare, vivia a detràs al carrer La Creu, que ara és lo carrer detràs les cases, lo carrer La Creu. I antes la gent, com per totes les cases vivien més gent que ara quatre, fien rogles al carrer al mes d'agost, que fa calor. I al carrer hi havia el rogle. I va baixar mon pare. I diu:

—¡Tenim una xiqueta!

I l'amboliquen en un aixugamans, perquè de nales no deguere haver. I em porten al carrer, acabadeta de nèixer. I tenia el monyet ros. I diuen:

—Esta és rosa, no és morena com l'altre.

Si haguere sigut morena, m'haguere tostat. I això va ser l'any 1935, lo dia 21 d'agost. Me van baixar al carrer per a que me veiguere la gent del carrer.

Dades de l'informant: Joaquina Pruñonosa Vericat (1935), Canet lo Roig, Enregistrat: 21/06/2022; Entrevista CAN-09/2022.

II

De camí a l'escola

Allí dalt al Pou de la Riba només n'hi havie unes tres hores de matí. I a Benafigos n'hi havie per de vesprada, d'escola. I anàvem a Benafigos, però no te penses que no fèem faena tots aquells xiquèlos. ¡Ai mare, pos, són poc roíns els xiquèlos! Un any, el dia de Sant Antoni, vam anar de dia a escola i de nit era la matxà. I en después pujàvem unes costeres que... Els hòmens, pos feen gavells i después aquells gavells els ficaen al bancal, ¿eh? Pos, els vam donar foc, els xiquèlos els vam donar foc. Portaen metxero i... [...] I en después el amo mos volie denunciar. A voràs, el amo de la finca que tenie, que allò estae al monte, però mos volie denunciar perquè els havien cremat i entonces, ¿saps què vam fer? Se vam anar per un altre camí i aquell home no el vam vore, ja no vam xocar més. I a l'altra se va tancar l'escola i a l'altra ja. Se va acabar la festa. Això ho feen els xiquèlos, entonces.

Dades de l'informant: Nieves Juan Monserrat (1941), Atzeneta del Maestrat; Enregistrat 08/02/2022; Entrevista ATZ-02/2022.

III

Cantar a un casament

Jo me pensae que... no volie cantar mai. Va vindre eixa mestra, donya Maria Luisa, que eren del Nord, és que ere del Nord. Però se va casar el seu germà ací a Castelló i se va vindre ací. I ere molt lista. I al cap d'una setmana me va agarrar a mi la veu i me va dir:

—Angelita, vaig a dir-te una cosa. El dia que es casarà Josefina, (només ho sabrem tu i jo), aixina és que demà te'n vas d'ací esta vesprada a berenar, agarres el berenar i te'n vens a ma casa.

I sí, les dos se n'anirem a la plaça que n'hi ha allí un home...(una tenda que tenie tocadiscos) i t'ensenyaré una cançó. I tu la cantaràs el dia que es casarà ella.

¡Nada menos que de Marco Redondo!⁴⁵⁴ «Los tres amores: Amor de patria, amor de hombre, amor de Dios» ere el títol.

—No ho digues ni a ta mare, no ho digues a ningú.

Jo, mut i no ho sabie ningú. Ni la que se casae ni ningú. Jo estae al cor i em pose a cantar «Los tres amores: Amor de patria, amor de hombre, amor de Dios» és el títol. I ella no se va casar al poble, se va casar fora. I va vindre la gent de fora invità. I entonces li diuen a d'ella:

—Caramba, has llogat una cantant ací.

Diu:

— No, que és del poble.

Se deia Josefina, que ella cantae molt bé. Josefina, que sa mare ja cantae. Eren d'una família de cantants de la iglésia de tota la vida. Però ella sempre me dia:

—Angelita, creu-t'ho.

Perquè jo no volie fer mai els solos.

—Canta tu.

—Angelita, és que tu has de pensar una miqueta que cantes molt bé. Tu no t'ho creus, no t'ho penses, però cantes molt bé.

Dades de l'informant: Ángeles Andrés Bellés (1939), Atzeneta del Maestrat; Enregistrat 08/03/2022; Entrevista ATZ-05/2022.

⁴⁵⁴ Puja el to de veu.

IV

El rodatge de El Cid a Peníscola

De quan van rodar la pel·lícula de El Cid,⁴⁵⁵ que la van rodar a Peníscola, ¿ho saps? La van rodar a Peníscola. Charlton Heston i Raf Vallone. Eixos los vaig vore en persona, jo. Sí, estaven allí que, estaven... que fien la pel·lícula. I vam anar ma mare i jo en autobús, tu. El autobús, anave aixins de gent. Una amiga meua me va contar, que una tia d'ella va pujar a l'autobús aquí a Càlig, se li va fer la bata per amunt i no podie acatxar-se de tanta gent que anava l'autobús, de tant ple que anava, tot lo rato el viso que se li via, perquè se li va fer la bata aixís per amunt al pujar de tanta gent que hi havia i no podie acatxar-se perquè... ¡tanta gent! I anave molta gent a vore-ho. I per un carrer passaven los cavalls i tot i dalt la màquina que ere que rodaven les pel·lícules. I vam anar ma mare i jo a vore-ho i ja te dic, Charlton Heston i Raf Vallone i eixos estaven allí parlant, allà a una replaça que havia. I mon pare també, que estave aquí a l'ajuntament, i uns quants van anar a treballar d'allò per capritxo i els pagaven 200 pessetes de jornal i claro, allò ere molt. 200 pessetes de jornal i total, vestits allí i allí sentats:

—Poseu-vos aquí o poseu-vos allà o aneu més amunt o més avall.

I au. I rodaven la pel·lícula i un cosí meu, també vestit de guerrero i en un cavall i aquell va anar molt de temps a rodar la pel·lícula. Fa molts anys, ja fa més de 50 anys ja.

Dades de l'informant: Carmen Querol Borràs (1949), Càlig: Enregistrat 20/01/2022; Entrevista: CAL-01/2022.

V

Masovera, cul de panera

De jove hai estat al mas, perquè hasta que no he estat casada, vaig viure al mas. Jo vaig vindre tres anys, quan vaig eixir d'escola, del mes de maig hasta l'agost, (que fee un dia més llarg, d'estiu), dispués de dinar, a dependre de cosir ací al poble. I com havie de pujar per allà i fee tanta calor, venie pa ací per la carretera i pujae paci pel carrer La Font amunt, per la roca grossa. I n'hi havie una que de dalt de la finestra me fee... en un potet de pedres:

—Masovera cul de panera, masovera cul de panera.

Però això tots els dies. Jo no fee cas, jo arribae allí dalt i heu contae. I mos riem, jo no me sabie mal que m'heu digueren. I Carmen la Parrilla, que anae allí. Diu:

⁴⁵⁵ El rodatge d'aquesta pel·lícula es va portar a terme l'any 1960, quan l'informant tenia onze anys.

—Mira, quan estigues ací dalt a la dreccereta, te gires.

I li dius:

—Arguellà més que arguellà, tu voldries ser com jo.

[...] I me vaig girar i li vaig dir això. I no m'ho va dir més.

Dades de l'informant: Maria Carmen Mauro (1931), Vilafamés; Enregistrat 25/02/2022;
Entrevista: VILAF-02/2022.

VI

Sense parlar

El meu home ere... poc parlador. Pa demanar-me no me va parlar. I li vaig traure que me volie [...] Eixa dona que vivie davant de ma casa, tenie un xalet, Consuelo. I jo com ere com si foren de casa i jo no tenie cap xalet. Va dir:

—Enguany anirem al xalet de Consuelo.

I mos va deixar la clau. Les Forques, se die Les Forques. I van... tots els amics, anàem tots els amics, xics i xiques. N'hi havien alguns ja eren nòvios i n'hi ha que no eren. Jo... ere poc parlador. Eixe, el que te die que me vaig casar, que ere tan listo, però ere pobret i no va estudiar (quina llàstima, que die el mestre del poble a sa tia que estae en amo a Castelló). I a l'eixida de la porta, jo... canviem la clau. Pos tots anàvem:

—Hala, pos mone, pués mone, que se fa tard.

I tots anàen eixint, anàen exint. I ell no se menejae. I:

—¡Ai! este no se'n va.⁴⁵⁶

I tanque la porta i ja quan... i al costat darrere meu. I ja quan vam eixir per un caminet, no podíem anar els dos junts, però al eixir a la carretera, m'agarre de la mà,⁴⁵⁷ me l'apretae i jo més⁴⁵⁸ perquè jo el volie. I sense parlar me se va... sense parlar me se va... i⁴⁵⁹ la careta... no ens vam besar, però fee aixina, fee aixina i jo li fee aixina.⁴⁶⁰ Jo ja sabie que me volie. I jo estae molt contenta.

Dades de l'informant: Ángeles Andrés Bellés (1939), Atzeneta del Maestrat; Enregistrat 08/03/2022; Entrevista ATZ-05/2022.

⁴⁵⁶ Riu.

⁴⁵⁷ S'agafa la mà.

⁴⁵⁸ Riu.

⁴⁵⁹ S'acarícia la cara amb la mà.

⁴⁶⁰ Mou el cap com si toqués un altre cap suaument.

VII

La mort del pare

I¹: Mon pare va morir a la carretera Benassal, antes de la guerra. I no el vaig conèixer pa res. A mi m'han criat de lleit allà...

I²: Estae treballant son pare. I va n'hi haver una pedra. I diu que li van dir:

—Eixa pedra pot ser que no és segura.

—Ah, sí que és segura, sí.

Treballava ell la pedra. Li cau la pedra damunt i el mate.

C: Ell estave fent la carretera.

I²: La carretera a Benassal. Li va quedar tres xiquets i una xica, quatre. I tenie que llaurar ella i tenie que fer-se la faena.

I¹: Encà tenie l'agüelo, el pare d'ella que l'ajudae molt si no, ¡ui ui! se va vore en molta pena.

Dades dels informants: Joan Monferrer Vicente, 1932 (I¹) i Raquel Beltran Tomàs 1933, (I²), Vistabella del Maestrat; Enregistrat 7/09/2021; Entrevista VIST-03/2021.

Comentari: Hem catalogat aquestes set narracions com a relats d'experiència personal. Són històries de caràcter biogràfic, autobiogràfic o històric, com indica Oriol (2007: 134), que són considerades com a recreacions de la realitat, fetes des del punt de vista del narrador. Pel que fa als temes, les narracions es corresponen amb diferents moments vitals i per algun motiu els informants les recorden especialment. Segons Stahl (1989: 12), aquests relats són narratives en prosa, usualment contades en primera persona i amb un contingut no-tradicional. Això no obstant, els relats presenten una certa estructura dramàtica i habitualment el seu interès radica en la veracitat de la narració i en la relació emocional que el narrador estableix amb el seu propi relat.

Relats sobre la guerra civil i la postguerra

I

L'inici de la guerra civil

Una altra cosa que recordo de la mare ere que... la mare, al final de la vida, la vam estar cuidant molts anys. I va servir pa comunicar-mos molt i contar-mos... tindre molta calma i contar-mos moltes coses. De fer un repassó. Ella mos ho contae molt a gust i natros casi mos sorpreníem de tot lo que mos contae. Però bueno, és una història que no és cap intimitat, està a la vista. Dia la mare, un 18 de juliol, que estaen a la era perquè ere temps de batre i el temps de batre als pobles... n'hi havie molta moguda, ere molt important... de carros cap ací, de segar, de batre, de palla, de bueno... molta calor, tots ajudant. I estaen a la era. Estaen a la era xiquets, tots... hòmens, dones, xiquets, perquè els xiquets anaen davant i detràs sempre. Fee molta calor. I estaen allí, pués un dia de treball, en els cants de batre i en tot el jaleo que comporte una família, allí tots junts treballant. I estant allí, ella me die que va passar un camión, un camión ple de soldats. I en un crit ben fort els van dir:

— ¡Estem en guerra!

I a partir d'ahí va escomençar la calamitat més gran del món.

Dades de l'informant: Tere Boix Ferrando (1954), Albocàsser; Enregistrat 24/11/2020; Entrevista ALB-01/2020.

II

Els bombardejos a Càlig

Hi ha una cova, que es diu la cova del Ferrer, que allò estave plena de gent del poble. [...] A Benicarló, l'estació de Benicarló van tirar bombes. I aquí Càlig van caure dos, allí baix al riu. I no van explotar i la gent del poble, pos es van espantar. I va ser el motiu de poder emigrar, perquè vam anar a dormir fora al camp, perquè aquí tenien por [...] Natros vam emigrar perquè mos van tirar.

Dades de l'informant: José Querol Lacruz (1929), Càlig; Enregistrat: 06/03/2022; CAL-02/2022.

III

L'alliberament del pare després de la Guerra Civil

Mon pare ere alcalde d'allà del mas. I el van tancar a la presó. Però a tots els de l'ajuntament d'ací del poble per la política, per la política. Ma mare volie parlar en l'alcalde, que ere el tio Tremolins entonces i l'alcalde li fee. Diu:

—Sinyó Centet, jo vull parlar en vostè.

—Pos jo en tu no.

Era una miqueta animal. [...] I allà al mas va vindre un mestre, va vindre un mestre, el primer que va vindre (perquè el mestre que n'hi havie també el van llevar de l'escola, perquè també ere del partit dels rojos). [...] I bueno, aquell mestre vivie allí detràs en un maset. I va vindre un mestre que ere d'Almería, Andalusia, i en la germana, una sinyora molt pintada i molt d'això, jove (però [ella] va estar pocs dies allí). I aquell mestre ere amic del governador de Castelló (no sé per què, se coneixien). I mos diu, diu:

—Ha vingut la llei que diu que han d'eixir de la presó tots eixos que no han fet res, només estan per política.

I mon pare diu:

—M'han preguntat el credo i l'hai sabut i com l'hai dit bé, hai eixit.

I van eixir, va estar trenta-dos mesos en la presó. Is ell i el tio Hilario, aquell de la tia Rosario, l'agüelo del masset d'allà. Ma mare va fer el dinar, va anar a parlar en el mestre. I van eixir els dos de la presó pel mestre aquell. I ma mare va fer el dinar, diu:

—No sé què te donaré.

Ell se pensae que va eixir pel credo, però va eixir pel mestre, va eixir quatre mesos antes que els altres, per el mestre aquell. I la tia Rosario, quan se'n venien cap ací (era germana del meu sogre, però entonces no érem família, però érem amics). I diu, ma mare diu:

—No sé què te donaré.

Diu:

—¿Saps què m'has de donar? unes poques figues, que el meu germà els xiquets se li moriran de fam (que ere un home que havien vingut de davant i no tenien res a casa ni havien sembrat ni res i mosatros vam sembrar).

Dades de l'informant: Maria Carmen Mauro (1931), Vilafamés; Enregistrat 25/02/2022; Entrevista: VILAF-02/2022.

IV

Trobada entre el Maquis i la Guàrdia Civil a Atzeneta del Maestrat

Allò ere... estaen batent allí... mes de curs o antes, per eixes voltes, allò va passar un dia. Se presente una dona (que veges tu aquella dona que anae a acompanyar a un sagal que guardae una rabera d'ovelles). [...]. Topete una gent allà a la vora de casa, ja, nostra, que li diuen:

—¿Que a on va?

—Ahí a eixa casa. Vaig a comprar uns pollets.

I li van dir que no diguere que havie vist els maquis. I ere la Guàrdia Civil. I entre... toque a casa, mon pare obre, tanquen la porta. Diu:

—Hai topetat ahí una gent i m'han dit que són los maquis.

Ja se sentie dir pa ahí que anaen. En un punt, toquen a la porta. I entonces vivie un tio meu al costat de la casa en la que jo vaig nàixer i natros ja vivíem a l'altra. Total, que no els obrin la porta. I mon pare i mon tio van dir:

—Matros, mentre no es fage de dia, no obrim la porta.

Conque allà, quan se va fer de dieta, toquen a la porta i obriuen. Està mon pare en l'escopeta. [...] Total que en el moment que obre la porta, veu a un que coneixie mon pare, que ere Guàrdia Civil, que ere d'ací del poble [...]. Bueno, total que es coneixien i ja se va esperar un poc de que no podien ser els maquis, perquè sabie que aquell ere Guàrdia Civil: Total que entren dos o tres, natros estàvem dormint, han dit, ere promptet. I me'n recordo que van venir en la pistola mirant, regirant tota la casa.⁴⁶¹ No n'hi havie ningú. Ells ja estaen avisats pa anar a un puesto que estaen los maquis, ¿eh? No n'hi havie ningú. Conque al no haver ningú se n'ixen, se n'anaen deu o dotze, que n'anaen d'açò. Se'n van aquell camí amunt. I dalt n'hi havie un mas, que estae aixina pel camí,⁴⁶² així a la solana esta. I pujae quan se vee de dia, un d'açò de Guàrdia Civil, allà pel riu. I claro, d'eixe mas se vee. ¿Què fan los maquis? Se n'eixen i se troben de cara a cara amb la Guàrdia Civil, que estae eixa dona en eixa casa. I escomençaen tiros entre uns i altres. I en van matar a dos, guàrdies civils...¿Al revès, maquis! I un altre, que ere el que portae tot el *jaleo* (que ací portaen un complot els maquis, que un anae en los carros de mano. [...] I portaen el complot d'entrar ací al poble a fer una massacre). Però claro, els que estaen a la casa que estaen, van dir, van tornar a parlar. I va ser el dia antes; per això no van entrar al poble. Conque no res, estaen allí el maquis, van buscar un carro. Me'n

⁴⁶¹ Amb la mà imita una pistola.

⁴⁶² Amb les mans assenyala l'esquerra.

recordo que erem xiquèlos natros. I el tiren damunt d'un carro. I el van baixar ací a la carretera (perquè entonces els camins, els cotxes tampoc no n'hi havia). Van baixar-lo en carro, tirats de dins sense ataüts ni res. I me recordo que jo i uns veïns d'allí, miràem i sang⁴⁶³ per la pista. I al cap de uns dies, allò també estaèm entre mig, dona't compte. Coses que han de ser. També donen part, que un que el van ferir, maqui que van ferir, el van replegar allí a una casa, molt prop. I també va donar part un xic. Un fill de la casa que fea la mili, va tornar a casa i se va vore allò. I va dir:

—Açò⁴⁶⁴ pinta mal, done part.

I jo, anàem en un carro jo i un altre home, pos, que portàem arena del riu pa fer morter i coses d'eixes. I també s'encontrem en allò, allí un tiroteo. I bueno, el trauen viu i el baixaen aquell camí avall, tapat en un llençol,⁴⁶⁵ roglat de Guàrdia Civil hasta ací baix a la carretera. I allí ja el van agarrar. I van dir que si ere d'Albocàsser, però això no ho sé. I después, van agarrar els amos de la casa que el van replegar. I els van matar. Al pare, a la mare, bueno, a la dona i un fill. Ere el que portae, el fill i això... natros allò ho vam notar en una cosa... natros veníem ací al poble a portar llenya en el carro. Aquella dona venie ací al poble i compraie... eren un gent molt pobreta també, no treballaen a cap puesto, molt pobreta. I clar, esta dona: ere punt... compraie melons, compraie raïm a punt, que no ere punt. Entonces no és com ara, però entonces això no ho compraie ningú. Claro, aquella es veu que tenie diners. I li portaen minjar, coses d'eixes. I després, quan se va saber això, vam dir:

—Ah, collons, mira... perquè esta dona (Encarnación li dient) perquè esta dona compraie melons de tot l'any, raïm, xa, coses que no eren pa d'això d'ells. I va ser això i avant.

Dades de l'informant: Antonio Colomer Gil (1937), Atzeneta del Maestrat; Enregistrat a Atzeneta, 15/03/2022; Entrevista: ATZ-10/2022.

Comentari: Hem optat per catalogar aquestes narracions com a relats d'experiència personal referits a la guerra civil i la postguerra. Es tracta de relats que els informants han viscut en primera persona o que han estat transmesos en l'entorn familiar més proper.

⁴⁶³ Fa un recorregut amb el dit índex per assenyalar la sang al camí.

⁴⁶⁴ Nega amb el cap.

⁴⁶⁵ Amb els braços envolta en seu cos.

Considerem que en l'actualitat aquests relats conformen una part important del repertori narratiu de moltes famílies. Tot i això, moltes d'aquestes històries es van deixar de contar com a conseqüència de la por i la repressió exercides per les polítiques de la dictadura franquista. Sobre aquest tema, Clara Mestre Ortí, informant d'Ares del Maestrat, nascuda l'any 1949, explica: «Jo sí que recordo entre mosatros, la família, per allò que estàvem comentant abans, pués en aquella època n'hi havie molt de silenci. Parlaes en casa, però no parlaes, perquè no te fiaes en qui podies parlar».⁴⁶⁶ El trauma dels bombardejos, la fam, els morts i la terrible situació durant la postguerra són alguns dels temes que recullen aquestes narracions.

⁴⁶⁶ Entrevista CS-06/2022.

L'aparició de la Mare de Déu a Les Coves de Vinromà

I

El milacre de Les Coves des de Castell de Cabres

Aquí esperaven que es farie de nit a migdia. I es va passar tot lo dia i no es va fer de nit. [...] Perquè clar, la xiqueta que die que li parlae la Mare de Déu, li van donar les coordenades de que el miracle ere algo pal poble, que fee vore que ere veritat. I claro, va passar tot lo dia i no es va fer de nit. Però jo li vaig sentir contar a la mare moltes vegades de que estaen pendants:

—Pos avui s'ha de fer de nit, pos avui se veu llum.

N'hi havie un fred que pelae aquell dia. I ere ja a l'hivern segur. I això després aquí m'ho van recalcar. Jo estant aquí m'ho va dir encara gent. Diu:

—Milacre en va n'hi haver-ne —diu— perquè la gent que es va amuntonar aquell dia a Les Coves. I no va passar res.

Diu:

— Va ser un autèntic milacre, perquè el poble de les Coves, que deu tindre 1.800 habitants, aquell dia igual pot n'hi haver vint com vint-i-cinc com trenta mil persones.

Diu:

— I no va passar res. Però no va passar res en tots los sentits. Ni bo ni roïn.

Dades de l'informant: José Ramón Segura Giner (1958), Castell de Cabres; Enregistrat 19/11/2020; Entrevista CDC-01/2020.

II

El Miracle de Les Coves a Herbers

I¹: ¿Com va anar allò del milacre de Les Coves? ¿Vosté coneix algú que va anar allí?

I²: Sí, una que anave coixeta, que li dien Petra.

I¹: D'Herbés.

I²: D'Herbés.

I¹: ¿I es va curar?

I²: No li va... [...] conforme va anar va tornar i avant. No li van curar res.

I¹: Això diuen, que el miracle de Les Coves, lo miracle és que no agarraren alguna infecció, perquè va anar allí tota la gent dolenta, de tots els malalts de tota classe de tot arreu. Diu que allò va ser... hasta va arribar gent d'aquí dalt.

Dades de les informants: Paquita Segura Vilalta, 1959 (I¹) i Carmen Vilalta Gil, 1937 (I²); Nascudes a Castell de Cabres i Herbers respectivament, residents a La Sénia; Enregistrat 7/12/2020; Entrevista CDC-02/2020.

III

Sobre el Miracle de les Coves des de Borriana

Els meus pares sempre m'han dit que el miracle va ser que tanta gent que se va ajuntar eixe dia i que no va passar res, no va... que per exemple hi havia gent que duen botelletes en alcohol, en medicines, en el que fora. I abocaven l'aigua i agarraven aigua del riu, perquè dien que eixa aigua ere miraculosa. Després se varen adonar que dalt del riu hi havia un campament de soldats. I clar, els soldats suposem que pixarien ahí al riu. Diu:

—El miracle va ser que no va passar res.

Després sí que, ara estic pensant-ho, no sé qui m'ho va contar [...] Que anava un, que tenia una gepa de mil dimonis, va entrar dins del riu. I la gepa li se'n va anar.

—¡Miracle, ja no té gepa, ja no té gepa!

I la Guàrdia Civil darrere d'ell i aquell fugit. ¿Què és? Que la gepa era un sac de sucre de contraban.

Dades de l'informant: Glòria Olivares i Muñoz (1971), Borriana; Enregistrat 8/11/2022; Entrevista: BOR-02/2022.

Comentaris: Aquestes tres narracions són relats sobre experiències personals al voltant d'un succés conegut popularment com el miracle de les Coves. Aquest esdeveniment es va produir l'any 1947 a les Coves de Vinromà. Una gran multitud de persones arribades des de diferents punts de la geografia valenciana es va reunir en aquesta localitat per a assistir a una aparició de la Mare de Déu, que finalment no es va produir. Així, les narracions sovint fan referència a les persones que van acudir a aquell esdeveniment. En moltes ocasions, aquella experiència ha quedat sintetitzada amb frases del tipus: «Milacre en va n'hi haver-ne —diu— perquè la gent que es va amuntonar aquell dia a Les Coves i no va passar res»⁴⁶⁷ o « El milacre que diuen que va ser, que n'hi havie una animalà de

⁴⁶⁷ José Ramón Segura Giner (1958), Castell de Cabres. Entrevista CDC-01/2020.

gent. Tots coixos i mancos i no va passar res». ⁴⁶⁸ Meseguer-Carbó va recollir un altre relat d'experiència personal sobre aquest esdeveniment (2018: 31)

⁴⁶⁸ Antonio Colomer Gil (1937), Atzeneta del Maestrat. Entrevista ATZ-10/2022.

Relats d'experiència personal sobre el medi natural

I

El retor de Xodos se va gelar

Pos, mira, jo vivia a un mas que està a una mitja horeta del poble.⁴⁶⁹ I tenia catorze anys.

I ma mare diu:

—I en este fred que fa, fill, ¿a on has d'anar al poble?

I jo:

—Pos, mare, a missa. A traure la candeleta⁴⁷⁰ i a missa.

Diu:

—Pos, ves.

Que ella sempre mos portaen a missa i ella també anae. Ham sigut sempre de la iglésia (jo ara no, però hasta d'ara sempre). Conque el retor mos fa. Diu:

—A vore quants se n'apuntem pa que eixim a traure a la porta de la iglésia a donar la candeleta. Natros:

—No cal apuntar-se, lo que vosté vullgue se fa. Si vol vosté a la porta de la iglésia, tots a la porta la iglésia. Si vol dins a l'altar major, pos, a l'altar major, on ho digue.

Diu:

—Pos, al carrer, a la porta de la iglésia, però al carrer.⁴⁷¹

Vam tindre mala faena en el retor, se'n va gelar. I se quedae enrient-se, pobret. Enrient-se se va quedar, tu. [...] Va retornar, lo vam emportar dins a la sacrestia. I allí totes agarraes a ell, vinga a menejar-li les mans. I vinga tot lo que vam poder, perquè érem molta gent entonces. Jo què sé, havie de retornar, però es va gelar, ¿eh? Sí, sí, ja t'heu dirà més gent. Ai tu, què despago, oh! [...] Ma mare sempre dia:

—Una persona quan se gele, se'n riu.

Ja mos ho dieu aixina. I natros en vore que s'enria:

—Pos, ja està clar, s'ha gelat. [...]

Ai, Nostre Sinyor, per l'amor de Déu. I jo:

—¿I ara que tenim que dir-li a la tia? Mos ha gelat el retor.

Conque totes agarrem el retor. I el retor en natros i natros en ell. I cap a casa ma tia. Hala, allí el vam calfar tot lo que... mira, mira, li'l vam donar minjar. I ai, ai, ai, ¡quines

⁴⁶⁹ Xodos.

⁴⁷⁰ Fa referència a la celebració del dia 2 de febrer.

⁴⁷¹ Mou la mà amunt i avall.

històries! [...] El retor no ere del poble, però fee molts anys que estae. Que antes a lo millor un retor estae molt a un poble, sí, estae molt.

Dades de l'informant: Adela Gasch Monserrat (1940), Vistabella del Maestrat/Xodos; Enregistrat 3/08/2021; Entrevista VIST-02/2021.

II

L'any de la gelà al Mas de la Vila

Al mas que van nàixer els meus pares, és un mas que no s'havia gelat mai res. I se van gelar les oliveres per velles, per jòvens i per tot. Això va ser l'any de la gelà eixa que ho va arrassar tot. I no n'hi havie oli [...]. Van passar uns anys que, hasta que se va tornar a recuperar el arbre, pos no tenien oli més que si tenien de reserva. I van tindre pa dos o tres anys o cinc o lo que tingueren.

Dades de l'informant: Carmen Marín Traver (1942), Atzeneta del Maestrat; Font: Otilio Marin Albert (pare); Enregistrat a Atzeneta, 08/02/2022; Entrevista: ATZ-02/2022.

III

L'atac dels llops

Ere una història, que m'agüelo me la contà. Però me la contava de s'agüelo, és a dir, mos estem situant al segle XIX, sí, bé de tot. I resulta que eren d'una masia d'Olocau. I havien de canviar /---/ les caixes de la mel. Per Tots Sants baixaven de la zona de Fornanete del Mal Burgo les caixes de la mel. I ho feen de nit, si no les abelles els podien picar i demés. Aleshores s'ajuntaen masovers de la contornada per anar tots junts en carros i baixar-los. I de les zones altes de Fortanet, baixar-les a que passaren l'hivern a zones més baixetes. I era Tots Sants i quan baixaven, anaen els homes, me die m'agüelo baixaen els homes. I anaen en atxes o en foc, per a fer-se llum. I van baixar els llops i els van envoltar, els van envoltar. I ells, perquè en el foc els espantaven als llops. Però diu:

—És que ere com si, com si bramaren, com si els esquere escuma per la boca. I se tiraen als cavalls i que...

Van passar molta por. Això m'ho explicae sempre m'agüelo. I fa més de cent anys que no n'hi han llops a la comarca dels Ports. I que va ser com una ¡buf! els va marcar molt, molt.

Dades de l'informant: Kassim Carceller i Esteban (1989), La Mata/Castelló; Font: Marcos Carceller Fabregat; Enregistrat 22/02/2022; Entrevista: MAT-02/2022.

IV

La vaca i la toca

Mon pare, estaven al mas sí i les xiques, les germanes guardaen els bous. I ell guardaen les ovelles, ell guardaen els corders, les xiques guardaen les vaques i uns altres llauraen... eren nous germans. I un dia, la xica portae una toca, se la va deixar allà damunt de la paret, una toca molt bonica. I passe la vaca, passe la vaca, la veu, la toca nyom-nyom-nyom, se la menge.

—I s'ha minjat la toca.

—¡Ai, que mos ha minjat la toca, que mos ha minjat la toca!

—¿I què farem? Pos s'ha minjat la toca, pos s'ha minjat la toca.

—Pos demà no n'aneu detràs de la vaca que ja la cagarà. I⁴⁷² d'alguna manera o altra eixirà, perquè si se l'ha minjà, eixirà.

I sí, sí, tot el dia detràs de la vaca, tot el dia detràs de la vaca. Al final va cagar la toca, però idèntica, ni un forat, ni un forat, igualeta, igualeta que se la va minjar, se la va tragar. I la van llavar, se la van ficar. I se van ficar la toca intacta, no va fer ni una miqueta de forat. És que se la va engolir, se la va engolir.

Dades de l'informant: Pilar Olaria (1948), Vistabella del Maestrat; Enregistrat 3/11/2021; Entrevista: VIST-10/2021.

Comentari: El medi natural és el protagonista de les narracions que adscriuim a aquest apartat. Es tracta de relats d'experiència personal de persones que majoritàriament viuen en un entorn rural, de manera que la seva relació amb el medi natural és molt directa i, per tant, apareix reflectida en les històries que conformen el seu repertori narratiu. Les històries sobre el capellà de Xodos (I) i l'any de la gelada (II) s'adscriuen a un cicle de narracions sobre les gelades que van afectar aquestes localitats als anys 50 del segle XX, i que van tenir importants conseqüències econòmiques. D'altra banda, les narracions referides als llops (III) i la vaca (IV), s'associen a dues vivències pràcticament oposades. Mentre que la primera narració es pot relacionar amb la por atàvica que sentim els ésser humans respecte als llops, la segona retrata amb humor una situació, que és recordada per la seva singularitat

⁴⁷² Riu.

Suceïts

I

Com si hi hagueren però no hi ha

Hi havia una que die:

—Jo fajo lo minjà, fico un tordet, fico el d'allò, allò, allà a meitan matí. Ei, me'n foto jo el tordet.

I l'home diu:

—Oi —fa— tens una gràcia pa fer el minjà, que és com si hi hagueren tordets i no n'hi ha.⁴⁷³ Ei... ella es fotia el tordet... no era com ara també, que hi havia tordets a millons i:

—Ai, els tords que he agarrat al filat, pos los hai venut i he comprat pos jo que sé, un litro de llet pa la xiqueta o jo que [què] sé.

Fregidets i a metian matí sel's fotie, antes d'escudellar i li die això:

—Oi, té una gràcia pa fer el minjà, que és com si hi hagueren tordets i no n'hi ha.

Dades de l'informant: Carmen Castell Beltran (1956), Canet lo Roig; Enregistrat 16/04/2022; CAN-05/2022.

II

De camí al Vispal

Pos ma mare se n'anave al Vispal, que això està (jo no hai estat mai) molt propet del Puerto.⁴⁷⁴ Que és un riu i ere una fàbrica de mantes (el cobertors, que jo mateixa el tinc a dalt, roig i blanc que ho feen de llana, sí, un fleco, feen un fleco aixina, que el fleco ere a part . El fleco el fee ma mare. I bueno, pa d'ella). I se n'anave i anaven tots els anys. Unes compraven mantes, uns manils pa pastar. També ne feen i hasta mantons pa les persones (perquè antes no n'hi havie tot lo que n'hi ha ara i a lo millor quan fee...t'havies de tapar i claro, anaven tots els anys). Ino res, va eixir de casa, serien a lo millor les sis del matí. I ere de nit fosc, se'n va anar per la Font de l'Alforí, que eixíem, carretera avant. Is después recte al maset (no sé si se li diu masset de Pelegrí, Masico se diu). [...] Al passar la rambla, només passar la rambla un tros, [...] ella anave en el matxo. I cap a cavall del matxo i a unes passes detràs [...] Bueno, a uns metros detràs, ve un home que anave detràs. I ella, sort que d'allí no estave molt lluny, però prop tampoc. I ella claro, pos al matxo:

⁴⁷³ Riu.

⁴⁷⁴ Fa referència a Puertomingalvo.

—Ale, ale, ale, ale.

I vinga a mirar. I sempre anae a la mateixa distància. I sempre igual sempre igual, sempre igual. I al mas ixé, pa entrar allí, vinga a anar per detràs dels mas i pegar la volta pa entrar a la porta. I diu que quan va pegar la volta per detràs del mas, per entrar a la porta, se li va desaparèixer. I entonces estaven allí, que eren dos o tres xiques [...] i un xic. I eixe xic, diu que va agarrar lo que fore, que no sé, se pot dir un cutxillo, lo que se vullgue, però no sé, va agarrar algo. I se'n va anar enseguida a pegar la volta. Pegue la volta al mas, se'n va a mirar, això que n'hi ha ribes dels bancals i tot això, va mirar per allí i ja no va vore a ningú. I ja no ha sabut res més. Después l'altra xica i ella se'n van anar al Vispal, van tornar de vespra. Eixe xic la va acompanyar hasta a propet de casa. I ella ja no va saber res més, però el susto no li va llevar ningú. Va vindre a casa, ja veus, ja havie passat tot el dia. I mon pare ho die, jo ere una xiqueta, diu:

—Ha vingut que no ere persona.

I s'ho va passar mal tot lo dia, claro, perquè un home detràs, detràs a una dona a les sis del matí enmig d'un pla que no n'hi ha⁴⁷⁵ res, res, res del mon, res. Mira, mira.⁴⁷⁶

III

El crani saltador

Ara que passaven coses també. Un dia, que n'hi havie un, que van vore un craneo. I aquell craneo votave, votave...però això és veritat, ¿eh? Lo cráneo aquell votave. I no sabien què podie passar. I entonces resulte que s'havie ficat un sapo dins del cráneo. I quan se menejava el sapo, diu que votave. Això se dia.

Dades de l'informant: Amparo Borràs Gombau (1950), Càlig; Enregistrat: 17/02/2022; Entrevista: CAL-02/2022.

IV

L'olla del Mas del Riu

Al Mas del Riu, sempre passaen coses, també. [...] Van sopar tots i va quedar una mica de minjar pa quan arribarie el pastor. I van deixar l'olla allí. Va anar el gos i fique el cap dins de l'olla. I después, ere lo gos escales avall...¡clan! [...] I els altres, que s'havien gitat

⁴⁷⁵ Obri els braços.

⁴⁷⁶ S'assenyala el braç per indicar que se li posa la carn de gallina quan se'n recorde.

i els havien dit que passaen coses, com sentien: ¡clon-clon-clon! [...] Morts de temor. I resulte que ere el gos, que baixae les escales en el cap dins de l'olla.⁴⁷⁷

Dades de les informants: Carmen Vilalta Gil (1937); Herbers/Castell de Cabres; Enregistrat 7/12/2020; Entrevista CDC-02/2020.

V

Un mort a Culla per Carnestoltes

Això de que anaren tapats [per Carnestoltes], això es va acabar, perquè allà dalt a Culla, va passar un cas. Jo ho vaig sentir dir, no ho he vist, ¿eh? Que feen ball a una casa de nit. I acudixen tres o quatre jòvens. I portaen a un, el portaen a braços. Van i el deixen allí dins al mig del ball. I se'n van i:

—Ai, este home, este home, este home....

I l'havien matat i l'havien posat allí. No van saber mai qui ho havia fet. Claro si aquells que anaven tapats, s'hagueren destapats a bones o a males... [...] Ere de pa allí, es veu que ere un xic que per lo que sigue li tenien mania els altres (no sé per què). Això ja no sé per què, li tenien mania els altres. I se'l van carregar i van pensar això d'anar a deixar-lo allí i anar-se'n. També el podrien haver deixat a un altre puesto i no hagueren sabut. Però conque no res.

Dades de l'informant: Antonio Colomer Gil (1937), Atzeneta del Maestrat; Enregistrat a Atzeneta, 15/03/2022; Entrevista: ATZ-10/2022.

VI

L'home ja li va pegar

Una dona va contar que la nit de bodes, l'home ja li va pegar. I que sendemà va anar a dir-li a sa mare:

—Mira, m'ha passat això.

I sa mare va dir:

—Mira, ja saps, tu calla, no el faces enfadar, fet tot lo que ell vullga. I si un dia te pegue, tanca les portes que no ho sentiguen los veïns i avant.

I allavontes, encara allavontes me va parèixer... I ara ho sento. I dic:

—A mi me ve la meua filla, no, no, no, me va la meua nora i me diu:

⁴⁷⁷ Riu.

—Mira Carmen, lo teu fill m’ha pegat i el mato.

És que dona’t cónter, i ja allavontes me va parèixer feo, però vist en distància, que una mare li aconsello a la filla:

—Bueno, xiqueta, això *es lo que hay*, això ja és teu. *Punto en boca*, fes tot lo que ell te digue i no el faces enfadar pa res. I si algun dia, pos si te pegue, pos t’aguantes. Vist des de la distància, dius ¿quants drames d’estos van haver? ¡Me fa plorar i tot! T’ho juro. Perquè dius, i quants de drames van viure dins de casa, callades i no tindre l’apoio de ningú.

Comentaris: Classifiquem aquestes narracions com succeïts, ja que són experiències reals que expliquen esdeveniments que han tingut lloc en la comunitat del narrador. (Oriol 2002: 80). Les situacions a què fan referència aquests relats poden ser molt variades, com observem en aquesta mostra, i poden fer referència a fets curiosos, crims o enganys.

CONCLUSIONS

Les conclusions que presento a continuació fan referència a les dues parts en què s'estructura aquesta tesi doctoral. Per una banda, es centren en l'estudi del context social i cultural en què es produeix la recerca i en l'anàlisi dels autors i les obres que s'han publicat fins el moment. Per una altra banda, fan referència a la segona part d'aquesta recerca, en què es recopila, transcriu i s'analitza el corpus de relats que s'ha obtingut mitjançant el treball de camp.

D'entrada, el capítol dedicat a la context de la recerca rebel·la un territori profundament afectat pel procés d'industrialització que ha tingut lloc al llarg del segle XX. Els canvis han estat sobtats i profunds, ja que han afectat, sense excepció, tots els àmbits de la vida d'aquestes comunitats, també el de la comunicació artística. D'aquesta manera, les persones que van nàixer a la primera meitat del segle XX van viure la seua infantesa en un entorn majoritàriament rural, envoltats d'una família extensa i una comunitat en què els lligams de solidaritat eren molt forts. En carrers sense cotxes i cases sense televisió, la narració oral d'històries era una activitat informal que es desenvolupava pràcticament a diari, en espais privats però també en espais públics i compartits. Les funcions de la narració oral en aquest context passaven per ensenyar les normes bàsiques de funcionament de la societat als més petits, entretenir persones de totes les edats i criticar aquells aspectes de la societat amb els quals no s'estava d'acord. Les persones que contaven històries disposaven d'un repertori heretat oralment d'algun familiar o persona propera i disposaven de moltes ocasions en què poder transmetre aquest repertori. No eren professionals de la narració, però comptaven amb una predisposició natural per a recordar i recrear les històries que coneixien. El caràcter espontani i informal d'aquesta activitat els donava una gran llibertat creativa, però també suposava una certa responsabilitat. L'èxit de la vetllada radicava en la seua capacitat per a fer una tria òptima de la narració del seu repertori més adequada per aquell moment. També, la gestualitat, el ritme i el llenguatge no verbal eren elements indispensables i els permetien desenvolupar la seua creativitat. Ara bé, no totes aquelles persones que escoltaven rondalles de manera habitual, sentien després la necessitat o el gust per contar-les. Independentment de si aquestes persones eren o no narradores, el record d'aquestes vetllades, del moment compartit, continua intacte en la seua memòria.

En les entrevistes que he realitzat en el treball de camp, els informants han explicat les seues pròpies vivències durant aquest període de canvi. Així, els exemples d'experiències concretes, m'han permès aprofundir en el coneixement que tenim sobre el

context en què es produeix la comunicació artística. Precisament la transformació d'aquest context explica com, progressivament, les històries que s'havien contat durant generacions, deixen de contar-se. Però a banda de la dolorosa pèrdua d'un ric repertori, també hem de tenir en compte altres aspectes que caracteritzen la narració oral en l'actualitat. Així, gràcies a la informació que hem obtingut sobre la narració oral en l'àmbit familiar, percebem que la necessitat d'escoltar i contar històries continua present en la societat actual. Els narradors i les narradores del segle XXI sovint no disposen d'un repertori heretat oralment, però troben en els llibres, les pel·lícules, les seues pròpies experiències i la seua imaginació moltes històries per a contar. Les ocasions per a narrar també són unes altres. Tenim un estil de vida molt actiu, ple de compromisos i activitats, en què els moments compartits plenament no són tants, però sí són molt preuats. Les administracions públiques freqüentment supleixen algunes necessitats (per a socialitzar, formar-nos, entretenir-nos, etc.) que abans podíem cobrir a través de la xarxa de relacions comunitàries i familiars. En conseqüència, han aparegut nous contextos en què es conten històries oralment, noves maneres de contar i noves històries. Així, els mestres conten rondalles a les escoles i l'aparició dels narradors orals professionals ha convertit les sessions de contes a les biblioteques en activitats indispensables. Tot plegat, aquest apartat s'ha d'entendre com un punt de partida per a la comprensió d'un fenomen complex, que encara resta per ser analitzat amb profunditat.

Per una altra banda, hem complementat el panorama sobre la narració oral a les comarques de Castelló amb un capítol sobre la recopilació i l'estudi del seu folklore. Per començar, aquest àmbit d'estudi ha tingut un desenvolupament desigual a les comarques septentrionals del País Valencià. En primera instància, el folklore com a disciplina s'engega de forma prometedora gràcies a la iniciativa d'un grup d'intel·lectuals que conformen la Societat Castellonenca de Cultura. La seua empenta, així com les relacions que aquestes persones mantenen amb els autors i les institucions més avançades de l'època, donen lloc a uns plantejaments rigorosos i capdavanters, pel que fa al tractament del material recopilat. Això no obstant, aquests plantejaments no tenen la continuïtat necessària per a desenvolupar-se plenament. En conseqüència, no es produeix cap iniciativa de recopilació i estudi del folklore narratiu a les comarques castellonenques durant la primera meitat del segle XX.

La guerra civil i la posterior dictadura franquista són moments especialment complicats, per la situació de devastació en què queda el país i per la repressió i la censura que exerceix el franquisme sobre tota la societat. Tanmateix, és precisament durant la

dictadura quan es desenvolupen dues de les figures que més havien d'influir els autors castellanencs de les generacions posteriors. Ens referim a Manuel Sanchis Guarner i Enric Valor. La seua obra aconsegueix posar en valor el folklore com a expressió de la cultura valenciana, que cal estudiar, difondre i protegir. I és en aquesta línia que cal entendre l'obra de Tomàs Escuder Palau, el primer folklorista castellanenc, que l'any 1983 publica un recull de rondalles. Tanmateix, el seu objectiu, com el de Valor, és més literari que estrictament científic i les versions publicades són en realitat adaptacions literàries de versions orals, que Escuder va recopilar. Així, no tenim més informació contextual sobre els informants o les poblacions en què l'autor va portar a terme la seua recerca. En canvi, aquestes versions ens donen una informació valuosa respecte a alguns del tipus rondallístics que podrien ser característics de les comarques castellanenques. En definitiva han de ser enteses i valorades com una adaptació literària, fruit del context i les preferències del seu autor.

Paral·lelament en el temps, es va portar a terme una iniciativa de recopilació de rondalles per part d'Henri Bouché Peris. Aquesta iniciativa va aconseguir recopilar una sèrie de materials, que per diversos motius havien romàs inèdits fins ara Malauradament, després d'un procés de digitalització, s'ha constatat que la majoria d'aquests materials han estat seriosament danyats. Tot i això, hi ha nou versions de rondalles, enregistrades per Bouché, que es troben en un estat de conservació òptim. Aquestes versions constitueixen un breu corpus, que he transcrit i classificat segons l'índex internacional de tipus rondallístic d'Aarne/Thompson/Uther. L'anàlisi d'aquests materials inèdits pot contribuir així a eixamplar la base de materials rondallístics de què disposem a les comarques castellanenques.

Entre finals del segle XX i principis del segle XXI, la recopilació i estudi del folklore castellanenc ha experimentat un notable desenvolupament, en consonància amb la resta del País Valencià. Per una banda, assistim a la publicació de diversos articles breus, publicats en mitjans de difusió local o comarcal, fonamentalment del Maestrat, i que es caracteritzen pel seu rigor metodològic. El caràcter espars i local d'aquestes publicacions explica el coneixement limitat que hem tingut fins el moment d'aquestes obres. En la mateixa situació es troba el recull de rondalles més extens que s'ha realitzat fins el moment: *100 contes, llegendes i anècdotes...d'ací i d'allà* (2003). Aquest recull és una iniciativa que ha portat a terme l'equip docent del Centre Rural Agrupat El Trescaire, i, per tant, s'ha d'emmarcar dins del moviment de renovació pedagògica i de defensa de la llengua i la cultura que s'ha viscut al País Valencià a les darreres dècades. Per una

banda, el recull presenta una quantitat considerable de versions de diferents gèneres, que he analitzat i classificat en l'apartat corresponent d'aquesta tesi. Així, apareixen rondalles, contarelles, llegendes i relats d'experiència real. Per una altra banda, *100 contes* contextualitza cada narració amb dades sobre l'informant i el lloc en què es va recopilar cada versió. En canvi, les versions han estat modificades i corregides per l'equip editor del volum, amb l'objectiu de facilitar la seua comprensió i oferir un text ortogràficament correcte. Tot i això, aquestes rondalles són una mostra prou rellevant del folklore narratiu a les comarques castellonenques.

Precisament els treballs dedicats a altres gèneres del folklore narratiu és menor, si els comparem amb la rondalla. A més, la perspectiva de les obres que recopilen i estudien la llegenda i els relats d'experiència real és més divulgativa que científica, i en conseqüència, sovint el tractament metodològic del context i les fonts no és rigorós.

Amb tot, la imatge general que es dibuixa, després d'analitzar els principals autors i obres de folklore narratiu a les comarques castellonenques, és més positiva del que mostraven els primers indicis. És ben cert que fins el moment, les diferents iniciatives han estat escasses, d'abast local i metodològicament irregulars. Però també sembla cert que aquestes mateixes característiques conformen un camp d'estudi amb possibilitats per a continuar aprofundint en el coneixement que tenim d'aquestes obres. En aquest sentit, és probable que l'estudi de la premsa i les publicacions locals del segle XX d'aquestes comarques done lloc a la identificació d'obres i autors relacionats amb el folklore narratiu que no han estat localitzats en aquesta tesi.

Si ens centrem en la segona part d'aquesta tesi, cal tenir en compte l'organització per gèneres que hem fet dels materials recopilats. En primera instància cal destacar que la contarella és el gènere predominant (53,5%). Gràcies a la comparació amb recerques similars, realitzades en els darrers anys, podem afirmar que aquest gènere, probablement per les seues característiques, és el més recordat per les generacions de les persones més majors. Això no obstant, no es tracta d'un gènere especialment vigent entre les generacions més joves, que han substituït aquest tipus de relats per altres gèneres amb la mateixa funció humorística, com és l'acudit. De les contarelles recopilades, cal destacar que la majoria es caracteritzen per ser narracions breus i de tipus humorístic. En canvi, de manera excepcional també hem recopilat algunes versions més desenvolupades, i especialment riques, ja que combinen diferents tipus. Aquest és el cas de la versió «Pere Burgos», que hem adscrit als tipus 1653+1408+1291D+1387+1218 i també és el cas de la versió «L'animalada més gran», que presenta una combinació dels tipus

1653+1384+1211+1245+1286. Per una altra banda, cal destacar també el grup de bertranades dedicades als habitants del Mas de Barberans. Aquest grup de relats és una manifestació de bertranada aplicada a una determinada població, que sembla haver tingut una extraordinària vigència en diverses poblacions de les comarques dels Ports i el Baix Maestrat.

En comparació amb la recopilació de contarelles, ha estat prou complicat trobar persones que recordaren i pogueren relatar rondalles. Així, podem afirmar que els repertoris de rondalles d'animals, rondalles meravelloses, rondalles religioses, rondalles d'enginy i rondalles formulístiques, han minvat extraordinàriament en les darreres dècades, de manera que inclús aquelles persones a qui agrada contar rondalles compten amb molt poques versions en el seu repertori. En aquest corpus, el 20,09% de versions recopilades pertany a rondalles d'animals, el 18,06% a rondalles meravelloses, el 3,4% a rondalles d'enginy, el 2,3% a rondalles religioses i el 1,2% a rondalles formulístiques.

De les cent-quaranta-una versions recopilades, la majoria (98%) es poden classificar segons l'índex internacional de tipus rondallístic d'Aarne/Thompson/Uther. Una versió ha estat catalogada a partir dels agrupaments proposats pel projecte «RondCat: rondalles catalanes» i es correspon amb el tipus C-055, «Un paquet d'un quilo». Les versions que s'han pogut catalogar es corresponen amb seixanta tipus, segons el catàleg *The Types of International Folktales* (Uther 2004) i el catàleg d'Oriol/Pujol (2003). Els tipus dels quals hem recopilat més versions s'adscriuen al tipus 57 «El corb, la guineu i el formatge» i al tipus 700 «Patufet». Això no obstant, gràcies a la comparació amb la resta de recopilacions realitzades a la zona de Castelló, podem inferir que altres tipus com el 311B* «El sarró que canta»; el tipus 510A «La Ventafocs i les germanastres»; el tipus 715 «El mig pollet»; el tipus 780 «La flor de Panical» i el tipus 2030 «Boquet boquill, fora boquet del nostre mill» són, ara per ara, els tipus que semblen més divulgats en aquesta zona. Tot i això, seria necessari aprofundir en la recopilació i l'estudi del folklore de cada comarca castellonenca per a poder presentar una hipòtesi més completa sobre aquest tema. El conjunt de materials recopilats presenta molt d'interès, ja que pràcticament no s'han publicat versions prèvies d'aquestes rondalles, provinents de les comarques castellonenques. Per aquest motiu, arran d'aquesta tesi em propose publicar aquests materials i incloure les versions recopilades a la base de dades RondCat.

Pel que fa a les llegendes, les versions recopilades són una mostra especialment significativa de llegendes màgiques (23'8%), de tradicions explicatives (23'8%) i de llegendes sacres (19,04%). En canvi, hem recopilat menys llegendes contemporànies

(18%) i llegendes de tresors (4,7%). En un principi la recopilació de llegendes contemporànies no era un objectiu prioritari d'aquesta tesi, motiu pel qual el percentatge de llegendes contemporànies recopilades no es correspon amb el grau de vigència d'aquest gènere, molt difós en l'actualitat.

Els relats d'experiència real formen el darrer gènere que ha estat recopilat en aquest corpus. Es tracta de succeïts, relats d'experiència personal i anècdotes. D'aquests subgèneres, el relat d'experiències personals ha estat el més àmpliament recollit, amb un percentatge del 54,3%. En canvi, els succeïts i les anècdotes presenten un percentatge menor (22,8% respectivament). Aquest gènere, que només recentment ha estat inclòs en els reculls de folklore, presenta una extraordinària vigència en l'actualitat, ja que freqüentment es relaciona amb les vivències que una persona ha desenvolupat al llarg de la seua vida. Així, independentment de la capacitat per a recordar les que ens han contat o el gust per contar aquestes històries, aquest gènere es presenta com un tipus de folklore narratiu del que participem totes les persones, com a homo narrans que som.

En conjunt, aquesta tesi suposa una contribució important al coneixement de la història de la literatura popular catalana en les comarques de Castelló. Amplia, completa i complementa l'aportació dels llibres *Història de la Literatura Popular Catalana* (2018) i *A History of Catalan Folk Literature* (2019). D'altra banda, es tracta d'un àmbit en què les possibilitats de futures recerques són moltes. En aquest sentit cal recordar que hi ha poblacions, sub-comarques i comarques senceres en què aquest tipus de recerca encara no s'ha portat a terme.

Constatem la decadència de la rondalla i la reducció d'aquest tipus de repertori narratiu en el seu context comunicatiu originari, però també hem trobat persones que encara recorden, i el que és més important, encara narren oralment aquests relats als seus familiars i veïns. Per tant, la recopilació i anàlisi d'aquests materials, tot i que complicada, encara es pot portar a terme. El sentit d'aquesta recerca és especialment important en un territori poc poblat i necessitat de referents identitaris propis, que puguen posar en valor el patrimoni cultural d'aquestes comunitats.

Afortunadament, el folklore no s'esgota amb la narració de rondalles. Hi ha gèneres que presenten una gran vitalitat en els nostres dies, com les llegendes contemporànies i els relats d'experiència real. Aquestes narracions també presenten un camp d'estudi fascinant, que demana ser analitzat amb més profunditat.

En definitiva, aquesta tesi presenta una sèrie de materials que contribueixen a aprofundir en el coneixement que tenim del folklore narratiu a les comarques

castellonenques. És també una invitació per a continuar la recerca i posar en valor la riquesa d'un patrimoni ingent, que en gran part es troba en perill de desaparèixer. A la fi ens queden les històries i el desig que les rondalles recopilades no es deixen de contar.

REFERÈNCIES BIBLIOGRÀFIQUES

- ABRAHAMAS, Roger David (1976): «The Complex Relations of Simple Forms», dins Dan Ben-Amos (ed.): *Folklore Genres*. Austin, University of Texas Press, p. 193-214.
- AGUILÓ, Marià (2008): *El rondallari Aguiló. Transcripció, catalogació i estudi introductori*, Barcelona, Publicacions de l'Abadia de Montserrat.
- AGÚNDEZ, José Luis (1999): *Cuentos populares sevillanos*, 2 vols., Sevilla, Fundación Machado.
- ALCOVER, Antoni Maria (2001): *Aplec de Rondaies Mallorquines d'en Jordi d'es Racó*. III (edició a cura de Josep A. Grimalt i Jaume Guiscafré), Palma, Moll.
- (2017): *Aplec de Rondaies Mallorquines d'en Jordi d'es Racó*. VII (edició a cura de Josep A. Grimalt i Jaume Guiscafré), Palma, Moll.
- (2019): *Aplec de Rondaies Mallorquines d'en Jordi d'es Racó*. VIII (edició a cura de Josep A. Grimalt i Jaume Guiscafré), Palma, Moll.
- ALEMÁN, Pedro Francisco; GARCÍA, Adolfo (2018): «La conceptualización de la sociedad actual: aportaciones y limitaciones», *Barataria. Revista Castellano-Manchega de Ciencias Sociales*, núm. 24.
- AMADES, Joan (1982): *Folklore de Catalunya. Rondallística*, Barcelona, Selecta [1ª ed. 1948/50].
- APARICI, Joaquín (2010): «Capilaridad de la manufactura textil en la Plana de Castellón. El caso de Onda en el siglo XV», *Anuario de Estudios Medievales*, núm. 40/1, p. 181-199.
- ASUNCIÓN, Ana (2017): «El folclore como instrumento político: los Coros y Danzas de la Sección Femenina», *Revista Historia Autónoma*, núm. 10, p. 183-196.
- BARFIELD, Thomas (ed.) (2001): *Diccionario de Antropología*, Barcelona, Edicions Bellaterra.
- BASCOM, William (1954): «Four Functions of Folklore», *The Journal of American Folklore*, vol. 67, núm. 266 (oct.-des.), p. 333-349.
- (1965): «The Forms of Folklore: Prose Narratives», *The Journal of American Folklore*, núm. 307, p. 3-20.
- BATALLER, Josep (1981): *Contalles populars valencianes*, 1, València, Institució Alfons el Magnànim.
- (1986): *Contalles populars valencianes*, 2, València, Institució Alfons el Magnànim.
- (1997): *Contalles i acudits valencians*, Gandia, CEIC Alfons el Vell.

- (1999): *Les rondalles valencianes*, Gandia, CEIC Alfons el Vell.
- (2001): *Rondalles de les comarques centrals valencianes*, Ontinyent, Caixa d'Estalvis d'Ontinyent – Institut d'Estudis de la Vall d'Albaida – CEIC Alfons el Vell – Institut d'estudis Comarcals de la Ribera Alta.
- BATALLER, Alexandre (2019): «Llegendes i contalles a l'escola. Les coves de les comarques castellonenques com a escenari didàctic», dins Bàrbara Duran, M. Magdalena Gelabert, Caterina Valriu, *Paisatge i conflicte social: coves, refugis i trinxeres*, La Vall d'Uixó, Trencatimons editors, p.11-24.
- BAUMAN, Richard (1975): «Verbal Art as Performance». *American Anthropologist*, núm. 2 (juny 1975), p. 290-311.
- BAUMAN, Richard (1999): *Story, performance and event. Contextual Studies of Oral Narrative*, Cambridge, Cambridge University Press.
- BAUMAN, Richard; BRIGGS, Charles (1990): «Poetics and performance as critical perspectives on language and social life» *Annual Review of Anthropology*, núm. 19, p. 59-88.
- BELMONT, Nicole (1999): *Poétique du conte. Essai sur le conte de tradition orale*, París, Gallimard.
- BELTRAN, Rafael (2007): *Rondalles populars valencianes. Antologia, catàleg i estudi dins de la tradició del folklore universal*, València, Publicacions de la Universitat de València.
- BEN-AMOS, Dan (1971): «Toward a Definition of Folklore in Context», *The Journal of American Folklore*, núm. 331 (gener-març 1971), p. 3-15.
- (1972): «The Elusive of Benin Narrators», *Journal of the Folklore Institute*, vol. 9, núm. 2-3 (agost-desembre 1972), p. 177-184.
- (1993): «“Context” in Context». *Western Folklore: Theorizing Folklore: Toward New perspectives on the Politics of Culture* vol. 52, núm. 2/4 (abril-octubre 1993), p. 209-226.
- (2014): «A Definition of Folklore: A Personal Narrative», *Estudis de Literatura Oral Popular*, núm. 3, p. 9-28.
- BENGOCHEA, Aurèlia (1988): «Recull de contes de Canet lo Roig», *Boletín del Centro de Estudios del Maestrazgo*, núm. 23, p. 19-26.
- BENNET, Gillian (1989): «“And I Turned Round to Her and Said...” A preliminary analysis of shape and structure in women's storytelling», *Folklore*, vol. 100, núm. 2, p. 167-183.
- BERTRAN I BROS, Pau (1989): *El rondallari català*, Barcelona, Altafulla.
- BESTARD CAMPS, Joan (1996): «Parentiu, nació i modernitat: La formació de la idea de la família catalana», *Revista d'Etnologia de Catalunya*, núm. 8, p. 40-47.
- BORJA, Joan (2005): *Llegendes del sud*, Picanya, Bullent.

- (2014): «Etnopoètica i ensenyament de llengües sobre les possibilitats didàctiques de les rondalles en el sistema educatiu contemporani» dins *Actes del Setzè Col·loqui Internacional de Llengua i Literatura Catalanes*, Salamanca, Universitat de Salamanca, Vol. 1, p. 121-130.
- (2016): *Les llegendes secretes de Sara Llorens. Llegendes alicantines*, Alacant, Universitat d'Alacant.
- BORJA, Joan; VIDAL, Vicent (2018): «Literatura popular valenciana: postguerra, franquisme, normalització i renovació» dins Oriol, Carme & Samper, Emili (ed.), *Història de la literatura popular catalana*, Alacant, Palma, Tarragona, Edicions Universitat d'Alacant, Edicions Universitat de les Illes Balears, Publicacions de la Universitat Rovira i Virgili, p. 405-452.
- BOUCHÉ, Jean Henri (1983): *El árbol y el fuego: mitología y rito*, València, Tesi doctoral, Universitat de València.
- BRIGGS, Charles (1988): *Competence in performance: The creativity of tradition in Mexican verbal art*. Philadelphia: University of Pennsylvania Press.
- BUJ, Àngela (2000): *Davall de la figuera. Històries de la tia Pasquala*, Calaceit, AC del Matarranya, IE Turolenses, Penya el Rostoll.
- CAMARENA, Julio; CHEVALIER, Maxime (2003a): *Catálogo tipológico del cuento folklórico español. Cuentos religiosos*, Alcalá de Henares, Centro de Estudios Cervantinos.
- (2003b): *Catálogo tipológico del cuento folklórico español. Cuentos novela*, Alcalá de Henares, Centro de Estudios Cervantinos.
- CAMARENO, Luis (2009): *La población rural de España. De los equilibrios a la sostenibilidad social*, Barcelona, Fundació la Caixa.
- CANTÓ, Francesc (1913): «Flok-Sore Castellonenc», *La Nostra Terra*, núm. 2, p. 6-7.
- (1914): «De Folck=lore de Castelló. Els jochs d'infantesa», *Revista de Castellón*, p.9-11.
- CARDEÑA, Javier (2013): *La cultura oral de los hojalateros nómadas escoceses: las recolecciones de Duncan Williamson*, Madrid, Universidad de Alcalá de Henares.
- CARDIGOS, Isabel; CORREIA, Paulo (2015): *Catálogo dos contos tradicionais portugueses (com as versões análogas dos países lusófono)*, 2 vols., Universidade do Algarve – *Edições Afrontamento*.
- CARRILLO, Pilar (2004): *Això diu que era. Antropologia dels contes populars*, València, Carena.
- CASTELLÓ, Joan (1953): *Rondaies d'Eivissa*, Palma, Moll.

- CATALÀ, Manel (2010): *Metodologia de Recerca Etnològica*, Barcelona, Generalitat de Catalunya, Departament de Cultura i Mitjans de Comunicació.
- CERDÀ, Jordi Pere (2001): *Contalles de Cerdanya*, Canet, Trabucaire.
- COLLANTES, Fernando; PINILLA, Vicente (2019): *¿Lugares que no importan? La despoblación de la España rural desde 1900 hasta el presente*, Zaragoza, Prensas de la Universidad de Zaragoza.
- COLÓN, Germà (2018): «Completant l'epistolari de Joaquim Garcia Girona a Antoni M. Alcover», *Butlletí de la Societat Castellonenca de Cultura*, núm. 94, p. 51-72.
- CORBATÓN RIPOLLÉS, Maria Àngels (2008): *Els escriptors castellonencs i les normes del 32*, València, Acadèmia Valenciana de la Llengua.
- CORDERO DEL CASTILLO, Prisciliano (2010): «La familia española. Entre el tradicionalismo y la postmodernidad», *Revista Humanismo y Trabajo Social*, vol. 9, p. 157-170.
- CORTÉS, Vicent (2007): *El Tío Paragüero. Tradición oral de La Serranía, I*, el Villar, Centro de Estudios "La Serranía".
- DÉGH, Linda (1969): *Folktales and Society: Story-telling in a Hungarian Peasant Community*. Bloomington/London: Indiana University Press.
- (1994): *American Folklore and the Mass Media*, Indiana, Indiana University Press.
- (1995): *Narratives in society: A performer-Centered Study of Narration*. Helsinki, Suomalainen Tiedeakatemia.
- (2001): «Legend-Tellers» dins Linda Dégh, *Legend and belief*, Indiana, Indiana University Press, p. 311- 399.
- DÉGH, Linda; VÁZSONYI, Andrew (1975): «The Hypothesis of Multi-Conduit Transmission in Folklore», dins Dan Ben-Amos i Kenneth Goldstein (eds.), *Folklore. Performance and Communication*, Berlin, De Gruyter Mouton.
- DELARGY, James (1945): *The Gaelic Story-teller: With Some Notes on Gaelic Folk-Tales*, Londres Cumberlege.
- DE PRADA, José Manuel (1994): *Cuentos Populares Irlandeses*, Madrid, Siruela.
- (1999): *Cuentos de las Tierras Altas Escocesas*, Madrid, Siruela.
- (2004): *El pájaro que canta el bien y el mal: La vida y los cuentos tradicionales de Azcaria Prieto (1883-1970)*, Madrid, Ediciones Lengua de Trapo.
- DELARUE, Paul (1976): *Le conte populaire français: catalogue raisonné des versions de France et de pays de langues française d'outre-mer, I*, París, Maisonneuve et Larose.

- DEL MOLINO, Sergio (2016): *La España vacía. Viaje por un país que nunca fue*, Madrid, Turner Noema.
- DÍAZ VÁQUEZ, Beatriz (2007): «La narrativa oral: dos ejemplos de rondalles de la nostra tradició» *Lo senienc. Memòria, natura i llengua*, núm. 4, p. 79-82.
- DIÉGUEZ, Maria Àngels, et al (1999): *Rondalles de la Marina*, Altea, Caixaltea, APA IBM Altea.
- DORSON, Richard (1972): *Folklore and Folklife. An introduction*, Chicago, The University of Chicago Press.
- DUNDES, Alan (1962): *The morphology of North American Indian folktales*, Indiana, Indiana University Press.
- (1980): *Interpreting folklore*, Indiana, Indiana University Press.
- DEL ROMERO RENAU, Luis (2018): *Despoblación y abandono de la España rural. El imposible vencido*. València: Tirant Humanidades.
- DE OLIVEIRA, Gustavo (2015). «Investigación Acción Participativa: una alternativa para la epistemología social en Latinoamérica» *Revista de Investigación*, núm. 39 (86), p. 271-290.
- DEL MOLÍ, Recaredo (2011): «Oficis i ocupacions a Xodos durant el segle XX» *Revista La Roca*, núm. 3, p. 3-13.
- EL NOUR, Eiman Abbas (2011): «Not just a pretty face: Women as storytellers and subjects in the folktales of Northern Sudan», *Tydskrif vir Letterkunde*, vol. 48, núm. 2, p. 171-185.
- EL TRESCAIRE, (2003): *100 contes, llegendes i anècdotes... d'ací i d'allà*, Vilanova d'Alcolea, Col·legi Rural Agrupat El Trescaire.
- ESCUDEU, Tomàs (1979): *Xodos. Materials per a l'estudi antropològic d'un poble de L'Alcalatén*, Castelló de la Plana, Societat Castellonenca de Cultura.
- (1979): *Viatge africà*, Barcelona, Barcanova.
- (1980): *Paratges del País Valencià*, Barcelona, l'Abadia de Montserrat.
- (1983): *Contalles*, Castelló, Caja de Ahorros y Monte de Piedad de Castellón.
- (1991): *El que ens conten les muntanyes*, Barcelona, Editorial Empúries.
- (1991): *Lerma, navegació política*, València, Difusora de Cultura Valenciana.
- (1994): *Contalles del món*, Alzira, Bromera.

- (1996): *Cuentos del País Valenciano, Islas Baleares y Cataluña*, Madrid, Miraguano Ediciones.
- (1999): *Els anys de l'agricultura: històries de vida en la ciutat de Castelló*, Castelló de la Plana, Ajuntament de Castelló.
- (2008): *Diario de Arán*, Tenerife, Baile del Sol.
- (2009): *Contalles valencianes*, Barcelona, Edicions Cadí.
- (2012): «Els folkloristes voluntariosos de Castelló», dins Josep temporal i Laura Villalba (eds.), *La recerca folklòrica: persones i institucions*, Alacant, Institut Alacantí de Cultura Juan Gil-Albert, Arxiu de Tradicions de l'Alguer, Grup d'Estudis Etnopoètics de la Societat Catalana de Llengua i Literatura, p. 85-91.
- (2012): *Rondalles per abans de dormir*, Barcelona, Edicions Cadí.
- (2012): *Feres fantàstiques*, Barcelona, Edicions Cadí.
- (2017): «Tornen els llops i les princeses. Una anàlisi antropològica de les llegendes urbanes», *Boletín de la Sociedad Castellonense de Cultura*, núm. XCIII, (gener-desembre), p. 118-131.
- (2020): *Mònica Oltra o El compromís*, València, Lletra Impresa Edicions.
- ESTEVE, Paco. (2015): *Agres i dolces*, Picanya, Edicions del Bullent.
- ESTORNELL, Pep (coor.) (2014): *Rondalles de la Vall i del Vell*, Ontinyent, Caixa Ontinyent.
- FALOMIR, Vicent (1994): «Boletín de la Sociedad Castellonense de Cultura. Estudi i anàlisi» *Revista Afers*, núm. 19, p. 723-731.
- FERRANDO, Emili; BARREDA, Pere Enric (2007): *Benassal. Segle XX. Estudi d'un poble rural*, Benassal, Grup de Recuperació de la Memòria Històrica del Segle XX de Benassal.
- FUERTES Ana María (2008): «Los distritos industriales como estrategia de desarrollo local. Una aproximación al distrito industrial de la cerámica en Castellón» dins Ana María Fuertes i Leonardo Gatica (ed.), *De la economía global al desarrollo local. El alcance de la intervención de los agentes de empleo y desarrollo local*, València, Servei de Publicacions de la Universitat de València, p. 97-119.
- GARCÍA CALVO, Agustín (1992): «Prólogo», dins Elias Lönnrot, *Kalevala*, Madrid, Alianza Editorial, p. 9-25.
- GASCÓ, Francesc (2011): *Rondalles de Beneixama*, Alzira, Germania.
- GISBERT, Francesc (2008): *Màgia per a un poble*, Picanya, Edicions del Bullent.
- GOLDSTEIN, Kenneth (1991): «Notes toward a European-American folk aesthetic. Lessons learned from singers and Storytellers», *The Journal of American Folklore*, vol. 104, núm. 412, p. 164-178.

- GOMARÍN GUIRADO Fernando (1995): *Cuentos campurrianos de tradición oral*, Santander, Editorial Artes Gráficas Bedia.
- GONZÁLEZ CATURLA, Joaquim (1985): *Rondalles de l'Alacantí*, Alacant, IAC «Juan Gil-Albert».
- (1987): *Rondalles del Baix Vinalopó: contes populars*, Alacant, IAC «Juan Gil-Albert».
- GONZÁLEZ, Carlos (1996): *Catálogo tipológico de cuentos folklóricos aragoneses*, 2 vols., Cabanillas del Campo, Palabras del Candil.
- GONZÁLEZ, Carlos (2003): *El cuento folklórico en Aragón. Cuentos de animales*, Zaragoza, Universidad de Zaragoza.
- GONZÁLEZ, Margarita (2017): «El cuento colorao: mujeres de la Manchuela y cuentos eróticos», *Estudis De Literatura Oral Popular*, núm. 6, p. 27-44.
- GUARDIOLA, Pepa (1988): *Contes de riurau. Contes populars de la Marina Alta*, Xàbia, Impremta Botella.
- GUARDIOLA, Maria Isabel; BELTRAN, Vicent (2005): *Bolulla la Caramulla: Cultura Popular i Llengua d'un poble de la Marina*, Alacant, IAC «Juan Gil-Albert».
- GUISCAFRE, Jaume (2016): «El terme folklore als Països Catalans: de l'entusiasme a la desafecció», *Revista d'etnologia de Catalunya*, núm. 41, p. 12-19.
- HERNÁNDEZ, Agustí (2004): «La memòria del despoblament. Abandonament i reocupació als pobles i llogarets de l'interior valencià» *Revista Mètode*, núm 42, p. 40-51.
- (1999): «Las masadas de la Alcorisa. Crecimiento, crisis y quiebra del moelo, 1851-1980» dins Ángel Sesé (ed.), *Hábitat disperso y desarrollo rural*, Zaragoza, Publicaciones de Rolde de Estudios Aragoneses, Centro de Estudio sobre la Despoblación y Desarrollo de Áreas Rurales (CEDDAR).
- HAGGARTY, Ben (1999): «The art and alchemy of traditional storytelling». *RSA Journal*, vol. 147, p. 90-97.
- HYMES, Dell (1964): «Introduction: Toward Ethnographies of Communication», *American Anthropologist* (desembre 1964), núm. 6, p.1-34.
- (1987): «A Note on Ethnopoetics and Sociolinguistics», *Working Papers in Educational Linguistics*, núm. 3, p. i-XXi.
- HUFFORD, Mary (1995): «Context», *The Journal of American Folklore*, vol. 108, núm. 430: 528-549.
- IBÁÑEZ, Pilar; IZQUIERDO, Teresa (1998): «El camp semàntic del món de l'oli a la comarca del Montsià», *CEP*, núm. 1, p. 39-51.

- JASON, Heda (1975): *Ethnopoetics. A multilingual terminology*, Jerusalem: Israel Ethnographic Society.
- (1977): *Ethnopoetry: form, content, function*, Bonn, Linguistica Biblica.
- LAVINIO, Cristina (2007): «Las modalidades del cuento oral y los nuevos narradores», *Revista SIGNA*, núm. 16, p. 97-124.
- LIMORTI, Esther.; QUINTANA, Artur (1998): *El Carxe. Recull de literatura popular valenciana de Múrcia*, Alacant, IAC «Juan-Gil-Albert».
- LIVINGSTONE, Sonia (2009): «Half a Century of Television in The Live of Our Children», *The Annals of the American Academy of Political and Social Science*, vol. 625, p. 151-163.
- LLORENS, Sara (2020): *Rondallari de Pineda*, Sant Vicenç de Castellet, Farell.
- LLUCH, Gemma (1988): *De princeses i herois. La rondallística meravellosa d'Enric Valor*, València, Generalitat Valenciana.
- LLUCH, Gemma; GIMÉNEZ, Llorenç (2014): *Més contes, per favor!*, Alzira, Bromera.
- MARTÍ, Josep (1996): *El folklorismo, uso y abuso de la tradición*, Barcelona, Ronsel.
- MARTÍN, José Ignacio (2014): «En torno al Filandón. Hiladuras, telares y velades en el Norte de Zamora», *Brigecio: Revista de Estudios de Benavente y Sus Tierras*, núm. 24-25, p. 43-72.
- MARTÍNEZ, Francesc (1987): *Folklore valencià. Còses de la meua tèrra (la Marina)*, 2 [reproducció facsímil de l'edició de 1920], Altea, Revista Altea – Ajuntament d'Altea.
- (1995): *Llegendari valencià*, estudi i edició de Josep M. Baldaquí, Alacant, Institut d'Estudis Juan Gil-Albert.
- MARTÍNEZ, Josep Vicent (1999): *Conte contat. Rondalles populars de la Costera*, Xàtiva, Associació d'Amics de la Costera.
- MARTÍNEZ, Empar (2001): *L'any tutrurany... Narrativa oral al poble de Picanya. Rondallística, refranys, endevinalles i jocs de paraules*, Picanya, Ajuntament de Picanya.
- MASPONS, Francesc (2014): *Lo Rondallaire. Primera sèrie. Segona sèrie*, Tarragona, Cossetània [1a edició: 1871, 1872].
- Mc CABE, Ciarán (2019): «The last of the shanachies and the professor», *History Ireland*, vol. 27, núm. 2 (març-abril 2019), p. 20-23.
- Mc DUFFY, Karen (1995): «Narrator style and purpose in a story's crafting: two tellings of a tale from Acoma», *Journal of Folklore Research*, vol. 32, núm. 3, p. 221-266.
- MESEGUER-CARBÓ, Josep (2017): «Les rondalles de la Barçella. Aportació a l'estudi de l'etnopoètica catalana», *Butlletí del Centre d'Estudis del Maestrat*, núm. 98, p. 58-89.

- (2018): «La *literatura popular catalana del Maestrat: dels materials folklòrics publicats a la investigació etnopoètica*», *Revista Empelt*, núm. 1, p. 15-101.
- MESEGUER, Lluís Bertomeu (2003): «La cultura popular i la representació literària», dins Lluís Meseguer *Castelló literari*, Castelló, Universitat Jaume I, Servei de Comunicació i Publicacions.
- MESEGUER, Lluís Bertomeu (2003): *Castelló literari*, Castelló, Universitat Jaume I, Servei de Comunicació i Publicacions.
- MICÓ, Joan (2009): *Bèlgida: Etnologia i rondalles*, València, Denes.
- MINGUET, Maria Joana (2006): *Hi havia una vegada... Recull de contes*, Ulldecona, edició de l'autora.
- MONFERRER, Àlvar (1994): *El romancer valencià: antologia*, Picanya, Edicions del Bullent.
- (1999): *Leyendas y Tradiciones de Castellón*, Castelló de la Plana, Periódico Mediterráneo.
- (2000): *La nit de Sant Joan*, València, Consell Valencià de Cultura.
- (2004): *Magdalena. Del mito a la actualidad*, Barcelona, editors Carena.
- (2007): *Els endimoniats de la Balma*, València, Generalitat Valenciana.
- (2008): «La cultura i la literatura popular», dins Josep Palomero i Lluís Meseguer (eds.), *Els escriptors castellonencs del primer terç del segle XX i les Normes del 32*, València, Acadèmia Valenciana de la Llengua, p. 158-175.
- (2014): *Bruixes, dimonis i misteris*, Picanya, Edicions el Bullent.
- MONJO Joan Lluís; PÉREZ, Vicent Josep (2005): «Sant Pere anava darrere: Una mostra de contalles de la tradició valenciana més meridional sobre la figura de sant Pere», núm. 12, p. 54.64.
- MONJO, Joan Lluís (2022): *El patrimoni rondallístic de Tàrbena (Marina Baixa): Recopilació, classificació i estudi*, Alacant, Tesi doctoral, Universitat d'Alacant.
- NOIA, Caminho (2010): *Catálogo tipológico do conto galego de tradição oral. Classificação, antoloxía e bibliografía*, Vigo, Universidade de Vigo.
- OBIOLS FRANCÉS, Sandra (2014): «La transformació de la família. El cas de los treballadores del sector textil-confecció valenciano» *REIS: Revista Española de Investigaciones Sociológicas*, núm. 145, p. 127-146.
- OLLER, Maria Teresa; RAMON, Vicent (1994): *Contar i cantar. Recull de narracions i cançons populars valencianes*, València, Lo Rat Penat.
- ORIOI, Carme (2002): «En Patufet (ATU 700), una rondalla de la primera infantesa», *Estudis de literatura popular. Història i mètodes*, Barcelona-Palma Edicions UIB, Publicacions de l'Abadia de Montserrat, p. 182-183.

- (2002): *Introducció a l'etnopoètica. Teoria i formes del folklore en la cultura catalana*. Col·lecció Antines 3. Valls: Cossetània edicions.
- (2007): «El romanç “L'Escriveta” en el folklore i en la literatura», dins Jaume Guiscafré i Caterina Valriu (eds.): *La poesia oral: gèneres, funcionalitat i pervivència*, Palma – Barcelona, Publicacions de l'Abadia de Montserrat, Universitat de les Illes Balears.
- (2011): «Les rondalles d'Enric Valor en el marc de la rondallística catalana», dins Gemma Lluch i Josep M. Baldaquí, *Nova reflexió sobre l'obra d'Enric Valor*, Alacant, Institut Interuniversitari de Filologia Valenciana, p. 95-109.
- (2012): «Les rondalles dels Grimm en català: cap a l'establiment d'un corpus», *Estudis de Literatura Oral Popular*, núm. 1, p. 73-110.
- (2013): «Els gèneres del folklore narratiu: conceptes, criteris i aplicació», *Ausa*, XXVI-171, p. 76-96.
- (2016): «Els estudis etnopoètics en la cultura catalana », *Revista d'Etnologia de Catalunya*, núm. 41, p. 20-27.
- (2019): *100 llegendes urbanes*, Valls: Cossetània edicions.
- (2022): «La poesia popular i els projectes de creació d'un cançoner popular català» *Catalan Historical Review*, núm. 15, p. 207-216.
- ORIOI, Carme; NAVARRO, Pere; SALES, Mònica (2010): *Literatura oral a Faió, Maella i Nonasp*, Calaceit, AC del Matarranya, Amics de Nonasp, Instituto Fernando el Católico – Gobierno de Aragón.
- ORIOI, Carme; PUJOL, Josep Maria (2003): *Índex tipològic de la rondalla catalana*, Súria, Generalitat de Catalunya – Departament de Cultura.
- ORIOI, Carme; SAMPER, Emili (2013): *Això era i no era. Obra folklòrica de Josep Maria Pujol*. Tarragona, Publicacions Universitat Rovira i Virgili.
- PASCUAL, Josep (1996): *De la meua garbera: Contalles de Castelló de la Plana*, València, Institució Alfons el Magnànim-Centre Valencià d'Estudis i d'Investigació.
- (1930): *Tombatossals*, València, Editorial Tres i Quatre.
- PELLICER, Maria Dolors (1990): *Rondalles de la Marjal*, València, Camacuc.
- PROPP, Vladimir (1973): *Morphologie du conte*, París, Seuil.
- PUJOL, Josep Maria (2002): «El projecte RondCat: inventari i catalogació del patrimoni rondallístic català». *Revista d'etnologia de Catalunya*, núm. 21, p. 146-155.
- PUERTO MEZQUITA, Gonzalo (1956): *Danzas procesionales de Morella y del Maestrazgo*, Castelló de la Plana, Societat Castellonenca de Cultura.

- QUINTANA, Artur (1995): *Lo Molinar. Literatura popular catalana del Matarranya i Mequinensa. I. Narrativa i Teatre*, Calaceit, IE Turolenses – AC del Matarranya – Carrutxa.
- (1997): *Bllat colrat! Literatura catalana del Baix Cinca, la Llitera i la Ribagorça*, Calaceit, IE Altoaragoneses – IE del Baix Cinca – IE Ilerdencs – Diputació General d'Aragó.
- RABASSA, Carles (2006): «La manufactura tèxtil en l'àmbit rural dels Ports de Morella (segles XIV-XV)» *Castelló Revista Millars: Espai i història*, núm 29, p. 151-174.
- RAMOS, Joan Rafael (1989): *La qüestió lingüística en la premsa de Castelló de la Plana*, Castelló, Servei de Publicacions de la Diputació de Castelló.
- REDÓ, Ramon (1997): *Cançons i costums de Vinaròs*, Vinaròs, Antinea.
- (2000): *Cançons i costums de Vinaròs, Segona part*, Vinaròs, Antinea.
- RIBÉS, Enric (1915): *Quadros de costums castellonenchs*, Castelló, Establiment Tipogràfic de Fills de J. Armengot.
- RIBÉS, Francesc (1902): «*Cantares Populares de la Provincia de Castellón*», *Ayer y Hoy*, p. 1-216.
- RIBÉS, Rafael (1998): *El cànem i Castelló*, Castelló de la Plana, Publicacions de l'Ajuntament de Castelló.
- ROIG, Rosabel; ROIG, Mari (1999): *Contes i jocs populars de les valls de Guadalest i de l'Algar*, Alacant, IAC «Juan Gil-Albert».
- ROMERO GONZÁLEZ, Joan; DOMINGO PÉREZ, Concepción (1979): «La dicotomia interior-litoral en la provincia de Castellón y sus consecuencias demográficas», *Cuadernos de Geografía*, núm. 25, p. 169-180.
- ROURE, Josep (1948): *Contes d'Eivissa*, Mèxic, Editorial Continental.
- ROVIRA CLIMENT, Joan Josep (2012): *Faixeros, els rodamons cinctorrans*, Cinctorres, Cinctorres Club Llibres.
- RYAN, Patrick (2008): «The Storyteller in Context: Storyteller Identity and Storytelling Experience», *Storytelling, Self, Society*, núm. 2 (maig-agost 2008), p. 64-87.
- SAIHONG, Prasong (2008): «Storytelling in Northeast Thailand», *Storytelling, Self, Society*, núm. 2 (maig-agost 2008), p. 20-35.
- SÁNCHEZ GOZALBO, Ángel (1913): «Folk-lore bechinench», *La nostra Terra*, núm. 4, p. 3-4.
- SANCHIS GUARNER, Manuel (1981): *Els pobles valencians parlen els uns dels altres. 1* [1a ed. 1963], València, 3 i 4.

- SANFILIPPO, Marina (2007): *El renacimiento de la narración oral en España e Italia (1985-2005)*. Madrid: Fundación Universitaria Española.
- (2014): «Memoria, imágenes y escrituras en la elaboración de un cuento oral». *Revista de Dialectología y Tradiciones Populares*, vol. LXIX/I (gener-juny 2014): 171-187.
- (2017): «'Nca Signuri, si ricconta di Agatuzza: Agata Messia y otras narradores sicilianes en las recopilaciones de Giuseppe Pitrè», *Estudis de Literatura Oral Popular*, núm. 6, p. 75-96.
- (2019): «Los últimos cuentos de Agata Messia recopilados por Giuseppe Pitrè», *Boletín de Literatura Oral*, vol. 9, p. 263-290.
- (2020): «Elisabetta Sanfratello da Vallelunga: la fulminante simplicitas di una narratrice», *Zibaldone. Estudios italianos*, vol. 8, núm. 1-2, p. 129-145.
- SERRA BOLDÚ, Valeri (1984): *Rondalles populars*, 4 vols., Barcelona, PAM.
- SIMÓ, Joan B. (1988): «Relatos legendarios de la tradición peñiscolana», *2s Jornadas sobre arte y tradiciones en el Maestrazgo, II* (Alcossebre, 1989), Benicarló, p. 39-69.
- SOLER CARNICER, José (2002) *Leyendas y tradiciones de Castellón*, Barcelona, Edicions Carena.
- TEMPORAL, Josep (1998): *Galàxia Propp. Aspectes literaris i filosòfics de la rondalla meravellosa*, Barcelona, Abadia de Montserrat.
- THOMPSON, Stith (1958): *Morif-Index of Folk-Literature*, Bloomington, Indiana University Press.
- (1977): *The Folktale*, Berkeley, University of California Press.
- TINOCO, Fernando; JIMÉNEZ, Pablo; LOSADA, Carmen (2018): «Recuperació, catalogació i digitalització de la documentació de l'Arxiu d'Etnografia i Folklore de Catalunya», *Retrovisor, Recuperació, catalogació i digitalització de la documentació de l'Arxiu d'Etnologia i Folklore de Catalunya*, núm. 64, p.107-124.
- TORRÓ, Lluís CUEVAS, Joaquim (2002): «Pels camins de la "via valenciana": la indústria en el segle de la revolució», *Revista Recerques*, núm. 44, p. 21-60.
- UTHER, Hans-Jörg (2004): *The Types of International Folktales. A Classification and Bibliography. Based on the System of Antti Aarne and Stith Thompson*, FFC 284, 285, 286, Helsinki, Suomalainen Tiedeakatemia.
- (2012): «200 Jahre Kinder- und Hausmärchen der Brüder Grimm / 200 anys dels Contes d'infants i de la llar dels germans Grimm», *Estudis de Literatura Oral Popular*, núm. 1, p. 15-61.
- VALOR, E. (1964): *Meravelles i picardies, Rondalles valencianes*, vol. 1, València, l'Estel.

- (1975): *Obra literària completa*, vol. 1, València, Gorg.
- (1976): *Obra literària completa*, vol. 2, València, Gorg.
- VALRIU, Caterina (2008): *Paraula viva. Articles sobre Literatura Oral*, Barcelona i Palma: Edicions UIB, Institut d'Estudis Baleàrics, Publicacions de l'Abadia de Montserrat, p. 17-95.
- VALRIU, Caterina (2019): «El tema del tresor amagat als llegendaris mallorquins», dins Bàrbara Duran, M. Magdalena Gelabert, Caterina Valriu, *Paisatge i conflicte social: coves, refugis i trinxeres*, La Vall d'Uixó, Editorial Trencatimons, p.144-146.
- VERDÚ, Jordi Raül (2001): *A la vora de la llar*, Alcoi, Marfil.
- (2006): *Una nit prop del foc*, Alcoi, Marfil.
- (2014): *Això era una volta...*, Catarroja, Perifèric.
- (2015): *El buscador de contes*, Alzira, Bromera.
- (2017): *I conte contat...*, Catarroja, Perifèric.
- (2018): *Contalles de iaïos i iaies*, Picanya, el Bullent.
- VERGE, Joan Antoni (1990): «Consideracions sobre alguns contes de Rossell», *2s Jornadas sobre arte y tradiciones en el Maestrazgo*, II (Alcossebre, 1989), Benicarló, p. 180-211.
- VERGE, Joan Antoni; CABALLER, Vicent R. (1990): «Costums i tradicions», *Rossell. 750 anys*, Diputació de Castelló – Ajuntament de Rossell, Rossell, p. 225-285.
- VIDAL, Pascual (2005): *A la falda de la iaia. Literatura oral de Massalió*, Calaceit, Lo Trull.
- VIDAL, Vicent (2016): *Autors, institucions i tendències en la literatura popular valenciana (1873-1975)*, Alacant, Tesi doctoral, Universitat d'Alacant.
- (2017): «Literatura popular valenciana de la Renaixença a la institucionalització», dins Oriol, Carme & Emili Samper (ed.), *Història de la literatura popular catalana*, Alacant, Palma, Tarragona, Edicions Universitat d'Alacant, Edicions Universitat de les Illes Balears, Publicacions de la Universitat Rovira i Virgili, p. 347-404.
- VILARMAU, Josep Maria (1997): *Folklore del Lluçanès*, Barcelona, DINSIC.
- VILLALBA, Laura (2015): «Estudi i edició de tres versions de La Ventafocs i les germanastres (ATU 480 + 510A) recollides per Adelaida Ferré i Gomis», *Estudis de Literatura Oral Popular*, núm. 4, p. 155-173.
- (2019): *Adelaida Ferré i Gomis, folklorista: l'art de brodar rondalles*, Barcelona, Publicacions de l'Abadia de Montserrat.
- VIRUELA MARTÍNEZ, Rafael (1991): «Estructuras socioprofesionales de los rurales castellanenses», *Cuadernos de Geografía*, núm. 49, p. 121-138.

- WILSON, William A. (2005): «Herder, folklore and romantic nationalism», dins Alan Dundes (ed.): *Folklore. Critical concepts in literary and cultural studies*, vol. 2, London & New York, Routledge, Taylor & Francis group, p. 4-21.
- ZABLUDOSKY, Gina (2013): «El concepto de individualización en la sociología clásica y contemporánea», *Política y Cultura* núm. 39, (primavera 2013), p. 229-248.
- ZIPES, Jack (2005): *The Oxford Companion to Fairy Tales*, Oxford, Oxford University Press.

ANNEXOS

ANNEX 1

Qüestionari sobre la narració oral en l'àmbit familiar

1	¿Conteu contes a la vostra família?
2	¿Quins recursos utilitzeu durant la narració de la història? Variació del to de veu Els personatges tenen veus diferents Moviments amb les mans Pauses Improvisació de fragments de la història Descripcions detallades Preguntes a qui escolta Cançons Utilització d'objectes, vestuari o escenografia Modificació del ritme de la narració
3	¿Qui conta els contes? La mare El pare Els nens Els iaïos Altres membres de la família
4	¿En quins moments es conten els contes? Abans de dormir Durant els àpats En viatges o trajectes En reunions familiars Altres
5	¿Quins contes conteu?
6	¿Ens pots dir el títol i/o breu argument dels tres contes que més heu contat?
7	¿Utilitzes llibres per a contar contes?
8	¿Quins beneficis creus que aporta la narració oral de contes?
9	Comentaris

ANNEX 2

«Folk-lore bechinench»

A D. Pascual Menéu, lo més
bechinench dels behinechs.

Lo *folk-lore* d'un poble enclou la història y les costums d'aquell. La paraula anglesa *folklore*, treballada en llengua valenciana, vol dir *saber popular*, eixe saber que té per academichs als hòmens qu'ab lo nòstre humorisme casolà apel·lem dòctes. Coneguda es la significació de tan genèrica paraula, no cal que'ns fixem en sa fonda importància. La collita de cants populars, adagis, contalles, etc., es més antiga que la tos, sols que llavors eren apreciades per son valor estètic, y huí es un dels fonaments de les ciències antropològiques; *ahon vá la córda vá lo poal*, diu l'adagi. En açó dels refranys passa com en *les gotes d'abril, que cada una val per mil*, fent ressaltar cascú la ingenuïtat del poble y vivint més *qu' un cul de morter en un guaret*. Debem recullir totes les cançons del poble, expressió de sa alegria y sa tristesa, ses contalles interessants, sos *dichos* y adagis qu'e enclouen son saber fonamentat en secular experiència, ses supersticioses formules y devotes oracions, en una paraula, totes ses espontànies manifestacions plenes d'una originalitat, franquea y gracia enjamay superades, y d'una prosòdia especial y peculiaríssima; aixi'ns penetrarem de la expressió del geni valencià hon s'ajunta la pureça de la forma ab l'encant de la inconsciència. Menysprenem á tots aquells que duen entravesats tots estos estudis dels que diuen lo del adagi: *de sardina y dona no'n hi ha cap de bona* y's quedem *mes tóus que Santa Cristina d'Artana*, puix apart de que son hòmens que li diuen *una fresca al sol de mig-dia*, pronto ú tart cauran del seu ase; *lo peix per la boca mór*, solen dir.

Lo poble de Bechí té, com tots los pobles, ses rondalles, cançons, contables, adagis, *dichos*, tradicions, supersticions, etcétera, pròpies, exclusives, peculiars d'ell. Entre 'ls *dichos* de Bechi hi ha un que s'aplica á tota persona que's fica ahon no la criden, un espècie de calfacadires que no para en torreta, corrent amunt y avall, portant males noticies, enterantse de lo que no l'importa, dient lo que debia de callar (*cap geperut se coneix la gepa*) sent com una comare d'acreditada fama. Açó s'expresa pintoresca y humorísticament, en la gràfica comparació: *pareix lo baconet del Pare Sant Antóni*. Te l'orige la dita frase de quant la bacóna (qu' este es lo seu nom, sense perdó) d'una casa té quelcom baconet raquitich ó enfermís per allò de que *l'hoste y el peix menut als tres dies put*, li pengen una campaneta al coll y oferintlo al Pare Sant Antoni lo solten al carrer y al vore's fora de la gavià y *mes famolench qu' un mestre d'escola se'n entra en la primera*

casa que està oberta de bat á bat, en la qual es rebut ab los bressos oberts donantli poch menys que *cervell de canari*, soltant-li pera darrerries una samuga pera que se'n vaja á engolir á altres cases del poble, anant lo pobre animalet d'*Herodes á Pilatos*, posantse, en cambi, com una graciota en la casa qu'entra y mes quant ha deprés ja lo de *no 't deixes camí vell, per novell*. Quan l'animaet està que cap dins la pell, lo rifen y'ls diners de les bolletes se destinent al cult y festa del Sant. A uns dos kilometros del poble s'alça majestuosa y sonrisent una muntanyeta de forma cònica regular, á la qual servix de fondo la cordillera que creua tota la nostra Provincia y que, més alta qu'ella, sembla que vullga guardarla de les mirades dels pobles de més enllà de la Plana, y al cim d'ella descansa com blanca colonieta la ermita del Pare Sant Antoni ahon celebra la festa lo poble de Bechi lo dia 17 de Giner. A la que s'acosta lo dia de Sant Antoni no's veuen mes que dones cap al forn, á fer coques en òu, rollets d'aiguarent, mostachons y altres llepolies. La vespra de la festa, allà entre dos clarors, se congreguen en la plassa de la Esglesia tots los fadrins del poble muntats en la seua cavalleria ab cabestre nou y una manta de variats colorius que guanya a la policromia del arch del cel, y un hacha en l'altra má. Sols s'estalvía de portarne qui es elet pera dur lo quió del Sant, y es qui tanca la processó que s'organisa dempeus que'l Retor ha beneit á la colla d'animalets protegits del Pare Sant Antoni. Eixa processó s'anomena clàssicament *la machada*.

Lo dia de San antón Abad (17 de Giner) es pera tots los bechinenchs de festa grossa. A les huit del matí s'organitza la processó que òbri lo clero ab creu /---/, sigüix l'Ajuntament en pes, ves- /---/ pontifical, lo Sant ab la peanya /.../da y darrere la música. A la eixida del poble, fi del carrer anomenat també de Sant Antoni, deixen lo Sant en la llar que li fan apòsta; los demás continuen en carros o cavalleries dasta qu'apleguen a la pujaeta hon formen pá la processó un' altra vegada. En la ermita escomença la missa ab sermó, y arrenatada esta se dispara la consabuda traca y ab rialles y crits de la gent que corre d'ací cap all, aci caich y allà m'alce, dasta qu'e es migdia y tota la gent s'areplega á la seua garrofera dient: *á la taula y al llit, al primer crit*. Dempués de dinar s'organisa la puchada de les grupes, en la que'ls jovens del poble fan tot lo que poden per portar lo macho més ben arreglat y la chica més bonica del poble, y al aplegar a la montanya son rebuts ab algasara y chillits de les dònnes. Frònt á la ermita son les parades de torrons, cacau y tramussos, torrats, chups, etc. hon trauen les aguïetes als chiquets y quelcom agüelo agarrat que demprés de traure ab gran esforç de lo més fondo de la faixa dos cèntims pera torrons, se'n va rosegant y dient: *compra en casa, ven en casa y faràs casa*. Està mol animada la montanya eixe dia, puix acudixen gent de Vilarreal, Burriana, Nules, La

Vilavella, les Alqueries, etc., á donar cult al Sant, y á menjarse la sabrosa *paella*, exagerant lo consell *de sach vuit no 's pot sostindre dret*. De vespradita, se'n baixa la gent, *jano, jano*, lo clero y l'Ajuntament cap á la entrada del poble ahon repleguen al Sant y lo tornen en processó dasta la Esglesia.

Les grupes y no tots los carros entren á prou velocitat reproduint lo quo passa ací en la tornada de la Madalena. Los fadrins que tenen novia van á ferli la *mocadorada* y á passejarla per lo porrat del carrer de Sant Antòni, qu'e està en clafit de gent, dasta les onze que tots se'n van y sols se sent alguna portada y una veu que susurreja: *quant la merita va per l'horta, fes foch y tanca la pórt*.

Eixa festa per 'l poble de Bechí te tant gran importància que'l seu recòrt l'ha cristalisat en la dita frase popular enriquert y mostrant una vegada més lo realisme que glatix dins tot lo rich folk lore valentí. Tot aquell *que's fica en camisa d'onze vares* que no estiga en Bechí ó en companya de bechinenchs, puix li soltarán per *tres y no res y més pronte que canta un gall* lo dit fruit de la Saviesa popular.

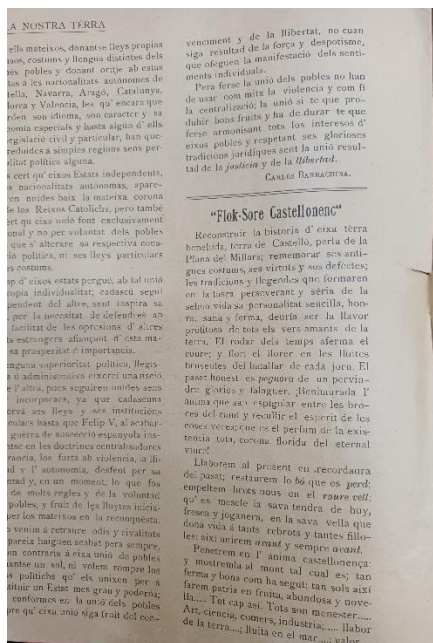
A. SÁNCHEZ GOZALBO.

La nostra Terra (1913) nº 4, pàg. 3-4. Àngel Sánchez Gozalbo.

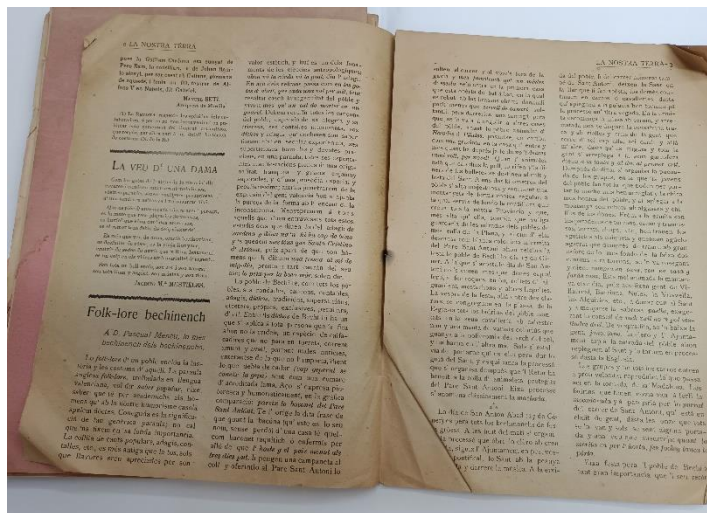
ANNEX 3: FOTOGRAFIES DE PREMSA

Imatge 1:

Cantó, F. (1913): «Flok-Sore Castellonenc», *La Nostra Terra*, núm. 2, p. 6.

Imatge 2: Sánchez Gozalbo (1913): «Folk-lore bechinench», *La nostra Terra*, núm. 4, p. 3-4.

ANNEX 4: FOTOGRAFIES DEL TREBALL DE CAMP

Imatge 1: A la Plaça de l'Hospital de Vistabella. D'esquerra a dreta: Joan Monferrer Vicente, Raquel Beltrán Tomás, Adela Gasch Montserrat, Rosario Peris Robres, Rosita Salvador Bel i Tània Muñoz. Agost de 2021.

Imatge 2: Adoración Monfort Garcia i la seua germana Amparo Monfort Garcia al carrer del Forn, Ares del Maestrat, maig de 2022.

Imatge 3: Amb els usuaris de la Unitat de Respir de Càlig, març de 2022.

Imatge 4: Hermegildo Salvador Torres, a casa seva de Canet lo Roig, febrer de 2022.

Imatge 5: Martí Rupjà i la seva filla Rosa Rupjà, durant l'entrevista a casa seua. Canet lo Roig, febrer de 2022.

Imatge 6: Antoni Porcar durant l'entrevista a la seva alqueria de la Marjalera de Castelló.

UNIVERSITAT ROVIRA I VIRGILI

LA NARRACIÓ ORAL A LES COMARQUES DE CASTELLÓ: RECOPIACIÓ I ANÀLISI DEL CORPUS DE FOLKLORE NARRATIU

Tània Muñoz Marzá

UNIVERSITAT
ROVIRA I VIRGILI